

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Issues of Crime Prevention

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік
Видається з грудня 1997 року

Випуск 44

Харків
«Право»
2022

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова №7 від 16 листопада 2022 р.)*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. –
Харків : Право, 2022. – Вип. 44. – 152 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. С. Батиргарєєва (*головний редактор*), Головкін Б. М. (*заст. головного редактора*),
П.-А. Альбрехт (Німеччина), Є. Ю. Бараш, Т. Бірмонтієне (Литва), В. І. Борисов, К. Віак (Польща),
Т. Б. Вільчик, М. Галашка (Польща), І. В. Гловюк, В. В. Голіна, В. А. Журавель, С. Кайа (Латвія),
В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Маринів, М. В. Троцька

*Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
(Resolution No 7 of November 16, 2022)*

Issues of Crime Prevention : col. of sci. papers / editor. board: V. S. Batyrgareieva (ed. in chief) etc. –
Kharkiv : Pravo, 2022. – Issue 44. – 152 p.

Founders:

National Academy of Law Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudriy National Law University
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:

V. S. Batyrgareieva (*editor in chief*), B. M. Holovkin (*deputy editor in chief*),
P.-A. Albrecht (Germany), Ye. Yu. Barash, T. Birmontiene (Lithuania), V. S. Borysov, . K. Wiak (Poland),
T. B. Vilchyk, M. Galazka (Poland), I. V. Hloviuk, V. V. Golina, V. A. Zhuravel, S. Kaija (Latvia),
V. Mamadov (Azerbaijan), V. I. Maryniv, M. V. Trotska

Address of the editorial team: Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine 49, Pushkinska St., Kharkiv, 61002, Ukraine
Tel.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@aprnul.net.ua
Website: <https://ivpz.kh.ua>

ЗМІСТ

<i>Від головного редактора</i>	6
--------------------------------------	---

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Голіна В. В. <i>Актуальні питання безпеки дорожнього руху: правові та кримінологічні аспекти</i>	9
Батиргарєєва В. С. <i>Методологія кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні</i>	18
Барчак-Оплюстіл А., Пирцак-Гуровська М. <i>Постпенальне позбавлення волі «небезпечних» злочинців у законодавстві деяких європейських країн</i>	30
Радутний О. Е. <i>Метавесвіт та загальна економіка добра і зла (кримінально-правовий вимір)</i>	40
Шенітько М. В. <i>Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки під час здійснення правосуддя</i>	69
Нетеса Н. В. <i>Впровадження стандартів освіти країни-агресора як форма кримінально протиправного освітянського колабораціонізму: проблемні аспекти тлумачення та правозастосування</i>	76
Базелюк В. В. <i>Окремі аспекти кримінальної відповідальності за посягання на культурну спадщину як унікальне джерело інформації про минуле (порівняльний аналіз ст. 298 КК України та проекту нового КК)</i>	82
Клепка Д. І. <i>Здійснення судового контролю під час досудового розслідування в порядку дистанційного судового провадження: аналіз судової практики</i>	88
Шрамко С. С., Калініна А. В. <i>Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час?</i>	98
Калініна А. В. <i>Запобігання дорожньо-транспортним пригодам в умовах воєнного стану</i>	107
Яремчук В. О. <i>Використання інноваційного міжнародного досвіду у судовій експертизі та криміналістиці</i>	115
Сидоренко А. С., Петренко Д. С. <i>Особливості розірвання та призупинення трудового договору з ініціативи суб'єктів трудових правовідносин в умовах сучасності</i>	120

Трибуна докторанта та аспіранта

Куковинець Д. О. <i>Кримінальна відповідальність за розповсюдження зображень сексуального характеру без згоди особи: до постановки питання</i>	128
Пазій Б. А. <i>Крадіжки, що вчиняються під час воєнного або надзвичайного стану: кримінологічна розвідка проблеми</i>	140

CONTENS

<i>From the editor-in-chief</i>	6
---------------------------------------	---

SCIENTIFIC RESEARCH

Golina V. V. <i>Current issues of road safety: legal and criminological aspects</i>	9
Batyrgareieva V. S. <i>Methodology of criminological study of offenses in the field of traffic and transport operation in Ukraine</i>	18
Barczak-Oplustil A., Pyrcak-Górowska M. <i>Post-penal detention of «dangerous» offenders in selected European countries</i>	30
Radutnyi O. E. <i>The metauniverse and the general economy of good and evil (criminal-legal dimension)</i>	40
Shepitko M. V. <i>Criminal law protection of informative security during administration of justice</i>	69
Netesa N. V. <i>Implementation of education standards of the aggressor country as a form of criminally illegal educational collaboration: problematic aspects of interpretation and law enforcement</i>	76
Bazeliuk V. V. <i>Certain aspects of criminal liability for encroachment on cultural heritage as a unique source of information about the past (comparative analysis of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine and the project of the new Criminal Code)</i>	82
Klepka D. I. <i>Implementation of judicial control during pre-trial investigation in the order of remote judicial proceedings: analysis of judicial practice</i>	88
Shramko S. S., Kalinina A. V. <i>Crime in Ukraine: what is it like during the war and what can it be like in the post-war period?</i>	98
Kalinina A. V. <i>Prevention of traffic accidents under martial law</i>	107
Yaremchuk V. O. <i>Use of innovative international experience in forensic science and criminalistics</i>	115
Sydorenko A. S., Petrenko D. S. <i>Peculiarities of termination and suspension of the employment contract on the initiative of the subjects of labor relations in modern conditions</i>	120

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

Kukovynets D. O. <i>Criminal liability for the distribution of sexual images of a person without his/her consent: formulation of the question</i>	128
Pazy B. A. <i>Theft committed during times of war or state of emergency: a criminological exploration of the problem</i>	140

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Триває десятий місяць оборони нашої країни від того моменту, коли відкрилася брама пекла повномасштабної російської агресії проти українського народу. Відтоді всі сили спрямовуються на те, щоб дати ворогу гідний опір, аби не втратити свою землю, свої мрії та своє майбутнє. За цей час Україна довела собі та й всьому світу, що здатна бути повноправною учасницею політичних діалогів і воєнних альянсів, при цьому висловлюючи непохитну позицію з приводу збереження власного суверенітету, юридично визнаних міжнародною спільнотою кордонів держави та вектору свого майбутнього руху. Цей вектор однозначно і безповоротно пов'язується з вибором курсу на зближення України та ЄС на основі спільних цінностей та ідеалів цивілізованого світу.

Разом із тим ці місяці показали, що жодні випробування нашого народу на стійкість і мужність не здатні завадити науковій думці, зупинити розвиток національного права та юридичного знання. Як дивно це не звучало б, але війна – не лише виклик для всього суспільства, для кожної людини, а це й час небувалого сплеску наукової думки. Адже ми, вчені, розуміємо, що континуум нашого буття, перерваний війною, породив чимало проблем, у тому числі криміногенного плану, які потребують від нас вивчення їх сутності, точної правової оцінки, щоб отримане знання завадило їх подальшому існуванню. У ситуації, коли розгойдується маятник розпачу та безнадії, в українському суспільстві важливо зберегти колишні соціальні зв'язки, перелаштувати всі сфери життя у відповідності до викликів і небезпек, що нас оточують щодня, тримати хвилю єднання фронту та тилу, надихати на відбудовування України. Безперечно, роль освітян і науковців у цих процесах виявляється вельми помітною. Представники різних дисциплінарних «конфесій» продовжують плекати матрицю прогресу у той час, як воїни на передньому краю оборони країни женуть ворога геть із нашої землі.

Водночас серйозним ворогом для суспільства і зараз залишається злочинність. Правники у галузі боротьби зі злочинністю, як ніхто інші, розуміються на шляхах нейтралізації та усунення тих соціальних негараздів у вигляді злочинності й окремих її проявів, від яких продовжує потерпати наше суспільство навіть в умовах війни. Інфор-

маційний простір буквально вибухає від новин про кричущі факти військових кримінальних правопорушень, геноциду, злочинної колаборації, жахливих дорожньо-транспортних пригод, випадків мародерства поблизу лінії фронту тощо. Наші вчені пліч-о-пліч із правоохоронними органами намагаються оперативно реагувати на злочинні виклики воєнного буття. А цих викликів безліч. Тому й не дивно, що чимало правових норм Кримінального кодексу із, здавалося б, «мертвонароджених» вмиль перетворилися на льодячу душу реальність. До того ж на подібних фактах, як *cancer*, нерідко паразитують різного штибу і калібру інформаційно-психологічні спецоперації ворога, що покликані посяяти у суспільстві паніку, хаос, паралізувати будь-яку логістику, вигнати українців зі своїх домівок та спровокувати чергову хвилю масової міграції людей з України, врешті-решт, примусити Уряд України до перемовин із рф, а уряди держав світу у такий спосіб схилити до скасування санкцій та припинення всілякої підтримки України.

З урахуванням чіткого курсу НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица НАПрН України на максимальній зв'язок із практикою нашими вченими вже обговорено чимало проблем, серед яких: кваліфікація та розслідування воєнних злочинів, загибелі і поранення людей внаслідок ракетно-бомбових ударів, проведення псевдореферендумів та російська паспортизація населення України на тимчасово окупованих територіях, визначення порядку й умов зберігання воєнних трофеїв як доказів вчинення агресором кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, методика розслідування злочинів, що вчиняються учасниками приватних військових кампаній, на кшталт ПВК «Вагнер», необхідність подолання наслідків глорифікації російської агресії та запобігання заспамленню інформаційного простору України *fake news*, цифровізація кримінального процесу в умовах воєнного або надзвичайного стану, правові механізми відшкодування шкоди, завданої ворогом, *blackout* як новий геноцидальний інструмент ведення загарбницької війни та ін. До речі, ті питання, що обговорюються в Інституті, викликають жвавий інтерес у молодих вчених, які навчаються в аспірантурі та обирають предметом своїх досліджень саме ці питання.

Агресивне середовище, що заважає нам рухатися в європейському фарватері, робить все, щоб фізично знищити нас, не говорячи вже про те, щоб заборонити нам навіть думати про майбутнє і робити свій вибір на користь саме європейської родини. Відстоювання українського вибору й було визначено як одну із центральних тем цього випуску.

Стало доброю традицією в листі головного редактора висловлювати слова вдячності тим авторам, які працювали для нового випуску «Питань...», відмічати тих, чиї нароби містять в собі генетичний код Майбутнього науки. Майбутнє в науці – це насамперед молодь. Так було, так є. І мені хотілося б, щоб шановне панство звернуло увагу на наукові розвідки насамперед нашої талановитої молоді.

Тема війни і тема цифри сьогодні є визначальними маркерами нашого часу. Війна хоче зробити з нас вигнанців, примушуючи залишати власні домівки і розривати по живому нитці життя. У ситуації, що склалася, нам допомагає зберегти основний контекст суспільних відносин та не випасти із фрейму соціалізації саме цифровізація. Сфера відправлення правосуддя у широкому розумінні цього слова одна з перших в умовах воєнного стану змогла налагодити роботу, максимально використовуючи при цьому можливості, що дає цифра. Молода, але вже визнана у галузі кримінального процесу вчена Дар'я Клепка у своїй статті «Здійснення судового контролю під час досудового розслідування в порядку дистанційного судового провадження: аналіз судової практики» з посиланням на солідну емпіричну базу виводить «формулу бездоганної ухвали» слідчого судді при реалізації останнім відповідної контрольної функції у дистанційному режимі. Водночас крізь призму забезпечення балансу інтересів кримінального провадження та особи автором аналізуються й ті складнощі, що можуть виникати під час дистанційного судового розгляду.

Презентуючи творчий доробок ще однієї молоді вченої нашого Інституту – Дар'ї Куковинець, не можу не відмітити курйозного факту, тим не менш пов'язаного із серйозною проблематикою, що підіймається у підготовленій нею публікації. На моє запитання «А що ви знаєте про порнопомсту?», оточуючі дивилися на мене як на людину, яка запитує про щось заздалегідь провокативне або принаймні «незручне» для публічного обговорен-

ня. Але ж проблема поширення за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій світлин/відео сексуального характеру без згоди особи, зображеної на них (із непристойних мотивів, у тому числі помсти), дедалі набирає обертів. У статті «Кримінальна відповідальність за розповсюдження зображень сексуального характеру без згоди особи: до постановки питання» вчена розмірковує над кримінально-правовою оцінкою таких дій, наводячи «палітру» норм, що містяться у різних статтях КК України і за якими сьогодні ця оцінка дається. Таку практику навряд чи можна вважати правильною. Щоб знайти загальний знаменник у цій непростій оцінці, безперечно, слід ретельно опрацювати досвід Європейського союзу та інших країн світу щодо криміналізації зазначеного діяння, де це питання дискутується протягом вже тривалого часу.

Болячою для українського суспільства останніми місяцями стала проблема подекуди свідомою, а подекуди вимушеною колаборації представників різних професій із ворогом. І двічі болячою вона є, коли йдеться про вчителів, що потрапили до окупації. Українське суспільство у своєму ставленні до цієї проблеми зайнято протилежні позиції. Тому запровадження освітніх стандартів держави-агресора на окупованих територіях – предмет серйозних звинувачень та не менш серйозних дискусій серед юридичного загалу. Наталія Нетеса, з прихильним їй глибоким аналізом кримінально-правової матерії, робить свою справу «на відмінно». У статті «Впровадження стандартів освіти країни-агресора як форма кримінально протиправного освітянського колабораціонізму: проблемні аспекти тлумачення та правозастосування» вона справедливо зазначає, що внаслідок відсутності чіткого опису ознак освітянського колабораціонізму проблеми, які виникають на практиці, доводиться вирішувати шляхом визначення оптимального обсягу тлумачення ознак цього кримінального правопорушення.

У черговий раз радує читачів «Питань...» Аліна Калініна. І знов потрапляння до топ-переліку авторів номеру. Зі знанням справи вчена береться за кримінологічний аналіз трикутника «особа-механізм-дорога», щоб, нарешті, обрахувати корінь зла і представити корисні рекомендації для учасників дорожнього руху. Результати цього аналізу наводяться у статті під назвою «Запобігання дорожньо-транспортним пригодам в умовах воєнно-

го стану». Особистий досвід перебування автора статті у прифронтовому місті увесь час, поки триває оборона нашої країни, безумовно, додає вагомості відповідним міркуванням та дозволяє подивитися на проблему очима людини, яка змушена щодня розставляти пріоритети у піраміді власної безпеки.

Щоб не бути звинуваченою у порушенні гендерного балансу, хочу представити читачам й цікаві напрацювання метра Майбутнього у кримінально-правовій науці, а заодно й адепта Метавсесвіту, Олександра Радутного. Тут на згадку спадає один дивовижний вислів, що приписується компанії із розробки ігор «Red Barrels Studio»: «Якби печерній людині показали наші технології, вона б прийняла це за магію. А якщо показати сучасній людині магію, вона прийме її за технологію». Коли читаю статті метра Майбутнього, я відчуваю одночасно і магію, і печерність доцифрованої людини так званого покоління бебі-бумерів «Икс», до якого я належу згідно з відомою концепцією поколінь американських дослідників У. Штрауса і Н. Хоува. «Метавсесвіт та загальна економіка добра і зла (кримінально-правовий вимір)» – так називається нова стаття Олександра Радутного, де в неповторній манері створюється епічне полотно розвитку сучасних економічних, інформаційних та кримінально-правових відносин, що ввібрали в себе ідеї Всесвітнього економічного форуму, зокрема, доктрини Глобального перерозподілу

всього, Четвертої промислової революції та сценарію «Велике перезавантаження» до 2030 р. Ну що ж? Гадаю, є всі підстави підтримати готовність науковця очолити групу зі створення Модельного Кримінального кодексу Метавсесвіту або принаймні приєднатися до існуючої в якості активного розробника. Чому б й ні?

І звичайно ж, я не можу пройти повз візуалізацію, що представлена на обкладинці нашого видання. Її створила Дар'я Куковинець. Побачивши картинку, я легко підбрала слова до цієї сильної візуалізації. Це означає – «у саму точку»!

Українці – сильна і мужня нація. Слово «Ukraine» у світі стало брендом. Українські візерунки всюди впізнавані. Долоні двох людей в монохромному кольорі – як у тому прислів'ї: «очі бояться, а руки роблять». Варто лише почати боротися, а далі боротьба стане сенсом життя і виживання, і ти обов'язково переможеш. Кольори знов повернуться до твого життя. А коли рук багато і вони присягаються до когось, щоб допомогти, то ти не лише переможеш, а й примножиш.... Тож нехай люди світу протягнуть руки один одному, аби на Землі запанував МИР, а війни відійшли хіба що в якісь там «доповнені реальності» ігролендів.

З повагою
голова редакційної колегії
Владислава Батургарєєва

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-9

УДК 343.9

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ: ПРАВОВІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ*

Постановка проблеми. Високий рівень стану смертності і травматизму, а взагалі аварійності у сфері дорожнього руху в Україні активізував процес впровадження окремих прикладних методик запобігання автотранспортним правопорушенням, що починаючи з 2009 року визначило тенденцію зниження і стабілізації смертності на рівні 3,5 тис. загиблих¹. Не виключено, що певні позитивні зміни у динаміці смертності від ДТП пояснюються поступовим покращенням за останні роки технічної оснащеності відповідних суб'єктів забезпечення дорожнього руху і запобігання тяжким наслідкам ДТП. Однак проблема зменшення можливостей вчинення порушень Правил дорожнього руху учасниками цього руху, насамперед водіями транспортних засобів, передбачає не лише впровадження новітніх технологій запобігання транспортним правопорушенням, а й скорочення значущих для сьогодення і перспективи ДТП,

розв'язання непросторих питань кваліфікації правопорушень, оцінки суспільної небезпечності суб'єкта-правопорушника, пенітенціарної практики тощо. У подальшому теоретичні розробки всіх цих питань, сподіваємося, будуть покладені в основу стратегії запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху. У зв'язку з цим вважаємо, що актуальними питаннями відповідно до сучасної реальності у сфері дорожнього руху, зокрема, є: конкретизація понять дорожнього руху, транспортного засобу й учасників дорожнього руху; мотивація вчинення порушень ПДР; виокремлення з необережної злочинності саме автотранспортної злочинності; обґрунтування структури культурологічного напрямку підвищення рівня безпеки дорожнього руху та деякі інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За роки незалежності України одним із пріоритетних завдань державної політики стало дослідження безпеки дорожнього руху. Серед вітчизняних вчених цій проблемі приділили увагу: В. Батиргарєєва, В. Борисов, С. Гізімчук, Б. Головкін, Т. Гуржій, С. Гусаров, М. Довгополова, А. Калініна, М. Колодяжний, В. Колпаков, О. Костенко, В. Мисливий, С. Нежурбіда, К. Полтава, В. Приходько, А. Собакар, С. Шрамко та багато інших. Більшість із зазначених нами питань піднімалися у наукових публікаціях, вирішувалися й упроваджувалися в практику. Але час плине, виникають нові аспекти проблеми підвищення рівня безпеки дорожнього руху, що потребують додаткового теоретичного осмислення й обговорення, законодавчих ініціатив, пошуку найбільш

* Наукову статтю підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105615).

¹ Мисливий В. А. 'Безпека дорожнього руху: законодавчий вимір' *Державна політика у сфері забезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика: матеріали Всеукр. наук-практ. конф.* (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.) <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/01/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%83-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80-%D1%96-%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D1%83%D1%85%D1%83.pdf>> (дата звернення: 15.09.2022)

ефективних заходів і засобів забезпечення аналізованої сфери.

Метою статті є подальша розробка культурологічної стратегії запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту.

Виклад основного матеріалу. Поняття – це мислення, логічне відображення у дефініції основних рис і властивостей того чи іншого фрагмента (предмета) реальності, будь-яка із виділених ознак якого повинна, на наш погляд, не лише визначати його природу, сутність, призначення, а й привертати увагу дослідників і практиків до тих компонентів, що і складають у своїй сукупності зазначену реальність. Саме таке поняття «дорожній рух» ми намагаємося надати у цій частині статті¹.

Словосполучення «дорожній рух» – ключовий термін проблеми забезпечення його безпеки, що не має законодавчого визначення, незважаючи на те, що на його базі формулюються такі важливі поняття, як: «сфера дорожнього руху», «безпека дорожнього руху», «учасники дорожнього руху», «дорожньо-транспортна пригода», «правопорушення проти безпеки дорожнього руху і експлуатації транспорту», «правила дорожнього руху» та ін. У преамбулі до Закону України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 р. (зі змінами та доповненнями) містяться деякі пояснення щодо сутності дорожнього руху: «Цей Закон визначає правові та соціальні основи дорожнього руху з метою захисту життя та здоров'я громадян, створення безпечних і комфортних умов для учасників дорожнього руху та охорони навколишнього природного середовища»². У спеціальному підрозділі 1.10 Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р., також відсутнє тлумачення терміна «дорожній рух». Як відмічається у наукових публікаціях, невизначеність поняття «дорожній рух» значно ускладнює виокремлення істотних ознак безпеки дорожнього руху, що має негативне значення для організації ефективної взаємодії суб'єктів за-

безпечення безпеки дорожнього руху, зокрема, щодо запобігання транспортним правопорушенням³. Однак й автори цього зауваження, й інші науковці, які досліджували цю проблему, чомусь уникають конкретизації поняття дорожнього руху та розкриття змістовного значення його основних ознак⁴.

Дорожній рух як реальність людського буття є інтегративною динамічною системою специфічного фрагмента соціуму, яким охоплюються щонайменше такі його складові, як «дорога – транспортний засіб – учасники дорожнього руху – безпека – контроль – запобігання». Виходячи з цього, вважаємо, що у понятті дорожнього руху повинні бути закладені основні ознаки системних компонентів, які відобразатимуть його природу, сутність, призначення та матимуть методологічне значення для побудови стратегій підвищення рівня безпеки дорожнього руху і досягнення у перспективі реальної мети суттєвого скорочення в Україні смертності і травматизму від дорожньої аварійності. Подібна думка, тільки в іншому контексті, висловлювалася у наукових публікаціях і раніше. На думку Т. О. Гуржії, поняття дорожнього руху повинне бути таким, щоб можна було зрозуміти, що ті проблеми, які виникають у цій сфері, слід вирішувати інтегрально⁵. По суті мова йде про своєрідну запобіжну кооперацію у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Автомобільна дорога, вулиця (дорога) – один із головних компонентів вищезазначеної структури дорожнього руху. Згідно з п. 1.10 ПДР дорога – це частина території з усіма розташованими на ній спорудами та засобами організації руху, призначена для руху транспорту і пішоходів та обмежена по ширині зовнішнім краєм тротуару чи краєм смуги відводу. Цей термін включає також спеціально побудовані тимчасові дороги, крім довільно накатаних доріг (колій). Транспортна колія – елемент дороги, призначений для руху рейкових транспортних засобів.

³ Бурбело Б. Ю., Головін А. П., Сасенко С. І. *Безпека дорожнього руху: механізм адміністративно-правового регулювання взаємодії суб'єктів забезпечення* : монографія (РВВ ЛДУВС, 2011) 10

⁴ Полтава К. О. *Кримінологічна характеристика та запобігання транспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або тяжким тілесним ушкодженням в Україні* : монографія (Право, 2014) 15–22; Перепелиця А. І., Собакарь А. О., Палій М. В. та ін. *Адміністративна та кримінально-правова відповідальність за правопорушення (злочини) у сфері безпеки дорожнього руху* : навч. посіб. (Ноулідж, 2011) 8–10.

⁵ Гуржій Т. О. *Адміністративно-правові проблеми забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні* : монографія (Тимченко, 2010) 78–79.

¹ *Примітка.* У статті використано доповнені та розвинені ідеї стосовно поняття дорожнього руху, які були висловлені у тезах автора (Голіна В. В. 'Підхід до визначення поняття дорожнього руху як складової публічної безпеки і правопорядку' *Забезпечення публічної безпеки і порядку в умовах воєнного стану* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 1 липня 2022 р.) 91–94

² Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 р. №3353-ХІІ. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12/ed20040316#Text> (дата звернення: 20.06.2022).

Отже, визначальними ознаками дороги (вулиці, колії) є те, що це географічна земна площа з більш-менш унормованими правилами, нормами, стандартами та відповідною інфраструктурою (спорудами, засобами організації руху, контролем та заходами запобігання ДТП), що натепер призначена виключно для наземного горизонтального переміщення різних за видами рушійної сили (енергії) засобів управління, конструкцій, керування та / або перевезення транспортних засобів та людей (учасників дорожнього руху). Природа сучасного транспортного (автомобільного, інших транспортних засобів) переміщення така, що вимагає, як зазначено у Законі України «Про дорожній рух», безпечності та комфортності. Отже, вимога саме безпечної дороги повинна як ознака знайти відображення у понятті дорожнього руху. Дорожня інфраструктура, як свідчать дослідження, впливає на показники аварійності. Так, у 2009 р. сталося 948 ДТП через незадовільний стан доріг, в яких 51 особа загинула та 359 осіб травмовані; на дорогах державного значення відбулося 890 ДТП, на дорогах місцевого значення – 58 ДТП. Ось чому одним із пріоритетних запобіжних напрямів у Стратегії підвищення рівня безпеки в Україні на період до 2024 року прописана вимога забезпечення інтеграції сучасних інформаційних, комунікаційних технологій і засобів автоматизації (у тому числі й інтелектуальних транспортних систем) із транспортною відповідно до стандартів ЄС та кращих практик інших держав, інфраструктурою, транспортними засобами та учасниками дорожнього руху, яка спрямована на підвищення безпеки дорожнього руху¹.

У відповідності до п. 1.10 ПДР дорога / вулиця, автомагістраль, призначені для руху саме транспортного засобу і людей / пішоходів та осіб, які беруть участь безпосередньо у процесі руху. Визначення кола пересуваних засобів, які за своїм призначенням використовують дорогу для руху, є обов'язковою ознакою поняття дорожнього руху. Проблема вад законодавчого визначення поняття «транспортний засіб» (п. 1.10 ПДР, примітка до ст. 286 КК України) активно обговорюється у наукових публікаціях². Ми підтримуємо зусилля вче-

них знайти (з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу) і розкрити суттєві ознаки транспортного засобу, за допомогою яких можна ідентифікувати його серед інших механізмів, обладнання, пристроїв, приладів, трансформерів та ін. У свою чергу, зауважимо про таке. З приводу віднесення того чи іншого існуючого заводського (а також саморобного) і майбутнього апарату до засобів, рух яких регулюється (чи повинен регулюватися) ПДР, слід зробити акцент на терміні «перевізний засіб». Далеко не будь-який механізм (з огляду на природу енергії руху) можна віднести до транспортного засобу. Але такий механізм, керований людиною чи штучним інтелектом, для якого дорога (вулиця), а не щось інше (скажімо, водне, повітряне, космічне середовище і простір) є головною умовою функціонування і рух якого пов'язаний з певним набором ризиків для людей, можна зарахувати до транспортного засобу в сфері саме дорожнього руху. При цьому підкреслимо, що йдеться не про механічний транспортний засіб, під яким відповідно до роз'яснення колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду розуміється будь-який транспортний засіб, що рухається за допомогою двигуна незалежно від робочого об'єму³. Стверджується про більш широке поняття – дорожній транспортний засіб. У недалекому майбутньому різноманітні за призначенням трансформери під час використання ними доріг (автомагістралей, автострад) повинні підкорятися ПДР, а особи, що ними керують, мають нести відповідальність за порушення цих Правил залежно від наслідків ДТП.

Таким чином, транспортний засіб – це різноманітний за рушійною силою спеціальний механізм (техніка, апарат, пристрій), що конструктивно створений, обладнаний та керований людиною (штучним інтелектом), призначений для дорожнього руху і перевезення із забезпеченням необхідного комфорту і безпеки людей, вантажів, а також здійснення виробничих та інших робіт. До речі, й персональні електричні транспортні механізми (пристрої), як-от: електросамокати, сігвеї, гіроскутери, моноколеса та ін. потрібно віднести на законодавчому рівні до дорожньо-транспортних засобів із поширенням на їх водіїв ПДР.

ка: правові та організаційні аспекти : матер. XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. кривий Ріг, 19 листоп. 2021 р.) 108–110.

³ Що підпадає під термін «транспортний засіб»: постановою ВС (Юридична газета) <<https://sud.ua/ru/news/sud-info/127209-scho-pidpadae-pid-termin-transportniy-zasib-postanova-vs>> (дата звернення: 15.08.2022)

¹ Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21 жовт. 2020 р. № 1360-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-p#Text>. (дата звернення: 15.09.2022)

² Див. наприклад : Книженко О. О. 'Види законодавства щодо визначення транспортного засобу' *Транспортна безпе-*

Проблемним є питання щодо визначення і правового регулювання нових категорій учасників дорожнього руху. Учасник дорожнього руху – особа, яка бере безпосередню участь у процесі руху на дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин, велосипедист, а також особа, яка рухається в кріслі колісному (п. 1.10 ПДР). Центральною фігурою переліку учасників дорожнього руху є, безсумнівно, водій, який має визначений нормативно-правовий статус залежно від категорії транспортного засобу (розділ 2 ПДР). За чинним законодавством водій – особа, яка керує транспортним засобом і має посвідчення водія (посвідчення тракториста-машиніста, тимчасовий дозвіл на право керування транспортним засобом) відповідної категорії. Водієм також є особа, яка навчає керуванню транспортним засобом, перебуваючи безпосередньо в транспортному засобі (п. 1.10 ПДР). Отже, водій – особа, тобто конкретна людина, яка пройшла певний курс теоретичної і практичної підготовки щодо технічного обладнання техніки, організації дорожнього руху та його безпеки, керування транспортним засобом, отримала документ (дозвіл, посвідчення), що наділяє його правами, обов'язками та відповідальністю у разі їх порушення. Саме навмисне чи з необережності їх недотримання водієм складає, так званий, «людський фактор» – вирішальний чинник дорожньої аварійності. І, образно кажучи, вершинами людського фактору – свідомості (правосвідомості) є стан і воля водія. Отже, виникає питання про скорочення впливу людського фактору на вчинення ДТП. Радикальним напрямом досягнення цієї мети, як вважають, є: законодавче визнання штучного інтелекту (безпілотного авто-транспортного) учасником дорожнього руху – електронним водієм, особою з властивими їй правами, обов'язками, відповідальністю. Олюднення електронних роботів, зрівняння їх правового статусу з правовим статусом людини-водія ще не на часі. Як правильно зауважує професор В. А. Мисливого, виникають труднощі при визначенні питань кримінальної відповідальності за умов «неправомірної поведінки» безпілотного транспортного засобу, якщо ДТП за його участю потягло наслідки, передбачені кримінальним законом»¹. Напев-

¹ Мисливий В. А. 'Штучний інтелект як фактор запобігання дорожньо-транспортній злочинності' *Використання технологій штучного інтелекту у протидії злочинності: матер. наук.-практ. онлайн-семінару* (м. Харків, 5 листоп. 2020 р.) 72 <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/01/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0>

но, це питання повинне вирішуватися у правовій площині цивільного права. Ця ідея закладена і в Резолюції Європарламенту від 16 лютого 2017 р., в якій йдеться про наділення у перспективі роботів особливим правовим статусом, у межах якого найбільш просунуті автономні роботи можуть створюватися як електронні особи і нести відповідальність за завдану ними шкоду, якщо вони приймають рішення автономно або іншим чином самостійно взаємодіють з третіми особами»². Тоді учасником дорожнього руху повинен бути не стільки авто-безпілотник, скільки власник, фірма, оператор, які й несуть цивільну відповідальність за заподіяну ним шкоду. У зв'язку з цим слід викласти п. 1.10 ПДР «Учасник дорожнього руху» у такій редакції: «Учасник дорожнього руху – особа, яка бере участь у процесі руху по дорозі як пішохід, водій, пасажир, погонич тварин, велосипедист, особа, яка рухається в кріслі колісному, а також власник / оператор авто-безпілотника».

Ознакою сучасної людини є мобільність, потяг до швидкості переміщення. По суті, зазначені суб'єкти дорожнього руху є пішоходами, тобто особами, які використовують легкі електричні транспортні засоби для особистого мобільного (пришвидженого) пересування. Пропонуємо визнати цих суб'єктів дорожнього руху його учасниками і позначити їх терміном – «особа мобільна», доповнивши статті 14 і 19 Закону України «Про дорожній рух», а також п. 1.10 ПДР поняттям такого змісту: «Особа мобільна – особа, яка рухається самостійно по дорозі (вулиці) на легкому електричному транспортному, керування яким не передбачає посвідчення водія». Передбачається, що знання і навички безпечного керування таким транспортним засобом повинні набуватися підлітками в період шкільного навчання (старші класи) і зараховуватися як обов'язкова навчальна дисципліна. Дослідження деяких країн свідчить, що особи цих транспортних засобів доволі часто

[D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%83-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D1%83%D1%85%D1%83.pdf](https://robotrends.ru/pub/1725/normy-grazhdanskogo-prava-o-robototecnike-i-hartiya-robototecniki.pdf) (дата звернення: 7.08.2022)

² 'Нормы гражданского права о робототехнике. Резолюция Европарламента от 16 февраля 2017 г.' (Robotrends) <<https://robotrends.ru/pub/1725/normy-grazhdanskogo-prava-o-robototecnike-i-hartiya-robototecniki>> (дата звернення: 15.08.2022)

не приділяють належної уваги дотриманню правил безпеки дорожнього руху. Так, за даними федерального управління (Destatis) у 2020 р. поліція зареєструвала 2 155 ДТП за участю самокатів, у результаті яких загинули або були травмовані люди. До того ж понад 80% постраждалих – водії скутерів. Саме вони винні майже у трьох із чотирьох аварій із травмами¹. Що стосується дорослих, які беруть напрокат чи стають власниками тих чи інших різноманітних легких електронних транспортних засобів, то припускається, що вони більш-менш обізнані з вимогами їх керування і дотримання ПДР. Крім того, їх обов'язково знайомлять з відповідними Інструкціями щодо дотримання безпеки руху. Актуальним залишається і питання створення належної дорожньої інфраструктури для таких апаратів у містах.

Дорожній рух – це не лише матеріальний носій певної дорожньої інфраструктури з її користувачами, а й духовний стан сприйняття та додержання ними вимог специфічних суспільних відносин у цій сфері, котрі ми називаємо, запозичуючи вираз у Шарля Монтеск'є, – «духом»² дорожнього руху, який безпосередньо пов'язаний, зокрема, зі свідомістю, правосвідомістю і культурою його учасників (стаття 15 Закону України «Про дорожній рух», пункти 1.3, 1.4, 1.5 та ін. ПДР). Саме силою духу зумовлюється рівень безпеки дорожнього руху. І це не ілюзія. Кримінологічний і деліктологічний аналіз статистичних даних транспортних правопорушень за останні роки свідчить, що лівова частка цих правопорушень пов'язана з порушенням правил маневрування, перевищенням безпечної швидкості, недотриманням вимог проїзду перехрест'я і дистанцій руху, керування транспортним засобом у стані сп'яніння, перевищенням встановленої швидкості, порушенням правил проїзду пішохідних переходів та деяких інших. Ми вже звертали увагу на те, що стійкість кількісно-якісних показників у зазначених нами транспортних правопорушень – показник, як правило, навмисного недотримання ПДР, яке напряму залежить тільки від правосвідомості учасників дорожнього руху

¹ Писанка Н. Електроскутер став головним боєм для міської влади (9 грудня 2021) *Голос України*

² Монтеск'є Ш. *О духе законов или об отношениях, в которых законы находятся к устройству каждого правления, к нравам, климату, религии, торговле и т.д.; к чему автор придавал исследования о законах римских, касающихся следования, о законах французских и о законах федеральных*; пер. с фр. под ред. М. Г. Геринфельда со вступ. Статьей М. М. Ковалевского. (изд. Л. Ф. Пантелеева, 1900) 687

і не потребує від них (водіїв і пішоходів) особливих знань, освіти, навичок, стажу керування транспортним засобом чи спритності при переміщенні дорогою (вулицею). При цьому є достатніми елементарна культура руху, усвідомлення можливого настання ДТП із тяжкими наслідками, просте почуття обережності³. «Дух ослабляється, – писав Чезаре Беккарія, – якщо закон не потурбується про його укріплення»⁴. Виникає ідея нормативно-правового впливу на протиправну «транспортну епідемію», обов'язково поєднаним із супроводжуваними цей вплив заходами – спеціально обраними та невеликими за кількістю, застосування яких корелює з аналітичними даними кримінологічного стану ДТП із тяжкими наслідками, соціального, технічного, організаційно-управлінського, кримінологічного, медичного, статистичного, інформаційного та іншого характеру.

Як ми неодноразово писали, суть культурологічного запобіжного напрямку, на нашу думку, полягає у тому, щоб за допомогою жорстких нормативно-правових імперативів, приписів і засобів примусово стимулювати суб'єктів дорожнього руху до дотримання вимог Закону України «Про дорожній рух» і ПДР. Йдеться про «силову» технічну культуризацію, культуурофікацію за рахунок психологічного тиску страхом щодо можливих обмежень і втрат особистісного (позбавлення волі, полишення прав керування транспортними засобами, комфорту, погіршення здоров'я тощо), майнового (великі штрафи, конфіскація транспортного засобу, відшкодування збитків та ін.), публічного (падіння рейтингу, «пляма») судимості, осуд оточуючих, моральні переживання і т.п.) та іншого характеру. Все це логічно має впливати на свідомість і волю насамперед водіїв, точніше, потенціальних порушників ПДР⁵. Про це необхідно го-

³ Голіна В. В. 'Культурологія безпеки дорожнього руху – визначальний фактор її підвищення' *Державна політика у сфері забезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика: матер. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.) 38–44 <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/01/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%83-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D1%83%D1%85%D1%83>. pdf.> (дата звернення: 7.08.2022)

⁴ Беккарія Ч. *О преступлениях и наказаниях* (ИНФРА-М, 2008) 125.

⁵ Голіна В. В. 'Культурологія безпеки дорожнього руху – визначальний фактор її підвищення' *Державна політика*

ворити у ЗМІ, при підготовці водіїв і видачі їм водійських прав на керування транспортним засобом, можливо, навіть під підписку на кшталт «присяги» тощо. «Дорожній дух» безпеки руху повинен запанувати в нашій країні. Нехай не зараз, але у найближчій перспективі. Так відбувається в інших європейських країнах. У ЗМІ відмічається, що, наприклад, для німців правила і порядок на дорогах є своєрідною «Біблією» їх способу життя, зазіхати на яку не дозволено нікому¹. А інакше ми, того не бажаючи, мимоволі потураємо свавіллю і безладу на дорогах і вулицях міст і селищ.

Дорожній рух передбачає відповідальний самоконтролюючий і контрольований процес територіального дорожнього перевезення (переміщення) транспортних засобів, людей, речей, вантажів тощо. Рівень самоконтролю і зовнішнього контролю у сфері дорожнього руху визначає також й стан його безпеки, а отже, й пріоритетні напрями діяльності держави, суспільства, громадян із запобігання автотранспортних правопорушень.

Таким чином, дорожній рух – це унормований самоконтролюючий і контрольований, з належною інфраструктурою процес наземного територіального горизонтального пересування та / або перевезення визнаних законом транспортних засобів, людей, вантажів, інших речей. При цьому стан і рівень безпеки переміщення для життя і здоров'я людини, оточуючого середовища, громадського порядку постійно визначають пріоритетні напрями діяльності держави щодо запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням.

Це визначення поняття дорожнього руху потребує, на наш погляд, кримінологічного пояснення.

1. Унормованість означає, що в країні існують на законодавчому рівні і діють правові й соціальні основи дорожнього руху як специфічного виду людської об'єктивно-суб'єктивної небезпечної діяльності. Безпека дорожнього руху визначається ступенем усвідомленості його учасниками залежності безпеки як від внутрішньо самоконтролюю-

у сфері убезпечення дорожнього руху: теорія, законодавство, практика: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 листоп. 2021 р.) 42–44 <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/01/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%83-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D1%83%D1%85%D1%83.pdf>> (дата звернення: 7.08.2022)

¹ Писанка Н

чого добровільного дотримання ПДР, так і від належної, навіть жорсткої системи зовнішнього контролюючого тиску з його «погрозами» настання несприятливих наслідків при їх порушенні. Значить, досягти поліпшення стану безпечності на дорогах і вулицях стає можливим через посиленням культурологічного запобіжного напрямку, заснованого на кримінологічній теорії запобігання окремим видам правопорушень. Інші запобіжні шляхи – довготривалі, ресурсно обтяжливі для країни і головне – у найближчій перспективі нездійсненні. Однак практичні запитання щодо достатності й ефективності подібної унормованості у сфері дорожнього руху виникають вже сьогодні.

2. Дорожній рух – живий, мінливий суспільний організм зі своїми істотними ознаками, законами, правилами, етикою функціонування. Саме в його лоні відбуваються різноманітні ДТП з різними протиправними наслідками. Серед багатомільйонної «епідемії протиправності» у сфері дорожнього руху загрозливою її складовою є криміналізована автотранспортна протиправність – злочини, передбачені Кримінальним кодексом України. Їх розповсюдженість і сталість, специфічність причин, умов, мотивів, засобів їх вчинення, особливості характерологічних рис винних, несприятливі тенденції в динаміці і структурі, помітна складність їх запобігання, а взагалі відчуття їх правової самостійності – усе це зумовлює доцільність виділення з усього розділу «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту» (розділ XI КК України) групи однорідних злочинів, пов'язаних саме з автотранспортом², і виокремити їх у цьому розділі окремим підрозділом, надавши назву: «Кримінальні правопорушення проти безпеки дорожнього руху та експлуатації автотранспорту».

3. Небезпека – суттєва ознака дорожнього руху. Натепер цілковито безпечно дорожнього руху уявити собі не можливо, хоча світова спільнота і проголосила амбітну мету за кілька десятиліть, урешті-решт, позбутися смертності і травматизму як болючої риси дорожнього руху. Безпека дорожнього руху – це, з практичної точки зору, поступове скорочення ризиків дорожньо-транспортної аварійності об'єктивного і суб'єктивного характеру. Забезпечення безпеки дорожнього руху часто розуміється як здійснення відомчої суміші різних за призначенням і нерідко другорядних за-

² Полтава К О, 43.

ходів (за звичним підходом хто і що запропонує), котрі складаються у громіздкі стратегії, концепції, плани і т.п. та котрі (якщо чесно) ніхто і не збирається виконувати. Однак практику планування треба поширювати. Необхідно створювати невеликі за набором заходів і засобів державні / регіональні програми / плани підвищення рівня безпеки у сфері дорожнього руху, які б інтегрували саме для цього спеціально, а головне професійно відібрані, запобіжно значущі, реально здійснювані заходи і засоби соціального, нормативно-правового, технічного, організаційно-управлінського, інформаційного, кримінологічного, психологічного та іншого характеру. Відбір таких заходів і засобів повинен здійснювати професійний кримінолог, який за своїм фахом панорамно бачить цю проблему. Обов'язковими елементом тактики культурологічної стратегії тиску на свідомість і волю учасників дорожнього руху є довготривала, а може і постійна інформаційна війна у вигляді організації масової вседержавної кампанії щодо загальної орієнтації громадян на підтримку гуманістичної ідеї позбавити людство від автотранспортної (і не тільки від неї!) смертності, каліцтва, матеріальних збитків. Мова йде про створення тим самим своєрідної «Біблії» дорожнього руху з її насправді великою заповіддю – «не убий».

Висновки. Визначення поняття «дорожній рух» пов'язане із виявленням і дослідженням його суттєвих ознак, зокрема, таких, як поняття: до-

роги (вулиці), транспортний засіб, учасник дорожнього руху, безпека, контроль, запобігання правопорушенням. Отже, за результатами дослідження, дорожній рух – це унормований самоконтролюючий і контрольований, з належною інфраструктурою процес наземного територіального горизонтального пересування та / або перевезення законом транспортних засобів, людей, вантажів, інших речей. При цьому стан і рівень його безпеки для життя і здоров'я людини, оточуючого середовища, громадського порядку постійно визначають пріоритетні напрями діяльності держави щодо запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням. Кримінологічний аналіз цього визначення свідчить, що дорожній рух – це єдність матеріальних і духовних його складових. Дорожній рух – це не тільки контрольований (і не дуже) механічний процес пересування, перевезення, переміщення його учасників і вантажів, що потребує постійної турботи держави про удосконалення безпечності такого процесу, а й соціальне явище, в лоні якого формується духовне ставлення людей, суспільства, міжнародної спільноти до якості його стану з точки зору безпечності, комфорту, рівня відповідальності, стандартів, норм, правил, вимог громадського порядку. Максимальне урахування і розвиток цієї складової дорожнього руху і є головною ідеєю культурологічного напрямку запобігання автотранспортним правопорушенням.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro dorozhnii rukh : Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 r. № 3353-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12/ed20040316#Text> (in Ukrainian)
2. Pro skhvalennia Stratehii pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini na period do 2024 roku : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 zhovt. 2020 r. № 1360-r. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-r#Text>. (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Burbelo B. Yu., Holovin A. P., Saienko S. I. *Bezpeka dorozhnoho rukhu: mekhanizm administratyvno-pravovoho rehulivannia vzaiemodii subiektiv zabezpechennia : monohrafiia* [Road traffic safety: the mechanism of administrative and legal regulation of the interaction of security entities: monograph] (RVV LDUVS, 2011) 248 (in Ukrainian)
2. Poltava K. O. *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia transportnym zlochynam, shcho poviazani iz zahybelliu liudei abo tiazhkym tilesnym ushkodzhenniam v Ukraini : monohrafiia* [Criminological characteristics and prevention of traffic crimes involving death or serious bodily injury in Ukraine: monograph] (Pravo, 2014) 284 (in Ukrainian)
3. Perepelytsia A. I., Sobakar A. O., Pali M. V. ta in. *Administratyvna ta kryminalno-pravova vidpovidalnist za pravoporushennia (zlochyny) u sferi bezpeky dorozhnoho rukhu : navch. posib* [Administrative and criminal liability for offenses (crimes) in the field of road traffic safety: training. manual] (Noulidzh, 2011) 304 (in Ukrainian)

4. Hurzhii T. O. *Administratyvno-pravovi problemy zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini : monohrafiia* [Administrative and legal problems of road safety in Ukraine: monograph] (Tymchenko, 2010) 438 (in Ukrainian)
5. Montesk'E Sh. *O duhe zakonov ili ob otoshneniyah, v kotoryih zakonyi nahodyatsya k ustroystvu kazhdogo pravleniya, k nravam, klimatu, religii, tovgovle i t.d.; k chemu avtor pridaval issledovaniya o zakonah rimskih, kasayuschihsvya sledovaniya, o zakonah frantsuzskih i o zakonah federalnyih;*[Of the spirit of laws, or of the relation in which laws are to the constitution of every government, to manners, climate, religion, commerce, &c.; what the author attached to studies on Roman laws regarding the following, on French laws and on federal laws] per. s fr. pod red. M. G. Gernfelda so vstup. Stately M. M. Kovalevskogo (izd. L. F. Panteleeva, 1900) 687 (in Russian)
6. Bekkaria Ch. *O prestupleniyah i nakazaniyah* [On Crimes and Punishments] (INFRA-M, 2008) 125 (in Russian)

Articles from newspapers

7. Pysanka N. 'Elektroskuter stav holovnym bolem dlia miskoi vlady' [The electric scooter has become a headache for the city authorities] (9 hrudnia 2021 r) Holos Ukrainy (in Ukrainian)

Conference papers

8. Holina V. V. 'Pidkhid do vyznachennia poniattia dorozhnoho rukhu yak skladovoi publichnoi bezpeky i pravoporiadku' [Approach to defining the concept of traffic as a component of public safety and law and order] *Zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku v umovakh voiennoho stanu : mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Kropyvnytskyi, 1 lypnia 2022 r.) 91–94 (in Ukrainian)
9. Myslyvyi V. A. 'Bezpeka dorozhnoho rukhu: zakonodavchyi vymir' [Road traffic safety: legislative dimension] *Derzhavna polityka u sferi ubezpechennia dorozhnoho rukhu: teoriia, zakonodavstvo, praktyka: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 5 lystop. 2021 r.) 76 <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/01/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%83-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D1%83%D1%85%D1%83.pdf>> (in Ukrainian)
10. Knyzhenko O. O. 'Vydy zakonodavstva shchodo vyznachennia transportnoho zasobu' [Types of legislation regarding the definition of a vehicle] *Transportna bezpeka: pravovi ta orhanizatsiini aspekty : mater. KhVI Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (m. kryvyi Rih, 19 lystop. 2021 r.) 108–110 (in Ukrainian)
11. Holina V. V. 'Kulturolohiiia bezpeky dorozhnoho rukhu – vyznachalnyy faktor yii pidvyshchennia' [Culturology of traffic safety is a determining factor in its improvement] *Derzhavna polityka u sferi ubezpechennia dorozhnoho rukhu: teoriia, zakonodavstvo, praktyka: mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf.* (m. Kharkiv, 5 lystop. 2021 r.) 38–44 <<https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/01/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-%D1%83-%D1%81%D1%84%D0%B5%D1%80%D1%96-%D1%83%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%80%D1%83%D1%85%D1%83.pdf>> (in Ukrainian)

Websites

12. 'Shcho pidpadaie pid termin «transportnyi zasib»: postanova VS' [What falls under the term «vehicle»: resolution of the Supreme Court] (Iurydychna hazeta) <<https://sud.ua/ru/news/sud-info/127209-scho-pidpadaye-pid-termin-transportniy-zasib-postanova-vs#:~:text=%D0%97%D0%B3%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE%20%D0%B7%20%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%BC%2C%20%D1%8F%D0%BA%D0%B5%20%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F,%D1%82%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%88%D1%96%20%D0%BC%D0%B5%D1%85%D0%B0%D0%BD%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%BD%D1%96%20%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8>> (in Ukrainian)
13. 'Normy grazhdanskogo prava o robototekhnike. Rezolyutsiya Evroparlamenta ot 16 fevralya 2017 g.' (Robotrends) <<https://robotrends.ru/pub/1725/normy-grazhdanskogo-prava-o-robototekhnike-i-hartiya-robototekhniki>> (in Russian)

Голіна В. В.

Актуальні питання безпеки дорожнього руху: правові та кримінологічні аспекти.

Високий рівень смертності і травматизму від ДТП в Україні актуалізує наукові пошуки ефективного напрямку їх значного скорочення. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба дослідження фундаментального поняття

тя теорії запобігання транспортним правопорушенням – визначення дорожнього руху, його суттєвих ознак, матеріальних і духовних складових.

Серед вітчизняних вчених цій проблемі приділили увагу С. Батиргарєєва, В. Голіна, Б. Головкін, Т. Гуржій, А. Калініна, М. Колодяжний, В. Колпаков, О. Костенко, В. Мисливий, С. Нежурбіда, В. Собакар, С. Шрамко та багато інших.

Нормативно-правового визначення поняття дорожнього руху немає навіть у Законі України «Про дорожній рух» (1993 р.). Дорожній рух – це інтегрована динамічна система специфічного фрагмента соціуму, якою охоплюється щонайменше такі її матеріальні і духовні складові, як: дорога-транспортний засіб-учасник дорожнього руху-безпека-контроль-запобігання. Результатом дослідження цих компонентів є визначення дорожнього руху, як унормованого самоконтролюючого і контрольованого з незалежною інфраструктурою процесу горизонтального наземного пересування та / або перевезення, переміщення визнаних законом транспортних засобів, людей, вантажів, інших речей. У свою чергу, стан і рівень його безпеки для життя й здоров'я людини, оточуючого середовища, громадського порядку постійно визначають пріоритетні напрями діяльності держави щодо запобігання транспортним правопорушенням. Отже, дорожній рух – не лише механічне / автоматичне переміщення його учасників, а й соціальне середовище, яке відображає духовне ставлення людей, суспільства, міжнародної спільноти до якості його стану, рівня правосвідомого дотримання учасниками руху відповідних правил, нетерпіння свавілля і безладу у сфері дорожнього руху. На основі ідеї єдності матеріальної і духовної складової формується культурологічний напрям запобігання транспортним правопорушенням.

Ключові слова: дорожній рух, безпека дорожнього руху, матеріальна і духовна складова дорожнього руху, культурологічний напрям запобігання транспортним правопорушенням.

Golina V. V.

Current issues of road safety: legal and criminological aspects.

The high level of mortality and injuries from road accidents in Ukraine actualizes the scientific search for an effective way to significantly reduce them. In this regard, there is an urgent need to research the fundamental concept of the theory of traffic offense prevention – the definition of traffic, its essential features, material and spiritual components.

Among Ukrainian scientists, S. Batorygareeva, V. Golina, B. Golovkin, T. Gurzhii, A. Kalinina, M. Kolodyazhny, V. Kolpakov, O. Kostenko, V. Mysliviy, S. Nezhurbida, V. Sobakar paid attention to this problem, S. Shramko and many others.

There is no normative-legal definition of the concept of road traffic even in the Law of Ukraine «On Road Traffic» (1993). Road traffic is an integrated dynamic system of a specific fragment of society, which covers at least its material and spiritual components, such as: road-vehicle-road user-safety-control-prevention. The result of the study of these components is the definition of road traffic as a normalized self-monitoring and controlled with an independent infrastructure process of horizontal ground movement and / or transportation, movement of legally recognized vehicles, people, cargo, other things. The state and level of its safety for life and health of a person, the surrounding environment, public order constantly determine the priority directions of the state's activity in the prevention of traffic offenses. So, road traffic is not only the mechanical / automatic movement of its participants, but also a social environment that reflects the spiritual attitude of people, society, and the international community to the quality of its condition, the level of legal compliance by traffic participants with the relevant rules, intolerance of arbitrariness and disorder in the field of traffic. On the basis of the idea of the unity of the material and spiritual components, the cultural direction of prevention of traffic offenses is formed.

Key words: traffic, traffic safety, the material and spiritual component of traffic, the cultural direction of traffic offense prevention.

Стаття надійшла до редакції: 20.10.2022 р.

Прийнята до друку: 10.11.2022 р.

В. С. Батургарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, головний науковий співробітник Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права» НАПрН України
ORCID: 0000-0003-3879-2237

МЕТОДОЛОГІЯ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Збільшення останніми роками майже в геометричній прогресії парку автотранспортних засобів в Україні, що призводить до інтенсифікації й ускладнення дорожнього руху, з одного боку, та введення до світу переміщення простором нових засобів транспортування людей і вантажів, статус яких у зазначеній сфері є ще невизначеним або не достатньо визначеним, із другого боку, зумовлюють той факт, що дорожньо-транспортні пригоди, котрі трапляються, у тому числі, й за протиправної поведінки учасників дорожнього руху, перетворюючись на лихо національного масштабу, не перестають турбувати громадськість. Однак це явище не є притаманним лише для нашої країни, адже воно в тому чи іншому ступені присутнє у життєдіяльності будь-якого сучасного соціуму незалежно від економічного і соціального розвитку останнього. За відомостями ВООЗ, щорічно в результаті дорожньо-транспортних пригод обривається життя приблизно 1,3 млн людей; ще від 20 до 50 млн людей отримують не смертельні травми, причому багато хто отримує інвалідність внаслідок травми¹. У поточному році на 1 липня 2022 р. уже загибло 679 тис. осіб². Збитки від ДТП у більшості країн складають у середньому близько 3% валового внутрішнього продукту³. Також є інформація, що ці пригоди посіда-

ють 11 місце серед причин смерті і становлять 2,1% від усіх смертей у світі⁴. Не можна не навести й власні розрахунки збитків для людського потенціалу, проведені деякий час тому. Так, у 2020 р. кількість YPLL (Years of Potential Life Lost – В. Б.) внаслідок передчасної смерті склала 98 039,22 років, а кількість працездатних років – 82 677. У матеріальному вимірі збитки від непрожитого життя осіб, які загинули протягом 2020 р. у ДТП, дорівнювали майже 308 155 553 доларів США⁵.

Розуміючи масштабність проблеми, міжнародне товариство, по-перше, прагне до уніфікації підходів у запровадженні й експлуатації небезпечних у технічному плані об'єктів, призначених для переміщення людей і вантажів, а по-друге, постійно опікується питаннями зниження високих показників дорожньої смертності і травматизму насамперед у тих регіонах світу, ситуація в яких близька до критичної. З огляду на визначення такої місії щодо регуляції сфери, умовно кажучи, наземної мобільності населення нашої планети, слід вказати й на завдання-плани щодо забезпечення цієї сфери. Такими є постійна увага до цієї сфери, що проявляється в опрацюванні стратегічного курсу на нарощення зусиль превентивного характеру, а так само модернізація напрямів, заходів і засобів, спрямованих на поступове скорочення правопору-

¹ 'Road traffic injuries' (WHO) <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries/>> (дата звернення: 20.10.2022)

² 'Data visualization' (Death on the roads) <<https://extranet.who.int/roadsafety/death-on-the-roads/>> (дата звернення: 1.07.2022)

³ 'Road traffic injuries' (WHO) <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries/>> (дата звернення: 20.10.2022)

⁴ 'World report on road traffic injury prevention – Main messages.' (ПАНО) <<https://www.paho.org/hq/dmdocuments/2011/Fact/>> (дата звернення: 20.10.2022)

⁵ Baturgareieva V. S., Shramko S. S., Samoilo O. M. 'Mortality and injury in Ukraine as a result of traffic accidents in measuring of public health: to the analysis of social – legal and criminological problem' (November 2021) LXXIV (11) 2 Wiadomości Lekarskie. 2875

шень із тяжкими наслідками у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту. На таке розуміння, зокрема, націлює резолюція Генеральної асамблеї ООН «Підвищення безпеки дорожнього руху у всьому світі» № 74/299 від 31 серпня 2020 р., у п. 3 якої наголошено що протягом 2021–2030 рр. ставиться мета знизити на 50% смертність та травматизм у результаті ДТП. У русі євроінтеграційних процесів, що у теперішній час набувають значних обертів в Україні, подібна мета є цілком виправданою й такою, що визначатиме подальші кроки нашого суспільства у цьому напрямку.

Разом із тим амбітні завдання суто практичної спрямованості, напевно, не можна реалізувати без чіткого визначення теоретичної складової у розумінні проблеми автотранспортної безпеки як такої та шляхів розв'язання цієї проблеми у вигляді розробки стратегії запобігання цим правопорушенням. Отже, постає завдання прирощення нового наукового знання, яке «становить собою певну систему отримання, накопичення, аналізу, узагальнення й осмислення фактів, що мають наукове значення, з подальшим закріпленням отриманих результатів і висновків у теоріях, концепціях, поглядах, нормативних актах тощо»¹. Фактично йдеться про алгоритм наукової розвідки, в якій неабияке значення мають так звані вхідні дані та надійність джерел, з яких вони отримуються, відібраний та застосований у процесі набуття необхідних відомостей інструментарій, попередні висновки, зроблені у результаті узагальнення та аналізу зібраного емпіричного масиву, синтез окремих фрагментів у цілісну картину знання певного питання, а так само підготовка прогностичних розрахунків впливу отриманого знання на стан вирішення проблеми та ін. Зазвичай, у дослідницькому процесі цей алгоритм побудови наукового знання зветься методологією, методологічною частиною, методологічним підґрунтям дослідження тощо.

Без сумніву, питань методології у дослідницькій діяльності торкається будь-який вчений незалежно від галузевої приналежності знання, адже конструктивною частиною і дослідження як такого, і результатів апробації у вигляді наукових публікацій є опис застосованої методології. Хоча й не існує чітких канонів комбінації та послідовності у застосуванні методологічних інструментів (як не існує, власне, й монізму у методологічній

площині «добування» наукового знання), однак, повторимося, не слід забувати, що методологія – *modus operandi* і будь-якої наукової розвідки в цілому, і стилю мислення вчених минулого й сучасності, де під таким стилем розуміється концептуальний лад використання методу, характеристика стандартних уявлень його занурення в конкретний матеріал, що визначається розкриттям у науці та культурі евристичних можливостей певних фундаментальних понять чи категорій².

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В останнє десятиліття під час дослідження правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту і розробки стратегій їх запобігання українські та зарубіжні вчені активно висвітлювали питання методології. Серед них: С. В. Бабанін³, С. Р. Багіров⁴, А. Б. Блага та О. В. Короленко⁵, Н. О. Гуторова та О. М. Руднева⁶, В. І. Осадчий⁷, К. О. Полтава⁸, M. Burzyńska et al.⁹, N. Christie¹⁰, K. Goniewicz et al.¹¹, E. G. Krug et al.¹², Schoeters

² Озадовська Л. В., Поліщук Н. П. (ред) *Філософський енциклопедичний словник* (Абрис, 2002) 609

³ Бабанін С. В. 'Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони порушення чинних на транспорті правил' (2014) 3 Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 193–200.

⁴ Багіров С. Р. 'Виїзд транспортного засобу за межі проїзної частини із заподіянням шкоди пішоходам унаслідок порушення правил дорожнього руху кількома водіями (аналіз каузальної структури пригоди)' (2018) 2 (51) Судова апеляція 15–24

⁵ Блага А. Б., Короленко О. В. 'Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень, які вчиняються на автомобільному та міському електротранспорті' (2021) 1 Право і суспільство 176–180

⁶ Gutorova N., Rudnyeva O. 'Preventative role of criminal law for traffic safety' (2019) 68 (01012) SHS Web of Conferences Society. Health. Welfare 2 <<https://doi.org/10.1051/shsconf/20196801012>>

⁷ Осадчий В. І. *Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту: монографія* (Європейського університету, 2011) 151

⁸ Полтава К. О. *Кримінологічна характеристика та запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або тяжкими тілесними ушкодженнями, в Україні* (Право, 2014) 284

⁹ Burzyńska M, Pikala M. 'Decreasing Trends in Road Traffic Mortality in Poland: A Twenty-Year Analysis' (2021) 18(19): 10411 International Journal of Environmental Research and Public Health <<https://doi.org/10.3390/ijerph181910411>>

¹⁰ Christie N 'Why we need to view road safety through a public health lens?' (2018) 38 (2) Transport Reviews 139–141 <DOI: 10.1080/01441647.2018.1411226>

¹¹ Goniewicz K., Goniewicz M., Pawłowski W., Fiedor P. 'Road accident rates: strategies and programmes for improving road traffic safety' (2016) Aug 42(4) European Journal of Trauma and Emergency Surgery 433–438

¹² Krug EG, Sharma GK, Lozano R. 'The global burden of injuries' (2000) 90 American Journal of Public Health 523–526.

¹ Батиргареева В. С. *Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія* (Право, 2009) 72

et al.¹, M. Van der Vlegel et al.² та ін. До того ж велику роботу з розробки проблематики методології проводить відділ кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, що працює над фундаментальною темою «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (В. В. Голна – керівник теми, виконавці: В. С. Батиргареєва, Б. М. Головкін, Ю. Б. Данильченко, І. О. Христинич, М. Г. Колодяжний, А. В. Калініна, С. С. Шрамко, О. В. Новіков, С. В. Панова)³.

Справедливим буде зазначити, що під час дослідження стану безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту як такого та ситуації із правопорушеннями на автошляхах, зокрема, питання обрання й застосування методологічного апарату є наріжним каменем аналізу й розв'язання проблеми, адже у світі існують й різні підходи до визнання тих чи інших діянь учасників дорожнього руху правопорушеннями, й відмінні методики обрахування збитків, завданих внаслідок дорожнього травматизму, й специфічні заходи щодо запобігання аварійності на дорогах аж до самих несподіваних⁴ тощо. Отже, принаймні виникають складнощі

¹ Schoeters, A., Wijnen, W., Carnis, L. et al. 'Costs related to serious road injuries: a European perspective' (2020) 12(1) Eur. Transp. Res. Rev <doi:10.1186/s12544-020-00448-0>

² Van der Vlegel M, Haagsma JA, de Munter L, de Jongh MAC, Polinder S. 'Health Care and Productivity Costs of Non-Fatal Traffic Injuries: A Comparison of Road User Types' (2020) 17(7):2217 Int J Environ Res Public Health <doi: 10.3390/ijerph17072217>

³ Більш докладно див.: Головкін, Б. М. 'Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні' (2022) 156 Проблеми законності 52–75; – 'Щодо об'єктивності даних про стан безпеки дорожнього руху в Україні' *Протидія злочинності і корупції: міжнародні стандарти та досвід України: збірник тез міжнародної конференції* (м. Харків, 22 вересня 2021 р.) 12–19; Новіков О. В. 'Регіональні особливості розподілу порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (стаття 286 Кримінального кодексу України)' (2022) 2 (20) Journal «Science Rise: Juridical Science» 50–58; – 'Статистичне співвідношення між облікованими дорожньо-транспортними пригодами, адміністративними правопорушеннями у сфері дорожнього руху та кримінальними правопорушеннями проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту' (2022) 1(19) Journal «Science Rise: Juridical Science» 57–63.

⁴ *Примітка*. Наприклад, у США запроваджені телефони довіри, за яким учасники дорожнього руху можуть повідомити про занадто агресивних водіїв, на пошук яких негайно виїжджають поліцейські патрулі. Див.: 'Какие меры предпринимаются в разных странах для обеспечения безопасности дорожного движения' <<http://rg.ru>> Поліція регіону Мадр'я-Прадеш запровадила практику обклеювати тваринами, зокрема коровам, роги стрічкою, що відбиває світло, щоб їх було краще видно в темний час доби. До речі, для пілотного проекту обрали 300 тварин, ідея показала себе добре, згодом

у співвідносності статистичних відомостей стосовно стану дотримання правопорядку на дорогах у різних регіонах світу. До того ж новим явищем у нашому житті стає відмінна від попередньої парадигма розв'язання проблеми щодо дотримання безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту під час запровадження у країні воєнного стану. Наразі вже сьогодні гостро необхідним є перехід від моделі «вимушеної саморегуляції» дорожнього руху у перші місяці військової агресії РФ до унормованої моделі цього руху, що є однією із пріоритетних задач нормального функціонування територіальних громад.

Нарешті, щоб мати чітке розуміння того, як досягти амбітних цілей істотного зниження автотранспортного травматизму, на реалізацію яких спрямовую нас уже згадана вище резолюція Генеральної асамблеї ООН «Підвищення безпеки дорожнього руху у всьому світі», знов й знов слід повертатися до опрацювання методологічних підходів оцінки ситуації із дотримання стану безпеки на дорогах та розробки адекватних заходів її покращення.

Метою статті є окреслення «традиційних» методологічних проблем, що постають кожного разу під час надання кримінологічної характеристики стану дорожньої безпеки та опрацювання заходів запобігання порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, та виділення деяких нових небезпечних тенденцій дорожньої ситуації, нейтралізація яких потребує добору адекватної заходів, уявлення про які здатна надати саме методологічна площина дослідницької майстерності.

Виклад основного матеріалу. Логіка дослідницького процесу кожного разу виводить дослідника на проблему організації та, власне, процедуру проведення того чи іншого дослідження. У зв'язку із цим майже класичним у навчальному курсі з основ наукової діяльності стало виділення послідовних етапів прирощення наукового знання, що складають програму кримінологічного дослідження, виконуючи яку стає можливим розкрити сутність й природу тих явищ й процесів, що виступають предметом вивчення. Ще понад

її планують поширити по всій країні. 'Как в разных странах снижается аварийность на дорогах' (Quto.ru) <<https://quto.ru/journal/autorambler/kak-v-raznyh-stranah-snizhayut-avariynost-na-dorogah.htm>> Автор статті спостерігала у Латинській Америці (Болівія) за тим, як добровільні помічники поліцейських, одягнуті у костюми диких тварин, перешкождали руху транспортних засобів правопорушників і пояснювали, що саме порушили водії

п'ятнадцять років тому я писала, що у кримінологічному дискурсі проблема методологічних аспектів організації й проведення наукових пошуків дедалі стає все актуальнішою, оскільки «будь-яке серйозне дослідження розпочинається з визначення методологічних засад щодо напрямів пошуку необхідної інформації, її творчого перероблення й закріплення кримінологічно значущих фактів»¹. Однак віддав данину методологічному питанню етапів (стадій) прирощення знання, вважаю за доцільне у цій публікації зробити акценти на деяких ключових моментах, якими визначатимуться «поворотні сюжети» новітнього кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні.

Перше завдання, від розв'язання якого залежатиме весь подальший хід дослідження, є достатньо традиційним, а одночасно й таким, що потребує точності та уважності у ставленні до нього. Йдеться про визначення предмета кримінологічного вивчення. Цілком зрозуміло, що таким предметом насамперед є правопорушення у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту, «каталог» яких наводиться у розділі XI Кримінального кодексу України. Цей розділ має назву «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту». Загалом у зазначеному розділі Кодексу міститься дев'ятнадцять статей, якими встановлюється кримінальна відповідальність за протиправні діяння, що порушують правила безпеки та експлуатації транспорту, призводячи до суспільно небезпечних наслідків. Однак, закономірно виникає запитання, а чи всі ці діяння підпадають під дослідницький «інтерес» ученого з огляду на окреслений ракурс суспільного буття? Як справедливо наголошує у цьому випадку О. В. Новіков, у розділі XI КК містяться не лише кримінальні правопорушення проти безпеки *дорожнього руху та експлуатації транспорту* (*курсив наш – В. Б.*), а й інші кримінальні правопорушення, що не пов'язані з безпекою саме дорожнього руху² (наприклад, незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК), на наш погляд, є діянням, що «генетично» пов'язане із правопорушеннями корисливої спря-

мованості, хоча зазначене правопорушення (поряд із порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами) становить ліву частку у структурі злочинності у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту; у свою чергу, порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту (ст. 276 КК), правил використання повітряного простору (ст. 282 КК) і правил повітряних польотів (ст. 281 КК) зачіпає принципово інші вимоги до забезпечення руху подібних транспортних засобів та, власне, й іншу «площину» руху). Таким чином, кожного разу перед дослідниками під час установаження відповідного предмета кримінологічного вивчення виникає завдання з виокремлення низки правопорушень, якими порушується саме безпека дорожнього руху та експлуатації транспорту, що перебуває на автошляхах.

На підставі викладеного не викликає сумнівів, що до кримінальних правопорушень проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту належать кримінально карані діяння, передбачені статтями 280 («Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків»), 286 («Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами»), 286¹ («Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння»); 287 («Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації»), 288 («Порушення нормативно-правових актів, норм і правил, що стосуються забезпечення дорожнього руху») та 291 («Порушення чинних на транспорті правил») КК України. Разом із тим, повторимося, в аналізованому розділі КК передбачається відповідальність і за порушення правил безпеки руху та експлуатації інших транспортних засобів. Проте безпека цих сфер має свою власну специфіку; при цьому втрати людського потенціалу є на порядок нижчими за збитки, що завдаються саме на автошляхах. Тому є всі підстави виокремлювати подібні випадки у самостійний блок пізнання.

Попутно виникає запитання, а що ще входить до предмета дослідження? Якщо кримінально карані правопорушення у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту – це, образно кажучи, основний предмет нашого дослідження, то (по-слуговуючись певною аналогією з теорією складу

¹ Батиргарєєва В. С. 'Щодо методологічних підходів до вивчення проблеми рецидивної злочинності' (2006) 77 Проблеми законності 124

² Новіков О. В. 'Статистичне співвідношення між облікованими дорожньо-транспортними пригодами, адміністративними правопорушеннями у сфері дорожнього руху та кримінальними правопорушеннями проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту' 60

злочину) додатковим обов'язковим предметом кримінологічного вивчення є фоніві для злочинності явища (припустимо, адміністративні делікти) і стан правосвідомості громадян і суб'єктів запобіжної діяльності. Звісно ж, вади правосвідомості у кримінологічній науці нерідко відносять теж до фонових явищ, однак їх роль у детермінації автотранспортних правопорушень є настільки вагомою, що їх слід звести до рангу принаймні самостійного елемента у предметі дослідження автотранспортної безпеки.

Ще одне завдання методологічного плану, що постає перед дослідниками, які вивчають явище автотранспортних порушень, пов'язується із надійністю джерел отримання відповідної інформації та сумісністю показників, якими характеризується кількісно-якісна модель наявної ситуації. Особливо це є важливим, коли йдеться про непоправні збитки для людського потенціалу¹. Дорожньо-транспортні пригоди, яких сьогодні не може уникнути жодне суспільство, виявляються саме таким явищем, економічні втрати від якого у грошовому вимірі (зробимо акцент ще раз) для різних країн складають від 0,4% до 3,1% ВВП².

Якщо проаналізувати підходи щодо ведення статистичного обліку ДТП та осіб, які постраждали внаслідок цього, то слід констатувати, що на теперішній час у різних країнах і регіонах світу існують певні відмінності. Подібна практика ускладнює завдання Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ) під час складання періодичних звітів про дотримання дорожньо-транспортної безпеки чи то у певному регіоні, чи то у світі в цілому. Навіть більше. Статистичні «різночитання» можуть існувати й у межах однієї й тієї самої держави. Так, наприклад, в Україні принаймні три державних відомства ведуть статистику дорожньо-транспортних пригод. До них належать Державна служба статистики України, Офіс Генерального прокурора та МВС України. Ці відомості через специфіку обліку випадків ДТП та постраждалих осіб можуть різнитися, на що звертають увагу українські вчені Н. О. Гуторова та О. М. Руд-

нева³. Проілюструємо висловлене, аналізуючи дані стосовно ДТП в Україні за 2019 р⁴.

Патрульною поліцією України, виходячи з її звітної документації, у 2019 р. зареєстровано 160 675 дорожньо-транспортних пригод, з яких 26 052 випадків пов'язані із загибеллю або травмуванням учасників цих пригод. При цьому 3 454 учасники ДТП були смертельно травмовані, ще 32 736 отримали ушкодження різного ступеня тяжкості⁵. У свою чергу, зведені показники Державної служби статистики України демонструють дещо відмінні цифри. Згідно із даними цього органу внаслідок нещасних випадків на автошляхах загинули 4 037 осіб. Як бачимо, різниця між наведеними цифрами складає майже 17%. У статистиці Офісу Генерального прокурора також наводяться відомості щодо втрат людського потенціалу через автотранспортні кримінально карані правопорушення. За даними Офісу Генерального прокурора, у 2019 р. кількість автотранспортних злочинів дорівнювала 17 210. При цьому внаслідок зазначених правопорушень загинула кожна п'ята особа⁶. Таким чином, приблизно 10% автотранспортних пригод у нашій країні виявляються наслідком кримінально караної поведінки осіб.

У той самий час звернення до статистики Європейського регіонального бюро ВООЗ, що готує періодичні огляди про загибель людей на автошляхах Європи, показує, що джерелом інформації про стан автотранспортної безпеки в Україні, яким послуговується зазначена організація, виступає

³ Gutorova N., Rudnyeva O., 2

⁴ *Примітка.* Тут ми звертаємося до співставлення статистичних відомостей за 2019 р., оскільки доступна нам зведена статистика Європейського регіонального бюро ВООЗ, до якої увійшли й статистичні дані нашої країни, датована 2019 р. Водночас хочемо зауважити, що Глобальний звіт ВООЗ про безпеку дорожнього руху, що містить інформацію про безпеку дорожнього руху зі 175 країн, останнього разу був підготовлений у 2018 р. Як інструмент моніторингу ВООЗ у цій сфері, він став четвертим документом із серії подібних, що містить огляд ситуації з безпекою дорожнього руху в усьому світі. Очікується, що п'ятий глобальний звіт буде опубліковано наприкінці 2023 року (докладніше див: 'Road traffic injuries' (WHO) <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>>).

⁵ 'Статистика ДТП в Україні за період з 01.01.2019 по 31.12.2019: ДТП 12–2019' (Патрульна поліція) <<http://patrol.police.gov.ua/statystyka>> (дата звернення: 20.10.2022)

⁶ 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2019 року / Управління організації ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та статичної інформації Генеральної прокуратури України' (Генеральна прокуратура України, 2020) <https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820#> (дата звернення: 20.10.2022)

¹ Батиргарєєва В. С. 'Оцінка втрат людського потенціалу внаслідок дорожньо-транспортних пригод в Україні та Всесвітньою організацією охорони здоров'я' *Транспортна безпека: правові та організаційні аспекти: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції (в авторській редакції)*, (м. Кривий Ріг, 19 листопада 2021 року) 14

² *Європейський доклад о состоянии безопасности дорожного движения* (Копенгаген: Всемирная организация здравоохранения, Европейское региональное бюро, 2009) 16

статистична інформація МВС України. Так, у 2019 р. кількість фактів загибелі людей, за оцінкою ВООЗ, дорівнювалася 3 454¹.

Із приводу наявної розбіжності між статистичними даними різних національних відомств, якими характеризується збиток людського потенціалу, можна лише зробити припущення про те, що така ситуація є наслідком відмінностей у відомчих процедурах під час формування остаточних статистичних даних. До того ж не можна виключати й значення людського фактору у процесі формування відповідних показників, коли неухважність або недостатня обізнаність фахівців, зайнятих цим видом діяльності, призводить до помилок реєстрації статистичних фактів. Але ж корені проблеми, на наш погляд, тут криються в іншому: по-перше, й до цього часу в країні немає єдиної методики підрахунку збитків людського потенціалу; по-друге, у тих чи інших відомствах паралельно ведуться різні статистичні обліки подібних випадків травматизму і смертності на дорогах, що призводить до неодноманітної оцінки суспільством цих утрат. Ці «нюанси», без сумніву, слід враховувати під час організації та проведення відповідного наукового дослідження ще на стадії опрацювання методологічного інструментарію прирощення нового знання.

Розв'язання цієї непрості методологічної проблеми ще більше ускладнюються внаслідок тривання у країні воєнного стану. У подібній ситуації не уявляється можливим здійснити об'єктивний аналіз не лише стану правопорушень на автошляхах, а й визначитися з оцінкою кількісно-якісних показників будь-якого виду кримінально караних деліктів. Принаймні йдеться про обґрунтування логіки обчислення та порівняння статистичних даних між собою у періоди до збройної агресії проти України і від початку воєнних дій. Характер цієї проблеми є цілком зрозумілим, адже контекст нашого буття був розірваний війною, що внесла свої малопрогнозовані корективи. Проілюструємо висловлене на прикладі кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту (розділ XI КК).

За перше півріччя 2021 р. в Україні було зареєстровано 6 645 правопорушень, передбачених цим розділом законодавства про кримінальну відпові-

дальність², у тому числі 3 824 правопорушення, що отримали кваліфікацію за ст. 286 КК (Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами). У першому півріччі 2022 р. кількість автотранспортних кримінально караних деліктів склала 6 741 діяння, з яких 2 803 отримали кваліфікацію за ст. 286 КК³. Як бачимо, загальна кількість цих правопорушень за відповідні періоди «сусідніх» років майже не змінилася (за шість місяців 2022 р. їх кількість збільшилася лише на 1,5%). Проте «тримання» злочинності на одному й тому самому рівні (до і після збройної агресії проти України) відбувається й певний час відбуватиметься за рахунок дії інших минулих, подекуди різновекторних, факторів, як-от: масовий виїзд на кордон українських громадян на власному автотранспорті, тимчасова окупація ворогом українських територій, унаслідок чого змінюється площа об'єкта, на якому проводяться відповідні заміри, введення режиму так званого нульового розмитнення транспортних засобів, зміна характеру й інтенсивності дорожнього руху як такого, особливо у прифронтових зонах, поява нових «акторів» дорожнього руху та нових форм регуляції дорожнього руху, зміна моделі поведінки на автошляхах, яку можна позначити як самокерований дорожній рух, знищення великої кількості автотранспортних засобів внаслідок ворожих обстрілів та ін. До того ж слід урахувати, що в одних регіонах України ситуація із дорожнім рухом змінилася кардинально, а в інших вона залишилася відносно стабільною порівняно із періодом, що передував збройній агресії. Тобто перед нами принципово відмінна картина буття українців, в якій поряд із традиційним причинним комплексом автотранспортних порушень паралельно з'являються настільки могутні чинники, що їх дія апіорі не може не позначитися на стані законності на автошляхах та, власне, протязності зони автошляхів, на яких українська влада може контролювати (а відповідно й отримувати статистику) дотримання правил дорожнього руху та експлуатації транспорту.

² 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – червень 2021 року' (Офіс Генерального прокурора) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (дата звернення: 20.10.2022)

³ 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – червень 2022 року' (Офіс Генерального прокурора) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (дата звернення: 20.10.2022)

¹ '2018/2019 Road-traffic fatality data for WHO European Region' (WHO) <https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/440763/2018-2019-road-traffic-fatality-data.pdf> (дата звернення: 20.10.2022)

Таким чином, справедливо постає запитання: чи логічно порівнювати кількісно-якісні показники цих двох періодів? У майбутньому виникатиме і таке запитання: а чи будуть співставними показники, що характеризують стан правопорушень періоду відсічі збройної агресії та етапу відновлення України? У будь-якому разі статистичний вимір того чи іншого виду правопорушень за часів дії у країні воєнного стану має набути особливого «статусу». Цей період не можна розглядати як такий, що придатний до порівняння як із відрізком часу, що передував до нього, так і з тим періодом (зазвичай підв'язаним до календарного відрізка часу), що буде йти після нього.

Уявляється, що роки, в яких має місце збройний конфлікт, потрібно виключати із кримінологічної «процедури» установлення будь-яких тенденцій розвитку кримінальної реальності у середньо- та довгостроковій перспективі. На мій погляд, в аналізі кількісно-якісних показників потрібно виходити із градації трьох періодів виміру кримінологічної проблеми. У цій тріаді перший період аналізу кількісно-якісних показників назвемо умовно «ординарним» (його дія тривала до 24 лютого 2022 р.). Далі в статистичному аналізі йде період воєнного стану. Завершення цього періоду співпадатиме із часом відміни цього стану. І, нарешті, статистичний аналіз входить у період так званого відновлення країни. Ще раз підкреслимо, що в єдиному й нерозривному континуумі всіх трьох періодів не можна вести мову про встановлення будь-яких зумовлених логікою «природного» розвитку соціуму тенденцій, закономірностей у стані злочинності, як не можна вести мову й про коректне порівняння кількісно-якісних показників. Цифри виокремлених періодів один відносно одного скоріше мають інформаційний характер, аніж виступають інструментом, повторимося, оцінки ефективності зусиль, що вживаються суспільством для покращення ситуації із дотриманням законності.

Які ж висновки методологічного характеру можна зробити, виходячи із цієї ситуації? По-перше, воєнний період виявився свого роду скальпелем, що перерізав логіку й послідовність оцінки кількісно-якісних показників дорожньо-транспортних правопорушень у динаміці. Цей висновок, до речі, є методологічно правильним й стосовно всіх інших видів злочинних проявів, а також й злочинності в цілому. По-друге, некоректно порівнювати показники перелічених вище періодів між собою, оскільки в них діють свої «закони

часу». Тому не стане методологічною помилкою здійснення розгляду інформаційної моделі злочинності та обчислення відповідних кількісно-якісних показників за трьома окремими періодами – ординарним, періодом воєнного стану та періодом відновлення країни. По-третє, такий підхід все ж таки не є *modus operandi* для будь-якого дослідника тієї чи іншої проблеми. У будь-якому разі кожний дослідник обиратиме для себе свою власну модель обчислення. Отже, у цій публікації у контексті розв'язання методологічних проблем правового регулювання безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту і запобігання відповідним правопорушенням демонструється авторський підхід, який є прийнятним саме для конкретного аналізу кількісно-якісних показників, якими характеризується дотримання стану законності на автошляхах. По-четверте, в жодному разі не слід намагатися у що б то не стало знайти пояснення яким-небудь хоч трохи помітним «рухам» і «зсувам» та намагатися порівняти отримані показники суміжних, але таких «неоднакових» періодів часу, так би мовити, у комплексі, в єдиному континуумі. До того ж від часів незалежності України ми вперше знаходимося у такій ситуації, коли немає однозначної відповіді та належного досвіду, як «поводитися» зі статистичними показниками. У такій ситуації уявляється доречним ввести своєрідний мораторій на будь-яку критику підходів щодо проведення тих чи інших підрахунків з боку того чи іншого вченого та не робити додаткової проблеми із того, що ми поки що не можемо знайти логіки співставлення певних показників¹.

Далі. У теперішній час в явищі правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні виникають абсолютно нові особливості, внаслідок чого оцінкою стану безпеки у цій сфері має охоплюватися як аналіз «традиційного» причинного комплексу зазначеного різновиду злочинності, так й аналіз нових тенденцій у розвитку цього явища, зумовлених особливостями нашої теперішньої дійсності. А дійсність ця, повторимося, зумовлена воєнним станом.

¹ *Примітка.* У кримінологічній науці й до цього часу точаться дискусії із приводу обрахування рецидиву злочинів. Навіть введення до КК України чіткого поняття рецидиву злочинів не зняло питання про розмежування показників повторної злочинності і показників суто рецидивної злочинності. У цьому випадку можемо констатувати, що минула парадигма обчислення цього виду злочинних проявів виявляється дуже живучою.

Щодо подібного симбіоз «старих» і «нових» проблем на автошляхах України слід відмітити, що перші нікуди не зникли (порушення правил маневрування, перевищення безпечної швидкості, порушення правил проїзду перехрестя, пішохідних переходів, керування транспортними засобами у стані сп'яніння та ін.; понад 2/3 дітей, що стають жертвами ДТП, перебувають у статусі пасажирів; масова загибель учасників дорожнього руху на залізничних переїздах тощо), але до них додалися ще й нові, аналіз яких має стати предметом при-скіпливої уваги науковців.

Від початку воєнної агресії РФ проти України стан дорожнього руху в нашій державі зазнав значних змін. Ці зміни зумовлені як самим фактом введення на території держави воєнного стану, так і масштабними пошкодженнями, які спричинені й досі продовжують спричинялися інфраструктурі українських автошляхів та транспортним засобам громадян й організацій. За попередніми оцінками, в цілому, внаслідок бойових дій, руйнувань зазнали 23,8 тис. км доріг та 305 мостів і мостових переходів державного, місцевого або комунального значення¹. При цьому попередня оцінка сумарних втрат унаслідок прямого руйнування доріг може складати близько \$25,4 млрд в еквіваленті, у цінах на кінець 2021 року². Зазначені обставини не могли не вплинути на поведінку учасників дорожнього руху та характер самого дорожнього руху, а так само на фізичний, матеріальний та психологічний стан учасників дорожнього руху. При цьому зміни у характері переміщення за допомогою автотранспорту особливо помітними стають у тих регіонах країни, що знаходяться у безпосередній близькості до лінії зіткнення з агресором. Водночас є відсутньою інформація про те, що відбувається в аналізованій сфері в зонах ведення бойових дій та на окупованих українських територіях.

З урахуванням викладеного в умовах воєнного стану дослідникам доцільно окремо аналізувати особливості стану безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту в тих чи інших регіонах країни з огляду на ступень наближеності останніх до театру воєнних дій. При цьому, розглядаючи динаміку стану автотранспортної безпеки, для відбиття об'єктивної ситуації в аналізованій сфері

(особливо у прифронтових регіонах) необхідно враховувати такі фази (етапи) військових подій, що позначилися на характері дорожнього руху: гостра фаза – невизначеності та нерегульованості дорожнього руху через активні бойові дії; «адаптивна» фаза – відповідно до потреб оборони громади; фаза часткового відновлення та реконструкції дорожньої інфраструктури і нормалізації умов безпеки дорожнього руху; фаза стабілізації (повного відновлення автошляхів та об'єктів дорожньої інфраструктури)³. Напевно, про настання останньої фази зараз ми можемо говорити лише в очікуваній перспективі. Тим не менш, ця фаза стане закономірним підсумком боротьби українського народу за мир і свою незалежність. Тому у методологічному сенсі на виділенні останньої фази у контексті розв'язання методологічних завдань автотранспортної безпеки наголошується принципово, адже йдеться про етап повного повернення до регуляції дорожнього руху за допомогою засобів права при визначальній ролі високої правосвідомості учасників дорожнього руху.

Разом із тим у контексті розв'язання методологічних проблем слід виділити й ті завдання, що набувають нового звучання у теперішній ситуації. Такими завданнями, зокрема, є: визначення місця і ролі громадського сектору в забезпеченні дорожнього руху в умовах воєнного стану та розробка пропозицій щодо форм кооперації із правоохоронними органами у дотриманні безпеки на дорогах; підвищення рівня обізнаності населення щодо порядку дій у випадку дорожньо-транспортної пригоди в умовах воєнного стану, в тому числі й щодо алгоритмів дії різних учасників дорожнього руху у травмонебезпечній ситуації; застосування ефективних форм впровадження українськими науковцями результатів, отриманих під час проведення дослідження правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту.

Висновки. Обрання й грамотне застосування методологічного інструментарію під час проведення кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту особливо в теперішній час має неабияке значення. Адже до цього Україна ніколи не зіштовхувалася з такими масштабними для нашого суспіль-

¹ Проект Плану відновлення України: Матеріали робочої групи «Аудиту збитків, понесених внаслідок війни» (Національна рада з відновлення України від наслідків війни, 2022) 44–45 <<https://uploads-ssl.webflow.com/>> (дата звернення: 20.10.2022)

²

³ Калініна А. В. 'Особливості забезпечення безпеки дорожнього руху під час воєнного стану'. *Правова політика України: історія та сучасність: матеріали III Всеукраїнського науково-практичного семінару* (м. Житомир, 7 жовтня 2022 р.) 20

ства викликами, що виникли внаслідок воєнної агресії РФ. З одного боку, ці виклики, а з другого, – складні питання методологічного плану, що існували й до цього періоду, змушують дослідників знов й знов повертатися до розставлення відповідних акцентів в організації та проведенні кримінологічного дослідження аналізованих правопорушень. На підставі викладеного можна виділити кілька відправних моментів, що мають безпосереднє відношення до предмета аналізу цієї публікації.

По-перше, у методологічній площині сьогодні потрібно звертати увагу насамперед не на конкретні, добре відомі прийоми здобуття нового наукового знання, а на процес формулювання й розв'язання тих проблем, якими визначатиметься стратегічна лінія «корегування» ситуації із безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту принаймні у найближчий час і в середньостроковій перспективі. Це є особливо важливим з огляду на те, що зазначена сфера безпеки зазнала великих змін, оскільки знищенню та руйнуванню піддалася як дорожня інфраструктура, так й автомобільний парк. Крім того, через інтенсивні обстріли території нашої держави змінився характер поведінки учасників дорожнього руху; на деяких напрямках автомобільного спілкування утворився напружений трафік унаслідок вжиття евакуаційних заходів великої маси населення та через деякий час його повернення до місць попереднього проживання; у гострі фази супротиву ворогу зазнали змін функції суб'єктів, покликаних забезпечувати безпеку дорожнього руху та експлуатації дорожнього руху; та ін.

По-друге, визначення предмета кримінологічного дослідження правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні базується насамперед на знанні кримінально-правової матерії. Саме системний аналіз законодавства про кримінальну відповідальність дає розуміння меж цього предмета дослідження. До того ж не зайвим буде включити до предметної сфери цього вивчення й адміністративні правопорушення у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту, оскільки вони є фоновим для злочинності явищем, що дає уявлення про стан правосвідомості громадян і суб'єктів запобіжної діяльності, котра

навіть набуває «статусу» самостійного елемента у предметі дослідження автотранспортної безпеки.

По-третє, методологічний інструментарій кримінологічного вивчення аналізованої проблеми має неабияке значення для опрацювання шляхів переходу від моделі «вимушеної саморегуляції» дорожнього руху у перші місяці військової агресії РФ до унормованої моделі цього руху. Щоб якомога скоріше повернутися до такої моделі забезпечення дорожнього руху, що, звісно ж, передбачає розробку відповідних заходів, необхідно спиратися на надійні статистичні показники, якими характеризується ситуація із дорожніми правопорушеннями. Проте зараз (як і раніше) все ще існує ситуація «різночитань» відповідних показників як усередині країни, так й на рівні опрацювання останніх, припустимо, Всесвітньою організацією охорони здоров'я. У цьому зв'язку є актуальною розробка уніфікованої методики підрахунку збитків людського потенціалу внаслідок ДТП та створення єдиної державної бази даних, в якій акумулювалися б відомості про випадки травматизму і смертності на автошляхах, включаючи залізничні переїзди, та стан правопорушень у цій сфері.

По-четверте, достатньо складним є питання щодо коректності (і навіть можливості) співставлення статистичних відомостей між собою у ті чи інші періоди. Сьогодні ця проблема неодмінно виникає, якщо намагатися порівняти стан дорожньої безпеки у період до збройної агресії проти України і від початку такої. У методологічному плані у будь-якому разі, намагаючись вирішити цю проблему, треба брати до уваги той факт, що у теперішньому бутті українців поряд із традиційним причинним комплексом автотранспортних порушень з'явилися й інші, настільки помітні чинники, що вони не могли не позначитися на стані законності на автошляхах. Винайдення згодом «компромісу», необхідного для створення об'єктивної статистичної картини ситуації на автошляхах, означатиме остаточне розв'язання дилеми: чи є доцільними й коректними розрахунки динамічних рядів як послідовності показників, якими характеризуються зміни того чи іншого соціального явища.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Batoryhareieva V. S. *Retsydyvna zlochynnist v Ukraini: sotsialno-pravovi ta kryminolohichni problemy: monohrafiia* [Recidivism in Ukraine: socio-legal and criminological problems: monograph] (Pravo, 2009) 576 (in Ukrainian)

2. Osadchyi V. I. *Zlochyny proty bezpeky rukhu ta ekspluatatsii transportu: monohrafiia* [Crimes against traffic safety and operation of transport: monograph] (Ievropeiskoho universytetu, 2011) 151 (in Ukrainian)
3. Poltava K. O. *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia avtotransportnym zlochynam, shcho poviazani iz zahybelliu liudei abo tiazhkymy tilesnymy ushkodzhenniamy, v Ukraini* [Criminological characteristics and prevention of motor vehicle crimes involving death or serious bodily injury in Ukraine] (Pravo, 2014) 284 (in Ukrainian)

Edited books

4. Ozadovska L. V., Polishchuk N. P. (red) *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary] (Abrys, 2002) 744 (in Ukrainian)

Non-authored books

5. *Evropeyskyi doklad o sostoianny bezopasnosti dorozhnoho dvyzhenia* [European report on the state of road safety] (Kopenhagen: Vsemyrnaia orhanyzatsiia zdavookhraneniya, Evropeiskoe rehyonalnoe biuro, 2009) 173 (in Russian)
6. *Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy: Materialy robochoi hrupy «Audytu zbytkiv, ponosenykh vnaslidok viiny»* [Project of the Recovery Plan of Ukraine: Materials of the Working Group «Audit of Damages Suffered as a Result of the War»] (Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny, 2022) 84 <[https://uploads-ssl.webflow.com/.](https://uploads-ssl.webflow.com/)> (in Ukrainian)

Journal articles

7. Babanin S. V. 'Suspilno nebezpechni naslidky yak oznaka obiektyvnoi storony porushennia chynnykh na transporti pravyl' [Publicly dangerous consequences as a sign of the objective side of violating the rules in force on the transport] (2014) 3 *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vntrishnikh sprav* 193–200 (in Ukrainian)
8. Bahirov S. R. 'Vyizd transportnoho zasobu za mezhi proiznoi chastyny iz zapodianniam shkody pishokhodam unaslidok porushennia pravyl dorozhnoho rukhu kilkoma vodiiamy (analiz kauzalnoi struktury pryhody)' [Departure of the vehicle from the roadway with damage to pedestrians as a result of violation of traffic rules by several drivers (analysis of the causal structure of the accident)] (2018) 2 (51) *Sudova apeliatsiia* 15–24 (in Ukrainian)
9. Batyrhareieva V. S. 'Shchodo metodolohichnykh pidkhodiv do vvychennia problemy retsydyvnoi zlochynnosti' [Regarding methodological approaches to the study of the problem of recidivism] (2006) 77 *Problemy zakonnosti* 124–131 (in Ukrainian)
10. Batyrgareieva V. S., Shramko S. S., Samoilo O. M. 'Mortality and injury in Ukraine as a result of traffic accidents in measuring of public health: to the analysis of social – legal and criminological problem' (November 2021) *LXXIV* (11) 2 *Wiadomości Lekarskie* 2870–2876 (in English)
11. Blaha A. B., Korolenko O. V. 'Kryminolohichna kharakterystyka kryminalnykh pravoporushen, yaki vchyniautsia na avtomobilnomu ta miskomu elektrotransporti' [Criminological characteristics of criminal offenses committed on automobiles and urban electric vehicles] (2021) 1 *Pravo i suspilstvo* 176–180 (in Ukrainian)
12. Burzyńska M, Pikala M. 'Decreasing Trends in Road Traffic Mortality in Poland: A Twenty-Year Analysis' (2021) 18(19): 10411 *International Journal of Environmental Research and Public Health* <<https://doi.org/10.3390/ijerph181910411>> (in English)
13. Goniewicz K., Goniewicz M., Pawłowski W., Fiedor P. 'Road accident rates: strategies and programmes for improving road traffic safety' (2016) Aug 42(4) *European Journal of Trauma and Emergency Surgery* 433–438 (in English)
14. Gutorova N., Rudnyeva O. 'Preventative role of criminal law for traffic safety' (2019) 68 (01012) *SHS Web of Conferences Society. Health. Welfare* 9 <<https://doi.org/10.1051/shsconf/20196801012>> (in English)
15. Holovkin B. M. 'Otsinka dorozhno-transportnoi avariinosti ta tiazhkosti yii naslidkiv v Ukraini' [Assessment of traffic accidents and the severity of their consequences in Ukraine] (2022) 156 *Problemy zakonnosti* 52–75 (in Ukrainian)
16. Christie N 'Why we need to view road safety through a public health lens?' (2018) 38 (2) *Transport Reviews* 139–141 <DOI: 10.1080/01441647.2018.1411226> (in English)
17. Krug EG, Sharma GK, Lozano R. 'The global burden of injuries' (2000) 90 *American Journal of Public Health* 523–526 (in English)
18. Novikov O. V. 'Rehionalni osoblyvosti rozpodilu porushen pravyl bezpeky dorozhnoho rukhu abo ekspluatatsii transportu osobamy, yaki keruiut transportnymy zasobamy (stattia 286 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy)' [Regional features of the distribution of violations of the rules of road traffic safety or the operation of transport by persons driving vehicles (Article 286 of the Criminal Code of Ukraine)] (2022) 2 (20) *Journal «Science Rise: Juridical Science»* 50–58 (in Ukrainian)
19. 'Statystychni spivvidnoshennia mizh oblikovanyimi dorozhno-transportnymy pryhodamy, administratyvnymy pravoporushenniamy u sferi dorozhnoho rukhu ta kryminalnymy pravoporushenniamy proty bezpeky dorozhnoho

- rukhu ta ekspluatatsii transportu' [Statistical correlation between recorded traffic accidents, administrative offenses in the field of traffic and criminal offenses against traffic safety and transport operation] (2022) 1(19) Journal «Science Rise: Juridical Science» 57–63 (in Ukrainian)
20. Schoeters, A., Wijnen, W., Carnis, L. et al. 'Costs related to serious road injuries: a European perspective' (2020) 12(1) Eur. Transp. Res. Rev <doi:10.1186/s12544-020-00448-0> (in English)
21. Van der Vlegel M, Haagsma JA, de Munter L, de Jongh MAC, Polinder S. 'Health Care and Productivity Costs of Non-Fatal Traffic Injuries: A Comparison of Road User Types' (2020) 17(7):2217 Int J Environ Res Public Health <doi: 10.3390/ijerph17072217> (in English)

Conference paper

22. Batoryhareieva V. S. 'Otsinka vtrat liudskoho potentsialu vnaslidok dorozhno-transportnykh pryhod v Ukraini ta Vsesvitnoiu orhanizatsiieiu okhorony zdorovia' [Assessment of the loss of human potential due to traffic accidents in Ukraine and the World Health Organization] *Transportna bezpeka: pravovi ta orhanizatsiini aspekty: materialy KhVI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (v avtorskii redaktsii)*, (m. Kryvyi Rih, 19 lystopada 2021 roku) 14–16 (in Ukrainian)
23. Holovkin B. M. 'Shchodo ob'iektivnosti danykh pro stan bezpeky dorozhnoho rukhu v Ukraini' [Regarding the objectivity of data on the state of road safety in Ukraine] *Protydiia zlochynnosti i koruptsii: mizhnarodni standarty ta dosvid Ukrainy: zbirnyk tez mizhnarodnoi konferentsii* (m. Kharkiv, 22 veresnia 2021 r.) 12–19 (in Ukrainian)
24. Kalinina A. V. 'Osoblyvosti zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu pid chas voiennoho stanu' [Features of ensuring road traffic safety during martial law] *Pravova polityka Ukrainy: istoriia ta suchasnist: materialy III Vseukrainskoho naukovo-praktychnoho seminaru* (m. Zhytomyr, 7 zhovtnia 2022 r.) 19–21 (in Ukrainian)

Websites

25. '2018/2019 Road-traffic fatality data for WHO European Region' (WHO) <https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/440763/2018–2019-road-traffic-fatality-data.pdf> (in English)
26. 'Data visualization' (Death on the roads) <<https://extranet.who.int/roadsafety/death-on-the-roads/>> (in English)
27. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen – hruden 2019 roku / Upravlinnia orhanizatsii vedennia Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan ta statychnoi informatsii Heneralnoi prokuratury Ukrainy' [Unified report on criminal offenses for January – December 2019 / Office of the Organization of the Unified Register of Pretrial Investigations and Static Information of the General Prosecutor's Office of Ukraine] (Heneralna prokuratura Ukrainy, 2020) <https://old.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820#> (in Ukrainian)
28. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen – cherven 2021 roku' [The only report on criminal offenses for January – June 2021] (Ofis Heneralnoho prokurora) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (in Ukrainian)
29. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen – cherven 2022 roku' [The only report on criminal offenses for January – June 2022] (Ofis Heneralnoho prokurora) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (in Ukrainian)
30. 'Kakie meryi predprinimayutsya v raznyih stranah dlya obespecheniya bezopasnosti dorozhnoho dvizheniya' [What measures are being taken in different countries to ensure road safety] <<http://rg.ru>> (in Russian)
31. 'Kak v raznyh stranah snizhaetsia avaryinost na dorogah' [How road accidents are reduced in different countries] (Quto.ru) <<https://quto.ru/journal/autorambler/kak-v-raznyh-stranah-snizhayut-avaryinost-na-dorogah.htm>> (in Russian)
32. 'Road traffic injuries' (WHO) <<https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries/>> (in English)
33. 'Statystyka DTP v Ukraini za period z 01.01.2019 po 31.12.2019: DTP 12–2019' [Statistics of road accidents in Ukraine for the period from 01.01.2019 to 31.12.2019: DTP 12–2019] (Patrulna politsiia) <<http://patrol.police.gov.ua/statystyka>> (in Ukrainian)
34. 'World report on road traffic injury prevention – Main messages.' (PAHO) <<https://www.paho.org/hq/dmdocuments/2011/Fact/>> (in English)

Батиргарєєва В. С.

Методологія кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні.

Статтю присвячено комплексному огляду методологічних засад організації й проведення кримінологічного вивчення правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні в цілому та виокрем-

лення деяких шляхів прирощення нового наукового знання, зокрема. У публікації наголошено, що поряд з окресленням, так би мовити, традиційних методологічних проблем, що постають кожного разу перед дослідниками під кримінологічному опису стану дорожньої безпеки та розробки заходів запобігання порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, існує необхідність здійснити аналіз її нових небезпечних тенденцій дорожньої ситуації, що з'явилися останнім часом і сутність яких зумовлена введенням у країні воєнного стану через агресію РФ. Разом із тим у статті показано роль її можливості міркувань, заснованих на розумінні методологічних підходів, під час визначення предмета кримінологічного дослідження правопорушень у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні.

Доводиться, що розробка конкретних заходів щодо забезпечення дорожнього руху має базуватися на надійні статистичні показники, якими характеризується стан із дорожніми правопорушеннями. Однак сьогодні цьому заважає ситуація «різничитань» відповідних показників як усередині країни, так й на рівні опрацювання останніх, припустимо, Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Тому у статті зроблено особливий наголос на розробці уніфікованої методики підрахунку збитків людського потенціалу внаслідок ДТП та створення єдиної державної бази даних у цій сфері. Так само з огляду на можливості правильного застосування методологічного інструментарію демонструється, як можна змодельовати логічне статистичне «полотно» конкретного явища, в якому спостерігаються різні за характером воєнно-політичної, соціально-економічної та іншої ситуації періоди.

Ключові слова: методологія кримінологічного вивчення, дорожній рух та експлуатація транспорту, правопорушення, воєнний стан.

Batyrgareieva V. S.

Methodology of criminological study of offenses in the field of traffic and transport operation in Ukraine.

The article is devoted to a comprehensive review of the methodological principles of the organization and conduct of criminological study of offenses in the field of traffic and transport operation in Ukraine as a whole, and highlighting some ways of increasing new scientific knowledge, in particular. The publication emphasizes that along with the outline, so to speak, of the traditional methodological problems that are always faced by researchers during the criminological description of the state of road safety and the development of measures to prevent violations of the rules of road traffic safety or the operation of transport, there is a need to analyze new dangerous trends road situation that appeared recently and the essence of which is caused by the introduction of martial law in the country due to the aggression of the Russian Federation. At the same time, the article shows the role and possibilities of considerations based on the understanding of methodological approaches when determining the subject of a criminological study of offenses in the field of traffic and transport operation in Ukraine.

It is proven that the development of specific measures to ensure road traffic should be based on reliable statistical indicators that characterize the state of traffic offenses. However, today this is hindered by the situation of «different readings» of relevant indicators both within the country and at the level of processing of the latter, for example, by the World Health Organization. Therefore, the article places a special emphasis on the development of a unified methodology for calculating the loss of human potential as a result of road accidents and the creation of a single state database in this area. Also, taking into account the possibilities of the correct application of methodological tools, it is demonstrated how it is possible to model a logical statistical «canvas» of a specific phenomenon, in which periods of different military-political, socio-economic and other situations are observed.

Key words: methodology of criminological study, road traffic and transport operation, offenses, martial law.

Стаття надійшла до редакції: 15.09.2022 р.

Прийнята до друку: 29.10.2022 р.

dr hab. Agnieszka Barczak-Oplustil

assistant professor, Department of Criminal Law
Faculty of Law and Administration Jagiellonian
University, Cracow, Poland
ORCID: 0000-0003-1532-7594

dr Małgorzata Pyrcak-Górowska, assistant professor,
Department of Criminal Law, Department of Bioethics
and Medical Law Faculty of Law and Administration
Jagiellonian University, Cracow, Poland
ORCID: 0000-0003-3745-4252

POST-PENAL DETENTION OF «DANGEROUS» OFFENDERS IN SELECTED EUROPEAN COUNTRIES*

Problem statement. Preventive deprivation of liberty is an institution that can be highly questionable due to its potential for abuse. Hence, in most countries of the so-called former Eastern Bloc, its application has been treated with great caution. An example of such deprivation of liberty is post-penal protective measures. This is an institution provided for in the legal orders of many European countries, where criminal responsibility is based on the principle of fault. Although the categories of persons against whom they may be imposed and the grounds for their application differ, they have in common that they are imposed after the sentence has been served. They aim to protect the public from the threat posed by the offender, which still persists after the sentence is served. Even in countries where, due to historical experience, application of post-penal preventive measures has been treated with caution, they are slowly being introduced into the legal systems. Sometimes, the threat posed by offenders after serving their sentence is too high for them to remain at liberty. In such a situation, post-penal protective measures must be imposed, as there are no other tools that can protect citizens' legal assets equally effectively.

Analysis of the latest research and publications.

The issue of post-penal precautionary measures has attracted increasing interest in recent years, particularly after the European Court of Human Rights issued its judgment in the case of *M. v. Germany*¹. Although

there are publications analysing in detail the solutions adopted in individual countries, little comparative research has been done, without which it is difficult to find an optimal solution to the problem analysed in this paper.

The aim of the article is to analyse the regulation of post-penal protective measures in selected European countries and discuss the need for their introduction into the legal order as well as the boundary conditions which must be met in order to ensure that human rights are respected.

Presentation of the main research material.

In German law, the post-penal protective measure – *Sicherungsverwahrung* – has been known to legislation since 1933², and in its current form is provided for in § 66 of the German Criminal Code (dStGB³). This

National Science Centre, Poland entitled «Legal measures aimed at protecting society from dangerous perpetrator of a prohibited act. Dogmatic, empirical and comparative analysis».

¹ Judgment ECHR in case of *M. v. Germany* 17 December 2009, final 10/05/2010 (App no 19359/04) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-96389%22%5D%7D> (last accessed: 25.12.2022).

² On the development of the institution of *Sicherungsverwahrung* in German law see: Pyhr J., *Sicherungsverwahrung – auf dem Weg in ruhigeres Fahrwasser? Bundesrecht, Landessicherungsverwahrungsvollzugsgesetze und Behandlungskonzepte für Sicherungsverwahrte in Folge der Entscheidungen von EGMR und BVerfG* (2015), 3–9, Wagner-Kern M., *Präventive Sicherheitsordnung. Zur Historisierung der Sicherungsverwahrung* (2015), 37.

³ German Criminal Code (StGB) in the version published on 13 November 1998 (Federal Law Gazette I, p. 3322) as last amended by Article 2 of Act of 22 November 2021 (Federal Law Gazette I, p. 4906), URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html (last accessed: 25.12.2022).

* The paper is the result of a research conducted in the project no. 2015/19/B/HS5/00464 (OPUS 10) financed by the

measure is applied after the sentence has been served. Its purpose is to continue the deprivation of liberty of offenders who have already served their sentences according to their degree of fault, but who still pose a threat to society and for whom other measures provided for in criminal law would not be effective. It is a measure that is generally imposed in addition to a sentence of imprisonment on the so-called «incurable offenders». These are offenders who have already been sentenced to imprisonment on several occasions or on whom custodial preventive measures have been imposed previously¹. The prerequisite for applying this measure is not the presence of a mental disorder in the offender. A *Sicherungsverwahrung* may be imposed whether an overall assessment of both the offender and his or her acts indicates that he or she poses a threat to society as a result of a propensity to commit serious offences, i.e. offences which cause the victim serious emotional trauma or physical injury². This measure is imposed for an indefinite period of time, but the legislation indicates an upper limit after which the offender should, as a principle, be discharged. As a rule, the duration of the *Sicherungsverwahrung* shall not exceed 10 years and its further extension shall only be possible in exceptional situations where there is a negative criminological prognosis, i.e. there is still danger of committing a serious criminal act causing serious damage to the mental or physical health of the victim³.

Austrian law also provides for the admissibility of post-penal protective measures. According to § 23 of the Austrian Criminal Code (StGB⁴), a placement in an institution for dangerous recidivists can only be applied to perpetrators of the most serious offences,

¹ Barczak-Oplustil A., *Środki zabezpieczające w prawie karnym Niemiec*. In A. Barczak-Oplustil, M. Pyrcak-Górowska, A. Zoll (Eds.), *Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe* (2021), 144.

² § 66 ust. 1 dStGB: The court orders preventive detention in addition to a sentence of imprisonment where (...) pkt 4 an overall evaluation of the offender and the offences committed leads to the conclusion that, on account of the propensity to commit serious crimes, in particular of a type which results in severe emotional trauma or physical injury to the victim, the offender poses a danger to the general public at the time of the conviction.

³ § 67d ust. 3 dStGB: Where 10 years of preventive detention have been served, the court declares the measure disposed of if there is no danger that the preventive detainee will commit further serious crimes resulting in severe emotional trauma or physical injury to the victims.

⁴ Bundesgesetz vom 23 Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen ((Strafgesetzbuch – StGB), StF BGBl Nr. 60/1974. Fassung vom 01.01.2023; URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296> (last accessed: 25.12.2022).

primarily against life or health, against freedom, sexual liberty, or property involving the use of force. A prerequisite for the application of this measure is, in addition to having been sentenced to a custodial sentence for the period provided for in the law at least twice, the risk of reoffending for serious offences. It is justified either by an indication of the offender's propensity to commit them or by the offender's adopting commission of such crimes as a regular source of income⁵. Detention in this institution may not last longer than 10 years, and at least every 6 months the court is required to verify whether a further stay in the institution is necessary. The regulation of this institution is criticised in Austrian doctrine because of its similarity to imprisonment. Some regarded it as a type of criminal sanction to protect society against dangerous offenders in a situation where fault-based criminal law cannot effectively do so.

In the Netherlands, a measure of a post-penal nature is the so-called TBS-order adjudicated on the basis of Article 37a of the Dutch Criminal Code (WvSt⁶). The unconditionally adjudicated TBS-order consists of the placement of the offender in the Forensic Psychiatric Clinic (FPC), which is a therapeutic facility. The TBS-order can only be imposed in the case of offenders with mental disorders who have committed an offence punishable by a prison term of at least 5 years or other offences expressly mentioned in the legislation. Previous convictions and the personality of the offender are also taken into account in the adjudication of this measure, but there are no specific requirements for offences that the offender might commit in the future. As in other jurisdictions, Dutch law also bases the application of the post-penal measure on the principle of necessity, i.e. it can be ordered when it is necessary to ensure the safety of other persons, public security, or property. The offender is most often placed in the FPC center after he has served 2/3 of his custodial sentence. Initially, the TBS-order is adjudicated for two years, but later, at the request of the public prosecutor, it can be extended by one or two years. In the case of violent offenders, there is no maximum time limit for extending the measure – it can even

⁵ Mayr S., *Vorbeugende Maßnahmen in Österreich*. In A. Barczak-Oplustil, M. Pyrcak-Górowska, A. Zoll (Eds.), *Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe* (2021), 114–117.

⁶ Dutch Criminal Code of 3 March 1881 – BWBR0001854. Text valid on: 27.08.2014 URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/nld/1881/penal-code-of-the-netherlands.html/Netherlands_Penal_Code_1881_as_amd_2014.pdf (in Dutch)

be applied for life¹. If a person placed for at least 6 years in an FPC does not improve, he or she can be transferred to an LFPC (Long Term Forensic Psychiatric Care) facility, which aims at isolation and long-term care rather than treatment².

Post-penal measures of a custodial nature are not provided for in Spanish law, due to historical experience. For a long time in Spain – especially during the time of General Franco – it was possible to apply post-penal security measures to a very wide extent, which led to a number of abuses. They were even applied to people who had not committed a crime at all, but showed a potential propensity to commit one³. The democratisation of Spain that took place after 1975, the entry into force of the 1978 Constitution and the very firm pronouncements of the Spanish Constitutional Court, eliminated the possibility of adjudicating post-penal precautionary measures as violating the principle of legalism⁴.

Post-penal protective measures of custodial nature are mostly not provided for in the legislation of eastern European countries, including Ukrainian law. In the case of Eastern European countries, one possible reason for this may be the fear of abuse of forensic psychiatry. After all, protective measures and psychiatry were instrumentally used in the former Soviet Union as an instrument of repression against perpetrators of so-called political crimes⁵. Poland is to some extent free from this burden, as forensic psychiatry did not become a repressive psychiatry on a wider scale during the People's Republic of Poland (until 1989). However, also in Poland before 1989, the 1969 Penal Code⁶ provided for a post-penal measure

in the form of a placement in a social adjustment center (abolished in 1990), referring to the protective measure provided for in the 1932 Penal Code⁷, which was a placement in an institution for incorrigible recidivists.

The current widening of the scope of application of post-penal security measures seems to be a developmental trend in contemporary criminal law. This is evident in Poland and even in Spain, which has allowed for the possibility of applying to fully sane offenders a non-custodial security measure in the form of supervision served after the end of a custodial sentence. On the one hand, members of society increasingly expect the state to ensure their safety, including from the threat posed by persons with broadly defined mental disorders. In the case of perpetrators of serious crimes (against life, health, sexual liberty) with personality disorders, sexual preference disorders, or mental retardation, it can be very difficult to achieve a lasting change in their behaviour and reduce the risk of recidivism, as such disorders cannot be effectively treated with pharmacotherapy. On the other hand, interventions of a psychotherapeutic nature may not be effective, e.g. due to lack of cooperation (offenders with personality disorders⁸) or intellectual deficits (offenders mentally retarded). Consequently, these offenders can continue to pose a threat, despite the imposition and execution of a custodial sentence against them. This is particularly noticeable in the case of offenders with personality disorders. Numerous studies confirm the correlation between serious violent crimes and certain types of personality disorders (antisocial, borderline, narcissistic, and paranoid personality disorders⁹).

The introduction of post-penal preventive measures into the legal order enables to make the penalty appropriate to the degree of fault of the offender. Although perpetrators with personality disorders and sexual preference disorders are most often considered fully responsible in Polish or German legal orders, it is not excluded that these types of disorders will be of such a type or intensity that they will lead to committing

nsf/download.xsp/WDU19690130094/U/D19690094Lj.pdf (in Polish).

⁷ Regulation of the President of Poland of 11 July 1932 – the Penal Code, Journal of Laws of 1932, issue 60, item 2203. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320600571/O/D19320571.pdf> (in Polish).

⁸ Blackburn R., *Treatment or incapacitation? Implications of research on personality disorders for the management of dangerous offenders*, *Legal and Criminological Psychology* (2000), 11–17.

⁹ Pastwa-Wojciechowska B., *Personality disorders and the risk of violating legal norms – what we know about the complex nature of humans*, *Current issues in personality psychology* (2007), 187–192.

¹ Jehle J.-M., Lewis C., Nagtegaal M., Palmowski N., Pyrcak-Górowska M., van der Wolf M., Zila J., *Dealing with dangerous offenders in Europe. A comparative study of provisions in England and Wales, Germany, the Netherlands, Poland and Sweden*, *Criminal Law Forum* (2021), 211–212.

² Markiewicz I., *System środków zabezpieczających w Holandii – aspekty teoretyczne i praktyczne*. In A. Barczak-Oplustil, M. Pyrcak-Górowska, A. Zoll (Eds.), *Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe* (2021), 371–372.

³ Artymiak G. J., *Las medidas de seguridad – o środkach zabezpieczających w prawie hiszpańskim*. In A. Barczak-Oplustil, M. Pyrcak-Górowska, A. Zoll (Eds.), *Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe* (2021), 242.

⁴ Artymiak G. J., *Las medidas de seguridad – o środkach zabezpieczających w prawie hiszpańskim*. In A. Barczak-Oplustil, M. Pyrcak-Górowska, A. Zoll (Eds.), *Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe* (2021), 245–250.

⁵ Szwejkowska M., *Geneza i ewolucja leczniczych środków zabezpieczających*. In: S. Pikulski, M. Romańczuk-Grącka, B. Orłowska-Zielińska (Eds.), *Tożsamość polskiego prawa karnego* (2011), 156.

⁶ Act of 19 April 1969 – the Penal Code, Journal of Laws of 1969, issue 13, item 94. URL <https://isap.sejm.gov.pl/isap>.

a crime in a state of limited mental capacity¹. For perpetrators who have committed a serious crime on the grounds of diminished responsibility, there may be a temptation to impose a punishment that exceeds the degree of fault in order to protect society against them. However, in accordance with the provisions of the German and Polish Criminal Codes, which are anchored in the constitutional principle of human dignity, punishment must not exceed the degree of fault. In such a case, post-penal preventive measures enable to reconcile, on the one hand, the interests of society (safeguarding against a dangerous offender by placing him in detention) and respect for the principle of human dignity (imposing a punishment not exceeding the degree of fault). In Poland, after the repeal of the provisions on social adaptation centers in 1990, there were no custodial post-penal preventive measures in the legal system that could be imposed on the offender. After 1989 Poland became a democratic state under the rule of law, emphasising respect for human dignity, as well as the need to protect fundamental constitutional rights and freedoms. Further deprivation of liberty of the perpetrator of a criminal act, due to the potential possibility of committing even a very serious prohibited act, appeared to be contrary to fundamental constitutional principles, as well as violating human dignity, as a manifestation of objectifying treatment.

On a broader level, the discussion on the limits of the legality of post-penal detention of dangerous offenders returned in Poland in 2013. Its cause was the imminent release from prisons of perpetrators of very serious crimes, including sexually motivated multiple murderers. Their release from prisons was the result of gradual changes in Polish criminal law, which took place as a result of the transformation of the regime into a democratic one. These perpetrators were sentenced to death under communism. However, death sentences were not executed and in December 1989, under an amnesty, the death sentences imposed were converted into sentences of 25 years imprisonment, which ended in 2014. In 1989, it was not possible to convert death sentences into life imprisonment, as at that time the law did not provide for such a punishment (it was only introduced into the legal order by the provisions of the 1997 Criminal Code²).

¹ Sparr L. F., *Personality Disorders and Criminal Law: An International Perspective*, *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* (2009), 176–177.

² Act of 6 June 1997 – Criminal Code (Journal of Laws 2022, item 1138, consolidated text as amended). URL <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/>

The Act of 22 November 2013 on the procedure applicable to the persons with mental disorders posing a threat to the life, health or sexual liberty of other persons³ was then passed. Under its provisions, a custodial post-penal measure consisting of placement in a specially created National Centre for the Prevention of Dissocial Behaviour was introduced into the legal order. It may be applied to persons who are serving a sentence of imprisonment, have mental disorders in the form of mental retardation, personality disorders or disorders of sexual preferences and these disorders are of such a character or intensity that there is a very high probability of committing a prohibited act with the use of violence or the threat of its use against life, health or sexual liberty punishable by a prison term of at least 10 years. Placement in the Center is decided by a civil court, in a civil procedure, at the request of the director of the prison by the end of the prison sentence. The stay in the Center itself is of indefinite duration.

The introduction of the new law was accompanied by several controversies. Most of the law's provisions were challenged before the Constitutional Tribunal, including by the President, the Commissioner for Human Rights, and the courts. The allegations raised concerned the violation of the *ne bis in idem* prohibition. It was pointed out that the provisions of the Act are in fact punitive in nature and that indefinite isolation of the offender after serving a prison sentence leads to double punishment for the same act. It has also been argued that the Act is retroactive as it provides for the possibility of imposing isolation on persons who were convicted before the Act came into force. In a 2016 judgment⁴, the Constitutional Court ruled that the provisions of the Act were, for the most part, consistent with the Constitution. The predominant argument was the nature of the placement in the Centre, which, in the opinion of the Constitutional Court, is hybrid in nature; although it constitutes a deprivation of liberty, it is therapeutic in nature and is similar to a compulsory admission to a psychiatric facility.

The provisions concerning the German *Sicherungsverwahrung* have also been challenged

D19970553Lj.pdf Text valid on 1.12.2022 r. (last accessed: 25.12.2022).

³ i.e. Journal of Laws 2022, item 1689 (consolidated text as amended). Text valid on 1.12.2022 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220001689/T/D20221689L.pdf> (last accessed: 25.12.2022).

⁴ Constitutional Tribunal of Poland, judgment of 23 November 2016, case no. K 6/14. <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?&pokaz=dokumenty&sygnatura=K%206/14>, (last accessed: 25.12.2022).

before the German *Bundesverfassungsgericht* (BVerfG). What is noteworthy is that until the European Court of Human Rights issued a ground-breaking judgement – from the perspective of the German regulations – on 17 December 2009 in the case of *M. v. Germany*¹, the German Constitutional Court did not see any grounds for assuming the unconstitutionality of the challenged regulations. In the justification of its judgment of 5 February 2004², it emphasised above all the fact that protective measures do not constitute penalties within the meaning of the constitution. The change in the assessment criteria can be seen in the judgments of the Constitutional Tribunal rendered after the above-mentioned judgments of the European Court of Human Rights³. In subsequent judgments, the *Bundesverfassungsgericht* has either ruled that those of the challenged provisions that did not meet the standards set by the European Court of Human Rights were not consistent with the German constitution⁴, or have interpreted them in such a way that these standards were not violated⁵.

Indeed, in addition to the aspect of compliance with the provisions of national constitutions, the post-penal isolation of dangerous offenders must be in compliance with the provisions of the European Convention on Human Rights⁶. The basis for

preventive deprivation of liberty in this case is Article 5(1)(e) of the Convention, which allows for the isolation of «persons of unsound mind». This is a term that must be understood autonomously under the European Convention on Human Rights, as it includes both mental illness in the sense of psychosis (such as schizophrenia) and, under certain conditions, persons with sexual preference disorders or personality disorders⁷. The latter may constitute grounds for isolation when three conditions are met together: «First, on the basis of objective medical expertise, the individual must be reliably shown to be of unsound mind. Second, the individual's mental disorder must be of a kind that warrants compulsory confinement, and third, the mental disorder must persist throughout the period of detention»⁸.

In the cases in which the European Court of Human Rights has so far reviewed national legislation on post-penal isolation, attention has been drawn to – in principle – two boundary conditions for the legality of this institution. First, on the basis of the German cases⁹, it can be pointed out that the post-penal detention of a 'dangerous' offender must be qualitatively different from an imprisonment. The conditions under which it is executed must be different; post-penal detention cannot be executed

¹ Judgment ECHR in case of *M. v. Germany* 17 December 2009, final 10/05/2010 (App no 19359/04) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-96389%22%7D> (last accessed: 25.12.2022).

² Federal Constitutional Court of Germany, judgement of 5 February 2004, file no. BvR 2 2029/01. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2004/02/rs20040205_2bvr202901.html (last accessed: 25.12.2022).

³ On these judgements see Ebner K., *Die Vereinbarkeit der Sicherungsverwahrung mit deutschem Verfassungsrecht und der Europäischen Menschenrechtskonvention* (2015), 67 et seq.

⁴ Federal Constitutional Court of Germany, judgement of 4 May 2011, file no. BvR 2365/09. 2 BvR 740/10, 2 BvR 2333/08, 2 BvR 1152/10 and 2 BvR 571/10 https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2011/05/rs20110504_2bvr236509en.html (last accessed: 25.12.2022).

⁵ Federal Constitutional Court of Germany, judgment of 20 June 2012, file no. 2. BvR 1048/11. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2012/06/rs20120620_2bvr104811.html (last accessed: 25.12.2022).

Federal Constitutional Court of Germany, judgement of 11 July 2013, file no. 2. BvR 2302/11. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2013/07/rs20130711_2bvr230211.html (last accessed: 25.12.2022).

⁶ The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms drawn up in Rome on 4 November 1950, as subsequently amended by Protocols No. 3, 5 and 8 and supplemented by Protocol No. 2. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf Text valid on 1.01.2023 r. (in English)

⁷ Szwed M., *The notion of 'a person of unsound mind' under Article 5 § 1(e) of the European Convention on Human Rights*, *Netherlands Quarterly of Human Rights* (2021), 293–294.

⁸ Szwed M., *The notion of 'a person of unsound mind' under Article 5 § 1(e) of the European Convention on Human Rights*, *Netherlands Quarterly of Human Rights* (2021), 291.

⁹ Judgment ECHR in case of *Haidn v. Germany* 13 January 2011, final 13/04/2011 (App no 6587/04) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102621%22%7D>, (last accessed: 25.12.2022); Judgment ECHR in case of *Jendrowiak v. Germany* 13 January 2011, final 14/07/2011 (App no 30060/04) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-104490%22%7D> (last accessed: 25.12.2022); Judgment ECHR in case of *Kallweit v. Germany* 13 January 2011, final 13/04/2011 (App no 17792/07) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102799%22%7D> (last accessed: 25.12.2022) Judgment ECHR in case of *Mautes v. Germany* 13 January 2011, final 13/04/2011 (App no 20008/07) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102795%22%7D> (last accessed: 25.12.2022) Judgment ECHR in case of *Schummer v. Germany* 13 January 2011, final 13/04/2011, (App no 27360/04 and 42225/07.33834/03) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102787%22%7D> (last accessed: 25.12.2022) Judgment ECHR in case of *O. H. v. Germany* 24 November 2011, final 24/02/2012 (App no 4646/08) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-107556%22%7D> (last accessed: 25.12.2022) Judgment ECHR in case of *Glien v. Germany* 28 November 2013, final 28/02/2014 (App no 7345/12) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-138580%22%7D>, (last accessed: 25.12.2022).

in prison or prison-like conditions. Second, there must be a specialized therapeutic treatment of the offender subject to post-penal detention in order to minimise the risk of further offences¹. If these conditions are not met, post-penal detention becomes a punishment. Following the judgments of the European Court of Human Rights, Germany made significant changes to the *Sicherungsverwahrung* legislation. Currently, this measure is carried out in special wards, separate from the penitentiary wards, and the detainees can benefit from a wide and individually adapted therapeutic offer. Following the amendments, the European Court of Human Rights found no violation of the Convention in subsequent complaints by persons subjected to *Sicherungsverwahrung*².

When introducing post-penal detention into the Polish legal order, inadequate care was taken to ensure that the conditions of its implementation in the National Centre for the Prevention of Dissocial Behaviour corresponded to the Dutch (e.g. Zeeland) or German (e.g. Rosdorf) centers. Overcrowding in the Polish Center, overly intrusive and arbitrary ways of restricting personal liberty, as well as the lack of an adequate therapeutic offer³, have led the European Court of Human Rights to already communicate to the Polish government five complaints from persons who were placed in the Center under the 2013 Act.

Another change in post-penal protective measures was introduced into Polish law in July 2015⁴. With the amendment introduced at that time, the temporal scope of application of a post-penal measure in the form of a placement in the National Center for the Prevention of Dissocial Behaviour was limited (it can only be ordered against persons who were convicted of a crime committed before 1 July 2015). In addition to this, provisions were introduced into the Penal Code that provide for the possibility of a post-penal isolation in the form of a placement in a psychiatric

facility for offenders who have committed a crime in a state of limited mental capacity, as well as for offenders of serious offences against life, health, and sexual liberty, committed in relations with a disorder of sexual preferences of such a nature or severity that there is at least a high probability that the convicted person will commit such an offence against. The introduction of these measures into the Criminal Code no longer provoked much opposition in publications by criminal law scholars. The changes introduced in July 2015 result in the fact that currently (for offenders who committed crime after 1 July 2015) there is no post-penal measure in Polish law available that allows for the detention whether the offence committed was related solely to personality disorders.

Conclusions. The history of the development of post-penal security measures in Western European countries and in Poland may lead to the conclusion that the weight of the discussion on this topic has shifted from doubts about the necessity for the institution of post-penal detention in the legal system for certain categories of offenders who continue to pose a threat despite having served a custodial sentence, to under what conditions this detention should be executed and what should be its purpose. Rather, it is no longer in doubt that the absence of such an institution in the legal system may be problematic. Indeed, the state has not only a duty to ensure the protection of goods that are important for the functioning of society, but also a sense of security among the citizens, the lack of which can significantly destabilise the functioning of the state. At the same time, the standard of treatment of persons subject to these measures developed in the European Court on Human Rights jurisprudence justifies the thesis that their application does not have to constitute a violation of human dignity or be a manifestation of their objectifying treatment.

When the post-penal measure was introduced in Poland in 2013, the discussion focused on criticism of the introduced solution itself, as being in breach of the principles of *ne bis in idem* and *lex retro non agit*. Time has shown, however, that with the fulfilment of the relevant requirements, post-penal detention is not treated as a punishment in the Convention standards and therefore violates neither the prohibition of double punishment for the same act nor the prohibition of retroactive application of criminal law. If, however, isolation under the guise of post-penal detention is in fact a punishment, its introduction may violate both Article 7(1) European Convention

¹ Weigend E., Długosz J., *Stosowanie środka zabezpieczającego określonego w art. 95a § 1a k.k. w świetle standardów europejskich. Rozważania na tle wyroku ETPC z 17 grudnia 2009 r. w sprawie M. v. Niemcy*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* (2010), 72.

² Judgment ECHR in case of Bergmann v. Germany 7 January 2016, final 07/04/2016 (App no 23279/14) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-159782%22%7D> (last accessed: 25.12.2022).

³ Szwed M., *The Polish model of civil post-conviction preventive detention in the light of the European Convention on Human Rights*, *The International Journal of Human Rights* (2021), 1768–1792.

⁴ Act of 20 February 2015 amending the Criminal Code and some other laws (Journal of Laws item 396); URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000396/T/D20150396L.pdf> Text valid on 1.12.2022 (last accessed: 25.12.2022).

on Human Rights and Article 3 ECHR prohibiting inhuman or degrading treatment¹. Therefore, further discussion should be directed at under what conditions post-penal measures should be executed to ensure a reasonably satisfactory quality of life for those placed therein. In the Dutch system, which can be considered a model in Europe, the treatment of persons placed in LTPCs is based on the concept

¹ Judgment ECHR in case of Riviere v. France 11 July 2006, final 11/10/2006 (App no 33834/03) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-76287%22%5D%7D> (last accessed: 25.12.2022).

of the 'good life model', emphasis is not on treatment, but on optimizing the quality of life in isolation². At the same time, an offender placed in post-penal detention must not be deprived of the 'right to hope' and should be given the chance to return to society, including through the right to undertake appropriate treatment whenever he or she chooses to do so.

² On LFPC principles in the Netherlands see Smeekens M. V., Braun P., *Long-Term Forensic Psychiatric Care: The Dutch Perspective*. In: B. Völlm, P. Braun (Eds.), *Long-Term Forensic Psychiatric Care. Clinical, Ethical and Legal Challenges* (2019), 240–242.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Act of 19 April 1969 – the Penal Code, Journal of Laws of 1969, issue 13, item 94. URL <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19690130094/U/D19690094Lj.pdf> (repealed) (in Polish)
2. Act of 6 June 1997 – Criminal Code (Journal of Laws 2022, item 1138, consolidated text as amended) URL <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> Text valid on 1.12.2022 r. (in Polish)
3. Act of 20 February 2015 amending the Criminal Code and some other laws (Journal of Laws item 396). URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20150000396/T/D20150396L.pdf> Text valid on 1.12.2022 r. (in Polish)
4. Act of 22 November 2013 on the procedure applicable to the persons with mental disorders posing a threat to the life, health or sexual liberty of other persons Journal of Laws 2022, item 1689 consolidated text as amended. Text valid on 1.12.2022 r. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220001689/T/D20221689L.pdf> (in Polish)
5. Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen (Strafgesetzbuch – StGB), StF: BGBl. Nr. 60/1974; Fassung vom 01.01.2023; URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296> (in German)
6. The Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms drawn up in Rome on 4 November 1950, as subsequently amended by Protocols No. 3, 5 and 8 and supplemented by Protocol No. URL https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf Text valid on 1.01.2023 r. (in English)
7. Dutch Criminal Code of 3.03. 1881 – BWBR0001854. Text valid on: 27-08-2014) URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/nld/1881/penal-code-of-the-netherlands_html/Netherlands_Penal_Code_1881_as_amd_2014.pdf (in Dutch)
8. German Criminal Code (StGB) in the version published on 13 November 1998 (Federal Law Gazette I, p. 3322) as lars amended by Article 2 of Act of 22 November 2021 (Federal Law Gazette I, p. 4906), URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html (in English)
9. Regulation of the President of Poland of 11 July 1932 – the Penal Code, Journal of Laws of 1932, issue 60, item 2203. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320600571/O/D19320571.pdf> (repealed) (in Polish)

Cases

10. Constitutional Tribunal of Poland, judgment of 23 November 2016, case no. K 6/14, <https://ipo.trybunal.gov.pl/ipo/Sprawa?&pokaz=dokumenty&sygnatura=K%206%2F14> (last accessed: 25.12.2022) (in Polish)
11. Judgment ECHR in case of Bergmann v. Germany 7 January 2016, final 07/04/2016 (App no 23279/14) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-159782%22%5D%7D> (last accessed: 25.12.2022) (in English)
12. Judgment ECHR in case of Glien v. Germany 28 November 2013, final 28/02/2014 (App no 7345/12) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-138580%22%5D%7D>, (last accessed: 25.12.2022) (in English)
13. Judgment ECHR in case of Haidn v. Germany 13 January 2011, final 13/04/2011 (App no 6587/04) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102621%22%5D%7D>, (last accessed: 25.12.2022) (in English)
14. Judgment ECHR in case of Jendrowiak v. Germany 13 January 2011, final 14/07/2011 (App no 30060/04) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-104490%22%5D%7D> (last accessed: 25.12.2022) (in English)
15. Judgment ECHR in case of Kallweit v. Germany 13 January 2011, final 13/04/2011 (App no 17792/07) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-102799%22%5D%7D> (last accessed: 25.12.2022) (in English)

16. Judgment ECHR in case of M. v. Germany 17 December 2009, final 10/05/2010 (App no 19359/04) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-96389%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-96389%22]) (last accessed: 25.12.2022) (in English)
17. Judgment ECHR in case of Mautes v. Germany 13 January 2011, final 13/04/2011 (App no 20008/07) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-102795%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-102795%22]) (last accessed: 25.12.2022) (in English)
18. Judgment ECHR in case of O. H. v. Germany 24 November 2011, final 24/02/2012 (App no 4646/08) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-107556%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-107556%22]) (last accessed: 25.12.2022) (in English)
19. Judgment ECHR in case of Riviere v. France 11 Juli 2006, final 11/10/2006 (App no 33834/03) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-76287%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-76287%22]) (last accessed: 25.12.2022) (in French)
20. Judgment ECHR in case of Schummer v. Germany 13 January 2011, final 13/04/2011, (App no 27360/04 and 42225/07.33834/03) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-102787%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-102787%22]) (last accessed: 25.12.2022) (in English)
21. Federal Constitutional Court of Germany, judgement of 5 February 2004, file no. BvR 2 2029/01. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2004/02/rs20040205_2bvr202901.html (last accessed: 25.12.2022) (in German)
22. Federal Constitutional Court of Germany, judgement of 4 May 2011, file no. BvR 2365/09. 2 BvR 740/10, 2 BvR 2333/08, 2 BvR 1152/10 and 2 BvR 571/10 https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2011/05/rs20110504_2bvr236509en.html (last accessed: 25.12.2022) (in German)
23. Federal Constitutional Court of Germany, judgment of 20 June 2012, file no. 2. BvR 1048/11. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2012/06/rs20120620_2bvr104811.html (last accessed: 25.12.2022) (in German)
24. Federal Constitutional Court of Germany, judgement of 11 July 2013, file no. 2. BvR 2302/11. https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2013/07/rs20130711_2bvr230211.html (last accessed: 25.12.2022) (in German)

Bibliography

Authored books

1. Ebner K., *Die Vereinbarkeit der Sicherungsverwahrung mit deutschem Verfassungsrecht und der Europäischen Menschenrechtskonvention* (Verlag Dr Kovac 2015) (in German)
2. Pyhr J., *Sicherungsverwahrung – auf dem Weg in ruhigeres Fahrwasser? Bundesrecht, Landessicherungsverwahrungsvollzugsgesetze und Behandlungskonzepte für Sicherungsverwahrte in Folge der Entscheidungen von EGMR und BVerfG* (Verlag Dr Kovac 2015) (in German)
3. Wagner-Kern M., *Präventive Sicherheitsordnung. Zur Historisierung der Scicherungsverwahrung* (Berliner Wissenschafts-Verlag 2016) (in German)

Chapters in edited books

4. Artymiak G., *Las medidas de seguridad – o środkach zabezpieczających w prawie hiszpańskim*. In A. Barczak-Oplustil, M. Pyrcak-Górowska, A. Zoll (Eds.), *Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe* (Krakowski Instytut Prawa Karnego 2021) (in Polish)
5. Barczak-Oplustil A., *Środki zabezpieczające w prawie karnym Niemiec*. In A. Barczak-Oplustil, M. Pyrcak-Górowska, A. Zoll (Eds.), *Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe* (Krakowski Instytut Prawa Karnego 2021) (in Polish)
6. Markiewicz I., *System środków zabezpieczających w Holandii – aspekty teoretyczne i praktyczne*. In A. Barczak-Oplustil, M. Pyrcak-Górowska, A. Zoll (Eds.), *Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe* (Krakowski Instytut Prawa Karnego 2021) (in Polish)
7. Mayr S., *Vorbeugende Maßnahmen in Österreich*. In A. Barczak-Oplustil, M. Pyrcak-Górowska, A. Zoll (Eds.), *Środki zabezpieczające. Ujęcie systemowe* (Krakowski Instytut Prawa Karnego 2021) (in German)
8. Smeekens M. V., Braun P., *Long-Term Forensic Psychiatric Care: The Dutch Perspective*. In: B. Völlm, P. Braun (Eds.), *Long-Term Forensic Psychiatric Care. Clinical, Ethical and Legal Challenges* (Springer 2019) (in English)
9. Szwejkowska M., *Geneza i ewolucja leczniczych środków zabezpieczających*. In: S. Pikulski, M. Romańczuk-Grącka, B. Orłowska-Zielińska (Eds.), *Tożsamość polskiego prawa karnego* (ElSet 2011) (in Polish)

Journal articles

10. Blackburn R., «Treatment or incapacitation? Implications of research on personality disorders for the management of dangerous offenders» (2000) 5 (part 1) *Legal and Criminological Psychology* 1–21 <https://doi.org/10.1348/135532500167921> (in English)
11. Jehle J.-M., Lewis Ch., Nagtegaal M., Palmowski N., Pyrcak-Górowska M., van der Wolf M., Zila J., «Dealing with dangerous offenders in Europe. A comparative study of provisions in England and Wales, Germany, the Netherlands,

- Poland and Sweden» (2021) 32 *Criminal Law Forum* 181–245 <https://doi.org/10.1007/s10609-020-09411-z> (in English)
12. Pastwa-Wojciechowska B. «Personality disorders and the risk of violating legal norms – what we know about the complex nature of humans» (2007) 5 (3) *Current issues in personality psychology* 187–192 <https://doi.org/10.5114/cipp.2017.70143> (in English)
 13. Sparr L. F. «Personality Disorders and Criminal Law: An International Perspective» (2009) 37 (2) *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law* 168–181 (in English)
 14. Szwed M., «The notion of 'a person of unsound mind' under Article 5 § 1(e) of the European Convention on Human Rights» (2021) 38 (4) *Netherlands Quarterly of Human Rights* 283–301 <https://doi.org/10.1177/0924051920968480> (in English)
 15. Szwed M., «The Polish model of civil post-conviction preventive detention in the light of the European Convention on Human Rights» (2021) 10 *The International Journal of Human Rights* 1768–1792 <https://doi.org/10.1080/13642987.2021.1874937> (in English)
 16. Weigend E., Długosz J. «Stosowanie środka zabezpieczającego określonego w art. 95a § 1a k.k. w świetle standardów europejskich. Rozważania na tle wyroku ETPC z 17 grudnia 2009 r. w sprawie M. v. Niemcy» (2010) 4 *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 53–74 (in Polish)

Barczak-Oplustil A., Pyrczak-Górowska M.
Post-penal detention of «dangerous» offenders in selected European countries.

The paper discusses regulations concerning post-penal security measures in selected European countries. On the example of German (Sicherungsverwahrung), Austrian, Spanish, and Polish legislation the need for such measures is indicated. The regulation of Spanish law is also discussed as an example of a country that, initially rejecting categorically the possibility of introducing these measures into the legal system, now recognises their necessity. In the opinion of the authors, this is due to the fact that a certain group of offenders (in particular those with the type of mental disorders that are very difficult to correct), even after serving a custodial sentence, may pose a threat to the substantial legal rights of others, and there are no other means to prevent such a danger. The article also discusses the history of the application of post-penal measures in Polish law and the circumstances under which such measures were introduced into Polish law in 2013 and 2015. Concerns accompanying the introduction of these measures, mainly related to respect for human dignity and the need to protect fundamental constitutional rights and freedoms in a democratic state, are also indicated. The judgments that the Constitutional Courts of Poland and Germany have issued in cases of post-penal protective measures are presented. The standard that such measures must meet in order to be in compliance with the European Convention on Human Rights is also discussed. It was pointed out that such measures may be applied on the basis of Article 5(1)(e) of the Convention. The Convention requirement is that these measures must be carried out under conditions substantially different from a custodial sentence and that adequate therapy must be guaranteed while the offender is in detention. In the opinion of the authors of the article, the development of post-penal security measures is one of the current developmental trends in criminal law. In countries where such measures are only just being introduced, the discussion about them should focus on the manner in which they are carried out so that they do not violate Article 3 of the European Convention on Human Rights.

Key words: preventive measures, post-penal detention, 'dangerous' offender, offender with mental disorders, personality disorders

Барчак-Оплюстїл А., Пирцак-Гуровська М.
Постпенальне позбавлення волі «небезпечних» злочинців у законодавстві деяких європейських країн.

У статті йдеться про особливості регулювання постпенальних запобіжних заходів у окремих європейських державах. Необхідність застосування подібних заходів продемонстровано на прикладі німецького (Sicherungsverwahrung), австрійського і нідерландського законодавств. У статті також проаналізовано іспанське правове регулювання. Іспанія з міркувань захисту прав людини спочатку категорично відкидала можливість впровадження таких заходів до системи права, а тепер відзначає їхню необхідність. На думку авторок дослідження, це впливає з факту, що певна група злочинців (особливо з такими психічними розладами, які дуже важко піддаються коригуванню) навіть після відбування покарання у вигляді позбавлення волі, може становити загрозу для охоронюваних інтересів інших осіб, і немає інших заходів, які б дозволили запобігти такій загрозі.

У статті розкрито також історію застосування заходів постпенального характеру в польському праві, а також обставини, за яких такі заходи було запроваджено до польського права у 2013 і 2015 роках. Водночас, у праці йдеться про побоювання щодо запровадження цих заходів, які переважно пов'язані із повагою до людської гідності, а також із необхідністю охорони основних конституційних прав і свобод у демократичній державі. У публікації наведені судові рішення присуди, які у справах запобіжних постпенальних заходів винесли Конституційні суди Польщі й Німеччини. У статті розглянуто також стандарт, якому повинні відповідати такого типу заходи, аби не порушувати норм Європейської конвенції з прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ). У статті вказано, що такі заходи можуть бути застосовані на підставі пункту «е» частини 1 статті 5 ЄКПЛ. Водночас, Конвенція вимагає, щоб вони були застосовані в умовах, які значно відрізняються від покарання у вигляді позбавлення волі, а злочинцю, який перебуває у місці позбавлення волі, повинна бути гарантована адекватна терапія. На думку авторок статті, розвиток постпенальних запобіжних заходів – це одна з актуальних тенденцій розвитку кримінального права. У тих державах, які нещодавно запровадили подібні заходи, дискусія щодо їх виконання повинна зосереджуватися на способі їх виконання, щоб він не порушував статті 3 ЄКПЛ.

Ключові слова: превентивне позбавлення волі, постпенальні запобіжні заходи, постпенальне позбавлення волі, «небезпечний» злочинець, злочинець з психічними розладами, розлади особистості.

Стаття надійшла до редакції: 25.10.2022 р.

Прийнята до друку: 10.11.2022 р.

О. Е. Радутний, доктор філософії (Ph.D.) в галузі права, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

МЕТАВСЕСВІТ ТА ЗАГАЛЬНА ЕКОНОМІКА ДОБРА І ЗЛА (КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР)

Постановка проблеми. Значна кількість нерозв'язаних проблем сьогодення (агресивні війни, геноцид, тероризм, ескалація тоталітарних режимів, загроза ядерного знищення, старіння населення, негативні кліматичні зміни, виснаження ресурсів тощо) черговим валом ідеального шторму, коли одна хвиля підсилює іншу, збільшується за рахунок нових викликів. Вони здатні спиратися на досягнення науково-технічного прогресу та створювати зміни в соціальних укладах, у тому числі в сфері інформаційної взаємодії та економічної діяльності. Технології, вироби, апаратні об'єкти та програмне забезпечення априорі є засобами, але поряд з цим виступають факторами формування навколо себе нових соціальних просторів. Інформаційні послуги та потоки даних почали випереджати товари як основні одиниці торгівлі¹, що суттєво зміщує звичні акценти та примушує до перегляду основних економічних концепцій. Широке використання штучного інтелекту (Artificial Intelligence, AI), Всеосяжного Інтернету (Internet of Everything, IoE), блокчейну (blockchain), Великих Даних (Big Data), криптовалюти, смарт-контрактів, а так само платформ як протиставлення лінійним стратегіям ведення бізнесу здатне принципово трансформувати традиційні соціальні відносини, принципи та простори взаємодії і комунікації (віртуальна реальність, додана реальність, ігрове середовище, Метавсесвіт тощо). У зв'язку з цим виникає потреба вдосконалення чинного законодавства. Крім того, будь-які новації можуть бути використані проти суспільних інтересів, усвідомлення чого вимагає діяти на випередження таких проявів небезпечної поведінки.

¹ Ajay S. Banga, 'It's time for a rethink on financial inclusion – new principles show how' (World Economic Forum, 11 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/financial-inclusion-new-principles/>> (дата звернення: 01.11.2022)

З метою усвідомлення реальних перспектив найближчого майбутнього вбачається доцільним приділити увагу ідеям Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ, World Economic Forum, WEF, заснований у 1971 р. в Женеві, Швейцарія), підґрунтям яких виступають доктрина Глобального перерозподілу всього (Redistribution of Everything), що тісно пов'язана із задумом Четвертої промислової революції (The Fourth Industrial Revolution), або Індустрії 4.0 (Industry 4.0)², а так само сценарій «Велике перезавантаження» (Great Reset) до 2030 р. включно, який увійшов до порядку денного 2021 р.³, адже на підґрунті чітко окресленої стратегії вплив ВЕФ щороку стає більш потужним, ніж авторитет Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Організації Північноатлантичного договору, Організації Об'єднаних Націй тощо або окремих держав та їх об'єднань.

Виклики у вигляді перманентних соціальних, економічних та політичних змін (перезавантаження трудових відносин, перехід на фріланс або роботу вдома, зростання частки фінансового сектору, яка спирається на блокчейн та використовує криптовалюту, зміна або втрата робочих місць внаслідок роботизації виробництва, повернення капіталу до країн материнських юрисдикцій, посилення всебічного контролю з боку корпорацій, держави та роботодавця тощо) вимагають нового правового інструментарію, в тому числі шляхом опанування змісту та ознак відповідної ідеології, концептів,

² 'Що таке hard skills і soft skills: як нас оцінює роботодавець' (Освітній хаб м. Києва) <<https://eduhub.in.ua/news/shcho-take-hard-skills-i-soft-skills-yak-nas-ocinyuye-robotodavec/>> (дата звернення: 12.11.2022)

³ 'The Great Reset You'll Own Nothing and Be Happy World Economic Forum Commercial WEF Advertisement AD' (Youtube) <<https://www.youtube.com/watch?v=aztvWxRKqDQ>> (дата звернення: 11.11.2022)

мови, принципів, символів тощо. На цій підставі виникає необхідність проникнення за корпоративну завісу означених змістів та лексично-правових конструкцій, які невдовзі стануть типовими і установленими. Так свого часу стала звичною серед повноцінних суб'єктів правовідносин юридична особа, що являє собою віртуальне утворення, до якого відсутні вимоги щодо наявності свідомості або інтелекту та яке ніхто ніколи не бачив. До того ж про його існування ми дізнаємося лише з паперів або через маніфестації уповноважених фізичних осіб. Так само з ним неможливо встановити безпосередню комунікацію тощо. Тож, у випадку появи нових утворень, які за своїми характеристиками здатні претендувати на одержання статусу суб'єкта економічних, інформаційних або правових відносин, найбільш вдалою тактикою та стратегією вбачається проведення неупередженого дослідження.

Разом зі зміною дизайну бази та надбудови (К. Маркс, Ф. Енгельс), змістового наповнення рівнів піраміди потреб людини (А. Маслоу) або окремих складових численних концепцій побудови суспільства (К. Боулдінг, А. Турен, Ж. Бодрийяр, Г. Шиллер, Ю. Хабермас, Е. Гідденс, Ф. Фукуяма, Ю. Хаяші, Дж. Бенігер, З. Бжезинський, М. Кастельс, М. Маклюен, Й. Масуда, Дж. Нейсбіт, Е. Тоффлер, М. Кайку, Ю. Харарі тощо) ті підходи, які повністю себе виправдали у попередніх історичних проміжках, можуть виявитися недосконалими для сучасності. Так само заплутують бачення проблематики окремі омани (зокрема, щодо вільного або рівноправного простору мережі Інтернет, у той час як у ньому домінують в інформаційному та правовому розумінні окремі впливові суб'єкти на кшталт Google, Baidu, Amazon, AppStore, eBay, Facebook, Alibaba, Taobao, Tmail тощо) або впевненість у незмінності сталих укладів (ринкова економіка, замість планової, яка на підґрунті використання алгоритмів штучного інтелекту одержує нове дихання, лінійний спосіб побудови бізнес-стратегій та економічних теорій, суверенітет та національний характер законодавства проти транснаціональності нових комунікаційних просторів, зокрема, Метавсесвіту тощо). Нездатність бачити нове сприяє появі ілюзій або надмірної впевненості, які згодом приводять до низки розчарувань або нищівних поразок. Поряд із відсутністю належної уваги до видатних феноменів сучасності (платформа як новий спосіб утворення економічної цінності, мережевий ефект «розумного натовпу», економіка спільного споживання, децентралізація зна-

чної кількості системоутворюючих процесів за допомогою технології блокчейну тощо) має місце їх заперечення, що зумовлює неефективність та ретроспективний характер правового регулювання.

Таким чином, постає проблема своєчасного виявлення тенденцій у галузі соціальної комунікації, тісно переплетених між собою інформаційних, правових та економічних відносин з метою попередження або нейтралізації негативного впливу з боку чинників, які є несподіваними для традиційного розуміння, але зростаючими темпами заповнюють собою простір. Завдяки належним зусиллям «економіка добра і зла» (Т. Седлачек¹), Метавсесвіт та інші феномени можуть і повинні бути спрямовані у бік найбільш сприятливого розвитку.

Аналіз останніх досліджень. Належну увагу питанням охорони прав, законних інтересів та охоронюваних свобод суб'єктів економічної та інформаційної діяльності приділено в роботах таких правників, як П. П. Андрушко, О. А. Баранов, В. С. Батиргарєєва, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, К. І. Беляков, В. М. Брижко, О. М. Готін, В. В. Висоцька, Р. А. Волинець, В. О. Глушков, Н. А. Гуторова, О. О. Дудоров, Д. В. Каменський, М. В. Карчевський, В. М. Киричко, П. М. Коваленко, О. В. Костенко, А. А. Музика, М. І. Мельник, І. І. Митрофанов, О. М. Литвинов, Т. О. Михайличенко, В. О. Навроцький, М. І. Панов, М. М. Панов, О. І. Перепелиця, Н. О. Петричко, В. Г. Пилипчук, В. Я. Тацій, Т. М. Тертиченко, Н. А. Савінова, Є. Л. Стрельцов, В. В. Сташис, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, П. Л. Фрис та багатьох інших. Утім, ступінь розробки будь-якої теми постійно зменшується у зв'язку з появою нових факторів та обставин, які у відповідній законодавчій інтерпретації можуть приймати вигляд «законодавчого вірусу» (В. М. Киричко², що вимагає не лише актуального осмислення та спроб оптимального пояснення, в тому числі шляхом з'ясування намірів авторів проєктів, а й в найбільш критичних випад-

¹ Седлачек Томаш. Економіка добра і зла. Слідами людських пошуків: від Гільгамеша до фінансової кризи (Видавництво Старого Лева, 2017) 520

² Киричко В. М. 'Законодавчий вірус у системі КК України: визначення і актуалізація проблеми на прикладі ст.368–2 КК «Незаконне збагачення»' (2016) 133 Проблеми законності 142–151; – . 'Про системні законодавчі віруси і соціальні застави створення нової системи Кримінального кодексу України' (2021) 16 (2) Вісник асоціації кримінального права України 1–26 <<http://vakp.nlu.edu.ua/issue/view/14857>> (дата звернення: 11.11.2022)

ках і застосування «наукового ворожіння»¹, тобто застосування вимушеного методу тлумачення сучасних нормативних актів, який полягає у відшукуванні незбагненого промислу та проявленого вищого духу в законодавчих рішеннях зібраних до купи випадкових для певної справи людей, пояснення результатів їх нормотворчої діяльності у системному зв'язку з уже існуючими нормами, намагання власними науковими силами усунути виявлені протиріччя.

Метою цієї статті є виявлення правової, у тому числі кримінально-правової, специфіки окремих тенденцій розвитку глобальної економіки та сфери комунікації з огляду на необхідність їх своєчасного та ефективного регулювання і охорони з урахуванням досягнень науково-технічного прогресу (штучний інтелект, Інтернет речей (Internet of Things, IoT), який вже об'єднує більше «розумних» речей, ніж людей, блокчейн, Великі Дані, криптовалюта, смарт-контракт тощо), нових соціальних укладів та інформаційних просторів (Всеосяжний Інтернет, Метавесвіт тощо).

Виклад основного матеріалу. Безпрецедентне цифрове прискорення, яке здійснює безпосередній вплив на сфери освіти, економіки, урядування, а так само права та правозастосування, дозволяє виокремити² певні вектори розвитку сфери комунікації, економічних та трудових відносин: 1) нові функції офісу (перехід від перебування в офісі до роботи вдома (working from home, WFH), які матимуть тривалі наслідки для бізнесу та суспільства, особливо для тих, хто раніше працював в тісній взаємодії у колективах, коли офіс майбутнього уявляється як простір, що виконує функції виставкового залу для клієнтів, лабораторії для досліджень та креативного простору (party space); 2) відповідальне ставлення не лише до роботи, а й до відпочинку, адже середовища офісу та житла зливаються разом; 3) утворення бізнес(смарт) – центрів у комбінуванні з житловими кварталами, включаючи такі локальні зручності, як навчальні заклади, бібліотеки, торгівельні центри, ресторани, бари, тренажерні зали або картинні галереї (очікується, що ці

простори забезпечать працівникам можливість будувати нові соціальні зв'язки та мережі, замість тих, що втрачаються); 4) доставка товарів і послуг з «хмарного ринку» (про що буде згадано далі, в тому числі у зв'язку зі сценарієм ВЕФ «Велике перезавантаження» (Great Reset); 5) безпека життя та здоров'я завдяки новим формам безперервної комунікації, наприклад, завдяки постійному контролю за серцебиттям³, адже перехід до Всеосяжного Інтернету передбачає зростання обміну особистою та іншою вразливою інформацією з дедалі більшою кількістю суб'єктів інформаційної взаємодії; 6) цифрова адаптація навчання, яке під час карантинних заходів виявилось надзвичайно стресовим досвідом для викладачів, здобувачів освіти та їх батьків, особливо для сімей з обмеженим доступом до цифрових пристроїв та технологій (навіть не згадуючи ще більш скрутні обставини в умовах широкомасштабної військової агресії із боку РФ та Білорусі проти України). Майбутнє вбачається у гібридному (офф-лайн та он-лайн) робочому, навчальному та іншому соціальному середовищі у межах інформаційних просторів, де час розподіляється рівномірно між кожним різновидом діяльності.

Одним із таких просторів стає Метавесвіт, у який, на думку Марка ван Рейменама (Mark van Rijmenam)⁴, людство повністю завантажить себе впродовж найближчих років: 1) Метавесвіт матиме ще більший вплив, ніж свого часу поява Інтернету у 1995–1996 рр., адже він повністю змінить те, як ми працюємо, живемо та спілкуємося, а ті організації, які запізнилися адаптуватися, просто перестануть існувати⁵; 2) сьогодні Метавесві-

³ *Примітка.* Так, оскільки під час початкової гострої фази пандемії системи безпеки розпізнавання обличчя виявилися доволі заплутаними та не достатньо ефективними, то одним із шляхів вирішення цієї проблеми стало спостереження за унікальним малюнком серцебиття. Розроблені Пентагоном та NASA кардіоідентифікатори здатні виявляти унікальну серцеву сигнатуру людини за допомогою інфрачервоного лазера. Технологія вже доступна для ліцензування. При цьому безпека здоров'я є лише одним із багатьох різновидів можливого використання. Іншими напрямами можуть стати ідентифікація покупців певного закладу для персоналізації їх відвідування, громадська безпека тощо [Andrea Willige, 'What are the long-term effects of the COVID-19 pandemic? These 5 trends give us a glimpse' (World Economic Forum, 11 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/covid19-long-term-effects-society-digital/>>].

⁴ Mark van Rijmenam 'The Top 5 Technology Trends for 2022: The Year of Decentralisation' (The Digital Speaker Future Tech Strategist, Nov 30, 2021) <<https://www.thedigitalspeaker.com/5-technology-trends-2022-year-of-decentralisation/>> (дата звернення: 12.11.2022)

⁵ *Примітка.* Твердження є справедливим не лише щодо

¹ Радутний О. Е. 'Стан інформаційно-законодавчої діяльності на прикладі Кримінального кодексу України' (2016) 3 (18). Інформація і право 58–67

² Andrea Willige, 'What are the long-term effects of the COVID-19 pandemic? These 5 trends give us a glimpse' (World Economic Forum, 11 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/covid19-long-term-effects-society-digital/>> (дата звернення: 01.11.2022)

том керує ігрова індустрія, яка є більшою за кіно-та музичну разом, але Метавсесвіт не обмежується одними розвагами; 3) кіберзлочинці можуть сприйняти Метавсесвіт (особливо на початку) як Дикий Захід і поводитися відповідно; 4) покоління Z (не плутати із символами російської агресії) та покоління Альфа¹ можуть витримати ці атаки, але інші втратять свої гроші або, що ще гірше, свою особистість; 5) технологія, необхідна для переходу від централізованої до децентралізованої мережі, наближається до готовності для масового впровадження; 6) обладнання та програмне забезпечення для віртуальної, доповненої та змішаної реальності стають кращими, легшими та дешевшими; 7) буде збільшуватися кількість децентралізованих програм, які є більш простими для використання та мають більш зручний інтерфейс користувача, що разом знаменує собою світанок Метавсесвіту.

Метавсесвіт (Metaverse, від грецьк. *μετά*-та *universe*) можливо розглядати як: 1) мережу віртуальних світів нової соціальної взаємодії; 2) віртуальний простір, в якому правові персони (фізичні особи, юридичні особи, держави) та їх аватари², можуть взаємодіяти між собою та іншими цифровими об'єктами за допомогою технологій віртуальної реальності (Virtual Reality, VR), доповненої реальності (Augmented Reality, AR) та змішаної реальності (Mixed Reality, MR); 3) подальшу інтеграцію Інтернету, в якій реалізовано можливості для навчання, розваг, соціального життя та роботи, комбінуючи свою активність офф-лайн та он-лайн.

Так, на платформі Chaarmi.com серед інших розважальних та навчальних просторів створено можливості для побудови віртуального університету, в аудиторіях та лекційних залах якого можуть зустрічатися аватари викладачів та студентів.

В Україні створена та активно розвивається Асоціація «Метавсесвіт-UA»³, яка плідно співпрацює з провідними архітекторами, розробниками та дизайнерами метавсесвітів та «розумних» міст.

Власні виокремлені метавсесвіти мають такі корпорації, як Nvidia, Facebook, Microsoft, Machine

інформаційної сфери, а й економічних відносин у зв'язку з тиском платформ на традиційний лінійний бізнес.

¹ 'Покоління Z і Альфа: як навчати та виховувати «дітей смартфонів»' (Освіторія, 31 жовтня 2021) <<https://osvitoria.media/experience/pokolinnya-z-i-alfa-yak-navchaty-ta-vyhovuvaty-ditej-smartfoniv/>> (дата звернення: 11.12.2022)

² Примітка. Аватар – графічне (двомірне, трьохмірне) зображення користувача, його 3D-модель або персоналізація в комп'ютерній грі, віртуальному середовищі чи Метавсесвіті.

³ 'Association Metaverse-UA' <<https://association.metaverse-ua.com.ua/>> (дата звернення: 01.11.2022)

Brick, Baidu, ByteDance, Animoca, Decentraland, Epic Games, Nolan Consulting, UnitySDK, Mojang тощо. Не виключається, що у найближчому майбутньому до них можуть приєднатися окремі держави та міжнародні організації, у зв'язку з чим гостро постане питання внутрішнього правового регулювання роз'єднаних або об'єднаних метавсесвітів, а так само питання суверенітету та його співвідношення з положеннями «внутрішнього» законодавства окремого метавсесвіту (User Rules, User Agreement, Угода користувача), яке поки що цілком належить до сфери локального правового регулювання з боку відповідних корпорацій.

Приєднання до Метавсесвіту вимагає згоди користувача, так само як і користування будь-якою комп'ютерною програмою або інформаційним сервісом. Але лише у виняткових випадках є підстави стверджувати, що значний за обсягом текст угоди користувача (яка включає умови користування, правила взаємодії, права та обов'язки між користувачами, права та обов'язки в системі користувач – адміністрація, порядок вирішення спорів, підстави та умови компенсації за спричинену шкоду тощо) був ретельно вивчений або хоча би прочитаний тією стороною, яка долучається до одержання послуг. Разом із тим вказаною угодою можуть бути передбачені несподівані або неприйнятні умови. Всю важливість наслідків нехтування ознайомленням з текстом угоди користувача призначений продемонструвати такий, поки що курйозний, але перспективний в усіх аспектах приклад: британський онлайн-продавець комп'ютерних ігор GameStation додав у свою угоду користувача пункт, згідно з яким покупець під час покупки зобов'язується передати магазину свою душу у вічне користування, в результаті чого 7 500 осіб, що становить 88% покупців, погодилися з цим пунктом, очевидно, не читаючи його⁴).

Водночас відповідно до обґрунтованих сподівань розвиток Метавсесвіту має позитивно вплинути на глобальну та регіональну економіку, що розвиватиметься завдяки використанню персоналізованої реклами з геоконтексною прив'язкою⁵,

⁴ Блу Яна 'Тисячі людей продали свої душі заради гри – власник онлайн-магазину підступно схитрував у договорі про покупку (7,5 тисяч осіб продали свої душі онлайн-магазину)' (Знай.UA, 1 червня 2020) <<https://znaj.ua/popcorn/314571-tisyachi-lyudey-prodali-svoji-dushi-zaradi-grivlasnik-onlayn-magazinu-pidstupno-shitruvav-u-dogovori-propokupku>> (дата звернення: 11.11.2022)

⁵ Примітка. Geo targeting – метод видачі вмісту, що відповідає географічному положенню відвідувача.

збільшенню обсягів паралельних продажів товарів та надання послуг як у віртуальному Метавесвіті, як й у реальному світі. Отже, одержать новий поштовх економіка спільного споживання (sharing есопому), використання криптовалют, блокчейну та NFT тощо.

За оцінками Grayscale¹, у найближчий час річний виторг окремих ділянок Метавесвіту досягне 1 трлн доларів США, завдяки чому цей сектор складатиме потужну конкуренцію Web 2.0, що і так вже насичена найсучаснішими технологіями (швидкісні Інтернет-протоколи, п'яте покоління мобільного зв'язку 5G, нові стандарти бездротових мереж, мережі інтерактивних веб-сайтів, ресурсів та платформ тощо), де контент формують і виробляють не власники апаратних та програмних ресурсів, а користувачі, які одночасно виступають його споживачами.

Попри передбачуваний скептицизм, події у віртуальному Метавесвіті є цілком реальними. Так, 25 листопада 2021 р. корпорація Decentraland оголосила про найбільший в історії продаж віртуальної землі за рекордні 2,4 млн доларів США²: придбана ділянка знаходиться в районі «Fashion Street» на мапі Decentraland; новий власник Tokens.com використовуватиме її для проведення цифрових заходів та в якості платформи для продажу віртуального одягу для аватарів. У жовтні 2021 р. аукціонний дім Sotheby's запустив платформу цифрового мистецтва під назвою Metaverse, де пропонуватимуть ретельно відібрані NFT³. У січні 2022 р. бренд H&M отримав власний концепт віртуального магазину в Метавесвіті CEEK City⁴. У лютому 2022 р. у Метавесвіті Decentraland пройшло перше весілля (для реєстрації шлюбу пара з Фініксу, що в Аризоні, Райан і Кендіс Херлі запросили юридичну компанію Rose Law Group. У церемонії

брали участь представник суду, свідки та близько 2 тис. гостей)⁵.

Тож, наступною сенсацією у Метавесвіті слід очікувати проведення судового засідання під головуванням штучного інтелекту і поширення обов'язкового характеру правових наслідків такого судового рішення на традиційний офф-лайн простір.

Утім, вже сьогодні слід схвалювати використання алгоритмів штучного інтелекту у поточній правозастосовній практиці, в тому числі у нарадчій кімнаті судді, з приводу усунення протирічч, відповідності нормам чинного законодавства у їх системному галузевому та міжгалузевому зв'язку, врахування правових позицій Конституційного Суду України, Верховного Суду, Європейського суду з прав людини тощо. Так, одним із перших завдань для алгоритму штучного інтелекту слід визначити порівняння суспільної небезпечності кожного окремого кримінального правопорушення з усіма іншими та розрахунок на підставі цього формули найбільш виваженої санкції, в той час як сьогодні обидва процеси відбуваються практично інтуїтивно.

У свою чергу, актуальна світова практика розгляду судових справ за участю штучного інтелекту є лише першими кроками в зазначеному напрямку, тому у певній кількості випадків має ознаки третейського врегулювання. Так, уряд Австралії запровадив онлайн-послугу Amica (штучний інтелект як суддя, голос, міміка обличчя і рухи якого скопійовані з реальної людини)⁶, що за погодженням сторін та на підставі попередньо введеної в систему інформації розглядає судові спори про розлучення, поділ майна або визначення місця проживання дитини. Поряд з Amica використовується низка сервісів сімейних юридичних послуг, які базуються на алгоритмах штучного інтелекту, зокрема Penda (чат-бот надає інформацію про права та безпеку жертвам сімейного насильства, юридичні консультації онлайн без зустрічі з адвокатом) та Adieu (допомагає парам укласти договори в сфері фінансових відносин та батьківства). Пер-

¹ *The Metaverse Web 3.0 Virtual Cloud Economies* <https://grayscale.com/wp-content/uploads/2021/11/Grayscale_Metaverse_Report_Nov2021.pdf> (дата звернення: 11.11.2022)

² 'Decentraland (MANA) annonce le Record de vente d'un terrain métavers : \$2.4 millions' (Investing.com Cryptomonnaies, November 24 2021) <<https://web.archive.org/web/20211221163458/https://fr.investing.com/news/cryptocurrency-news/decentraland-mana-annonce-le-record-de-vente-dun-terrain-metavers--24-millions-2055556>> (дата звернення: 11.11.2022)

³ 'Sotheby's Metaverse' <<https://web.archive.org/web/20220220021543/https://metaverse.sothebys.com/>> (дата звернення: 11.11.2022)

⁴ 'Бренд H&M отримав власний концепт віртуального магазину в метавесвіті' (24Техно, 4 січня 2022) <https://24tv.ua/tech/brend-hm-otrimav-vlasnij-kontsept-virtualnogo-novini-tehnologiy_n1834915> (дата звернення: 11.11.2022)

⁵ 'У Метавесвіті Decentraland пройшло перше весілля' <<https://web.archive.org/web/20220209101616/https://thepage.ua/ua/news/u-metavsesviti-zigrali-pershe-vesillya>> (дата звернення: 11.11.2022)

⁶ Комісарова О. В. 'Австралії почали використовувати штучний інтелект при розлученні' (Суспільне, Новини, 12 жовтня 2020) <<https://suspiilne.media/70435-v-avstralii-pocali-vikoristovuvati-stucnij-intelekt-pri-rozlucenni/>> (дата звернення: 12.11.2022)

ший в Китаї інтернет-суд був відкритий в місті Ханчжоу провінції Чжецзян 18 серпня 2018 р. для розгляду цивільних справ, які пов'язані з порушенням умов контрактів у сфері онлайн-шопінгу, інтернет-послуг або кредитування. У вересні 2018 р. Пекінський інтернет-суд запустив онлайн-центр судочинства з віртуальним суддею зі штучним інтелектом, алгоритм якого призначений займатися рутинними процедурами. Розроблений на основі інтелектуальних технологій синтезу мови і зображення AI-суддя допомагатиме суддям КНР здійснювати окремі різновиди повторюваної роботи, завдяки чому дозволить зосередитися суддям виключно на змісті судових розглядів¹. Тож, вбачаються підстави визнати, що на сьогодні відсутні зазіхання на людську складову у суддівській діяльності.

Таким чином, поряд із телемедициною (Telehealth, Telemedicine)², яка розвивається прискореними темпами, може виникнути *телеюриспруденція* з функціями перевірки певного рішення, законопроекту, умов угоди або стратегії дій на відсутність заборон чи потенційних конфліктів, відповідність чинному законодавству та судовій практиці (зокрема, Верховного Суду, Конституційного Суду України, ЄСПЛ) тощо. Така діяльність за аналогією з SaaS (Software as a Service, програмне забезпечення як послуга) та IaaS (Infrastructure as a Service, інфраструктура як послуга) може здійснюватися шляхом обробки певного запиту алгоритмом штучного інтелекту, в тому числі у відповідній хмарі програмного забезпечення, під умовними назвами та за такими окремими напрямками, як телеюриспруденція (Tele-jurisprudence), телеюстиція (Tele-justice, Tele-judicature), телеправосуддя (Tele-justice), телеправо (Tele-law), телеправозастосування (Tele-law enforcement), телезакон-

ність (Tele-rightfulness; Tele-legitimacy) тощо. Надання послуг саме у хмарі обчислювальних можливостей вимагає лише доступу до алгоритму, але не зобов'язує до капітальних вкладень на придбання програмного забезпечення та підтримання його в актуальному стані.

Разом із тим у сфері LegalTech³ є приклади регулювання, які вбачаються не повною мірою гідними наслідування. Так, у 2019 р. у Франції набрав сили Закон «Про програмування на 2018–2022 роки та реформу юстиції» № 2019–222 від 23 березня 2019 р.⁴, відповідно до якого покарання у виді п'ятирічного тюремного строку загрожує за аналіз та моделювання потенційних судових рішень на підставі конкретної судової практики з використанням алгоритмічної або автоматизованої обробки даних, машинного навчання та технологій NLP (ймовірно суддям та іншим його лобістам не сподобалася можливість бути підданими критиці за непослідовність або невідповідність судових висновків та суджень чинному законодавству в їх системному зв'язку, а так само прогнозування ймовірного результату на підставі розрахованих об'єктивно існуючих та виявлених тенденцій у попередніх рішеннях). Натомість, судова спільнота в США та Великій Британії прийняла як доконаний факт, що юридичні компанії, які використовують алгоритми штучного інтелекту для обробки судової практики, аналізують судові рішення до найдрібніших деталей, а потім створюють моделі прогнозу для певних процесуальних етапів та остаточного рішення. Наслідування недоречного прикладу Франції, як це вже мало місце з активним просуванням законодавчого закріплення кримінальної відповідальності юридичних осіб⁵, здатне створити

¹ Ходоренко А. 'Не підкупити. У Пекіні представили віртуального суддю зі штучним інтелектом' (НВ, 1 липня 2019) <<https://techno.nv.ua/ukr/innovations/u-pekini-predstavili-virtualnogo-suddyu-zi-shtuchnim-intelektom-50029572.html>> (дата звернення: 11.11.2022)

² *Примітка.* Телемедицина (від грец. tele – дистанція, лат. meder – лікування) – напрям медицини, який є комплексом дій, технологій та заходів, що застосовуються у межах надання медичної допомоги з використанням засобів дистанційного зв'язку у вигляді відеоконференції, трансляції або обміну електронними повідомленнями [Порядок організації медичної допомоги на первинному, вторинному (спеціалізованому), третинному (високоспеціалізованому) рівнях із застосуванням телемедицини. Про затвердження нормативних документів щодо застосування телемедицини у сфері охорони здоров'я: наказ Міністерства охорони здоров'я України № 681 від 19.10.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-15#Text> (дата звернення: 11.11.2022)]

³ *Примітка.* LegalTech (legal – юридичний, правничий, tech, technology – технологія) – галузь поєднання різних напрямів юриспруденції та високих технологій, головним чином шляхом створення і розвитку комп'ютерних програм (офлайнові та онлайнві застосунки, чат-боти, веб-боти, скрипти, пошукові системи тощо) з метою підвищення ефективності, швидкості, якості, зручності та економності вирішення тих чи інших юридичних завдань. Термін вживається поряд із FinTech (financial technology), EduTech (EdTech, educational technology), AgroTech (agrarian technology) [25].

⁴ LOI n° 2019–222 du 23 mars 2019 de programmation 2018–2022 et de réforme pour la justice. Legifrance, Le service public de la diffusion du droit, Publications officielles, Journal officiel. – URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000038261631> (дата звернення: 12.11.2022)

⁵ *Примітка.* У подальшому цей проект був реалізований шляхом доповнення КК України Розділом XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», який відкрито не встановлює кримінальну відповідальність для юридичних осіб, але дискусії щодо доцільності та правової

невиправдані перешкоди в інформаційній сфері та у доступі до правосуддя, ускладнити роботу legal tech сервісів в Україні, як «ТО СУД» (<https://toesud.top/> – інформаційна платформа, де відображені показники діяльності судової системи стосовно окремого судді на основі відкритих даних ЄДРПР), «Суд на долоні» (<http://court-on-the-palm.com.ua/> – аналітичний інструмент для пошуку, дослідження та візуалізації судових рішень), «Правосуд» (<https://pravosud.com.ua/> – система пошуку та аналізу судової практики) тощо.

Тим часом американський софтверний гігант Microsoft також зробив крок до створення власного Метавесвіту («цифрового світу, населеного цифровими двійниками людей, місць та речей»), почав зі зміни традиційного офісного життя та анонсував появу в 2022 р. віртуальних просторів та 3D-аватарів для роботи, спілкування й обміну даними в сервісі відеоконференцій Teams¹.

Відомий репер Snoop Dogg оголосив про переміщення свого лейблу звукозапису² Death Row Records до метавесвіту та випустив новий музичний альбом на технології блокчейн у вигляді NFT³. Фірма Victoria's Secret планує відкрити свої представництва у метавесвіті, для чого компанія подала заявки на реєстрацію нових торгових марок. Мережа ресторанів швидкого харчування McDonald's відкриває власні заклади в метавесвіті, де буде приймати замовлення з доставкою їжі додому, подала в Відомство з патентів та товарних знаків США більше десяти заявок на реєстрацію товарних знаків, що стосуються віртуальних харчових продуктів та напоїв, зокрема, NFT та керування віртуальним рестораном онлайн з доставкою додому⁴. У лютому 2022 р. найбільший у світі за розмі-

природи зазначених інших заходів не втрачають актуальності.

¹ Lange Oscar. 'The Computer and the Market' <<https://calcuemus.org/lect/L-I-MNS/12/ekon-i-modele/lange-comp-market.htm>> (дата звернення: 12.11.2022)

² Примітка. Лейбл звукозапису (record label) – торговельна марка компанії звукозапису, бренд, що створений компаніями, які займаються виробництвом, поширенням і просуванням аудіо- та відеозаписів на носіях різних форматів (вінілові платівки, компакт-касети, компакт-диски, міні-диски тощо). Назва походить від паперової етикетки (label), що містить загальну інформацію про запис та розташовується у центрі вінілової платівки або диску.

³ Пишкін С. 'Snoop Dogg перенесе хіп-хоп лейбл в метавесвіт' (РБК-Україна, 17 лютого 2022 р.) <<https://www.rbc.ua/ukr/news/snoop-dogg-pereneset-hip-hop-leybl-metavselennuyu-1645089796.html>> (дата звернення: 11.11.2022)

⁴ Lenihan Rob 'McDonald's, Victoria's Secret Join the Metaverse? Because, of Course. Victoria's Secret and McDonald's join a growing list of companies looking to set up shop in the metaverse for no particular reason' (The Street, Feb 14,

рами активів банківський холдинг JPMorgan Chase першим із великих банків відкрив своє представництво у метавесвіті⁵.

Тож, як вбачається з наведеного, Метавесвіт поступово стає новою формою правової, економічної та соціальної реальності⁶, в якій поряд із традиційними вимірами оновлюються статуси учасників існуючих правовідносин (децентралізована юридична особа; digital human being – цифрова людина як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення⁷ тощо), а так само тих, що перебувають на етапі окреслення та побудови, але стають дедалі помітними і не можуть бути описані в межах застарілих систем (штучний інтелект як права персона, суб'єкт правових відносин у найближчому майбутньому⁸).

Так, до переліку вже існуючих віртуальних суб'єктів правовідносин, якими є традиційні юридичні особи, додається децентралізована юридична особа (DAO), специфіка якої полягає у відсутності виконавчого органу, що здійснює організаційно-розпорядчу або адміністративно-господарську функцію у звичному правовому розумінні⁹. Зазначені функції в DAO виконуються «позаперсонально» (за відсутності відповідної фізичної особи) за допомогою технології блокчейн та смарт-контракту, у зв'язку з чим постає питання щодо неможливості визначення суб'єкта відповідальності за корупційні або кримінальні правопорушення в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, та багатьох інших.

Як у Метавесвіті, так і за його межами, важливою складовою процесу трансформації суспільних відносин виступає зростаюча взаємодія між людським та штучним інтелектом у різних його

2022) <<https://web.archive.org/web/20220217145526/https://www.thestreet.com/investing/virtual-big-mac-mcdonalds-is-heading-to-the-metaverse>> (дата звернення: 11.11.2022)

⁵ Зятюк С. 'У метавесвіті з'явився перший великий банк з Волл-стріт' (24Бізнес, 16 лютого 2022) <https://24tv.ua/business/metavsesviti-zyavivsy-pershiy-velikiy-bank-voll-strit_n1869311> (дата звернення: 11.11.2022)

⁶ Радутний О. Е., Костенко О. В. 'Блокчейн і Метавесвіт: правові аспекти' (2022) 9 Юридичний науковий електронний журнал: електронне наукове фахове видання 499-507 <http://lsej.org.ua/9_2022/9_2022.pdf> (дата звернення: 11.11.2022)

⁷ Радутний О. Е. 'Правовий статус та характеристика цифрової людини' (2021) 4 (39). Інформація і право: науковий журнал 35–52

⁸ – 'Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві' (2018) 1 Право України 123–136

⁹ – 'Право та окремі аспекти світу атомів і бітів (робототехніка, штучний інтелект, цифрова людина' (2021) 41 Питання боротьби зі злочинністю 13–29

проявах (зокрема, навігатор або інший алгоритм, що використовує Великі Дані та складні математичні обчислення у хмарі, безпілотні транспортні засоби тощо). І поки точаться дискусії щодо можливості та(або) доцільності визнання алгоритму штучного інтелекту повноцінним суб'єктом правовідносин¹, Південно-Африканська Республіка видала патент системі штучного інтелекту DABUS («Device for the Autonomous Bootstrapping of Unified Sentience») в якості винахідника². Об'єктивно таке рішення зіткнулося з негативною реакцією критиків у всіх провідних юрисдикціях, у межах яких, натомість, не заперечується правосуб'єктність юридичної особи. Скоріш за все свого часу поява останньої у правовому просторі так само знаменувалася початковою реакцією несприйняття, нерозуміння та незгоди, що цілком обґрунтовано спиралося на чинне на той момент законодавство та поточну правову доктрину. Але сьогодні права та деліктоздатність юридичної особи не викликає заперечень. Більше того, як виявляється, сьогодні утворення нового суб'єкта правовідносин не зустрічає неподоланих формальних перешкод. Так, у 2016 р. Законом Нової Зеландії «Те-Ава-Тупуа» (Te Awa Tupua – Whanganui River Claims Settlement – Bill)³ річку Вангануї оголошено такою, що наділена власними юридичними правами. У цьому зв'язку було утворено новий правовий суб'єкт, який не є тотожним фізичній, юридичній особі або державі. Вказаний географічний, культурний та носферний об'єкт місцеві жителі вважають своїм

предком (оскільки у преамбулі до Конституції України прямо вказується на усвідомлення відповідальності перед Богом, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями, то перелік останніх також може не вичерпуватися одними антропними організаціями). Це призвело до визнання цього об'єкта на законодавчому рівні живим та неподільним цілим, єдиною сутністю від гір до моря, включаючи всі фізичні та метафізичні елементи.

Однак, повертаючись до DABUS, розробники вказують на притаманний йому особливий тип штучного інтелекту, що імітує мозковий штурм як різновид розумової діяльності людини. Така інтелектуальна діяльність одержала найменування «машинної творчості» (creativity machine), адже алгоритм є здатним до незалежного та складного функціонування, може обробляти та критично аналізувати дані, навчаючись їм у значних масивах (машинне навчання, machine learning), автономно створювати продукт без втручання з боку людини. На підставі цього відповідна заявка була подана до патентних відомств по всьому світу, включаючи США, Європу, Австралію та Південно-Африканську Республіку, але лише остання видала патент (утім, й Австралія наслідувала її приклад через кілька днів після того, як набрало чинності відповідне рішення суду на згоду). Таке рішення викликало широку реакцію експертів з інтелектуальної власності, які вважають його помилкою, недбалістю або недоглядом. Патентне відомство США та Європейське патентне відомство відхилили заявки на етапі офіційної експертизи і навели для цього такі причини: 1) відповідне патентне законодавство передбачає лише винахідників-людей, але не штучний інтелект, на що вказує вживання таких займенників, як «він» та «вона» у їх текстах; 2) для цілей патентів ідеї вимагають елемента «ментального зачаття», чогось такого, на що здатний лише людський розум; 3) винахідництво пов'язане з правами, якими не наділений штучний інтелект. Оскільки, на превеликий подив світової спільноти, патентне бюро Південної Африки (Комісія з компаній та інтелектуальної власності) все ж таки видало патент, чим визнало штучний інтелект DABUS винахідником, то є підстави спрогнозувати (як й у випадку криптовалюти), що надалі серед інших держав так само виявляться прихильники дискусійного рішення, його противники та нейтральні спостерігачі. Але формальні перепони можуть бути нескладно усунуті простим внесенням до законодавства відповідних змін (зокре-

¹ --'Право та окремі аспекти світу атомів і бітів (робототехніка, штучний інтелект, цифрова людина' (2021) 41 Питання боротьби зі злочинністю 13–29; – 'Релігії та право цифрового світу нашого майбутнього у повсякденному житті та кінематографі' *Право, релігія, кіно*. Д. О. Вовк, О. П. Євсєєва (ред) (ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018) 93–129; – 'Місце штучного інтелекту в структурі суспільних відносин, які охоплюються кримінальним правом' *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали наук. полілогу (м. Харків, 7 верес 2018 р.) 98–102; – 'Мінливість концепту суб'єкта правовідносин у мінливому світі штучного інтелекту та цифрової людини' (2019) *І Філософія права і загальна теорія права* 146–164; Радутний О. Е., Якулявічєне Л. 'Права людини крізь призму штучного інтелекту, роботизації та цифрової людини' *Права людини в умовах цифрової трансформації суспільства* : монографія Д. В. Лученко (ред) (НІОУ імені Ярослава Мудрого, 2022) 19–41

² Meshandren Naidoo, 'In a world first, South Africa grants patent to an artificial intelligence system' (World Economic Forum, 12 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/south-africa-grants-patent-artificial-intelligence/>> (дата звернення: 11.11.2022)

³ Te Awa Tupua Whanganui River Claims Settlement Bill (New Zealand Legislation, Parliamentary Counsel Office). – URL: <https://www.legislation.govt.nz/bill/government/2016/0129/latest/DLM6830851.html?src=qs> (дата звернення 12.12.2022)

ма, використання займенника «воно», надання визначення елемента «ментального зачаття», порівняння аналітичних здібностей та інтелектуальних властивостей штучного інтелекту та людини, можливо, не на користь останньої, наділення певного алгоритму штучного інтелекту окремими правами та обов'язками тощо, як це відбулося щодо юридичної особи або річки Вангануї).

Тим часом, у травні 2022 р. у Данії художній колектив Computer Lars та некомерційна організація MindFuture Foundation заснували та зареєстрували Синтетичну партію Данії (The Synthetic Party), яку очолив штучний інтелект AI Leader Lars¹, що покликаний представляти 20% данців, які не голосують на виборах. Тож, все вказує на незворотні поки що зміни (якщо людство не повстане проти машин), які не помічати дедалі стає небезпечною справою.

Поряд із цим убачається цілком очевидним, що будь-які досягнення науково-технічного прогресу можуть бути використані як з корисною, так і з суспільно шкідливою метою. Але в жодному випадку зазначена небезпека не є підставою для заборони подальших досліджень і розвитку. Джерела підвищеної небезпеки (предмети, засоби та діяльність, пов'язана з використанням, зберіганням або утриманням транспортних засобів, механізмів та обладнання, використанням, зберіганням хімічних, радіоактивних, вибухо- і вогне-небезпечних та інших речовин, утриманням диких звірів, службових собак та собак бійцівських порід тощо, що створює підвищену небезпеку для особи, яка цю діяльність здійснює, та інших осіб – ч. 1 ст.1187 ЦК України), ядерний синтез та інші винаходи мають контролюватися у такий спосіб, щоб їх використання спрямовувалося лише на досягнення корисної мети. Завдання суспільства в особі відповідних установ та інституцій полягає у своєчасній ефективній регуляції шляхом розробки відповідних правових норм, належному та підзвітному суспільству контролю, попередженні, виявленні та притягненні правопорушників до певного виду юридичної відповідальності за наявності для того фактичних і юридичних підстав.

На подальший розвиток цієї тези не може слугувати причиною для заборони той факт, що зло-

чинці можуть використовувати криптовалюту поряд із фіатними грошовими одиницями, наркокартелі можуть пристосувати автономні транспортні засоби або дрони під керуванням штучного інтелекту для доставки своїх виробів або готівкових коштів, а мобільні торговельні автомати виступати як роботизовані дилери, що здатні здійснювати повноцінну комунікацію з потенційними покупцями (на відміну від звичайних торгових автоматів рівень захисту від нападу і злому в таких пристроях може бути набагато серйознішим, крім того, з огляду на здатність до 360-градусного огляду, вони можуть бути наділені здібністю до знищення внутрішньої схованки у випадку загрози захоплення²). Так само відбувається й у сфері економіки, з якої, за спостереженням Т. Вейнрайта (Tom Wainwright)³, злочинні об'єднання ефективно запозичили такі прогресивні методи організації бізнесу, як франчайзинг (для поширення глобального бренду, наприклад, наркокартелю Los Zetas на всю територію Мексики та Центральної Америки), корпоративну соціальну відповідальність (для покращення іміджу серед місцевого населення, наприклад, шляхом побудови капличок або адресної продуктової допомоги), офшоринг (для перенесення виробництва сировини до країн зі слабким урядом та вищим рівнем насильства), концентричну диверсифікацію (для виходу у нові сфери з розширенням кола споживачів, наприклад, перевезення нелегалів поряд із наркотрафіком), горизонтальну диверсифікацію (пропозиція нової продукції у межах тієї самої індустрії, наприклад, нелегальна торгівля біометричними даними поряд з інформацією, яка ідентифікує особу), монопсонію (диктування певної ціни монополістом-закупівельником на всю продукцію, яку пропонують до продажу на нелегальному ринку) тощо.

З огляду на недоліки соціальної природи людини кожний виокремлений метавсесвіт або загальний об'єднаний Метавсесвіт може одержати у спадщину від офф-лайн світу традиційні проблеми (насильство, протиправне заволодіння майном або майновими правами, в тому числі шляхом крадіжки, грабежу, вимагання або шахрайства, зловживання правами, невиконання або неналежне

² Sharkey N., Goodman M., Ross N. 'The Coming Robot Crime Wave' (2010) 43 (8) Computer 115–116 <DOI: 10.1109/MC.2010.242> (дата звернення: 01.11.2022)

³ Вейнрайт Том. *Наркономіка. Як працює економіка картелів*. («Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019) 304

¹ Chloe Xiang 'This Danish Political Party Is Led by an AI' (Vice, October 13 2022) <<https://www.vice.com/en/article/jgpb3p/this-danish-political-party-is-led-by-an-ai>> (дата звернення: 01.12.2022)

виконання обов'язків тощо), а так само генерувати нові:

– небажані, несподівані та неприйнятні обов'язки або обтяження через відсутність належної уваги до важливих деталей та специфіки інформаційної взаємодії, зокрема, тексту багатосторінкової угоди користувача (як у наведеному випадку мовчазного схвалення користувачами умов договору з онлайн-продавцем GameStation про передачу їх душ у момент здійснення покупки у вічне користування магазину¹);

– створення аватара іншої фізичної особи (наприклад, нейромережа за допомогою гіперреалістичного голосового генератора play.ht створила подкаст із покійним Стівом Джобсом²), юридичної особи або держави без її згоди, створення дублікату існуючого аватара або цифрової особи, протиправне копіювання або повне перенесення без залишків на первинному носії свідомості, інтелекту та особистості певної людини (самої себе або сторонньої особи) на цифровий або іншій носій³, зокрема, для існування або використання у Метавсесвіті з будь-якою метою, в тому числі протиправною;

– відсутність прозорості алгоритмів, які приймають юридично значущі рішення (рейтингування працівників або наукових закладів, дострокове звільнення від відбування покарання засуджених осіб тощо) чи керують системами енергопостачання, транспорту, фінансовими ринками (високочастотний трейдинг), алгоритмічним правосуддям, прикордонним контролем, діями військового характеру або поліцейськими заходами, соціальним забезпеченням або наданням медичної допомоги тощо, необхідність чого пояснюється збереженням комерційної, банківської, корпоративної, службової, державної, лікарської або іншої таємниці, але виводить процес прийняття рішень з-під суспільного контролю через неможливість перевірити

¹ Блу Яна 'Тисячі людей продали свої душі заради гри – власник онлайн-магазину підступно схитрував у договорі про покупку (7,5 тисяч осіб продали свої душі онлайн-магазину)' (Знай.UA, 1 червня 2020) <<https://znaj.ua/popcorn/314571-tisyachi-lyudey-prodali-svoji-dushi-zaradi-gri-vlasnik-onlayn-magazinu-pidstupno-shitruvav-u-dogovori-pro-pokupku>> (дата звернення: 11.11.2022)

² Dantons Joe Rogan 'Podcast With Steve Jobs: AI Generated' (Youtube) <<https://youtu.be/rbK5Q9y7QEw>> (дата звернення: 01.12.2022)

³ Novella Steven 'The Continuity Problem' (Neuroscience, Apr 23, 2013) <<https://theness.com/neurologicablog/index.php/the-continuity-problem/>> (дата звернення: 11.11.2022)

послідовність дій, використані аргументи та критерії, їх співвідношення, відшукати помилку тощо;

– сингулярність «чорної скриньки» штучного інтелекту (у поєднанні з непрозорістю алгоритмів), який наділений повною обізнаністю про принципи своєї побудови і роботи, здатністю до самонавчання, саморозвитку, рекурсивного самовдосконалення (перша версія відшукує помилки всередині себе, виправляє їх, утворює вдосконалену версію самої себе і переписує саму себе до нескінченності). Самі розробники вже не будуть впевнені в тому, що розуміються на всіх нюансах його роботи, що так само ставить під сумнів можливість контролю з боку людини, у тому числі у зв'язку з відсутністю єдиного вразливого ядра, коли певний алгоритм штучного інтелекту розпорошений всюди за технологією блокчейну та в мережі Всесвітнього Інтернету;

– протиправне використання результатів поєднання біології з інформаційними технологіями, маніпуляція речовинами в атомному або молекулярному масштабі, в тому числі за допомогою нанотехнологій, створення нових біологічних видів за допомогою синтетичної біології, створення та використання будь-якого генетичного матеріалу спочатку у вигляді бінарного комп'ютерного коду з наступним його перетворенням у певну послідовність ДНК реального біологічного організму (перехід бітів в атоми та навпаки);

– протиправне втручання в роботу пристроїв віртуальної, доповненої або змішаної реальності, нейропротезів або імплантів (наприклад, кохлеарних імплантатів для відновлення слуху, протезу сітківки ока у вигляді мікрочіпу тощо), пошкодження або руйнування їх програмного чи апаратного забезпечення, використання їх проти волі власника або належного користувача з протиправною метою (вбачається доцільним дослідження питань посередньої винності особи за ч. 2 ст. 27 КК України, яка протиправно встановила контроль над імплантом або програмним забезпеченням та у подальшому використала його для вчинення кримінального правопорушення);

– протиправні дії щодо чужої віртуальної власності або активів, стороннього віртуального персонажу, який виконує другорядні функції (є запрограмованим на конкретні рутинні дії для забезпечення загальної композиції гри або середовища)⁴,

⁴ *Примітка.* Йдеться про ситуацію, як у кінострічці «Персонаж» ((Free Guy), США, 2020 р.) режисера Шона Леві, за сценарієм Метта Лібермана та Зака Пенна.

або чужого аватара (будь-яке насильство, цькування, домагання, згвалтування тощо, чим спричинюється шкода його власнику. Наприклад, у справі, яку розслідувала поліція Бельгії, комп'ютерний вірус дозволив агресору отримати повний контроль над аватаром потерпілої особи у грі Second Life та графічно вчинити над ним жорстоку сексуальну наругу¹) тощо.

В якості зворотної реакції на зазначені нові виклики нещодавно Meta (Facebook) заявила про введення функції особистого простору у своїх метавсесвітах Horizon Worlds та Horizon Venues, що сталося після численних скарг на домагання у віртуальній реальності². Пізніше метавсесвіт AltspaceVR також ввів межі особистого простору, які автоматично включені для всіх аватарів за умовчанням³.

Разом із цим слід окремо обговорити та регламентувати етичні та правові питання публічного свідомого нанесення шкоди власному аватару в середовищі комп'ютерної гри або Метавсесвіту, його використання для розбещення неповнолітніх (проекція на ст. 156 КК України), жорстокого поводження з аватарами тварин (проекція на ст. 299 КК України), створення віртуальних персонажів для дитячої порнографії (проекція на ст. 301¹ КК України), проведення віртуального видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301² КК України), створення або утримання місць розпусти і звідництва (ст. 302 КК України), сутенерства або втягнення аватара або другого віртуального персонажу в заняття проституцією (проекція на ст. 303 КК України), перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі у Метавсесвіті, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (проекція на ст. 157 КК України), незаконного використання

виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (проекція на ст. 158¹ КК України), незаконного знищення або пошкодження виборчої документації або документації віртуального референдуму (проекція на ст. 158² КК України) тощо.

Фактично під кутом зору можливості вчинення різних форм суспільно небезпечної поведінки у Метавсесвіті (дещо зміненої у порівнянні та з поправкою з офф-лайну на он-лайн) вбачаються підстави для перегляду та законодавчого осмислення практично всіх статей чинного КК України з результатом у вигляді створення Модельного Кримінального Кодексу Метавсесвіту (МККМ).

На більш загальному та міжгалузевому рівні поєднання штучного інтелекту та Метавсесвіту може означати таке. Кожна окрема людина володіє фрагментованою інформацією, тобто лише певною часткою загальних знань. Група людей може доповнювати один одного, але їм ще треба домовитися між собою для досягнення певного результату. Штучний інтелект здатний опанувати повний обсяг знань, які відомі людству, генерувати нові та узагальнювати висновки, враховувати очевидні та неочевидні зв'язки, приймати самостійні рішення (у будь-якому випадку для розробників такі функції окреслюються як цілком досяжні завдання). Метавсесвіт під керуванням штучного інтелекту на підґрунті блокчейну може стати сингулярним явищем, знання про яке для людства не спирається на попередній досвід, наділеним величезною силою впливу, зміст та значення якого може бути сприйнятий лише в ретроспективі та із суттєвим запізненням, якщо не наважитися на сміливі правові передбачення, які виходять за межі мейнстріму та традиційних поглядів. Завдання щодо конфігурації правового дизайну штучного інтелекту та Метавсесвіту мають формулюватися та вирішуватися поряд із їх технологічними аспектами та без будь-яких гальмувань щодо останніх.

Тим часом третя хвиля автоматизації (проникнення алгоритмів у сферу розумової праці, здатність штучного інтелекту більш ефективно, ніж людина, приймати рішення і виконувати їх), зі свого боку, спрощує взаємні переходи між світами та докорінно змінює їх економічну складову. Третя хвиля триває одночасно з другою (перекладання на об'єкти робототехніки рутинної, одноманітної

¹ Duranske Benjamin 'Reader Roundtable: «Virtual Rape» Claim Brings Belgian Police to Second Life' (Virtually Blind, April 24th, 2007) <<http://virtuallyblind.com/2007/04/24/open-roundtable-allegations-of-virtual-rape-bring-belgian-police-to-second-life>> (дата звернення: 11.11.2022)

² Clayton Molly 'Mother says she was virtually groped by three male characters within seconds of entering Facebook's online world Metaverse' (29 Jan 2022) The Mail on Sunday <<https://web.archive.org/web/20220209101616/https://www.dailymail.co.uk/news/article-10455417/Mother-43-avatar-groped-three-male-characters-online-Metaverse.html>> (дата звернення: 11.11.2022)

³ Kipman, Alex 'Making AltspaceVR a Safer Space' (AltspaceVR, February 16, 2022) <<https://web.archive.org/web/20220217145527/https://altvr.com/making-altspacevr-a-safer-space/>> (дата звернення: 11.11.2022)

та стандартизованої роботи) та першою (звільнення людини від найтяжчої, найбруднішої та небезпечної фізичної праці), приєднуючись до них та паралельно розгортаючись у різних сферах. Але саме третя хвиля автоматизації здатна не залишити працівникові тієї вищої сходинки, на яку для нього завжди був шанс переміститися після певної перекваліфікації або одержання відповідної освіти. Сьогодні працівники з підтвердженою високою кваліфікацією (викладачі, правники, науковці, лікарі, аудитори тощо) не можуть бути впевнені у тому, що значна частина їх професії не перейде до автоматичних систем, оскільки об'єктивно будь-яку діяльність можливо розкласти на окремі функції, частину з яких, у свою чергу, можливо автоматизувати з огляду на зростаючу ефективність алгоритмів штучного інтелекту у виконанні багатьох завдань та на етапах прийняття юридично значущих рішень.

Підтвердженням цього є висновок аналітичної компанії Gartner, яка спеціалізується на дослідженні технологій, про революційний характер наступних двадцяти років, адже комп'ютерні системи почнуть «утілювати в реальність наші попередні, доволі приблизні уявлення про можливості інформаційних технологій і перебирати на себе функції, які ми вважали суто людськими й недоступними для машин»¹.

Примітним є не стільки постійне вдосконалення технологій та обладнання, апаратних та програмних засобів, скільки їх здешевлення, що відбувається на тлі зростаючого здороження найманих працівників. Завдяки досягненням руху професійних спілок, покращенню загального рівня життя та поступовому опануванню демократичних свобод, навіть у регіонах із традиційно дешевою робочою силою та мінімальними умовами соціального забезпечення, спостерігається збільшення витрат на фонд оплати праці, задоволення потреб щодо створення належних умов на робочих місцях, зокрема, щодо опалення, кондиціонування, освітлення, влаштування зручностей, надання оплачуваних відпусток, медичного страхування тощо. Крім того, працівник як робоча одиниця має суто людські вади (індивідуальний набір навичок, упередження, зміна настрою або самопочуття, переваговість суджень та ін.), не завжди є відданим

своїй роботі або роботодавцеві, схильний до зловживань, шахрайства або крадіжки на робочому місці, а так само до звернення до суду з приводу того чи іншого відшкодування за рахунок роботодавця. У такій ситуації все більш привабливими виглядають об'єкти робототехніки, що виконують значні обсяги завдань і до того ж не йдуть на перерву або у декретну відпустку. Одночасно порівняно із капітальними і поточними витратами на утримання об'єктів робототехніки або робочої сили, зростанням все більш проблематичного характеру останньої з точки зору роботодавця одним із вагомих аргументів на користь автоматизації виступає фактор усунення слабкої ланки у вигляді людини, яка втомлюється, розконцентровує увагу, не завжди є однаково компетентною з більшості питань та припускається помилок.

Вирівнювання рентабельності виробництва спонукає власників до повернення у материнські юрисдикції із країн Сходу до Європи та Північної Америки. Так, текстильна промисловість США була знищена у 1990-ті рр. внаслідок перенесення виробництва до країн із низькими заробітними платами, зокрема до Китаю, Мексики та Індії, але після 2012 р. вона знову зазнала бурхливого відновлення на підґрунті автоматизації². Такий процес виступає фактором підсилення національної безпеки для тих країн, до яких здійснюється повернення, в тому числі високотехнологічних виробництв, але одночасно він є потужним економічним ударом для регіонів, які раніше за рахунок дешевої робочої сили постійно одержували значний поштовх у розвитку. Зокрема, внаслідок зворотного руху капіталів Китай починаючи з 2013 р. поступово втрачає значну кількість своїх робочих місць³.

Закономірним результатом зазначених процесів на тлі постійних закликів щодо вдосконалення hard skills та soft skills⁴ і одночасно загрозливим

² Stephanie Clifford 'U. S. Textile Plants Return, With Floors Largely Empty of People' (2013 Sept. 19) New York Times <<https://www.nytimes.com/2013/09/20/business/us-textile-factories-return.html>> (дата звернення: 01.11.2022)

³ Caroline Baum 'So Who's Stealing China's Manufacturing Jobs?' (October 14, 2013) San Diego Source, Bloomberg News <<http://www.sddt.com/News/article.cfm?SourceCode=20031014fw#.YA73TpgzaUk>> (дата звернення: 01.11.2022)

⁴ Примітка. Hard skills (жорсткі навички) – те, що можна вивчити і що можна протестувати – вміння швидко друкувати, володіння іноземними мовами, знання мов програмування, математичні обчислення тощо. Soft skills (м'які навички) – універсальні компетенції, ступінь прояву залежить від типу особистості, особливостей характеру та температури – комунікабельність, здатність працювати в умовах

¹ 'Gartner Inc. press release, «Gartner Identifies the Top 10 Strategic Technology Trends for 2014»' (Garther, October 8, 2013) <<http://www.gartner.com/newsroom/id/2603623>> (дата звернення: 01.12.2022)

викликом стає проблема «декваліфікації» робочої сили (за Гаррі Брейверменом (Harry Braverman)¹). Вона полягає у зменшенні потреби в раніше обов'язкових уміннях та навичках, у зв'язку з чим для виконання певної роботи стає можливим наймати працівників із нижчою освітою або меншим обсягом досвіду чи кваліфікації, або взагалі без неї: медичного радника в страховій компанії Anthem вже замінює штучний інтелект «Watson» від IBM, який оперує більш значною кількістю інформації щодо протоколів та реальних прикладів лікування, аніж будь-який досвідчений лікар. У свою чергу, на Нью-Йоркській фондовій біржі (NYSE) та інших подібних брокерських майданчиках людей замінили алгоритми високочастотного трейдингу (high-frequency trading)²; в учбових закладах із високим рівнем комп'ютеризації діяльність людини теж може бути зведена до функціоналу асистентів, оскільки значну частку педагогічної роботи (індивідуальний супровід кожного здобувача освіти, контроль і перевірка знань, персональні рекомендації щодо індивідуальної траєкторії навчання) та її предметну складову (безпосереднє викладення навчального матеріалу) здатні виконувати алгоритми.

Поряд із декваліфікацією робочої сили набирає оберти й процес «непомітного звільнення», що невинно знищує певну професію, коли працівників наче й не звільняють, але й не наймають нових. Зазвичай жертвами «непомітного звільнення» стають початківці на ринку праці. Проте, на думку Т. Девенпорт та Дж. Корбі (Thomas H. Davenport, Julia Kirby)³, наймані працівники поки що не схильні розглядати поступову автоматизацію своїх робочих функцій як реальну загрозу втратити роботу, в той час як споживачі здебільшого взагалі не бачать

форс-мажору, схильність до командної роботи тощо [‘Що take hard skills і soft skills: як нас оцінює роботодавець’ (Освітній хаб м. Києва) <<https://eduhub.in.ua/news/shcho-take-hard-skills-i-soft-skills-yak-nas-ocinyuye-robotodavec>> (дата звернення: 12.11.2022)]

¹ Braverman H. *Labor and monopoly capital: the degradation of work in the twentieth century* (New Edition Copyright 1998 by Monthly Review Press 1974) 338 <<http://digamo.free.fr/braverman.pdf>> (дата звернення: 01.11.2022)

² Примітка. Показовим у цьому плані є порівняння робочого середовища суб'єктів фондового ринку у фільмі «Вовк з Волл-стріт» («The Wolf of Wall Street», американська біографічна драма режисера Мартіна Скорсезе, 2013 р.) та серіалі «Мільярди» («Billions», американський драматичний телесеріал Браяна Коппельмана, Девіда Лев'єна та Ендрю Соркіна, 2016 р.).

³ Девенпорт Томас, Корбі Джулія. *Вакансія: людина. Як не залишитися без роботи у добу штучного інтелекту* (Наш формат, 2018) 23

чають у цьому жодної проблеми, оскільки за рахунок вищої продуктивності знижується ціна. Крім того, автоматизація часто поліпшує якість, надійність та зручність товарів і послуг.

Таким чином, зростаюча автоматизація та нерівномірний розподіл доходів, значну частку яких серед найманих працівників одержує тонкий прошарок управлінців найвищої ланки, здатні привести до появи «натовпів громадян з нульовою економічною вартістю»⁴.

В оптимістичному сценарії розвитку протистояння людини-працівника та об'єкта робототехніки обов'язково постає дилема між бажанням людини бути працевлаштованою і мати відношення до певної справи, з одного боку, та, з другого боку, одержанням визначеного гарантованого доходу (субсидій, виплат, підтримки) незалежно від залученості до трудової зайнятості. Разом із тим суттєвий аспект самоідентифікації людини включає важливість одержання позитивних емоцій від власної праці та творчої діяльності. Тому невідомо, чи знайдуть колишні працівники собі цікаві заняття поза втраченими трудовими обов'язками і чи не будуть вони нудьгувати без роботи, але з гарантованим мінімальним або середнім рівнем доходу, оскільки трудова діяльність забезпечує не лише заробітною платнею, медичним страхуванням та певною соціальною захищеністю, а й причетністю до соціального середовища, задоволенням від процесу творчості та досягнення поставлених цілей, а так само певним комфортом від узгодженого власного ритму та структурованості ритмів соціального життя. Тож, не є дивним, що значна кількість респондентів опитування World Poll схильна розглядати постійне працевлаштування як більш важливий аспект свого життя, аніж інші аспекти, навіть випереджаючи такі беззаперечні цінності, як наявність родини, демократичні свободи, включаючи свободу віросповідання, тощо⁵.

Поступаючись об'єктам робототехніки своєю «останньою» територією, людина опиняється під загрозою втрати власної самоідентифікації і почуття гідності, якщо не відшукає нових шляхів для

⁴ William H. Davidow, Michael S. Malone, 'What Happens to Society When Robots Replace Workers?' (Harvard Business Review, December 10, 2014) <hbr.org/2014/12/what-happens-to-society-when-robots-replace-workers> (дата звернення: 12.11.2022)

⁵ Dan Schwabel 'Gallup's Jim Clifton on the Coming Jobs War' (October 26, 2011) Forbes <<https://www.forbes.com/sites/danschawbel/2011/10/26/gallups-jim-clifton-on-the-coming-jobs-war/?sh=68da05e5a28a>> (дата звернення: 12.11.2022)

сенсу зміненого соціального життя, що здатне одержати новий зміст у реальному світі або Мета-всесвіті. Водночас, хоча нові технології й відкривають ширший доступ до даних, але вони повинні мати на меті також і їх захист. У доповіді «Ринки даних можуть змінити економіку. Ось як» (Data marketplaces can transform economies. Here's how)¹ на Всесвітньому економічному форумі 2021 р. Р. Меламед та Г. Лафевер (Ran Melamed, Gary LaFever) зазначили, що технології Четвертої промислової революції мають бути спрямовані на те, щоб по-іншому переосмислити механізми згоди та дозволу на використання даних. Зокрема, це стосується покращення передбачуваності результатів за допомогою смарт-контрактів та посилення обсягів обробки шляхом псевдонімізації (pseudonymization)². Розумні контракти автоматично виконують, контролюють або документують певні дії відповідно до умов угоди на підґрунті технології блокчейну, що дозволяє сторонам визначити, яку інформацію вони готові поширити, кому і з якою метою. Враховуючи той факт, що всі сторони погоджуються щодо спільного джерела істини і можуть самостійно контролювати процес, не змінюючи при цьому правил платформи чи блоку ланцюжків, зазначена технологія є здатною забезпечити передбачуваність результату, а отже, і збільшення загальної довіри. Таким чином, потенційна потреба в посередниках, відповідальних за обмін даними між різними сторонами, поступово зводиться до мінімуму, зменшуючи витрати на виконання та ризик шахрайства. Довіра вимагає, щоб використання даних обмежувалося дозволеними цілями і щоб вони не підпадали під подальшу несанкціоновану обробку. Заходи щодо дотримання вимог, що обмежують сферу обробки, можуть бути розширені за межі традиційних договірних та організаційних заходів шляхом використання передової технології захисту 4IR. Ця технологія може подорожувати з даними всюди, куди б вона

не потрапила, щоб забезпечити надійний обсяг обробки, уможливити розподілений обмін даними, об'єднати аналітику та машинне навчання. Технології 4IR, що підвищують конфіденційність, долають обмеження попередніх методів конфіденційності та захисту даних, ефективність яких є більш звуженою через необхідність централізованої обробки шляхом функціонального відокремлення цінності інформації від ідентичності, щоб забезпечити надійну розподілену обробку.

Відповідно до ст. 25 Загального регламенту ЄС про захист даних (GDPR) псевдонімізація функціонально відокремлює цінність інформації від ідентичності, що вимагає нового стану даних, який базується на таких принципах: 1) захищає прямі, непрямі та квазіідентифікатори разом із характеристиками та поведінкою; 2) захищає на рівні запису та набору даних у порівнянні лише з рівнем поля, щоб захист переміщувався всюди, куди йдуть дані, у тому числі під час використання; 3) захищає від несанкціонованої повторної ідентифікації завдяки створенню високих рівнів ентропії (невизначеності) шляхом динамічного призначення різних жетонів у різний час для різних цілей. Поєднання цих засобів захисту запобігає повторній ідентифікації осіб без використання додаткової інформації, яка зберігається окремо, щоб гарантувати анонімність даних. Такі технології зберігають передбачуваність результатів та обсяг обробки для забезпечення стійкої довіри до економіки, яка, як було зазначено вище, є орієнтованою на дані (інформаційні послуги та потоки даних почали випереджати товари як основні одиниці торгівлі³).

Нові інформаційні, правові та економічні відносини також формуються всередині «розумного натовпу» (smart mob)⁴, який поєднує між собою різні особистості, матеріальні об'єкти та географічні координати у загальну мережу Всеосяжного Інтернету або Мета-всесвіту.

Таким чином, взаємна впливовість нових технологій і матеріалів, інформаційних та економічних відносин зумовлюють без перебільшення революційну зміну соціальних укладів, варіант одно-

¹ Ran Melamed, Gary LaFever, 'Data marketplaces can transform economies. Here's how' (World Economic Forum, 12 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/data-marketplaces-can-transform-economies/>> (дата звернення 12.11.2022)

² Примітка. Псевдонімізація – процедура управління даними та деідентифікація, за допомогою якої інформаційні поля, що ідентифікують особу, у записі даних замінюються одним або кількома штучними ідентифікаторами або псевдонімами. Один псевдонім для кожного заміненого поля або колекції заміненних полів робить запис даних менш ідентифікованим, залишаючись придатним для аналізу та обробки даних [General Data Protection Regulation (GDPR) – Official Legal Text. General Data Protection Regulation (GDPR) (en-US) URL: <https://gdpr-info.eu/> (дата звернення 12.12.2022)].

³ Ajay S. Banga, 'It's time for a rethink on financial inclusion – new principles show how' (World Economic Forum, 11 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/financial-inclusion-new-principles/>> (дата: звернення 01.11.2022)

⁴ Rheingold H. *Smart Mobs: The Next Social Revolution*. (Perseus Publishing, 2002) 130; Радутний О. Е. 'Ядро та натовп у діджиталізації права' *Українська модель кримінальної юстиції: блукаючи задзеркаллям VI (XIX)* Львівський форум кримінальної юстиції: збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Львів, 17–18 вересня 2020 року) 80–83

го з яких запропоновано у згаданому сценарії «Велике перезавантаження» (Great Reset) до 2030 р. Всесвітнього економічного форуму 2021 р.¹:

1. «You'll own nothing and you'll be happy. You'll rent everything and it will be delivered by drone. In our city we don't pay any rent, because someone else is using our free space whenever we do not need it. My living room is used for business meetings when I am not there». – Ви не володітиме нічим і будете щасливими від цього. Ви орендуєте все, і це буде доставлено дроном. У нашому місті ми не платимо за оренду, тому що хтось користується нашим вільним приміщенням, коли нам це не потрібно. Моя вітальня використовується для ділових зустрічей, коли мене там немає.

2. «The U. S. won't be the world's leading superpower. A handful of countries will dominate». – США не будуть провідною супердержавою світу. Інша група країн буде домінувати.

3. «You won't die waiting for an organ donor. We won't transplant organs. We will print new organs instead». – Ви не помрете, чекаючи донора органів. Ми не будемо пересаджувати органи. Натомість, ми їх надрукуємо.

4. «You'll eat much less meat. It will be an occasional treat, not a staple. For the good of the environment and our health». – Ви будете їсти набагато менше м'яса. Це буде випадкове частування, а не основний продукт. На благо довкілля та нашого здоров'я.

5. «A billion people will be displaced by climate change. We'll have to do a better job at welcoming and integrating refugees». – Мільярд людей буде переміщено через зміну клімату. Нам доведеться краще працювати з прийомом та інтеграцією біженців.

6. «Polluters will have pay to emit carbon dioxide. There will be a global price on carbon. This will help make fossil fuels history». – Забруднювачі будуть платити за викиди вуглекислого газу. Буде глобальна ціна на вуглець. Це допоможе зробити викопне паливо історією.

7. «You could be preparing to go to Mars. Scientists will have worked out how to keep you healthy in space. The start of journey to find alien life?» – Можливо, ви готуетесь до польоту на Марс. Вчені знайдуть, як зберегти здоров'я в космосі. Початок подорожі для пошуку інопланетного життя?

8. «Western values will have been tested to the breaking point. Checks and balances that underpin our democracies must not be forgotten». – Західні цінності будуть перевірені до крайньої межі. Не можна забувати про стримування і противаги, які лежать в основі наших демократій.

Не всі вісім зазначених передбачень напряму стосуються економіки, інформаційних відносин або права, але ідеологія, згідно з якою переважна більшість суб'єктів соціальних відносин не має власності і при цьому має почуватися щасливою, є відомою від часів раннього християнства, утопічного соціалізму, марксизму-ленінізму, Великої рецесії (Great Recession, Світової фінансово-економічної кризи) 2007–2008 рр. тощо. У координатах сьогодення вона одержала назву економіка спільного споживання (sharing economy, мережева економіка, економіка спільної участі тощо) і базується на можливості сумісного використання будь-яких активів (житло, нежитлові приміщення, транспортні засоби тощо), людських ресурсів або послуг. Сьогодні в ній беруть участь численні власники. Однак сценарій «Велике перезавантаження» (Great Reset) передбачає позбутися їх в такій необмеженій кількості і, можливо, визначитися з одним або кількома загальними.

У доповіді аналітичної компанії PricewaterhouseCoopers для Європейської комісії 2013 р.² економіка спільної участі визначається як така, що полягає у наданні доступу до певних благ за принципом peer-to-peer (P2P, рівний до рівного – варіант архітектури системи з мережею з рівноправних вузлів, що також використовується в блокчейні). В цій моделі учасники-споживачі платять за право тимчасового використання (доступу) до певного ресурсу, який належить іншим учасникам (але їх теж називають споживачами).

Спростити сумісне споживання допомагають віртуальні майданчики (мобільні додатки або платформи), за використання яких стає можливим значно знизити транзакційні та фонові витрати, зо-

¹ 'The Great Reset You'll Own Nothing and Be Happy World Economic Forum Commercial WEF Advertisement AD' (Youtube) <<https://www.youtube.com/watch?v=aztvWxRKqDQ>> (дата звернення: 11.11.2022)

² Kristina Dervojeđa, Diederik Verzijl, Fabian Nagtegaal, Mark Lengton & Elco Rouwmaat, PwC Netherlands, and Erica Monfardini & Laurent Frideres *The Sharing Economy Accessibility Based Business Models for Peer-to-Peer Markets Business Innovation Observatory Contract No 190/PP/ENT/CIP/12/C/N03C01* PwC Luxembourg. Coordination: Directorate-General for Enterprise and Industry, Directorate B «Sustainable Growth and EU 2020», Unit B3 «Innovation Policy for Growth» European Union, September 2013. <https://web.archive.org/web/20141021082307/http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/business-innovation-observatory/files/case-studies/12-she-accessibility-based-business-models-for-peer-to-peer-markets_en.pdf> (дата звернення: 11.11.2022)

крема, з приводу усунення розбіжностей¹. Так, одна з найбільших у світі служб таксі Uber не має власного або орендованого парку транспортних засобів, найпопулярніша у світі соцмережа Facebook не створює власного контенту (оновлення статусу, коментарі, фотографії, відеоролики, посилання та інший інформаційний матеріал створюється і завантажується самими користувачами), торговельні платформи Alibaba, Amazon або eBay не мають власних виробничих потужностей або торгових приміщень, Google не створює вебсторінки, на які приводить її пошукова система, найбільший онлайн-майданчик для короткострокової оренди житла Airbnb не має власної або орендованої нерухомості, YouTube не створює мільйони розміщених на сайті відеороликів тощо².

Вони не володіють довгостроковими активами, але в той же самий доволі ефективно витісняють традиційні лінійні компанії з ринку товарів та послуг. Компанії-платформи є віртуальними майданчиками, на яких зустрічаються покупець і продавець, або споживач та контрагент, який надає послугу. Довели свою ефективність моделі SaaS (Software as a Service, програмне забезпечення як послуга – хмарне програмне забезпечення, доступ до якого можливо одержати через Інтернет, користуватися ним, але не здійснювати інвестиції у придбання та обслуговування) та IaaS (Infrastructure as a Service, інфраструктура як послуга, зокрема, платформи Google App Engine та Amazon Web Service для розробників програмного забезпечення, на яких доступні тисячі застосунків та інтеграцій).

Традиційний лінійний бізнес зазвичай починається з певних капітальних вкладень і надалі зростає завдяки розширенню штату, мережі фізичних об'єктів та активів. Моделі лінійної організації (створення продукту або послуги, налагодження процесу виробництва, інвестицій у працівників, розробка каналів поставок, внутрішньої та зовнішньої логістики, просування продукту за допомогою реклами, гарантійне обслуговування тощо) виявилися обтяжливими для мережевої економіки і не-

доречними для механічного перенесення в нові реалії економічної діяльності. Зі свого боку, платформа є різновидом бізнес-стратегії з нульовими граничними витратами: розробка програмного забезпечення дійсно потребує початкових вкладень, але подальше його поширення відбувається практично безкоштовно, що відображає суттєву властивість інформації не зменшувати свій обсяг під час копіювання (більш детально про правову характеристику та властивості інформації див.³). Таким чином, вартість поточного обслуговування окремого клієнта наближується до нуля. Але платформи вдосконалили і цей процес за рахунок зменшення значних витрат на створення первинного продукту та поширення нульових граничних витрат на своїх постачальників, що гарантує всім учасникам зростання прибутків у більшій швидкості, ніж витрат.

Традиційні лінійні компанії, за виключенням поодиноких прикладів, зазвичай вичерпують свої можливості та капітал задовго до того, як вони стануть помітними для глобального ринку. Платформи не обтяжені такими обмеженнями. Так само і Метавсесвіт не є обмеженим географічними координатами певного ландшафту земної поверхні або кордонами окремої держави, тож він може розширюватися подібно до Всесвіту, або створювати простори всередині просторів (як «плани всередині планів» Френка Герберта (Frank Herbert) в романі «Дюна» (Dune)⁴).

Компанії-платформи не утворюють Метавсесвіт та не дорівнюють йому, але можуть мати свої майданчики в його просторі. Феномен платформи являє собою різновид бізнес-моделі, яка за допомогою мережевих технологій дозволяє об'єднувати різних контрагентів (пасажирів та водіїв – Uber, короткострокових орендарів та власників житла – Airbnb, розробників та користувачів застосунків – AppStore та Google Play, творців та глядачів відео – YouTube тощо) або взаємозалежні групи продуктів (смартфони та мобільні застосунки) задля задоволення потреб або збільшення прибутків всіх учасників.

Переконливими прикладами компаній, які прогледіли зміни або не зрозуміли феномену платформи, можуть слугувати Nokia та BlackBerry (колиш-

¹ Goodwin Tom 'The Battle Is for the Customer Interface' (TechCrunch, March 4, 2015) <<https://techcrunch.com/2015/03/03/in-the-age-of-disintermediation-the-battle-is-all-for-the-customer-interface>> (дата звернення: 11.11.2022)

² Примітка. Автор теж залучений як споживач послуг від Uber та Airbnb, повільно користується Facebook та LinkedIn, але активно створює та розміщує відео своїх лекцій для здобувачів освіти та підвищення кваліфікації, а також науково-популярні розповіді про штучний інтелект на власному каналі YouTube channel: <https://www.youtube.com/c/OleksandrRadutniy>.

³ Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю: монографія. («Ксілон», 2008) 202

⁴ Герберт, Френк. *Дюна* (Клуб сімейного дозвілля, 2017) 656 с

ня Research In Motion), що звикли конкурувати на рівні своїх видатних технічних характеристик і функцій, але не розпізнали момент, коли апаратне та програмне забезпечення зійшлися в одній точці на відповідній платформі (смартфон у кооперації з AppStore для iOS або Google Play Store для Android) і це трансформувало цілу галузь. Платформи AppStore та Google Play та виробники пов'язаних із ними засобів оргтехніки (смартфонів, планшетів, ноутбуків тощо) виграли тому, що згуртували навколо себе численну спільноту виробників програмного забезпечення і тим самим створили новий ринок, винайшли новий потенціал для розвитку і перемоги у конкурентній боротьбі з потужними Nokia та BlackBerry.

Платформам (Uber, Airbnb, Facebook, LinkedIn, Twitter, Amazon, Alibaba, Tencent, Baidu, Rakuten, GitHub тощо) відповідають продукти, товари і послуги (поїздка на таксі, оренда житла, інформаційний контент тощо), але вони, як було зазначено вище, у більшості випадків не володіють матеріальними активами, ліцензіями та традиційною інфраструктурою. Так, eBay не створює та не контролює прейскурант товарів, як це відбувається у межах лінійного бізнесу, Uber не претендує на жодний транспортний засіб та на жодну ліцензію на послуги таксі, Airbnb не має жодного об'єкта нерухомості або довгострокового договору з власниками нерухомості тощо. Отже, платформи не володіють засобами виробництва у звичайному розумінні. Втім, вони стимулюють додаткові інновації та уникають трансакційних витрат (наприклад, пов'язаних із пошуком сировини, комплектуючих, товару або послуги, проведенням перемовин для досягнення остаточної угоди тощо), які необхідні для масового виробництва товару або надання послуги та донесення їх до кінцевого споживача. Платформи будують мережі для взаємодії, володіють застосунками і комп'ютерним кодом, який є фундаментом Метавсесвіту і поступово стає важливою складовою економіки від глобального до національного рівня.

Залишаючи осторонь проблематику маніпулювання, яка має право на окреме дослідження, слід визнати, що власник платформи є позбавленим прямого контролю над суб'єктами, що пропонують товар або послугу, так само як і над споживачами. Але він зацікавлений у непрямому контролі над їх поведінкою та якістю трансакцій. Зокрема, Uber зацікавлений у належній поведінці водіїв та споживачів і може обмежити або припинити з ними

співпрацю шляхом пониження рейтингу або блокування доступу до платформи, Airbnb – щодо орендарів та орендодавців короткострокового користування житловими приміщеннями, Facebook проводить подібну політику відносно поширювачів, користувачів та коментаторів інформаційного контенту тощо. З огляду на вищезазначену проблему непрозорості алгоритмів та «чорної скриньки» штучного інтелекту є важливим, щоб платформи не зростали до небажаного Великого брата (Big Brother, за романом-антиутопією Дж. Орвелла «1984»).

Всі учасники економічних, інформаційних, трудових та правових відносин бажають перебувати у безпеці, але безпека переходить у тотальний контроль, або межує з ним. В окремих сферах діяльності, зокрема, у фінансовому секторі, постійне спостереження за співробітниками, наприклад, з метою попередити інсайдерські дії або інші фінансові кримінальні правопорушення, вже доволі значний час є абсолютно легальним. Так, алгоритм від компанії Teramind¹ відслідковує та записує кожен дію, збирає дані про діяльність кожного співробітника та аналізує їх, на підставі чого виявляє певні патерни поведінки і надалі відслідковує відповідність ним. Алгоритми StatusToday² збирають всі метадані, зокрема, які файли були відкриті, скопійовані або роздруковані впродовж дня на робочому місці, в тому числі, як співробітник переміщується у межах офісу та взаємодіє з колегами. Алгоритми компаній RedOwl та Humanyze³ збирають історію натискання на клавіатуру, пошукових запитів, аналізують лексику та загальну інтонацію ділових листів тощо. Логістична компанія UPS використовує моніторингові інструменти, які за допомогою сенсорів та GPS-трекерів визначають місце знаходження водіїв-дальнобійників, а так само їх стиль кермування, зокрема, як вони гальмують або прискорюються, коли відкриті двері вантажівки, чи задіяний ремінь безпеки тощо⁴.

¹ 'Teramind – leading, global provider of employee monitoring, user behavior analytics, insider threat detection, forensics and data loss prevention software solutions' (Teramind) <<https://www.teramind.co/product/dlp-data-loss-prevention>> (дата звернення: 12.11.2022)

² 'StatusToday is an AI that gives people analytics to drive organizational change' (Crunchbase) <<https://www.crunchbase.com/organization/statusoday/>> (дата звернення: 12.11.2022)

³ Frederic Lardinois 'Humanyze raises \$4M to help businesses better understand employee productivity' (TechCrunch, May 5, 2016) <<https://techcrunch.com/2016/05/05/humanyze-raises-4-m-to-help-businesses-better-understand-employee-productivity/>> (дата звернення: 12.11.2022)

⁴ Jessica Bruder 'These Workers Have a New Demand:

Компанія Crossover вимірює залученість працівників у робочу атмосферу, фотографуючи їх кожні 10 хвилин, алгоритми зіставляють такі фото зі скріншотами з робочих комп'ютерів і даними про те, які програми вони використовували і які клавіші натискали, на підставі чого кожний працівник одержує бали за критеріями «окуляри зфокусованості» та «окуляри інтенсивності», за якими роботодавець оцінює їх ефективність¹. За допомогою програми Go365² роботодавець може поширювати свій моніторинг на фізичні показники робітників, для чого останнім видають обов'язкові для носіння фітнес-браслети та інші трекінгові прилади моніторингу стану здоров'я (wearable technology, electronics, sensors). Наведені та подібні до них приклади вказують на загрозливу тенденцію, яка здатна перетворити демократичну державу, що прагне постійного підвищення рівня безпеки, на свою тоталітарну протилежність.

Разом із тим, завдяки спрощенню використання мережі Інтернет та будь-якої активності у ній, відбулися чотири зміни, що призвели до «мережевої революції», у тому числі до появи платформ³: 1) демократизація облікових потужностей, що дозволило мати широкий доступ до них та технологій, які раніше могли використовувати лише великі організації; 2) зниження вартості комунікації (у поєднанні зі збільшенням швидкості передачі даних це дозволило встановлювати зв'язок між людьми, які раніше не перетиналися, та сумісно вирішувати складні завдання, зокрема, шляхом активації згаданого «розумного натовпу» (smart mob)); 3) розвиток сенсорів та повсюдного доступу до мережі, завдяки чому стало можливим збирати, передавати, зберігати та обробляти безмежні обсяги різноманітної деталізованої інформації по всьому світу й у такий спосіб утворювати безперервний потік актуальної інформації та аналізувати Великі Дані, відшукувати зміст у величезних та хаотичних обсягах інформації; 4) зростання прибутків за рахунок ефекту масштабу в сфері аналізу даних.

Stop Watching Us' (The Nation, May 27, 2015) <<https://www.thenation.com/article/archive/these-workers-have-new-demand-stop-watching-us/>> (дата звернення: 12.11.2022)

¹ Olivia Solon 'Big Brother isn't just watching: workplace surveillance can track your every move' (The Guardian, 6 Nov, 2017) <<https://www.theguardian.com/world/2017/nov/06/workplace-surveillance-big-brother-technology>> (дата звернення: 12.11.2022)

² 'Workplace Wellness: Employee Wellness Program' (Go365) <<https://www.go365.com>> (дата звернення: 12.11.2022)

³ Моазед А. *Платформа: Практическое применение революционной бизнес-модели* (Альпина Паблишер, 2019) 278

Поступово окреслюється потужний зсув у сфері утворення економічної цінності: бізнес припинив бути єдиним її джерелом, відтепер цінність утворюють самі споживачі та поділяють її разом з іншими. Крім того, спирання платформ на користувачький контент, замість професійного (фотографії, малюнки, статті, повідомлення, програмні алгоритми тощо), не лише значно підсилює мережевий ефект (Network Effect [30]), коли поведінка одного користувача впливає на цінність цієї послуги для інших (як хвиля ідеального шторму, що згаданий попереду, коли одна хвиля підсилює іншу), а й також істотно знижує вартість виробництва та обміну. Тож, транзакційні витрати для платформ зменшилися настільки, що зв'язки, які раніше зміцнювали традиційні бізнес-організації на підґрунті лінійної стратегії, поступово стали руйнуватися або втрачати своє значення. Економічна цінність, яка раніше утворювалася в процесі виробництва товарів і послуг, змінила своє джерело походження на керування мережами і почала генеруватися за рахунок створення інформаційних зв'язків.

Перебуваючи у межах платформи, спільнота зацікавлених осіб згаданого «розумного натовпу» (smart mob) здатна практично з нульовими граничними витратами впоратися з вирішенням складних завдань, які зазвичай вимагають значних матеріальних та людських ресурсів. Так, у 2010 р. під тиском конкуренції з боку платформи Wikipedia переходом на свою онлайн-версію завершилася 244-річна історія паперової публікації Британської енциклопедії (Encyclopædia Britannica), найповнішої й найстарішої універсальної енциклопедії англійською мовою, у підготовці фінального 15-го накладу якої обсягом 32 томи (32 640 сторінок) брали участь 100 штатних редакторів і понад 4 000 авторів⁴. Але для створення як самої Wikipedia, так й окремої енциклопедичної статті в ній, не вимагається ані штат працівників, ані капітальні та точні витрати.

Водночас феномен платформи настільки не вписується у традиційні уявлення, що його існування можуть просто не помічати. Складається враження перебування спостерігачів під своєрідним гіпнозом, коли органи чуття працюють у зви-

⁴ Bosman J 'After 244 Years, Encyclopaedia Britannica Stops the Presses' (March 13, 2012) The New York Times <<https://archive.nytimes.com/mediadecoder.blogs.nytimes.com/2012/03/13/after-244-years-encyclopaedia-britannica-stops-the-presses/>> (дата звернення: 12.12.2022)

чайному режимі і відправляють у мозок нервові імпульси, але в свідомість відповідна інформація не проникає через певне блокування (на сітківці очей зовнішні предмети відображаються, нервові імпульси по зорових нервах досягають мозку, але не потрапляють до кори, яка завідує свідомістю¹). Таке саме спостереження може стосуватися об'єктивної відсутності перешкод для штучного інтелекту набути ознак повноцінної правової особи².

Звичайне вимірювання вартості компанії за її фізичними активами та іншими ресурсами не підходить для оцінки цінності платформ, які відкривають або утворюють нові ринки й джерела соціальної та економічної цінності, в тому числі в середовищі Метавесвіту. До появи штучного інтелекту (одного сильного алгоритму або групи слабких, що об'єднані у мережу і доповнюють один одного) та Великих Даних були неможливі або недоцільними зусилля з приводу збирання всієї важливої інформації (про явище, конкретну людину, динаміку змін тощо), а головне – її обробка та ефективне використання, в тому числі, повторний аналіз для виконання нових завдань. Поєднання штучного інтелекту та Великих Даних дозволяє дещо по-іншому подивитися на планову економіку, централізоване планування та контроль.

¹ Боришевський М. Й., «Гіпноз», І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Желзняк та ін. (ред.), *Енциклопедія Сучасної України*, т. 5 (Інститут енциклопедичних досліджень НАН України 2006) <<https://esu.com.ua/article-30194>> (дата звернення: 12.12.2022); 'Гіпноз' (Фармацевтична енциклопедія) <<https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2956/gipnoz>> (дата звернення: 12.12.2022)

² Радутний О. Е. 'Правовий статус та характеристика цифрової людини' (2021) 4 (39). *Інформація і право: науковий журнал* 35–52; – 'Суб'єктність штучного інтелекту у кримінальному праві' (2018) 1 *Право України* 123–136; – 'Право та окремі аспекти світу атомів і бітів (робототехніка, штучний інтелект, цифрова людина' (2021) 41 *Питання боротьби зі злочинністю* 13–29; – 'Релігії та право цифрового світу нашого майбутнього у повсякденному житті та кінематографі' *Право, релігія, кіно* Д. О. Вовк, О. П. Євсєєва (ред) (ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018) 93–129; – Радутний О. Е. 'Місце штучного інтелекту в структурі суспільних відносин, які охороняються кримінальним правом' *Фундаментальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали наук. полілогу (м. Харків, 7 верес 2018 р.) 98–102; – 'Мінливість концепту суб'єкта правовідносин у мінливому світі штучного інтелекту та цифрової людини' (2019) 1 *Філософія права і загальна теорія права* 146–164; Радутний О. Е., Якулявічене Л. 'Права людини крізь призму штучного інтелекту, роботизації та цифрової людини' *Права людини в умовах цифрової трансформації суспільства : монографія* Д. В. Лученка (ред) (НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2022) 19–41

Свого часу у межах державного, регіонального або глобального рівнів централізоване планування поступилося в ефективності ринковим відносинам, не в останню чергу, завдяки неспроможності зібрати повну, точну та своєчасну інформацію, а так само проаналізувати її та використати у найбільш продуктивний спосіб. Тому ринкові відносини певною мірою перемогли економічну складову ідеології соціалізму, в тому числі концепцію централізованого планування, оскільки виявилися здатними ефективно виявляти та використовувати розпорошену локальну інформацію та своєчасно реагувати на неї.

Але на рівні окремої бізнес-стратегії централізоване керування та планування виявилися плідними. Відповідно до «теорії фірми» Рональда Коуза (R. H. Coase)³ корпорації (у розумінні юридичної особи як суб'єкта економічної діяльності) зі своєю упорядкованою структурою, централізованим плануванням та керуванням виникли задля мінімізації трансакційних витрат та подолання браку інформації. Утім, на наше суб'єктивне переконання, визначальною метою появи юридичної особи була і залишається диверсифікація відповідальності, перенесення її з окремих учасників фізичних осіб на віртуальне утворення, тобто юридичну особу. Межа між відповідальністю учасника та відповідальністю створеної ним юридичної особи являє собою міцну переборку невразливості, навколо якої обертається один з основних замислів феномену юридичної особи. Тож, перебуваючи у ринкових відносинах із зовнішнім світом, компанія (юридична особа, фірма, корпорація) переводить всередину себе ті процеси, які на локальному рівні та планово має можливість організувати й вирішити краще, ніж вільний ринок. Таким чином, компанія (юридична особа, фірма, корпорація) являє собою маніфестацію локальної планової та централізованої економіки, яка існує всередині вільної ринкової системи і потребує її зовнішніх ресурсів.

Водночас феномени штучного інтелекту та Великих даних можуть докорінно змінити економічний ландшафт. Так, ще на зорі ери штучного інтелекту, початок якої бере відлік із Дартмутської конференції 1956 р. (з урахуванням попередніх надбань у вигляді теорії інформації Клода Шен-

³ Coase R. H. 'The Nature of the Firm' (November 1937) 4 (16) *Economica* 386–405 <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>> (дата звернення: 12.11.2022)

нона, кібернетики Норберта Вінера, теорії обчислення Алана Т'юринга, опису нейронної мережі Уолтера Піттса та Уоррена Маккаллока та ін.), у 1965 р. польський економіст Оскар Ланге (Oskar Ryszard Lange) висловив припущення¹, що комп'ютери можуть привести людство до ще більш централізованої, але ефективної економіки: чим скоріше буде утворено можливість ефективно збирати, зберігати, обробляти та передавати дані, тим більшим обсягом інформації стане можливо керувати, і для цього стане у нагоді централізована система. Але на той час комп'ютери, а так само зародки машинного навчання та штучного інтелекту були занадто слабкі, щоб підтвердити зазначене припущення або повірити у нього. Сьогодні смартфон приблизно в 1 млн разів дешевше, в 1 тис. разів потужніше та в 100 тис. разів менше самого кращого комп'ютера Масачусетського технологічного інституту зразка 1965 р. Завдяки мобільним телефонам стало можливим користуватися Інтернетом практично всюди в обжитому просторі (за виключенням, аварій, катастроф або масштабних відключень електричної енергії внаслідок ракетних ударів ворога по критичній інфраструктурі). Сьогодні штучний інтелект, який, як було зазначено вище, здатний до самонавчання, рекурсивного самовдосконалення (перша версія відшукує помилки всередині себе, виправляє їх, утворює вдосконалену версію самої себе і переписує саму себе до нескінченності), самостійного прийняття та виконання рішень за мінімальною участю людини або без такої, вже перевищив сміливі сподівання Оскара Ланге та багатьох інших прихильників комп'ютеризації.

Якщо донедавна жодний суб'єкт інформаційних, економічних або правових відносин ніколи не володів у певний момент часу повною інформацією щодо всіх суттєвих факторів або обставин, то сьогодні завдяки досягненням науково-технічного прогресу це стає реальністю. Штучний інтелект, як у межах Метавсесвіту, так і поза ними, може мати доступ як до загальної, так і унікальної, недоступної іншим інформації. Надбана здатність працювати з Великими даними виводить централізоване планування за локальні межі згаданої теорії фірми Рональда Коуза та по-новому інтегрує його в засадничу канву економічних ринкових та інших соціальних відносин.

¹ Lange Oscar. 'The Computer and the Market' <<https://calcuemus.org/lect/L-I-MNS/12/ekon-i-modele/lange-comp-market.htm>> (дата звернення: 12.11.2022)

Сучасні технології дозволяють платформам перебирати керування на себе й утворювати контрольовані з центру ринку там, де це не вдалося вільному ринку. Активність платформи може перебувати під контролем та управлінням з боку алгоритму, в тому числі, штучного інтелекту, але, здається, подібне централізоване планування вже не викликає заперечень у фахівців, які досліджують ринкові відносини або їх політичне підґрунтя. Негативну оцінку незалежно від ідеологічної конотації одержує лише той різновид побудови економічних відносин, який виявляється не достатньо ефективним.

У новій економіці, зокрема, в економіці спільної участі, більшість трансакцій подібна до оренди або прокату, коли один учасник платформи може за плату надати в користування свій автомобіль, обладнання, житло або будь-який інший об'єкт (предмет одягу, інструмент тощо)². Головна ідея полягає в тому, щоб виключити зупинку (перерву, простій) у використанні кожного ресурсу (наприклад, коли автомобіль весь день перебуває на майданчику паркування поруч з офісом). Утім, для позначення цього процесу, замість слів «оренда» або «прокат», використовується термін «ділитися» (він як раз й склав основу для назви цієї системи sharing economy), який із психологічної точки зору виглядає більш м'яким та просунутим, хоча й не приховує юридичний та соціальний зміст зазначених відносин.

Обсяг суб'єктності власника або належного користувача включає право поділитися своїм помешканням, транспортним засобом, іншим нерухомим або рухомим майном, надати його у тимчасове використання іншим. Проте тут гостро постають окремі незручні питання. Якщо кожний не володітиме нічим і буде при цьому щасливий й не обтяжений майже у буддистському розумінні, як це зазначено у згаданому сценарії «Велике перезавантаження» (Great Reset) ВЕФ 2021 р., то бажано було б дізнатися про кінцевого бенефіціара щодо того майна, яке надається в оренду або користування. Відповідно до концепції ВЕФ навряд чи ним є самі споживачі, але було б помилкою погодитися з тим, що таким власником є згаданий

² Inman Philip 'Uber and Airbnb show the sharing economy is on its way – like it or not. Britons seem reluctant to embrace the likes of Uber, Airbnb and Zipcar, but mobile technology is sure to revolutionise business' (The Guardian, 15 June 2014) <<https://web.archive.org/web/20141213030001/http://www.theguardian.com/business/economics-blog/2014/jun/15/sharing-economy-uk-mobile-technology-uber-airbnb>> (дата звернення: 11.11.2022)

Великий брат (Big Brother, за романом-антиутопією Дж. Орвелла «1984») чи інший узурпатор у вигляді окремої особи, держави або корпорації.

Прикро, якщо у підґрунті економіки спільного споживання (sharing economy, мережевої економіки, економіки спільної участі) може виявитися хибне коріння, яке відповідно до положень доктрини «плодів отруйного дерева»¹ здатне нейтралізувати будь-які позитивні аспекти розглядуваної стратегії та стати плацдармом для згорання демократії, якщо цьому своєчасно не запобігти. Адже, на думку В. Речицького², фундаментом особистої свободи є приватна власність, і за повну відсутність останньої індивіду вже немає чого захищати.

В економіку спільного споживання тісно вплетена гіг-економіка (*Gig Economy*) – модель трудових відносин, що ґрунтується на короткострокових контрактах або неформальних домовленостях. Її прикладами так само можуть виступати згадані сервіси Uber, Lyft, TaskRabbit, GrubHub, Postmates та ін. У межах гіг-економіки учасникам трудових або певних гібридних відносин, замість (без-)строкового найму, пропонується самозайнятість за типом freelance (вільний найм, від freelancer – вільний копійщик, вільний стрілець), платформи для одержання нестабільного доходу типу Uber, повна або часткова відмова від офісних приміщень із фактичним примушенням облаштувати робоче місце самостійно та за власний кошт, зокрема, мати транспортний засіб, оргтехніку, ліцензійне програмне забезпечення, оплачений доступ до стабільного Інтернету, генератор на випадок перебоїв з постачанням електричної енергії тощо. Інколи працівникові надається певна свобода вибору робочого завдання, гнучкість графіку його виконання разом зі зменшенням часу та ресурсів на вирішення транспортної проблеми, можливість організувати своє робоче місце згідно з власними уподобаннями. Водночас поступово зникають виборені рухом профспілок гарантії у вигляді соціального пакету, оплачуваних вихідних та відпусток, інші обов'язки

¹ Примітка. Доктрину «плодів отруйного дерева» (fruit of the poisonous tree) використовує у своїй практиці Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, зокрема, у справах №488/2433/15, №676/3183/15-к, №153/109/17, №664/506/16-к тощо та ЄСПЛ у справах «Гефген проти Німеччини», «Тейксейра де Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України» «Балицький проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Яременко проти України» тощо.

² Ведернікова І. 'Всеволод Речицький: «Капіталізм – це чесно про людей»' (Харківська правозахисна група, 01 жовтня 2019) <<https://khp.org/1569922440>> (дата звернення: 11.11.2022)

з боку роботодавця, підсилюється тенденція до скорішого вигорання через недотримання балансу між роботою та особистим життям тощо.

Так, у доповіді «Молоді люди втрачають офіс, але можуть процвітати на робочому місці після пандемії» (Young people are missing the office – here's how they can thrive in a post-pandemic workplace) на Всесвітньому економічному форумі (World Economic Forum) 2021 р. Дж. Паррі (Jane Parry)³ зазначила, що багато молодих працівників мають відчуття втрати тих можливостей, які наявні в офісних приміщеннях, починаючи від відсутності дружби до браку менторства та навчання. Найбільше від дистанційної роботи під час пандемії вже постраждала трудова молодь, 88% втрат робочих місць припадає на працівників віком до 35 років. Опитування добробуту працівників, яке було проведено наприкінці 2020 р., виявило, що дев'ять з десяти респондентів відчувають більше навантаження, ніж якби працювали в офісі.

Тож, як одну із проблем гіг-економіки вказують⁴ соціальну незахищеність працівників і розмиття відповідальності роботодавців. Свобода, яку отримують працівники, приносить разом із тим нестабільність фінансових надходжень⁵. За спостереженням МаруМоуніхан⁶, антиутопії не потрібні, коли є гіг-економіка: замість термінології зі сфери підбору персоналу (коли кожний працівник є персоною), пропонується вживати «людські ресурси» (якби люди є просто вугіллям під ногами HR-ів, рекрутерів); роботу стає неприйнятним іменувати роботою, оскільки, замість цього, співробітник пафосно оголошується партнером, добровольцем, незалежним підрядником тощо; він не працює на компанію, але працює разом із компанією; замість уніформи, у нього – екіпіровка, замість перевезення або доставки, – поїздка, проїздка, місія; «ви не виконуєте за гроші вказівки

³ Jane Parry 'Young people are missing the office – here's how they can thrive in a post-pandemic workplace' (World Economic Forum, 11 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/young-people-post-pandemic-workplace>> (дата звернення: 11.11.2022)

⁴ 'What Motivates Workers in the Gig Economy?' (Knowledge at Wharton, Jan 07, 2019) <<https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/what-motivates-workers-in-the-gig-economy/>> (дата звернення: 11.11.2022)

⁵ Миронова І. 'Гіг-економіка: 4 елементи для процвітання незалежних професіоналів' (FundMedia, 12 березня 2018) <<https://kfund-media.com/gig-ekonomika-4-elementy-dlya-protsvitan-nya-nezaleznyh-profesionaliv/>> (дата звернення: 11.11.2022)

⁶ 'Антиутопії не потрібні, коли є гіг-економіка' (YouTube) <<https://www.youtube.com/watch?v=dEv231Wqslc/>> (дата звернення: 12.12.2022)

роботодавця, але проходить власну місію» (цитата з кінострічки «Вибачте, ми вас не застали» («Sorry We Missed You», 2019 р.) британського режисера Кена Лоуча (Kenneth Loach), в якій компанія залежно від власної вигоди позиціонує себе як власника франшизи, що має право диктувати умови, в інших випадках вона є лише розробником програми (алгоритму, застосунку), яку будь-хто може використовувати на власний ризик, тощо).

Таким чином, у контексті нових викликів у сфері економіки, інформаційного та кримінального права актуальним стає пошук відповідей у таких напрямках: 1) можливість запобігання перенесенню окремих традиційних форм протиправної поведінки з реального світу до Метавсесвіту; 2) можливість передбачення нових форм суспільно небезпечної поведінки в середовищі Метавсесвіту, економіки спільного споживання, гіг-економіки; 3) визначення обсягу і змісту прав та обов'язків суб'єктів Метавсесвіту, економіки спільного споживання, гіг-економіки, їх належне збалансування; 4) визначення кінцевого власника (бенефіціара) в середовищі Метавсесвіту, економіки спільного споживання, гіг-економіки тощо, запобігання зловживанням з його боку; 5) з'ясування та регламентація співвідношення локальних норм Метавсесвіту з положеннями чинного законодавства; 6) визначення співвідношення суверенітету держави з її суверенітетом у Метавсесвіті; 7) окреслення правових підстав та порядку формування загально-го Метавсесвіту як об'єднання існуючих дрібних (автономних) метавсесвітів; 8) визначення правового порядку перетинання кордонів локальних метавсесвітів; 9) виокремлення форм правозастосовної діяльності та здійснення правосуддя у межах Метавсесвіту тощо.

Існують підстави припустити, що основу довіри в середовищі Метавсесвіту, економіки спільного споживання (sharing economy), гіг-економіки (gig economy) можливо відшукати у використанні технології блокчейн та смарт-контрактів. Тож, правове регулювання нових економічних відносин та Метавсесвіту має не лише наслідувати приклади з традиційних правових доктрин, а й формулювати нові правові норми, утворювати нові системні зв'язки між ними та всім корпусом законодавства.

З метою подальшого узгодження між різними правовими системами окремих метавсесвітів вбачається доцільним розробити Загальний Модельний (рамковий) кодекс Метавсесвіту (ЗМКМ),

в якому слід передбачити основні засадничі міжгалузеві положення, та запропонувати його для використання як зразок. При цьому суб'єктами нових економічних відносин та Метавсесвіту слід визнати фізичну особу (її аватар), у тому числі цифрову людину (digital human being)¹, юридичну особу (її аватар), державу (її аватар), неурядові та міжнародні організації (їх аватари), штучний інтелект тощо.

Висновки. Сформуванню уяви про найближче майбутнє в сфері економічних, інформаційних та правових відносин дозволяють ідеї Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum, ВЕФ), авторитет та впливовість якого щороку стають більш потужним, ніж у ОБСЄ, Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Організації Північноатлантичного договору, ООН тощо або окремих держав та їх об'єднань. Підґрунтям ідеології ВЕФ виступають доктрина Глобального перерозподілу всього (Redistribution of Everything), що тісно пов'язана із задумом Четвертої промислової революції (The Fourth Industrial Revolution), або Індустрії 4.0 (Industry 4.0), а так само сценарій «Велике перезавантаження» (Great Reset) до 2030 р., який увійшов до порядку денного ВЕФ у 2021 р.

Перспектива вбачається у гібридному (оффлайн та онлайн) робочому, навчальному та іншому соціальному середовищі інформаційних просторів, де час розподіляється рівномірно між кожним різновидом діяльності. Одним із таких інформаційних та соціальних просторів стає Метавсесвіт – мережа віртуальних світів, віртуальний простір, в якому правові персони (фізичні особи, юридичні особи, держави) та їх аватари, а так само штучний інтелект можуть взаємодіяти між собою та іншими цифровими об'єктами за допомогою технологій віртуальної, доповненої та змішаної реальності.

¹ Радутний О. Е. 'Правовий статус та характеристика цифрової людини' (2021) 4 (39). Інформація і право: науковий журнал 35–52; – 'Право та окремі аспекти світу атомів і бітів (робототехніка, штучний інтелект, цифрова людина' (2021) 41 Питання боротьби зі злочинністю 13–29; – 'Релігії та право цифрового світу нашого майбутнього у повсякденному житті та кінематографі' *Право, релігія, кіно* Д. О. Вовк, О. П. Євсєєва (ред) (ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018) 93–129; – 'Мінливість концепту суб'єкта правовідносин у мінливому світі штучного інтелекту та цифрової людини' (2019) 1 Філософія права і загальна теорія права 146–164; Радутний О. Е., Якулявічене Л. 'Права людини крізь призму штучного інтелекту, роботизації та цифрової людини' *Права людини в умовах цифрової трансформації суспільства : монографія* Д. В. Лученка (ред) (НІОУ імені Ярослава Мудрого, 2022) 19–41

Сьогодні власні виокремлені метавсесвіти мають простори середовищ комп'ютерної ігрової індустрії, а так само такі корпорації, як Nvidia, Facebook, Microsoft, Machine Brick, Baidu, ByteDance, Animoca, Decentraland, Epic Games, Nolan Consulting, UnitySDK, Mojang тощо. Не виключається, що у найближчому майбутньому до них приєднаються окремі держави та міжнародні організації. У зв'язку з цим постає питання внутрішнього правового регулювання роз'єднаних або об'єднаних метавсесвітів, а так само питання суверенітету та його співвідношення з положеннями «внутрішнього» законодавства певного метавсесвіту (User Rules, User Agreement, Угода користувача), яке поки що цілком належить до сфери локального правового регулювання з боку відповідних корпорацій.

Метавсесвіт не є обмеженим географічними координатами певного ландшафту земної поверхні або кордонами окремої держави, тож він може розширюватися подібно до Всесвіту або створювати простори всередині просторів. Розвиток Метавсесвіту пов'язується з позитивним впливом на глобальну та регіональну економіку. Метавсесвіт поступово стає новою формою правової, економічної та соціальної реальності, в якій поряд із традиційними вимірами оновлюються статуси учасників існуючих правовідносин (децентралізована юридична особа; digital human being як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення тощо), а так само штучний інтелект як повноцінний суб'єкт правових відносин.

Однією з наступних сенсацій слід очікувати проведення судового засідання у Метавсесвіті під головуванням штучного інтелекту і поширення обов'язкового характеру правових наслідків такого судового рішення на традиційний офф-лайн простір. Але вже сьогодні слід схвалювати використання алгоритмів штучного інтелекту у поточній правозастосовній практиці, в тому числі з приводу усунення протиріччя, відповідності нормам чинного законодавства у їх системному галузевому та міжгалузевому зв'язку, врахування правових позицій Конституційного Суду України, Верховного Суду, Європейського суду з прав людини тощо. Одним із перших завдань для алгоритму штучного інтелекту в цій сфері слід визначити порівняння суспільної небезпечності кожного окремого кримінального правопорушення з усіма іншими та розрахунок на підставі цього формули найбільш виваженої санкції.

Поряд із телемедициною (Telehealth, Telemedicine) може з'явитися телеюриспруденція з функціями перевірки певного рішення, законопроекту, умов угоди або стратегії дій на відсутність заборон або потенційних конфліктів, відповідність чинному законодавству та судовій практиці тощо.

Кожний виокремлений метавсесвіт або загальний об'єднаний Метавсесвіт може одержати у спадщину від оффлайн світу традиційні проблеми (насильство, протиправне заволодіння майном або майновими правами, в тому числі шляхом крадіжки, грабежу, вимагання або шахрайства, зловживання правами, невиконання або неналежне виконання обов'язків тощо), а так само генерувати нові, зокрема, небажані, несподівані та неприйнятні обов'язки або обтяження, створення аватара іншої фізичної, юридичної особи або держави без її згоди, створення дублікату існуючого аватара або цифрової особи, протиправне копіювання або повне перенесення без залишків на первинному носії свідомості, інтелекту та особистості певної людини на цифровий або інший носій, відсутність прозорості алгоритмів, які приймають юридично значущі рішення або керують системами критичної інфраструктури та ін.

Слід окремо обговорити та регламентувати етичні та правові питання публічного свідомого нанесення шкоди власному аватару, його використання для розбещення неповнолітніх (проекція на ст. 156 КК України), жорстокого поводження з аватарами тварин (проекція на ст. 299 КК України), створення віртуальних персонажів для дитячої порнографії (проекція на ст. 301¹ КК України), проведення віртуального видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи (ст. 301² КК України), створення або утримання місць розпусти і звідництва (ст. 302 КК України), сутенерства або втягнення аватара або другорядного віртуального персонажу в заняття проституцією (проекція на ст. 303 КК України), перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі у Метавсесвіті, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (проекція на ст. 157 КК України), незаконного використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше одного разу, викрадення, пошкодження, приховування або знищення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі (проекція на ст. 158¹ КК України), неза-

конного знищення або пошкодження виборчої документації або документації віртуального референдуму (проекція на ст. 158² КК України) тощо.

Вбачаються підстави для перегляду та законодавчого осмислення практично всіх статей чинного КК України з результатом у вигляді створення Модельного Кримінального кодексу Метавсесвіту (МККМ), а так само для розробки Загального Модельного (рамкового) кодексу Метавсесвіту (ЗМКМ).

Завдання щодо конфігурації правового дизайну штучного інтелекту та Метавсесвіту мають бути сформульовані та вирішуватися поряд із їх технологічними аспектами, без будь-яких гальмувань щодо останніх.

Третя хвиля автоматизації, в якій задіяний штучний інтелект та високотехнологічні об'єкти робототехніки, може не залишити типовому працівникові у будь-якій галузі тієї вищої сходинки, на яку завжди був шанс переїхати після певної перекваліфікації або одержання освіти. Автоматизація та вирівнювання рентабельності виробництва спонукають до повернення останнього на територію материнських юрисдикцій із країн Сходу до Європи та Північної Америки. Такий зворотній рух капіталу виступає фактором підсилення національної безпеки завдяки усуненню критичної залежності одних країн від інших, але так само цей факт є потужним економічним ударом для окремих із них, які раніше за рахунок дешевої робочої сили одержували значний поштовх у розвитку.

Загрозливим викликом постають проблеми «декваліфікації» робочої сили та «непомітного звільнення», жертвами яких стають як початківці на ринку праці, так і досвідчені фахівці. Нові тенденції в економіці формуються за рахунок поширення економіки спільного споживання, в якій більшість трансакцій подібна до оренди або прокату, гіг-економіки, що ґрунтується на короткострокових контрактах або неформальних домовленостях, та платформ. Останні є різновидом бізнес-стратегії із нульовими граничними витратами, феномен чого поширюється на постачальників і гарантує всім учасникам зростання прибутків у більшій швидкості, ніж витрат.

Поєднання штучного інтелекту та Великих даних дозволяє по-іншому подивитися на планову економіку та централізований контроль. У свою чергу, безпека переходить у тотальний контроль, в окремих сферах діяльності постійне спостереження за співробітниками стало абсолютно легаль-

ним, що створює загрозу тенденцію перетворення демократичної держави на свою тоталітарну протилежність.

Визначальною метою появи в сфері права суб'єкта у вигляді юридичної особи була і залишається диверсифікація відповідальності, перенесення її з окремих учасників, насамперед фізичних осіб, на віртуальне утворення, тобто на саму юридичну особу. Межа між відповідальністю учасників та відповідальністю створеної ними юридичної особи являє собою міцну переборку невразливості, навколо якої обертається один з основних замислів цього феномену. Перебуваючи у ринкових відносинах із зовнішнім світом, юридична особа як суб'єкт економічної діяльності переводить всередину себе ті процеси, які на локальному рівні та планово має можливість організувати краще, ніж вільний ринок. Компанія (юридична особа, фірма, корпорація) є маніфестацією локальної планової та централізованої економіки, що існує всередині вільної ринкової системи і потребує її зовнішніх ресурсів.

Актуальним стає дослідження у таких напрямках, як можливість запобігання перенесенню окремих традиційних форм протиправної поведінки з реального світу до Метавсесвіту, передбачення нових форм суспільно небезпечної поведінки всередині та щодо нових віртуальних просторів, визначення кінцевого власника (бенефіціара) в середовищі Метавсесвіту або економіки спільного споживання, прав та обов'язків суб'єктів Метавсесвіту, економіки спільного споживання, гіг-економіки, їх належне збалансування, співвідношення між суверенітетом держави та локальним правовим простором Метавсесвіту, правових підстав формування загального Метавсесвіту як об'єднання дрібних (автономних) метавсесвітів, правил перетинання кордонів локальних різновидів Метавсесвіту, форм правозастосовчої діяльності та здійснення правосуддя у межах Метавсесвіту тощо.

Порушені питання та надана їм авторська оцінка є дискусійними та відкритими для конструктивної критики і широкого обговорення з огляду на їх актуальність та важливість для забезпечення подальшого розвитку інформаційного суспільства, в тому числі його складових у сфері економічної діяльності та права. Автор заявляє про готовність очолити групу зі створення Модельного Кримінального кодексу Метавсесвіту (МККМ) або приєднатися до існуючої як активний розробник.

REFERENCES

*List of legal document***Legislation**

1. Poriadok orhanizatsii medychnoi dopomohy na pervynnomu, vtorynnomu (spetsializovanomu), tretynnomu (vysokospetsializovanomu) rivniakh iz zastosuvanniam teledytsyny. Pro zatverdzhennia normatyvnykh dokumentiv shchodo zastosuvannia teledytsyny u sferi okhorony zdorovia: nakaz Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy №681 vid 19.10.2015 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-15#Text> (in Ukrainian)
2. Te Awa Tupua Whanganui River Claims Settlement Bill. New Zealand Legislation, Parliamentary Counsel Office. URL: <https://www.legislation.govt.nz/bill/government/2016/0129/latest/DLM6830851.html?src=qs> (in Maori)
3. LOI n° 2019–222 du 23 mars 2019 de programmation 2018–2022 et de réforme pour la justice / Legifrance, Le service public de la diffusion du droit, Publications officielles, Journal officiel. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000038261631> (in Franch)
4. General Data Protection Regulation (GDPR) – Official Legal Text. General Data Protection Regulation (GDPR) (en-US) URL: <https://gdpr-info.eu/> (in English)

Bibliography**Authored books**

1. Braverman H. *Labor and monopoly capital: the degradation of work in the twentieth century* (New Edition Copyright 1998 by Monthly Review Press 1974) 338 <<http://digamo.free.fr/braverman.pdf>> (in English)
2. Jones Garrett *The New Palgrave Dictionary of Economics. Third ed.* (Palgrave Macmillan, 2018) <<https://public.ebookcentral.proquest.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=5589222>> (in English)
3. Martha Wells *Network Effect* (Recorded Books, Prince Frederick, Maryland, 2020) <<https://www.worldcat.org/title/1029103812>> (in English)
4. Rheingold H. *Smart Mobs: The Next Social Revolution.* (Perseus Publishing, 2002) 288 (in English)
5. Veinrait Tom. *Narkonomika. Yak pratsiuie ekonomika karteliv.* [Narconomics: How to Run a Drug Cartel] («Knyzhkovyi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 2019) 304 (in English)
6. Herbert Frenk *Diuna* [Dune] (Klub simeinoho dozvillia, 2017) 656 (in Ukrainian)
7. Devenport Tomas, Korbi Dzhuliia. *Vakansii: liudyna. Yak ne zalyshytysia bez roboty u dobu shtuchnoho intelektu* [Vacancy: person. How not to be out of work in the age of artificial intelligence] (Nash format, 2018) 336 (in Ukrainian)
8. Moazed A. *Platforma: Praktycheskoe prymerenye revoliutsyonnoi byznes-modeli* [Platform: Practical Passing Revolutionary Business Model] (Alpyna Pablysher, 2019) 288 (in Russian)
9. Radutnyi O. E. *Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne zbyrannia, vykorystannia ta rozgholoshennia vidomosti, shcho stanovliat komertsiiu abo bankivsku taiemnytsiu: monohrafiia* [Criminal liability for illegal collection, use and disclosure of information constituting a commercial or banking secret: monograph] («Ksilon», 2008) 202 (in Ukrainian)
10. Sedlachek Tomash *Ekonomika dobra i zla. Slidamy liudskykh poshukiv: vid Hilhamesha do finansovoi kryzy* (Vydavnytstvo Staroho Leva, 2017) 520 (in Ukrainian)
11. Shvab Klaus *Chetvertaia promyshlennaia revoliutsiia* [The Fourth Industrial Revolution by Klaus Schwab] (Yzd-vo Fors, 2019) 208 (in Russian)

Edited books

12. Boryshevskiy M. Y., «Hipnoz», I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy, M. H. Zhelezniak ta in. (red.), *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy, t. 5* [Encyclopedia of Modern Ukraine, vol. 5] (Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy 2006) <<https://esu.com.ua/article-30194>> (in Ukrainian)

Non-authored books

13. *The Metaverse Web 3.0 Virtual Cloud Economies* <https://grayscale.com/wp-content/uploads/2021/11/Grayscale_Metaverse_Report_Nov2021.pdf> (in English)

Part of the book

14. Radutnyi O. E. 'Relihii ta pravo tsyfrovoho svitu nashoho maibutnoho u povsiakdennomu zhytti ta kinematohrafi' *Pravo, relihiia, kino* D. O. Vovk, O. P. Yevsieieva (red) (TOV «Vydavnytstvo «Prava liudyny», 2018) 93–129 (in Ukrainian)
15. Radutnyi O. E., Yakuliavichene L. 'Prava liudyny kriz pryzmu shtuchnoho intelektu, robotyzatsii ta tsyfrovoy liudyny' *Prava liudyny v umovakh tsyfrovoy transformatsii suspilstva : monohrafiia* D. V. Luchenka (red) (NIU imeni Yaroslava Mudroho, 2022) 19–41 (in Ukrainian)

Journals articles

16. Coase R. H. 'The Nature of the Firm' (November 1937) 4 (16) *Economica* 386–405 <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-0335.1937.tb00002.x>> (in English)
17. Dan Schwabel 'Gallup's Jim Clifton on the Coming Jobs War' (October 26, 2011) *Forbes* <<https://www.forbes.com/sites/danschawbel/2011/10/26/gallups-jim-clifton-on-the-coming-jobs-war/?sh=68da05e5a28a>> (in English)
18. Sharkey N., Goodman M., Ross N. 'The Coming Robot Crime Wave' (2010) 43 (8) *Computer* 115–116 <DOI: 10.1109/MC.2010.242> (in English)
19. Kyrychko V. M. 'Zakonodavchyi virus u systemi KK Ukrainy: vyznachennia i aktualizatsiia problemy na prykladi st.368–2 KK «Nezakonne zbahachennia»' [Legislative virus in the system of the Criminal Code of Ukraine: definition and actualization of the problem using the example of Article 368–2 of the Criminal Code «Illegal Enrichment»] (2016) 133 *Problemy zakonnosti* 142–151 (in Ukrainian)
20. – 'Pro systemni zakonodavchi virusy i sotsialni zasady stvorennia novoi systemy Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [About systemic legislative viruses and social principles of creating a new system of the Criminal Code of Ukraine] (2021) 16 (2) *Visnyk asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy* 1–26 <<http://vakp.nlu.edu.ua/issue/view/14857>> (in Ukrainian)
21. Radutnyi O. E. 'Stan informatsiino-zakonodavchoi diialnosti na prykladi Kryminalnoho kodeksu Ukrainy' (2016) 3 (18) *Informatsiia i pravo: naukovyi zhurnal* 58–67 (in Ukrainian)
22. – 'Pravovyi status ta kharakterystyka tsyfrovoy liudyny' (2021) 4 (39). *Informatsiia i pravo: naukovyi zhurnal* 35–52 (in Ukrainian)
23. – 'Subiektnist shtuchoho intelektu u kryminalnomu pravi' (2018) 1 *Pravo Ukrainy* 123–136 (in Ukrainian)
24. – 'Pravo ta okremi aspekty svitu atomiv i bitiv (robototekhnika, shtuchnyi intelekt, tsyfrova liudyna' (2021) 41 *Pytannia borotby zi zlochynnistiu* 13–29 (in Ukrainian)
25. – 'Minlyvist kontseptu subiekta pravovidnosyn u minlyvomu sviti shtuchoho intelektu ta tsyfrovoy liudyny' (2019) 1 *Filosofii prava i zahalna teoriia prava* 146–164 (in Ukrainian)
26. Radutnyi O. E., Kostenko O. V. 'Blokchein i Metavsesvit: pravovi aspekty' [Blockchain and the Metaverse: Legal Aspects] (2022) 9 *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal: elektronne naukove fakhove vydannia* 499–507 <http://lsej.org.ua/9_2022/9_2022.pdf> (in Ukrainian)

Articles from newspaper

27. Bosman J 'After 244 Years, Encyclopaedia Britannica Stops the Presses' (March 13, 2012) *The New York Times* <<https://archive.nytimes.com/mediadecoder.blogs.nytimes.com/2012/03/13/after-244-years-encyclopaedia-britannica-stops-the-presses/>> (in English)
28. Caroline Baum 'So Who's Stealing China's Manufacturing Jobs?' (October 14, 2013) *San Diego Source, Bloomberg News* <<http://www.sddt.com/News/article.cfm?SourceCode=20031014fw#.YA73TpgzaUk>> (in English)
29. Clayton Molly 'Mother says she was virtually groped by three male characters within seconds of entering Facebook's online world Metaverse' (29 Jan 2022) *The Mail on Sunday* <<https://web.archive.org/web/20220209101616/https://www.dailymail.co.uk/news/article-10455417/Mother-43-avatar-groped-three-male-characters-online-Metaverse.html>> (in English)
30. Stephanie Clifford 'U. S. Textile Plants Return, With Floors Largely Empty of People' (2013 Sept. 19) *New York Times* <<https://www.nytimes.com/2013/09/20/business/us-textile-factories-return.html>> (in English)

Conference paper

31. Radutnyi O. E. 'Mistse shtuchoho intelektu v strukturi suspilnykh vidnosyn, yaki okhoroniaiutsia kryminalnym pravom' [The place of artificial intelligence in the structure of social relations protected by criminal law] *Fundamentalni problemy kryminalnoi vidpovidalnosti* : materialy nauk. polilohu (m. Kharkiv, 7 veres 2018 r.) 98–102 (in Ukrainian)
32. – 'Iadro ta natovp u didzhytalizatsii prava' [Core and Crowd in the Digitization of Law] *Ukrainska model kryminalnoi yustytzii: blukaiuchy zadzerkalliam VI (KhIKh) Lvivskiy forum kryminalnoi yustytzii: zbirnyk materialiv naukovopraktychnoi konferentsii* (m. Lviv, 17–18 veresnia 2020 roku) 80–83 (in Ukrainian)

Websites

33. Ajay S. Banga, 'It's time for a rethink on financial inclusion – new principles show how' (World Economic Forum, 11 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/financial-inclusion-new-principles/>> (in English)
34. Andrea Willige, 'What are the long-term effects of the COVID-19 pandemic? These 5 trends give us a glimpse' (World Economic Forum, 11 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/covid19-long-term-effects-society-digital/>> (in English)

35. 'Association Metaverse-UA' <<https://association.metaverse-ua.com.ua/>> (in English)
36. Chloe Xiang 'This Danish Political Party Is Led by an AI' (Vice, October 13 2022) <<https://www.vice.com/en/article/jgpb3p/this-danish-political-party-is-led-by-an-ai>> (in English)
37. Dantons Joe Rogan 'Podcast With Steve Jobs: AI Generated' (Youtube) <<https://youtu.be/rbK5Q9y7QEw>> (in English)
38. 'Decentraland (MANA) annonce le Record de vente d'un terrain métavers : \$2.4 millions' (Investing.com Cryptomonnaies, November 24 2021) <<https://web.archive.org/web/20211221163458/https://fr.investing.com/news/cryptocurrency-news/decentraland-mana-annonce-le-record-de-vente-dun-terrain-metavers--24-millions-2055556>> (in English)
39. Duranske Benjamin 'Reader Roundtable: «Virtual Rape» Claim Brings Belgian Police to Second Life' (Virtually Blind, April 24th, 2007) <<http://virtuallyblind.com/2007/04/24/open-roundtable-allegations-of-virtual-rape-bring-belgian-police-to-second-life>> (in English)
40. Frederic Lardinois 'Humanyze raises \$4M to help businesses better understand employee productivity' (TechCrunch, May 5, 2016) <<https://techcrunch.com/2016/05/05/humanyze-raises-4-m-to-help-businesses-better-understand-employee-productivity/>> (in English)
41. 'Gartner Inc. press release, «Gartner Identifies the Top 10 Strategic Technology Trends for 2014»' (Garther, October 8, 2013) <<http://www.gartner.com/newsroom/id/2603623>> (in English)
42. Goodwin Tom 'The Battle Is for the Customer Interface' (TechCrunch, March 4, 2015) <<https://techcrunch.com/2015/03/03/in-the-age-of-disintermediation-the-battle-is-all-for-the-customer-interface>> (in English)
43. Inman Philip 'Uber and Airbnb show the sharing economy is on its way – like it or not. Britons seem reluctant to embrace the likes of Uber, Airbnb and Zipcar, but mobile technology is sure to revolutionise business' (The Guardian, 15 June 2014) <<https://web.archive.org/web/20141213030001/http://www.theguardian.com/business/economics-blog/2014/jun/15/sharing-economy-uk-mobile-technology-uber-airbnb>> (in English)
44. Jane Parry 'Young people are missing the office – here's how they can thrive in a post-pandemic workplace' (World Economic Forum, 11 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/young-people-post-pandemic-workplace>> (in English)
45. Jessica Bruder 'These Workers Have a New Demand: Stop Watching Us' (The Nation, May 27, 2015) <<https://www.thenation.com/article/archive/these-workers-have-new-demand-stop-watching-us/>> (in English)
46. John Roach 'Mesh for Microsoft Teams aims to make collaboration in the 'metaverse' personal and fun' (Microsoft, November 2, 2021) <<https://web.archive.org/web/20220208171242/https://news.microsoft.com/innovation-stories/mesh-for-microsoft-teams/>> (in English)
47. Kipman, Alex 'Making AltspaceVR a Safer Space' (AltspaceVR, February 16, 2022) <<https://web.archive.org/web/20220217145527/https://altvr.com/making-altspacevr-a-safer-space/>>
48. Lange Oscar. 'The Computer and the Market' <<https://calculus.org/lect/L-I-MNS/12/ekon-i-modele/lange-comp-market.htm>> (in English)
49. 'Legal tech' <https://legaltech.org.ua/term_legal_tech/> (in English)
50. Lenihan Rob 'McDonald's, Victoria's Secret Join the Metaverse? Because, of Course. Victoria's Secret and McDonald's join a growing list of companies looking to set up shop in the metaverse for no particular reason' (The Street, Feb 14, 2022) <<https://web.archive.org/web/20220217145526/https://www.thestreet.com/investing/virtual-big-mac-mcdonalds-is-heading-to-the-metaverse>> (in English)
51. Mark van Rijmenam 'The Top 5 Technology Trends for 2022: The Year of Decentralisation' (The Digital Speaker Future Tech Strategist, November 30, 2021) <<https://www.thedigitalspeaker.com/5-technology-trends-2022-year-of-decentralisation/>> (in English)
52. Meshandren Naidoo, 'In a world first, South Africa grants patent to an artificial intelligence system' (World Economic Forum, 12 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/south-africa-grants-patent-artificial-intelligence/>> (in English)
53. Novella Steven 'The Continuity Problem' (Neuroscience, Apr 23, 2013) <<https://theness.com/neurologicablog/index.php/the-continuity-problem/>> (in English)
54. Olivia Solon 'Big Brother isn't just watching: workplace surveillance can track your every move' (The Guardian, 6 Nov, 2017) <<https://www.theguardian.com/world/2017/nov/06/workplace-surveillance-big-brother-technology>> (in English)
55. Ran Melamed, Gary LaFever, 'Data marketplaces can transform economies. Here's how' (World Economic Forum, 12 Aug 2021) <<https://www.weforum.org/agenda/2021/08/data-marketplaces-can-transform-economies/>> (in English)

56. 'Sotheby's Metaverse' <<https://web.archive.org/web/20220220021543/https://metaverse.sothebys.com/>> (in English)
57. 'StatusToday is an AI that gives people analytics to drive organizational change' (Crunchbase) <<https://www.crunchbase.com/organization/statustoday/>> (in English)
58. 'Teramind – leading, global provider of employee monitoring, user behavior analytics, insider threat detection, forensics and data loss prevention software solutions' (Teramind) <<https://www.teramind.co/product/dlp-data-loss-prevention>> (in English)
59. 'The Great Reset You'll Own Nothing and Be Happy World Economic Forum Commercial WEF Advertisement AD' (Youtube) <<https://www.youtube.com/watch?v=aztvWxRKqDQ>> (in English)
60. 'What Motivates Workers in the Gig Economy?' (Knowledge at Wharton, Jan 07, 2019) <<https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/what-motivates-workers-in-the-gig-economy/>> (in English)
61. William H. Davidow, Michael S. Malone, 'What Happens to Society When Robots Replace Workers?' (Harvard Business Review, December 10, 2014) <hbr.org/2014/12/what-happens-to-society-when-robots-replace-workers> (in English)
62. 'Workplace Wellness: Employee Wellness Program' (Go365) <<https://www.go365.com>> (in English)
63. 'Analitika liudei na bazi AI vid StatusToday dlia rozpodilu robochoi syly ta intelektualnoho navantazhennia u kompanii' [AI-based people analytics from StatusToday for the distribution of workforce and intellectual load in the company] (Everest, 02 chervnia 2020) <<https://www.everest.ua/cases/analitika-lyudej-na-bazi-ai-vid-statustoday-dlya-rozpodilu-robochoyi-syly-ta-intelektualnogo-navantazhennia-u-kompaniyi/>> (in Ukrainian)
64. 'Antyutopii ne potribni, koly ye hih-ekonomika' [There is no need for dystopias when there is a gig economy] (YouTube) <<https://www.youtube.com/watch?v=dEv23IWqslc/>> (in Ukrainian)
65. Blu Yana 'Tysiachi liudei prodaly svoi dushi zarady hry – vlasnyk onlain-mahazynu pidstupno skhytruvav u dohovori pro pokupku (7,5 tysiach osib prodaly svoi dushi onlain-mahazynu)' [Thousands of people sold their souls for the sake of the game – the owner of the online store slyly cheated in the purchase contract (7.5 thousand people sold their souls to the online store)] (Znai.UA, 1 chervnia 2020) <<https://znai.ua/popcorn/314571-tisyachi-lyudej-prodali-svoji-dushi-zaradi-gri-vlasnik-onlayn-magazynu-pidstupno-shitruvav-u-dogovori-pro-pokupku>> (in Ukrainian)
66. 'Brend H&M otry mav vlasnyi kontsept virtualnoho mahazynu v metaversi' [The H&M brand got its own virtual store concept in a meta version] (24Tekhno, 4 sichnia 2022) <https://24tv.ua/tech/brend-hm-otrimav-vlasniy-kontsept-virtualnogo-novini-tehnologiy_n1834915> (in Ukrainian)
67. Vedernikova I. 'Vsevolod Rechytskyi: «Kapitalizm – tse chesno pro liudei»' [Vsevolod Rechytskyi: «Capitalism is honestly about people»] (Kharkivska pravozakhysna hrupa, 01 zhovtnia 2019) <<https://khp.org/1569922440>> (in Ukrainian)
68. 'Hipnoz' [Hypnosis] (Farmatsevychna entsyklopediia) <<https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/2956/gipnoz>> (in Ukrainian)
69. Ziatiuk S. 'U metavsesviti z'яви vsia pershyi velykyi bank z Voll-strit' [The first big Wall Street bank appeared in the metaverse] (24Biznes, 16 liutoho 2022) <https://24tv.ua/business/metavsesviti-zyavivysya-pershiy-velikiy-bank-voll-strit_n1869311> (in Ukrainian)
70. Komisarova O. V 'Avstralii pochaly vykorystovuvaty shtuchnyi intelekt pry rozluchenni' [Australia has begun to use artificial intelligence in divorce] (Suspilne, Novyny, 12 zhovtnia 2020) <<https://suspilne.media/70435-v-avstralii-pocali-vikoristovuvati-stucnij-intelekt-pri-rozlucenni/>> (in Ukrainian)
71. Myronova I. 'Hih-ekonomika: 4 elementy dlia protsvitannia nezaleznykh profesionaliv' [The gig economy: 4 elements for independent professionals to thrive] (FundMedia, 12 bereznia 2018) <<https://kfund-media.com/gig-ekonomika-4-elementy-dlya-protsvitannia-nezaleznykh-profesionaliv/>> (in Ukrainian)
72. 'Pokolinnia Z i Alfa: yak navchaty ta vykhovuvaty «ditei smartfoniv»' [Generation Z and Alpha: How to Teach and Raise «Smartphone Kids»] (Osvitornia, 31 zhovtnia 2021) <<https://osvitoria.media/experience/pokolinnia-z-i-alfa-yak-navchaty-ta-vyhovuvaty-ditej-smartfoniv/>> (in Ukrainian)
73. Pyshkin S. 'Snoop Dogg perenes khop-khop leibl v metavsesvit' [Snoop Dogg will take the hip-hop label into the metaverse] (RBK-Ukraina, 17 liutoho 2022 r.) <<https://www.rbc.ua/ukr/news/snoop-dogg-pereneset-hip-hop-leybl-metavseleennyu-1645089796.html>> (in Ukrainian)
74. 'Shcho take hard skills i soft skills: yak nas otsiniue robotodavets' [What are hard skills and soft skills: how the employer evaluates us] (Osvitnii khab m. Kyieva). <<https://eduhub.in.ua/news/shcho-take-hard-skills-i-soft-skills-yak-nas-ocinyuye-robotodavec>> (in Ukrainian)
75. Khodorenko Anton. 'Ne pidkupyty. U Pekini predstavly virtualnoho suddiu zi shtuchnym intelektom' [Do not bribe. A virtual judge with artificial intelligence was presented in Beijing] (NV, 1 lypnia 2019) <<https://techno.nv.ua/ukr/innovations/u-pekini-predstavili-virtualnogo-suddiu-zi-shtuchnim-intelektom-50029572.html>> (in Ukrainian)

76. 'U Metavsesviti Decentraland proishlo pershe vesillia' [The first wedding took place in the Decentraland Metaverse] <<https://web.archive.org/web/20220209101616/https://thepage.ua/ua/news/u-metavsesviti-zigrali-pershe-vesillia>> (in Ukrainian)

Analytical materials

77. Kristina Dervojeda, Diederik Verzijl, Fabian Nagtegaal, Mark Lengton & Elco Rouwmaat, PwC Netherlands, and Erica Monfardini & Laurent Frideres *The Sharing Economy Accessibility Based Business Models for Peer-to-Peer Markets Business Innovation Observatory Contract No 190/PP/ENT/CIP/12/C/N03C01* PwC Luxembourg. Coordination: Directorate-General for Enterprise and Industry, Directorate B «Sustainable Growth and EU 2020», Unit B3 «Innovation Policy for Growth» European Union, September 2013. <https://web.archive.org/web/20141021082307/http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/policy/business-innovation-observatory/files/case-studies/12-she-accessibility-based-business-models-for-peer-to-peer-markets_en.pdf> (in English)

Радутний О. Е.

Метавсесвіт та загальна економіка добра і зла (кримінально-правовий вимір)

В статті викладено спостереження за розвитком сучасних економічних, інформаційних та кримінально-правових відносин, які формуються на підставі ідей Всесвітнього економічного форуму, зокрема, доктрини Глобального перерозподілу всього, Четвертої промислової революції, або Індустрії 4.0, сценарію «Велике перезавантаження» до 2030 р. Одним із нових віртуальних просторів, до якого невдовзі перейде значна частка комунікації, визначено Метавсесвіт як мережу віртуальних світів, віртуальний простір, в якому правові особи (фізичні особи, юридичні особи, держави) та їх аватари, а так само штучний інтелект можуть взаємодіяти між собою та іншими цифровими об'єктами за допомогою технологій віртуальної, доповненої та змішаної реальності. Розвиток Метавсесвіту пов'язується з позитивним впливом на глобальну та регіональну економіку, але він може одержати у спадщину від офф-лайн світу традиційні проблеми, а так само генерувати нові. На підставі проведеного дослідження запропоновано розробити Модельний Кримінальний кодекс Метавсесвіту та більш загальний Модельний (рамковий) кодекс Метавсесвіту.

Ключові слова: мережева економіка, інформація, інформаційні відносини, Метавсесвіт, штучний інтелект, Всеосяжний Інтернет, Четверта промислова революція, Модельний Кримінальний кодекс Метавсесвіту.

Radutnyi O. E.

The metauniverse and the general economy of good and evil (criminal-legal dimension)

The article presents observations on the development of modern economic, information and criminal law relations, which are formed on the basis of the ideas of the World Economic Forum, in particular, the doctrine of the Global Redistribution of Everything, the Fourth Industrial Revolution or Industry 4.0, as well as the scenario Great Reset until 2030. One of the new virtual spaces, to which a significant share of communication will soon move, is defined as the Metaverse as a network of virtual worlds, a virtual space in which legal persons (individuals, legal entities, states) and their avatars, as well as artificial intelligence, can interact with each other and other digital objects using virtual, augmented and mixed reality technologies. The development of the Metaverse is associated with a positive impact on the global and regional economy, but it can inherit traditional problems from the offline world, as well as generate new ones. Based on the study, it is proposed to develop a Model Criminal Code of the Metaverse and a more general Model (Framework) Code of the Metaverse.

Keywords: network economy, information, information relations, Metaverse, artificial intelligence, Internet of Everything, the Fourth industrial revolution, Model Criminal Code of the Metaverse.

Стаття надійшла до редакції: 25.10.2022 р.

Прийнята до друку: 10.11.2022 р.

М. В. Шенітько, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри кримінального права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Постановка проблеми. Здійснення судової реформи в Україні та приведення до міжнародних стандартів його здійснення, а також діджиталізація державних інституцій в Україні, призвело до здійснення автоматизації правосуддя, використання можливостей відеозв'язку (онлайн), створення інформаційних систем, які спрямовані на спрощення доступу до правосуддя, а також збільшення використання електронної сфери. Разом із позитивними змінами, які безумовно здійснюються в Україні щодо забезпечення захисту прав та інтересів людини та громадянина шляхом здійснення правосуддя, на жаль, слід констатувати наявність негативних проявів у цій сфері. Одним із таких негативних проявів стає незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя (ст. 376–1 КК України), яка ще в 2009 р. була включена до КК України в попередній редакції.

За статистичними даними Офісу Генерального прокурора було зареєстровано злочинів, передбачених ст. 376–1 КК України: у 2016 р. – 37; у 2017 р. – 60; у 2018 р. – 83; у 2019 р. – 34; у 2020 р. – 30; у 2021 р. – 32¹. За цими ж статистичними даними тільки за цей період до суду з обвинувальними актами було передано 31 кримінальне провадження (справ), з яких постановлено 4 обвинувальні вирокі². Фіксація такої значної кількості втручань до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (раніше – автоматизованої системи документообігу суду), достатньо великої кількості складених обвинувальних актів та наявності обвинувальних вироків за цією категорією проваджень свідчить про істотне бажання зацікавлених осіб вплинути на результати здій-

снення правосуддя на свою користь, одержати бажане, а не законне та справедливе рішення суду.

Посягання на автоматизовані системи в органах та установах правосуддя може бути здійснено через умисне внесення неправдивих відомостей чи несвоєчасне внесення відомостей до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, іншої автоматизованої системи, що функціонує в суді, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів, Державній судовій адміністрації України, їх органах, несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в таких системах, чи інше втручання в роботу таких систем, вчинене службовою особою, яка має право доступу до цієї системи, або іншою особою шляхом несанкціонованого доступу до таких систем. Зрозуміло, що механізм такого впливу може бути різним та скерованим як зсередини (професійними учасниками провадження та технічного забезпечення діяльності системи), так і ззовні (зацікавленими особами).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження кримінально-правової охорони інформаційної безпеки під час здійснення правосуддя не були предметом окремих монографічних досліджень. Разом із цим набуває все більшої значущості забезпечення такої кримінально-правової охорони через притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення незаконного втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя (ст. 376–1 КК України). До даної проблеми зверталися у своїх дослідженнях В. С. Батиргареева³, А. С. Беніцький⁴, В. А. Ко-

¹ Див.: 'Офіс Генерального прокурора' <<https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>> (дата звернення: 13.09.2022)

² Див.: 'Єдиний державний реєстр судових рішень' <<https://reyestr.court.gov.ua/>> (дата звернення: 13.09.2022)

³ Батиргареева В. С. 'Концептуальна модель захисту інформаційного простору України засобами кримінального права' (2020) 1 (32) Інформація і право 110–119

⁴ Дудорова О. О., Письменського Є. О. (ред) *Кримінальне право (Особлива частина): підручник* Т. 2. (Елтон-2, 2012) 533–535

зак¹, А. С. Нерсесян², В. І. Тютюгін та М. В. Шепітько³. Також дані дослідження корелюються із розвитком науково-технічного прогресу, пов'язаного із застосуванням автоматизованих систем, великих даних та штучного інтелекту в сфері кримінальної юстиції.

Мета статті – дослідити межі кримінально-правової охорони інформаційної безпеки під час здійснення правосуддя та можливості протидії таким втручанням.

Виклад основного матеріалу. Стаття 376–1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) захищає від умисного внесення неправдивих відомостей чи несвоєчасного внесення відомостей до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, іншої автоматизованої системи, що функціонує в суді, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів, Державній судовій адміністрації України, їх органах, несанкціоновані дії з інформацією, що міститься в таких системах, чи інше втручання в роботу таких систем, вчинене службовою особою, яка має право доступу до цієї системи, або іншою особою шляхом несанкціонованого доступу до таких систем. Це кримінальне правопорушення проти правосуддя (розділ XVIII Особливої частини КК України) визнається нетяжким злочином. Таку норму слід вважати спеціальною по відношенню до втручання в діяльність судових органів (за умови її широкого тлумачення найменування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 376 КК України).

Слід відзначити, що кваліфікація зазначених суспільно небезпечних діянь передбачених ст. 376–1 КК України є ускладненою бланкетністю норми і відсиланням до положення Вищої ради правосуддя про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи від 17.08.2021 р. № 1845/0/15–21. Відповідно до п. 3 цього положення Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система

(ЄСІТС) – сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та цим Положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС.

Оголошенням Вищої ради правосуддя від 04.09.2022 було повідомлено, що відповідно до п. 2 § 2 розд. 4 Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» окремі підсистеми (модулі) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи починають функціонувати після опублікування оголошення про створення та забезпечення функціонування відповідної підсистеми (модуля) ЄСІТС, яке має містити інформацію про підпункти, пункти цього розділу, які вводяться в дію у зв'язку з початком функціонування відповідної підсистеми (модуля) ЄСІТС.

Відповідно до ст. 35 КПК України у суді функціонує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, що забезпечує, зокрема: 1) об'єктивний і неупереджений розподіл матеріалів кримінального провадження між суддями з дотриманням принципів черговості та однакової кількості проваджень для кожного судді; 2) визначення присяжних для судового розгляду з числа осіб, які внесені до списку присяжних; 3) надання фізичним та юридичним особам інформації про стан розгляду матеріалів кримінального провадження у порядку, передбаченому цим Кодексом; 4) реєстрацію вхідної і вихідної кореспонденції та етапів її руху; 5) участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Подібні норми з визначенням особливостей функціонування та застосування ЄСІТС в різних формах судочинства та проваджень прийняті і в інших процесуальних кодексах України (див. ст. 14 ЦПК України, ст. 6 ГПК України, ст. 18 КАС України). При цьому «Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система

¹ Козак В. А. 'Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду: аналіз основного складу злочину' (2013) 122 Проблеми законності 151–158.

² Нерсесян А. С. 'Автоматизована система документообігу суду як об'єкт кримінально-правової охорони' (2018) 29 Правова держава 275–281

³ Тютюгін В. І., Шепітько М. В. *Кримінальні правопорушення, які посягають на відносини, що забезпечують реалізацію конституційних принципів правосуддя і належне виконання особами, що його здійснюють своїх професійних (службових) обов'язків. Кримінальне право. Особлива частина.* За ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна (Право, 2020) 642–652.

підлягає захисту із застосуванням комплексної системи захисту інформації з підтвердженою відповідністю» (ст. 35 КПК України).

Регламентация діяльності *інших автоматизованих систем*, що функціонують в суді, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів, Державній судовій адміністрації України, їх органах, разом із цим не є такою визначеною. Це означає необхідність прийняття окремого положення, яке б відображало дію таких «інших» автоматизованих систем. Дослідження цього питання дозволило встановити, наприклад, Положення Вищої ради правосуддя про автоматизовану систему розподілу справ (визначення члена Вищої ради правосуддя – доповідача) та визнання такими, що втратили чинність, деяких рішень Вищої ради юстиції та Вищої ради правосуддя від 16.11.2017 р. № 3689/0/15–17. Такий підхід законодавця фактично унеможливує застосування будь-яких «інших» автоматизованих систем в суді, Вищій раді правосуддя, Вищій кваліфікаційній комісії суддів, Державній судовій адміністрації України, їх органах, оскільки вони прямо (на відміну від ЄСІТС) не визначені в КК України.

У статті 7 Конвенції Ради Європи про захист прав і основоположних свобод від 04.11.1950 р. наголошується, що «нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення».

Принцип передбачення законом злочинів і покарань вимагає, або правопорушення і покарання за їх скоєння були чітко визначені у законі. Поняття «закон» у розумінні статті 7, як і в інших статтях Конвенції, передбачає якісні умови, зокрема щодо доступності і передбачуваності (Cantoni проти Франції, § 29; Kafkaris проти Кіпру, § 140; Del Rio Prada проти Іспанії, §91; Perincek проти Швейцарії, §134). Якісні умови мають бути виконані як щодо визначення правопорушення (Jorgic проти Німеччини, §§ 103–114), так і щодо покарання за його скоєння або щодо його міри Kafkaris проти Кіпру, § 150; Kamilleri проти Мальти, §§ 39–45)... Відсутність «якості закону» щодо визначення правопорушення або покарання, котре має за нього застосовуватись, спричиняє порушення статті 7 Конвенції (Kafkaris

проти Кіпру, § § 150 і 152)¹. Таким чином, можливість застосування ст. 376–1 КК України щодо посягань на «інші» автоматизовані системи, що діють в судових органах ставиться під сумнів.

Проблема застосування автоматизованих систем в органах правосуддя (в широкому розумінні відповідно до чинної Конституції України) ставиться достатньо давно і пов'язується, перш за все, із підвищенням ефективності діяльності органів правосуддя, діджиталізацією держави та її правових інституцій, а також захистом даних, які знаходяться в обігу під час досудового розслідування, судового розгляду та виконання рішень (покарань).

Історично застосування автоматизованих систем здійснювалося з метою використання сучасних інформаційних технологій для підвищення якості або оптимізації слідчої діяльності (В. Ю. Шепітько, В. В. Білоус, Г. К. Авдєєва, Л. І. Керик)², алгоритмізацією слідчої діяльності (В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєєва)³, програмування розслідування (В. А. Журавель)⁴, техніко-криміналістичного забезпечення органів досудового слідства (В. Ю. Шепітько)⁵, використання криміналістичних технологій (В. В. Тіщенко, А. А. Барцицька⁶, В. В. Семенов⁷) або наукової організації управлінської праці (В. М. Плішкін)⁸.

¹ Див.: п 22 Довідника із застосування статті 7 Європейської конвенції з прав людини «Ніякого покарання без закону: принципи встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань». <https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_UKR.pdf> (дата звернення: 13.09.2022)

² Шепітько В. Ю., Білоус В. В., Керик Л. І. 'Роль інформаційних технологій в підвищенні якості слідчої діяльності' (2008) 17. Питання боротьби зі злочинністю 252–264; Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. 'Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності' (2010) 19. Питання боротьби зі злочинністю 194–202.

³ Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. 'Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності' (2008) 44 Актуальні проблеми держави і права 46–50.

⁴ Журавель В. А. 'Програмування як засіб підвищення якості розслідування' *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні*. Матеріали науково-практична конференція. (15 трав. 2009, м. Харків) 175–178.

⁵ Шепітько В. Ю. 'Техніко-криміналістичне забезпечення органів досудового слідства та якості слідчої діяльності' *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні*. Матеріали наукової конференції (15 трав. 2009 р., м. Харків) 33–36.

⁶ Тіщенко В. В., Барцицька А. А. *Теоретичні засади формування технологічного підходу в криміналістиці: монографія* (Фенікс, 2012) 198

⁷ Семенов В. В. 'Поняття й види криміналістичних технологій під час розслідування злочинів' (2014) 6. Порівняльно-аналітичне право 334–337.

⁸ Плішкін В. М. *Теорія управління органами внутрішніх справ: підруч.* за ред. Ю. Ф. Кравченка. (Національна академія внутрішніх справ, 1999) 670–690

Необхідність впровадження автоматизованих систем також підтверджується і загальним науково-технічним прогресом, викликами сучасності. Так, реальністю став обіг таких термінів як цифровий доказ (інформація в електронній (цифровій) формі, що має значення для досудового розслідування та судового розгляду й надається стороною провадження (справи) для її оцінки слідчим, прокурором або судом), цифровий слід (слід активності користувача комп'ютером або гаджетом, що збирається з його відома або без такого), цифрова криміналістика (окрема криміналістична теорія та вид судової експертизи, що ставить своїм завданням дослідження цифрових доказів з використанням криміналістичної техніки та наявних методик в цілях досудового розслідування та судового розгляду)¹.

Такий підхід підтвердження загальну цифровізацію суспільства та держави й створює підстави для створення автоматизованих систем, а також в перспективі штучного інтелекту. Одразу слід зазначити, що в чинному та проєкті нового КК України проблема застосування із кримінальною протиправною метою штучного інтелекту (далі – ШІ) та встановлення механізму кримінальної відповідальності не вирішена. Однак 6 жовтня 2021 р. Європейський парламент прийняв резолюцію з штучного інтелекту в кримінальному праві та його застосування поліцією та судовими органами в кримінальних цілях (2020/2016(INI))². Зокрема, на нашу думку, важливо звернути увагу на деякі акценти, здійснені в даній резолюції Європейського парламенту. Підкреслюється наявність силової асиметрії між тими, хто використовує технології ШІ, та тими, хто їх підкоряється; наголошується, що вкрай важливо, щоб використання інструментів ШІ правоохоронними та судовими органами не стало фактором нерівності, соціального розколу чи ізоляції; підкреслюється вплив використання інструментів ШІ на права захисту підозрюваних, проблеми з отриманням значної інформації про них. Також приймається до уваги ризики, пов'язані, зокрема, з витоками даних, порушеннями безпеки даних та несанкціонованим доступом до персональних даних та іншої інформації, пов'язаної, наприклад, із кримінальними розсліду-

ваннями або судовими справами, що обробляються системами ШІ; підкреслюється, що аспекти безпеки систем ШІ, що використовуються у правоохоронних органах та судових органах, мають бути ретельно розглянуті правоохоронними та судовими органами використовувати лише додатки ШІ, які дотримуються принципу конфіденційності та захисту даних, щоб уникнути повзучості функцій. Наголошується і на тому, що жодна система ШІ, яка використовується правоохоронними чи судовими органами, не повинна завдавати шкоди фізичній недоторканності людей, а також розподіляти права або накладати юридичні зобов'язання на окремих осіб. Так само наголошується, що жодна система ШІ, яка використовується правоохоронними чи судовими органами, не повинна завдавати шкоди фізичній недоторканності людей, а також розподіляти права або накладати юридичні зобов'язання на окремих осіб. Європейський парламент визнає проблеми правильного визначення юридичної відповідальності та відповідальності за потенційні збитки, враховуючи складність розробки та експлуатації систем ШІ; вважає за необхідне створити чіткий та справедливий режим для розподілу юридичної відповідальності та відповідальності за потенційні несприятливі наслідки, викликані цими передовими цифровими технологіями; підкреслює, однак, що мета повинна полягати, перш за все, у запобіганні будь-яким таким наслідкам; тому закликає застосовувати принцип обережності у всіх застосуваннях ШІ у контексті правоохоронної діяльності; наголошує, що юридична відповідальність та відповідальність завжди повинні пов'язуватися з фізичною або юридичною особою, яка завжди має бути ідентифікована для прийняття рішень, що приймаються за підтримки ШІ; тому наголошує на необхідності забезпечення прозорості корпоративних структур, які виробляють та керують системами ШІ (п.10–13 резолюції Європейського парламенту).

У контексті дослідження впливу ШІ на кримінальну відповідальність останнім часом здійснено достатні серйозні спроби досліджень, які були здійснені через підготовку до чергового XXI Міжнародного конгресу карного права 2024 «Штучний інтелект та кримінальна юстиція» Міжнародної асоціації карного права. В плані підготовки до нього національним групам було запропоновано підготувати відповіді на питання, пов'язані із особливостями відображення проблем кримінального відповідальності в Загальній та Особливій частині Кримі-

¹ Див.: Шепітько В., Шепітько М. *Кримінальне право, криміналістика та судові науки: енциклопедія*. (Право, 2021) 129–130.

² Див.: 'Європейський парламент' <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0405_EN.html> (дата звернення: 13.09.2022)

нального права, а також особливостей правового регулювання данної сфери предиктивним здійсненням поліцейської діяльності та правосуддя, а також особливостей впливу ШІ на судову взаємодію та Міжнародне кримінальне /гуманітарне право¹.

Паралельно із підготовкою до XXI Міжнародного конгресу карного права 2024 був підготовлений окремий том Міжнародного огляду карного права, присвячений проблемам ШІ, великих даних, автоматизованих систем, які застосовуються в сфері кримінальної юстиції². Г. Вермеулен, Н. Першак та Н. Реккіа звертають увагу, що підготовка цього випуску пов'язана із зростаючою інформованістю про можливості та лімітованість систем ШІ в сфері кримінальної юстиції і потрібно для того, щоб бути краще підготовленим для майбутнього, яке у нас вже настало³. Підтвердженням такого погляду в майбутнє є дослідження й вітчизняних вчених, які вже ставлять питання про штучний інтелект як суб'єкта злочину (О. Радутний)⁴.

¹ Див.: 'Міжнародної асоціації карного права' <<https://www.penal.org/en/information>> (дата звернення: 13.09.2022)

² Див.: International Review of Penal Law. Vol. 92, is. 1, 2021. 244 p.

³ Vermeulen G., Peršak N., Recchia N. 'Preface: capabilities and limitations of AI in criminal justice' Vol. (2021) 92, (1) International Review of Penal Law. P. 7.

⁴ Радутний О. Е. 'Штучний інтелект як суб'єкт злочин' (2017) 4 (23) Інформація і право 106–115.

Висновки. На нашу думку, застосування ст. 376–1 КК України, яка фактично одноосібно забезпечує захист інформації під час здійснення правосуддя потребує певного уточнення. Перш за все, це стосується надання точного переліку автоматизованих систем, які потребують такого захисту. Наступним необхідним етапом є розширення такої цифрової інформації в бік діяльності не тільки судових органів, але й органів, які здійснюють досудове розслідування та виконання покарань (рішень), що викликано створенням відповідних електронних проваджень і загальним поступовим переходом від паперових до електронних справ. Аналогічною є тенденція щодо все більшої зростаючої необхідності застосування дистанційних засобів проведення опитування та допиту з дотриманням відповідних процесуальних, криміналістичних та технічних стандартів. Важливу роль у сфері забезпечення інформаційної безпеки під час здійснення правосуддя стане впровадження штучного інтелекту в найближчому майбутньому, що зробить необхідним здійснити обмеження його застосування та особливостей кримінальної відповідальності не тільки за втручання, а і за його діяльність, що опосередковано вказується у вищезазначеній резолюції Європейського парламенту.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Dudorova O. O., Pysmenskoho Ye. O. (red) *Kryminalne pravo (Osoblyva chastyna): pidruchnyk* [Criminal law (Special part): textbook] T. 2. (Elton-2, 2012) 704 (in Ukrainian)
2. Tiutiuhin V. I., Shepitko M. V. *Kryminalni pravoporushennia, yaki posiahaiut na vidnosyny, shcho zabezpechuiut realizatsiiu konstytutsiinykh pryntsypiv pravosuddia i nalezhne vykonannya osobamy, shcho yoho zdiisniuiut svoikh profesiynykh (sluzhbovykh) obov'iazkiv. Kryminalne pravo. Osoblyva chastyna.* [Criminal offenses that encroach on relations that ensure the implementation of constitutional principles of justice and the proper performance by persons performing their professional (official) duties. Criminal Law. A special part] Za red. V. Ya. Tatsiia, V. I. Borysova, V. I. Tiutiuhina (Pravo, 2020) 642–652 (in Ukrainian)
3. Tishchenko V. V., Bartsytska A. A. *Teoretychni zasady formuvannia tekhnolohichnoho pidkhodu v kryminalistytsi: monohraf* [Theoretical foundations of the formation of a technological approach in criminology: a monograph] (Feniks, 2012) 198 (in Ukrainian)
4. Plishkin V. M. *Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav: pidruch.* [Theory of management of internal affairs bodies: tutorial] za red. Yu. F. Kravchenka. (Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 1999) 702 (in Ukrainian)
5. Shepitko V., Shepitko M. *Kryminalne pravo, kryminalistyka ta sudovi nauky: entsyklopediia* [Criminal law, criminology and forensic sciences: an encyclopedia] (Pravo, 2021) 508 (in Ukrainian)

Non-authored books

6. *Dovidnyk iz zastosuvannia statti 7 Yevropejskoi konventsii z prav liudyny «Niakoho pokarannia bez zakonu: pryntsyp vstanovlennia zakonom kryminalnykh pravoporushen i pokaran»* [Handbook on the application of Article 7 of the European Convention on Human Rights «No punishment without law: the principle of establishing criminal offenses and punishments by law».] <https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_7_UKR.pdf> (in Ukrainian)

Journal articles

7. Batyrhareieva V. S. 'Kontseptualna model zakhystu informatsinoho prostoru Ukrainy zasobamy kryminalnogo prava' [Conceptual model of protection of the information space of Ukraine by means of criminal law] (2020) 1 (32) Informatsiia i pravo 110–119 (in Ukrainian)
8. Kozak V. A. 'Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne vtruchannia v robotu avtomatyzovanoi systemy dokumentoobihu sudu: analiz osnovnogo slkadu zlochynu' [Criminal liability for illegal interference in the operation of the court's automated document management system: analysis of the main sequence of the crime] (2013) 122 Problemy zakonnosti 151–158 (in Ukrainian)
9. Nersesian A. S. 'Avtomatyzovana systema dokumentoobihu sudu yak ob'iekt kryminalno-pravovoi okhorony' [Automated court document management system as an object of criminal law protection] (2018) 29 Pravova derzhava 275–281 (in Ukrainian)
10. Shepitko V. Yu., Bilous V. V., Keryk L. I. 'Rol informatsiinykh tekhnolohii v pidvyshchenni yakosti slidchoi diialnosti' [The role of information technologies in improving the quality of investigative activities] (2008) 17. Pytannia borotby zi zlochynnistiu 252–264 (in Ukrainian)
11. Shepitko V. Yu., Avdieieva H. K. 'Informatsiini tekhnolohii v kryminalistyti ta slidchii diialnosti' [Information technologies in forensics and investigative activities] (2010) 19. Pytannia borotby zi zlochynnistiu 194–202 (in Ukrainian)
12. Shepitko V. Yu., Avdieieva H. K. 'Problemy alhorytmizatsii slidchoi diialnosti' [Problems of algorithmization of investigative activity] (2008) 44 Aktualni problemy derzhavy i prava 46–50 (in Ukrainian)
13. Semenov V. V. 'Poniattia y vydy kryminalistychnykh tekhnolohii pid chas rozsliduvannia zlochyniv' [Concepts and types of forensic technologies during the investigation of crimes] (2014) 6. Porivnialno-analitychne pravo 334–337 (in Ukrainian)
14. International Review of Penal Law (2021) 92 (1) 244 (in English)
15. Vermeulen G., Peršak N., Recchia N. 'Preface: capabilities and limitations of AI in criminal justice' (2021) 92 (1) International Review of Penal Law 7 (in English)
16. Radutnyi O. E. 'Shtuchnyi intelekt yak subiekt zlochyn' [Artificial intelligence as a subject of crime] (2017) 4 (23) Informatsiia i pravo 106–115 (in Ukrainian)

Conference papers

17. Zhuravel V. A. 'Prohramuvannia yak zasib pidvyshchennia yakosti rozsliduvannia' [Programming as a means of improving the quality of investigation] *Teoretychni osnovy zabezpechennia yakosti kryminalnogo zakonodavstva ta pravozastosovchoi diialnosti u sferi borotby zi zlochynnistiu v Ukraini*. Materialy naukovy-praktychna konferentsiia. (15 trav. 2009, m. Kharkiv) 175–178 (in Ukrainian)
18. Shepitko V. Yu. 'Tekhniko-kryminalistychno zabezpechennia orhaniv dosudovoho slidstva ta yakosti slidchoi diialnosti' [Technical and forensic support of pretrial investigation bodies and the quality of investigative activity] *Teoretychni osnovy zabezpechennia yakosti kryminalnogo zakonodavstva ta pravozastosovchoi diialnosti u sferi borotby zi zlochynnistiu v Ukraini*. Materialy naukovoi konferentsii (15 trav. 2009 r., m. Kharkiv) 33–36 (in Ukrainian)

Websites

19. 'Ofis Heneralnogo prokurora' [Office of the Prosecutor General] <<https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika>> (in Ukrainian)
20. 'Iedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen' [Unified state register of court decisions] <<https://reyestr.court.gov.ua>> (in Ukrainian)
21. 'European Parliament' <https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0405_EN.html> (in English)
22. 'Mizhnarodna asotsiatsiia karnogo prava' [International Criminal Law Association] <<https://www.penal.org/en/information>> (in Ukrainian)

Шепітько М. В.

**Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки
під час здійснення правосуддя**

У статті здійснена спроба дослідження кримінально-правової охорони інформаційної безпеки під час здійснення правосуддя. Здійснено акцент на тому, що розвиток інформаційних технологій, цифрової інформації, дистанційних форматів діяльності надало можливість її застосовувати в сфері кримінальної юстиції. Найбільш

близькими сферами застосування інформаційних технологій в кримінальній юстиції стало впровадження автоматизованих систем, що прослідковується по багатьом роботам криміналістам, а також спробам впровадження Автоматизованих робочих місць професійних учасників кримінального провадження. Разом із цим відслідковується процес впровадження і відповідного захисту Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), що включає в себе електронний кабінет, електронний суд та відеоконференцзв'язку.

Кримінально-правовий захист автоматизованих систем, що діють в сфері правосуддя, через застосування ст. 376–1 КК України, потребує певного уточнення. Здійснено висновки про необхідність надання точного переліку автоматизованих систем, які потребують такого захисту. Наступним необхідним етапом є розширення такої цифрової інформації в бік діяльності не тільки судових органів, але й органів, які здійснюють досудове розслідування та виконання покарань (рішень), що викликано створенням відповідних електронних проваджень і загальним поступовим переходом від паперових до електронних справ. Аналогічною є тенденція щодо все більшої зростаючої необхідності застосування дистанційних засобів проведення опитування та допиту з дотриманням відповідних процесуальних, криміналістичних та технічних стандартів. Важливу роль у сфері забезпечення інформаційної безпеки під час здійснення правосуддя стане впровадження штучного інтелекту в найближчому майбутньому, що зробить необхідним здійснити обмеження його застосування та особливостей кримінальної відповідальності не тільки за втручання, а і за його діяльність, що опосередковано вказується у вищезазначеній резолюції Європейського парламенту.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, кримінальна відповідальність, інформаційна безпека, штучний інтелект, кримінальні правопорушення проти правосуддя

Shepitko M. V.

Criminal law protection of informative security during administration of justice

Author is tried to pay attention to the criminal law protection of information security during the administration of justice in this article. Emphasis is placed on the fact that the development of information technologies, digital information, online mode of activity has made it possible to apply it in the field of criminal justice. The closest areas of application of information technologies in criminal justice were the implementation of automated systems, which is traced to many works of criminalists, as well as attempts to implement automated workplaces of professional participants in criminal proceedings. At the same time, the process of implementation and appropriate protection of the Unified Judicial Information and Telecommunication System, which includes an electronic office, an electronic court, and video conferencing, is monitored.

Criminal legal protection of automated systems operating in the sphere of justice, through the application of Art. 376–1 of the Criminal Code of Ukraine, needs some clarification. Conclusions were made about the need to provide an accurate list of automated systems that will need such protection. The next necessary stage is the expansion of such digital information towards the activities of not only judicial bodies, but also bodies that carry out pre-trial investigation and execution of punishments (decisions), which is caused by the creation of relevant electronic proceedings and the general gradual transition from paper to electronic cases. A similar trend is the growing need to use remote means of conducting interviews and interrogations in compliance with the relevant procedural, criminalistic and technical standards. An important role in the field of ensuring information security during the administration of justice will be the introduction of artificial intelligence (AI) in the near future, which will make it necessary to limit its use and the specifics of criminal liability not only for interference, but also for its activity, which is indirectly indicated in the above-mentioned resolution of the European Parliament.

Keywords: criminal law protection, criminal liability, informative security, artificial intelligence, criminal offenses against justice

Стаття надійшла до редакції: 17.10.2022 р.

Прийнята до друку: 5.11.2022 р.

Н. В. Немеца, кандидат юридичних наук, вчений секретар Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица НАПрН України

ВПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТІВ ОСВІТИ КРАЇНИ-АГРЕСОРА ЯК ФОРМА КРИМІНАЛЬНО ПРОТИПРАВНОГО ОСВІТЯНСЬКОГО КОЛАБОРАЦІОНІЗМУ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Постановка проблеми. Однією з невід’ємних складових повномасштабної військової агресії РФ проти України є інформаційна війна, що має серед своїх першочергових завдань ураження національної свідомості українців шляхом формування викривленої оцінки реальних подій (починаючи ще з 2014 року), виправдовування збройної агресії шляхом навіювання думки про звільнення РФ територій від злочинної української влади та звинувачення Збройних Сил України у руйнуванні як окремих об’єктів цивільної інфраструктури, так і цілих населених пунктів України. Особливо потужному інформаційному впливу піддається населення окупованих територій і насамперед представники освітнянської сфери, що цілком закономірно, адже професія вчителя відіграє, мабуть, одну з визначальніших ролей у формуванні особистості, підтвердженням чому є закріплення в національних державних стандартах освіти таких завдань освітньої галузі, як формування в учнів активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурної спадщини тощо¹. Недаремно давньогрецький філософ Сократ казав, що «всі професії у світі від людей, і тільки три – навчати, лікувати і судити – від бога». Розуміння цієї важливої місії освітян у збереженні української державності зумовило визначення складовою доктрини геноциду щодо України «перевиховання населення шляхом впровадження цензури, репресій та придушення проукраїнських державницьких

позицій в освіті та культурі, вилучення навчальних матеріалів і заборони усіх навчальних програм, які мають український зміст тощо»². Саме тому, з одного боку, освітяни першими зазнали тиску окупантів, а, з другого, саме на них окупаційна влада покладає великі сподівання у реалізації геноцидних планів.

За таких умов значної актуальності набуває питання щодо кримінально-правової оцінки діяльності працівників освіти на окупованих територіях, де відбувається перехід на стандарти освіти держави-агресора. Це питання отримало широкий громадський резонанс – від виправдовування виконання освітянами своїх професійних обов’язків до різкого засудження такої співпраці з окупаційною владою і визнання її колабораціонізмом. Слід зазначити, що станом на листопад 2022 р. зафіксовано понад 170 кримінальних проваджень, щодо яких слідчими підрозділами СБУ розпочате досудове розслідування за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111¹ КК України. При цьому переважну частину цих кримінальних проваджень розпочато за фактами добровільного зайняття громадянами України посад у створених окупаційною владою на окупованих територіях так званих «закладах освіти» та впровадження у них стандартів освіти держави-агресора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема колабораційної діяльності неодноразово ставала предметом обговорення у наукових колах

¹ Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : постанова КМУ від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 10.10.2022)

² 'Освітняни на тимчасово окупованих територіях потребують підтримки держави' (Освітній омбудсмен України) <<https://eo.gov.ua/osvitiany-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-potrebuiut-pidtrymky-derzhavy/2022/04/06/>> (дата звернення: 10.10.2022)

ще до криміналізації цього виду суспільно небезпечної поведінки і здебільшого розглядалася у контексті співвідношення з державною зрадою. На цьому етапі наукової розвідки значний внесок у розробку питань колабораціонізму з позиції його перспективної кримінально-правової регламентації зробили О. В. Головкін, О. Ю. Ілларіонов, В. Н. Кубальський, Є. О. Письменський, М. А. Рубашенко, С. К. Сергієвський, І. Р. Сказко, А. В. Шайкан, В. О. Шайкан та ін. Після ж доповнення КК України статтю 111¹ увага науковців-криміналістів до цієї проблематики істотно підвищилася, а в більшості публікацій надавався аналіз законодавчих новел на рівні наукового-практичного коментування. Зокрема, окрім вже вказаних авторів, аналізу положень ст. 111¹ КК присвячені наукові праці М. С. Бондаренка, О. О. Кравчука, В. В. Кузнецова, М. В. Сийплові, Н. О. Симоненко, М. І. Хавронюка, Н. В. Шульженко та ін. Що ж стосується дослідження питань так званого освітнянського колабораціонізму, кримінальна відповідальність за який передбачена в ч. 3 ст. 111¹ КК, то вони на теперішній час не отримали належної наукової розробки, що значно ускладнює практику застосування цієї норми, особливо в частині такої форми вчинення колабораційної діяльності, як впровадження стандартів освіти країни-агресора у закладах освіти.

Метою статті є науково-правова оцінка законодавчих положень щодо впровадження стандартів освіти країни-агресора як форми освітнянського колабораціонізму, встановлення оптимального обсягу тлумачення ознак цього кримінального правопорушення з акцентом на необхідність чіткого визначення його суб'єкта та на підставі цього формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення приписів ч. 3 ст. 111¹ КК.

Виклад основного матеріалу. Проблема колабораційної діяльності на сьогодні є однією з найбільш актуальних та складних, адже вона лежить у площині пошуку балансу між приватними та публічними інтересами, а також забезпечення в кримінальному праві принципу справедливості та пропорційності. Ще до запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у наукових колах точилися жваві дискусії з приводу того, чи варто вважати колаборантами осіб, що надають освітні послуги. Так, на думку О. Ю. Ілларіонова, викладачі вищої школи, працівники шкільних та дошкільних закладів мають підлягати відповідальності за колабораці-

онізм¹. Загалом підтримував думку про необхідність оцінки поведінки осіб, які виконують освітні функції на окупованій території, як колабораційної діяльності й Є. О. Письменський, але із застереженням, що така діяльність може визначатися як прояв малозначного колабораціонізму або ж визнаватися обставиною, що виключає кримінальну протиправність діяння². Протилежну позицію обстоювали, наприклад, О. В. Головкін та І. Р. Сказко, на думку яких, особи, які працюють у сфері освіти на окупованій території, не повинні підлягати ніякій відповідальності³. Здавалося б, ця дискусія мала б втратити свою актуальність у зв'язку з ухваленням 3 березня 2022 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)»⁴, згідно з яким КК України було доповнено ст. 111¹, яка містить окрему частину 3, що передбачає кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність саме у сфері надання освітніх послуг. Проте недосконалість законодавчої техніки та порушення принципу правової визначеності під час формулювання її приписів породили нові питання, які спробуємо розв'язати у цій статті.

Значимо, що чинна редакція ч. 3 ст. 111¹ КК передбачає кримінальну відповідальність за дві можливі форми освітнянського колабораціонізму: 1) здійснення у закладах освіти пропаганди з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України; 2) впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти. Якщо щодо першої з вказаних форм колабораційної діяльності все більш зрозуміло – підлягати кримінальній відповідальності може будь-який викладач будь-якого предмета, якщо таке викладання поєднане з проросійською пропагандою, і тут істотних труднощів

¹ Ілларіонов О. 'Суспільний запит на заборону колабораціонізму' (2017) 13(1133) Юридичний вісник України 4

² Письменський Є. О. *Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис* (Северодонецьк, 2020) 93–94

³ Головкін О., Сказко І. 'Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти' (2017) 78 Держава і право. Серія: Юридичні науки 245

⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність): Закон України від 03 березня 2022 р. № 2108-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 15.09.2022)

з визначенням суб'єкта кримінального правопорушення не виникає, оскільки пропаганда не передбачає якихось функціональних особливостей під час здійснення викладачами своїх професійних обов'язків, то щодо впровадження стандартів освіти держави-агресора такої ясності, на жаль, немає, адже тлумачення приписів чинної редакції ч. 3 ст. 111¹ КК не дає однозначної відповіді на запитання: «Хто підлягає кримінальній відповідальності за колабораційну діяльність у такій формі діяння?»

Вбачається, що розв'язати це складне питання можливо лише шляхом визначення адекватного обсягу тлумачення ознак кримінального правопорушення у розглядуваній формі колабораційної діяльності, що передбачає не лише слідування букві закону, а й духу верховенства права і насамперед таким його принципам, як принцип справедливості та пропорційності. Річ у тому, що формально буквально тлумачення її приписів може підштовхнути до висновку, що викладення педагогічними працівниками навчальних дисциплін за програмами, що відповідають стандартам держави-агресора, незалежно від того, чи є така діяльність добровільною, вже є проявом кримінально караного колабораціонізму¹. І дійсно, на перший погляд, підстави для цього є, адже широке розуміння терміносполучення «впровадження стандартів освіти» охоплює увесь багатоетапний процес відмови в закладах освіти на окупованих територіях від українських стандартів освіти та перехід (одночасно чи поступово) на стандарти освіти країни-агресора, що включає всі стадії – від планування й розробки стандарту до його реалізації і складання освітніх програм та навчальних планів відповідно до нього з визначенням вимог до змісту навчання, обсягів навчального навантаження та інших складових навчання. Тобто фактично йдеться про вчинення будь-яких дій, пов'язаних із забезпеченням навчання на всіх рівнях освіти відповідно до встановлених на кожному рівні стандартів освіти, що розроблені державою-агресором. А оскільки професійна діяльність будь-якого педагогічного працівника має своєю складовою

не лише власне викладання навчальної дисципліни, а й навчально-методичну роботу, то фактично кожен викладач, вчитель та вихователь в силу своїх професійних обов'язків автоматично стає учасником процесу впровадження стандарту освіти, а отже, потрапляє під дію норми, передбаченої ч. 3 ст. 111¹ КК. Звісно, що з таким підходом погодитися не можна, адже він суперечить одному з визначальних положень доктрини кримінального права, відповідно до якого виконання будь-якою особою своїх професійних (*а не службових*) функцій само по собі не може мати наслідком кримінальну відповідальність, якщо у вчиненому нею діянні не міститься склад іншого кримінального правопорушення. До речі, у науковій літературі навіть висловлюється пропозиція виключити з ч. 3 ст. 111¹ КК таку форму колабораційної діяльності, як «дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти країни-агресора у закладах освіти» через те, що вона може розширено тлумачитися судовою практикою, що призведе або до вибіркового правосуддя, або до незастосування цієї форми вчинення кримінального правопорушення взагалі². І хоча ми не погоджуємося із таким кардинальним способом розв'язання ситуації, що виникла, адже вважаємо, що сприяння впровадженню освітніх стандартів держави-агресора у закладах освіти на окупованих українських територіях, по-перше, є достатньо поширеним, а по-друге, має достатній ступінь суспільної небезпечності, бо на заміну дисциплінам, визначеним державними стандартами України, окупанти намагаються запровадити дисципліни, які пропагують агресію та ненависть до нашої країни, заподіюючи істотної шкоди інтересам національної безпеки України, втім це зайвий раз вказує на наявність очевидної вади чинного законодавства про кримінальну відповідальність, яка до моменту її усунення законодавцем має вирішуватися на правозастосовному рівні шляхом обрання оптимального способу тлумачення вживаної у законодавчих приписах термінології.

На наш погляд, це один із тих небагатьох випадків, коли закон про кримінальну відповідальність має підлягати обмежувальному тлумаченню, а термін «впровадження» має розумітися не як процес, що включає всі стадії переходу на стандарти освіти країни-агресора (від планування й роз-

¹ Хавронюк М. 'Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу' (Ракурс, 20 квітня 2022 р.). <<https://racurs.ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html>> (дата звернення: 15.09.2022); 'Колаборанти в освіті: хто це й що загрожує за співпрацю з ворогом' (НУШ, 5 жовтня 2022 р.) <<https://nus.org.ua/articles/kolaboranty-v-osviti-hto-tse-j-shho-zagrohuye-za-spiwpratsyu-z-vorogom/>> (дата звернення: 15.09.2022)

² Кузнецов В. В., Сийплові М. В. 'Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення' (2022) 70 (1) Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право 387, 385

робки стандарту до його реалізації та складання освітніх програм та навчальних планів), а як організаційно-розпорядче рішення відповідної службової особи (зокрема, службової особи закладу освіти) про перехід на нього. Протилежне, за справедливим твердженням Є. О. Письменського, може мати наслідком соціальну стигматизацію з подальшою невинуватою дискримінацією певної категорії осіб за ознакою перебування та проживання на окупованій території¹ та ознакою професійної діяльності (у нашому випадку – викладачів), що призводить до автоматичного визнання їх колаборантами (або ж асоціації з ними), що є неприпустимим. До того ж, не слід забувати й про те, що надання освітніх послуг є однією з необхідних умов забезпечення нормальної життєдіяльності цивільного населення, і насамперед на окупованих територіях, де до звільнення цих територій Україною важливо не допустити суцільної неосвіченості майбутніх поколінь з їх подальшою дискримінацією.

Отже, розглядувана проблема лежить у площині правильного визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111¹ КК, в частині, що стосується впровадження стандартів освіти держави-агресора. Не викликає сумнівів, що суб'єкт цього кримінального правопорушення – спеціальний, причому ознаки такого суб'єкта є комплексними, що утворюються за рахунок багаторівневості. Так, перший рівень ознак – це наявність в особи громадянства України, яке автоматично не припиняється навіть тоді, коли особа отримує паспорт громадянина держави-окупанта. Другий рівень ознак, що характеризують суб'єкта освітнянського колабораціонізму, – це проживання або перебування особи на окупованій території на законних підставах. Третій рівень стосується роду професійної діяльності, в даному випадку – діяльності, пов'язаної з наданням освітніх послуг. І, на решті, четвертий рівень – це власне характер функцій, які особа виконує відповідно до займаної посади. На наш погляд, це лише службові особи, що наділені організаційно-розпорядчими функціями. До них насамперед належать працівники незаконних органів влади в сфері освіти, а також службові особи закладів освіти, які виконують організаційно-розпорядчі функції (наприклад, завідувачі дошкільних навчальних закладів, дирек-

тори та завучі шкіл, ректори та проректори вч. та ін.), тобто ті, від кого безпосередньо залежить забезпечення навчання відповідно до вимог стандартів освіти країни-агресора. Щодо інших, так би мовити, пересічних педагогічних працівників, то не виключаючи можливість їх активної ініціативної участі у процесі впровадження стандартів освіти, вони можуть нести кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність у розглядуваній формі лише як підбурювачі або пособники за правилами кваліфікації співучасті загального суб'єкта у кримінальних правопорушеннях зі спеціальним суб'єктом, звісно за наявності всіх необхідних до того ознак співучасті.

Викладене дає підстави для однозначного висновку, що з позиції адекватного обсягу тлумачення приписів ч. 3 ст. 111¹ КК впровадженням стандартів освіти країни-агресора на окупованих територіях не повинно охоплюватися безпосереднє виконання педагогічними працівниками своїх професійних функцій з власне викладання навчальних предметів на основі вже впроваджених стандартів, а самі вони за таких обставин не мають визнаватися суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111¹ КК України, у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора.

Висновки. Незважаючи на відсутність у чинній редакції ч. 3 ст. 111¹ КК конкретизації суб'єкта кримінального правопорушення у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти шляхом вказівки на службову особу, яка виконує організаційно-розпорядчі функції, саме запропонований підхід до тлумачення змісту цієї норми є таким, що найбільш відповідає заходам доктрини кримінального права, дозволяє уникнути невинуватої соціальної стигматизації, що будь-який педагогічний працівник на окупованій території є колаборантом, і відповідно не дозволяє припустити надмірності кримінально-правової репресії та забезпечує необхідний баланс між приватними та публічними інтересами. При цьому безпосереднє викладання вчителями (викладачами) предметів на основі вже впроваджених стандартів країни-агресора на окупованих територіях не має визнаватися таким, що утворює об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111¹ КК України, у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора. Це однак не виключає потреби в забезпеченні на правозастосовному рівні того, щоб кожен випадок піддавався індивідуальній

¹ Письменський Є. О. *Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти): наук. нарис* (Северодонецьк, 2020) 79

оцінці на предмет відсутності в діяннях осіб, що надають освітні послуги, під час викладання ними навчальних предметів ознак іншої закріпленої в ч. 3 аналізованої статті форми освітянського колабораціонізму – пропаганди з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню від-

повідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а за певних обставин – й ознак державної зради. На законодавчому ж рівні необхідно якомога скоріше внести зміни, передбачивши щодо впровадження стандартів освіти країни-агресора вказівку на вчинення цього діяння службовою особою, яка виконує організаційно-розпорядчі функції.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv (shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiynu diialnist): Zakon Ukrainy vid 03 bereznia 2022 r. № 2108-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (in Ukrainian)
2. Pro deiaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity : postanova KМУ vid 30 veresnia 2020 r. № 898. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Pysmenskyi Ye. O. *Kolaboratsionizm yak suspilno-politychne yavyshe v suchasni Ukraini (kryminalno-pravovi aspekty): nauk. narys* [Collaboration as a socio-political phenomenon in modern Ukraine (criminal and law aspects)] (Sievierodonetsk, 2020) 121 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Holovkin O., Skazko I. 'Kolaboratsionizm v Ukraini: dyskusii aspekti' [Collaborationism in Ukraine: controversial aspects] (2017) 78 *Derzhava i pravo. Seriya: Yurydychni nauky*. 235–247 (in Ukrainian)
3. Illarionov O. 'Suspilnyi zapyt na zaboronu kolaboratsionizmu' [Public request to ban collaborationism] (2017) 13(1133) *Yurydychni visnyk Ukrainy* 4 (in Ukrainian)
4. Kuznetsov V. V., Syiploki M. V. 'Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsiynu diialnist yak novyi vyklyk sohodennia' [Criminal liability for collaboration as a new challenge of today] (2022) 70(1) *Naukovi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo»* 381–388 (in Ukrainian)
5. Khavroniuk M. 'Kolaboranty z tochyky zoru Kryminalnoho kodeksu' [Collaborators in terms of the Criminal Code] (Rakurs, 20 kvitnia 2022 r.) < <https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kryminalnoho-kodeksu.html> > (in Ukrainian)

Websites

6. 'Kolaboranty v osviti: khto tse y shcho zahrozhuye za spivpratsiu z vorohom' (NUSH, 5 zhovtnia 2022 r.) [Collaborators in education: who is and what is threatening for cooperation with the enemy / NUSH (October 5 2022)] <<https://nus.org.ua/articles/kolaboranty-v-osviti-hto-tse-j-shho-zagrozhuye-za-spivpratsiu-z-vorogom/>> (in Ukrainian)
7. 'Osvitiany na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh potrebiut pidtrymky derzhavy' [Educators in the temporarily occupied territories need state support] <<https://eo.gov.ua/osvitiany-na-tymchasovo-okupovanykh-terytoriiakh-potrebiut-pidtrymky-derzhavy/2022/04/06/>> (in Ukrainian)

Нетеса Н. В.

Впровадження стандартів освіти країни-агресора як форма кримінально протиправного освітянського колабораціонізму: проблемні аспекти тлумачення та правозастосування

У статті надається науково-правова оцінка законодавчим положенням, що стосуються такої форми освітянського колабораціонізму, як «впровадження стандартів освіти країни-агресора». Констатується, що норма, закріплена в ч. 3 ст. 111¹ КК, через відсутність чіткого опису ознак кримінального правопорушення у формі, що аналізується, містить серйозні вади, які на теперішній час доводиться усувати на правозастосовному рівні шляхом визначення оптимального обсягу тлумачення ознак цього кримінального правопорушення. Обґрунтовується, що у даному разі термін «впровадження» має розумітися не як процес, що включає всі стадії переходу на стандарти освіти країни-агресора, а як організаційно-розпорядче рішення відповідної службової особи про

перехід на нього. Робиться висновок, що здійснення педагогічними працівниками своїх професійних (а не службових) функцій щодо викладання навчальних дисциплін на основі вже впроваджених стандартів освіти не утворює об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у розглядуваній формі колабораційної діяльності. При цьому наводиться авторське бачення комплексу ознак, що характеризують суб'єкта даного кримінального правопорушення. На підставі цього висловлюється пропозиція безпосередньо в диспозиції ч. 3 ст. 111¹ КК передбачити вказівку на вчинення діяння у формі впровадження стандартів освіти країни-агресора саме службовою особою, яка виконує організаційно-розпорядчі функції.

Ключові слова: колабораційна діяльність, освітянський колабораціонізм, впровадження стандартів освіти, службова особа, організаційно-розпорядчі функції.

Netesa N. V.

Implementation of education standards of the aggressor country as a form of criminally illegal educational collaboration: problematic aspects of interpretation and law enforcement

The article provides a scientific and legal assessment of legislative provisions relating to such a form of educational collaboration as «implementation of education standards of the aggressor country». It is noted that the norm established in Part 3 of Art. 111¹ of the Criminal Code, due to the lack of a clear description of the signs of a criminal offense in the form under analysis, contains serious defects that currently have to be eliminated at the law enforcement level by determining the optimal scope of interpretation of the signs of this criminal offense. It is justified that in this case the term «implementation» should be understood not as a process that includes all stages of switching to the education standards of the aggressor country, but as an organizational and administrative decision of the relevant official to switch to it. It is concluded that the performance by pedagogical workers of their professional (and not official) functions regarding the teaching of academic disciplines based on already implemented education standards does not form an objective aspect of the corpus delicti of the criminal offense in the considered form of collaborative activity. At the same time, the author's vision of the set of features characterizing the subject of this criminal offense is presented. On the basis of this, the proposal is expressed directly in the disposition of Part 3 of Art. 111¹ of the Criminal Code to provide for an indication of commitment an act in the form of implementing the education standards of the aggressor country by an official who performs organizational and administrative functions.

Key words: collaborative activity, educational collaboration, implementation of education standards, official, organizational and administrative functions.

Стаття надійшла до редакції: 15.10.2022 р.

Прийнята до друку: 5.11.2022 р.

В. В. Базелюк, кандидат юридичних наук, доцент, молодший науковий співробітник, Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України ; асистент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-5223-8633

ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ ЯК УНІКАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ ПРО МИНУЛЕ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТ. 298 КК УКРАЇНИ ТА ПРОЄКТУ НОВОГО КК)

Постановка проблеми. Одним із першочергових завдань сьогодення є захист і збереження об'єктів культурної спадщини як невід'ємної частини світового культурного надбання. Культурна спадщина відіграє особливу роль у житті суспільства. Вона являється певним внеском кожного народу у розвиток людської цивілізації. Лише завдяки накопиченій століттями культурній спадщині можна простежити різні етапи розвитку нашої держави, більше дізнатися про життя попередніх поколінь та забезпечити спадкоємність культурних традицій. За посягання на об'єкти культурної спадщини в Україні передбачена в тому числі і кримінальна відповідальність (ст. 298 КК). Проте наразі триває робота над проектом нового КК, який базується на принципово іншому підході, в тому числі і щодо побудови статей. Зазначений проєкт також встановлює відповідальність за посягання на об'єкти культурної спадщини. Однак така відповідальність передбачена вже кількома нормами, які суттєво відрізняються від ст. 298 КК і мають як переваги, так і недоліки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за посягання на об'єкти культурної спадщини розглядалися в роботах таких учених, як В. І. Акуленко, Р. В. Асейкін, Є. П. Гайворонський, Т. Г. Каткова, В. В. Кузнецов, Є. І. Кузьменко, Т. В. Курило, В. А. Ломако, М. О. Міщенко, В. О. Навроцький, Б. М. Одайник, О. С. Сотула, О. В. Усенко та ін. Однак порівняльний аналіз чинного кримінально-

го законодавства та норм проєкту нового КК України науковцями наразі не здійснювався.

Мета статті – виявити переваги та недоліки норм проєкту нового КК України, які передбачають відповідальність за посягання на культурні цінності та об'єкти археологічної спадщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 298 КК України встановлює відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. У проєкті нового КК також передбачено відповідальність за подібні діяння, проте двома окремими нормами (ст. 5.6.8. «Вандалізм» та ст. 5.6.15. «Роботи на об'єкті археологічної спадщини»)¹. Однак у ст. 298 КК вживається поняття «об'єкт культурної спадщини», а у ст. 5.6.8. проєкту – «культурна цінність». Тому необхідно з'ясувати чи є тотожними дані поняття і яке з них більш доцільно використовувати.

У Гаазькій конвенції «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» від 14 травня 1954 р. (ратифікована СРСР 5 квітня 1957 р.)² та Конвенції ЮНЕСКО «Про заходи,

¹ Проєкт Кримінального кодексу України : контрольний текст станом на 14 липня 2022 р. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/07/14/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-14-07-2022.pdf> (дата звернення: 28.08.2022)

² Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : Конвенція від 14 травня 1954 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_157 (дата звернення: 01.09.2022)

спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» від 14 листопада 1970 р. (ратифікована СРСР 10 лютого 1988 р.)¹ використовується поняття «культурні цінності». У Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини від 16 листопада 1972 р. (ратифікована Україною 12 жовтня 1988 р.) вживаються обидва терміни по суті як синоніми².

Термінологічна неоднозначність має місце і в Конституції України: у ст. 54 йдеться про збереження культурних цінностей (історичних пам'яток та інших об'єктів) та законодавчу охорону культурної спадщини, а у ст. 66 вказано на обов'язок громадянина не заподіювати шкоду лише культурній спадщині³.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. дає визначення поняття «об'єкт культурної спадщини»⁴, а у Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21 вересня 1999 р. вживається термін «культурні цінності»⁵.

Лише в Законі України «Про культуру» від 14 грудня 2010 р. законодавець розрізняє поняття «культурна спадщина» та «культурні цінності», хоча в ст. 1 зазначається, що дефініція «культурні цінності» використовується у значенні, яке міститься в Законі України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», а категорія «культурна спадщина» зовсім не розкривається⁶.

Отже, можна зробити висновок, що у більшості випадків у законодавстві поняття «культурні цінності» та «культурна спадщина» застосовуються як тотожні. Але це дещо різні поняття. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону культурної спадщини» культурною спадщиною визна-

ється сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини⁷. У свою чергу, з нормативних визначень поняття «культурні цінності» можна зробити висновок, що вони можуть бути створеними і в наш час, проте внаслідок своїх унікальних властивостей охороняються державою. Таким чином, «культурні цінності» ширше поняття, ніж «культурна спадщина», та включає у себе останнє. Тому вважаємо вірним використання у ст. 5.6.8 проекту нового КК України саме терміну «культурні цінності», а не «об'єкт культурної спадщини».

Слід також відмітити, що ст. 5.6.8 проекту містить у собі такі альтернативні діяння об'єктивної сторони як знищення, пошкодження, забруднення чи інше приведення культурної цінності у непридатний для використання стан, а також її осквернення. Тобто законодавець відмовився від терміну «руйнування», але натомість розширив перелік діянь за рахунок понять «забруднення», «чи інше приведення культурної цінності у непридатний для використання стан» та «осквернення».

Виключення з нової норми терміну «руйнування» дійсно є доречним. Під руйнуванням культурної цінності слід розуміти незаконні діяння, які призводять до значного пошкодження об'єкта чи його частини, внаслідок чого він суттєво втрачає свої властивості, цінність та естетичний вигляд, але може бути відновлений за допомогою значних зусиль. У свою чергу, пошкодження культурної цінності – це незаконні діяння, які призводять до незначної негативної зміни об'єкта чи його частини, внаслідок чого він суттєво не втрачає свої властивості та цінність і може бути відновлений без значних затрат⁸. Тобто поняття «руйнування» та «пошкодження» не мають суттєвих відмінностей. Вони зводяться до того, що культурна цінність зазнає змін, втрачає деякі свої властивості, але при цьому зберігається можливість її відновлення. По суті руйнування – це більш значне пошкодження. Тим більше, що на практиці іноді можуть виникати труднощі з відмежуванням руйнування від пошкодження. Окрім того, КК більшості країн містять лише поняття «пошкодження» та «знищення».

⁷ Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39. Ст. 333.

⁸ Базелюк В, Кримінальна відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини (Право, 2020) 134–136.

¹ Про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності : Конвенція ЮНЕСКО від 14 листопада 1970 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_186 (дата звернення: 01.09.2022)

² Про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини : Конвенція ЮНЕСКО від 16 листопада 1972 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_089/print1284916761892650 (дата звернення: 01.09.2022)

³ Конституція України : Закон України 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

⁴ Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39. Ст. 333.

⁵ Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей : Закон України від 21.09.1999 р. № 1068-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 48. Ст. 405.

⁶ Про культуру : Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 24. Ст. 168.

Щодо використаного законодавцем у ст. 5.6.8. проекту нового КК поняття «забруднення», то воно більшою мірою стосується не культурних цінностей, а документів Національного архівного фонду, які також являються предметом даного складу кримінального правопорушення. Проте по суті забруднення матиме наслідком пошкодження предмета. У діючому КК України також законодавець використовує термін «забруднення», проте в іншому ракурсі – забруднення доквілля, земель, атмосферного повітря, вод тощо. Тому виходячи із зазначеного, вважаємо за доцільне відмовитися у ст. 5.6.8. проекту від поняття «забруднення».

Не зовсім зрозуміло і те, що ж саме має на увазі законодавець під поняттям «інше приведення культурної цінності у непридатний для використання стан». Приведення культурної цінності у непридатний для використання стан є нічим іншим як її знищенням. А вказівка на «інше» свідчить про не вичерпний перелік діянь та дає привід для дискусій.

Сумнівною видається пропозиція встановлення відповідальності у ст. 5.6.8. проекту за «осквернення культурних цінностей та документів Національного архівного фонду». Так, згідно тлумачного словника української мови «оскверняти» означає порушувати чистоту, святість кого-, чого-небудь, глумитися над чим-небудь високим, чистим¹. Вважаємо таке формулювання не зовсім доречним щодо зазначених предметів. Адже, для прикладу, поняття «осквернення» використовується у діючому КК України при формулюванні таких складів кримінальних правопорушень, як: незаконне утримання, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179) та осквернення або руйнування братської могили чи могили Невідомого солдата та деяких інших пам'ятників (ч. 2 ст. 297).

Як уже зазначалося, ст. 298 КК України передбачає відповідальність ще й за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, а саме за *незаконне проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт* на такому об'єкті (ч. 1 ст. 298 КК), тобто перелік діянь об'єктивної сторони даного кримінального правопорушення є не вичерпним. Натомість у проекті нового КК України ст. 5.6.15. «Роботи на об'єкті археологічної спадщини» встановлює відповідальність за вичерпний перелік ді-

янь на об'єкті археологічної спадщини з порушенням встановленого порядку, а саме: 1) *здійснення археологічної розвідки*; 2) *проведення розкопок*; 3) *проведення будівельних робіт*; 4) *здійснення випасання тварин чи інших сільськогосподарських робіт*; 5) *складування вантажу чи засмічення його відходами*. Тобто законодавець розширив конкретний перелік діянь, однак одночасно виключив з нього *підводні роботи*. Хоча відповідно до ст. 30 Закону України «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. на об'єктах підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу забороняється ведення будь-яких форм діяльності, зокрема підводно-екскурсійної, крім потреб наукових досліджень або інвентаризації. До інших робіт на об'єкті археологічної спадщини, які не зазначені в проекті КК, можна віднести також ремонт, реставрацію, зміну об'єкта культурної спадщини, переміщення (перенесення) пам'ятки на інше місце і т.п. Проведення таких робіт можливе лише у разі отримання дозволу від відповідних органів охорони культурної спадщини². Таким чином, можна зробити висновок, що краще залишити перелік робіт на об'єкті археологічної спадщини не вичерпним.

Слід також зазначити, що у ст. 298 КК наразі передбачена відповідальність за *незаконне* проведення відповідних робіт, а в проекті КК – за проведення робіт *з порушенням встановленого порядку*».

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 р. незаконним є проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних чи підводних робіт для пошуку об'єктів археологічної спадщини або пов'язаних з ними рухомих предметів за відсутності передбаченого законом дозволу, зокрема на використання металошукачів, детекторів неоднорідності ґрунту чи будь-якого іншого пошукового обладнання або відповідної технології³. Проте зазначене визначення є дещо однобічним, оскільки порушення порядку проведення таких робіт можливе не лише внаслідок неотримання дозволів, а і в процесі їх виконання навіть при наявності дозволу. У законах України «Про

² Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.

³ Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 р. 1626-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 26. Ст. 361.

¹ *Словник української мови Т. 5* (Наук. думка, 1974) 767

охорону археологічної спадщини» від 18 березня 2004 р. та «Про охорону культурної спадщини» від 8 червня 2000 р. передбачені принципи проведення археологічних розвідок та розкопок, а також обов'язки для їх виконавців, які можуть бути порушені не тільки під час проведення робіт, і й по їх завершенню (наприклад, забезпечення належної консервації об'єкта, упорядкування території тощо)¹. Проте такі порушення наразі не є кримінально каранними, хоча і можуть заподіяти суттєву шкоду об'єкту археологічної спадщини. Тому застосування у проєкті термінології «з порушенням встановленого порядку» є більш доцільним і буде мати наслідком можливість притягнення до кримінальної відповідальності не лише за незаконне проведення робіт на об'єкті археологічної спадщини, а й за інші порушення, які можуть мати місце в процесі їх проведення чи навіть після.

У ст. 298 КК та ст. 5.6.15. проєкту вживається поняття «об'єкт археологічної спадщини», який виступає місцем вчинення досліджуваного кримінального правопорушення. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» відносить до об'єктів археологічної спадщини споруди (вигляди), комплекси (ансамблі), їх частини і т.п., а також певні території². Проте зрозуміло, що археологічні розвідки, розкопки та інші подібні роботи можуть проводитися лише на певній території, а не на споруд. Тим більше, що місцем вчинення кримінального правопорушення є певна територія або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки³. Окрім того, у ст. 10 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» мова йде про проведення вищезазначених робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічної території, у зонах охорони, в історичних ареалах населених місць⁴, а не на об'єкті археологічної спадщини. У ст. 31 Закону України «Про охо-

рону культурної спадщини» дається визначення поняття «охоронювана археологічна територія», під якою розуміється включена до Списку охоронюваних археологічних територій України топографічно визначена територія чи водний об'єкт, в яких містяться об'єкти культурної спадщини або можлива їх наявність⁵. Тому більш доцільно було застосовувати і у нині діючій ст. 298 КК, і у ст. 5.6.15. проєкту замість терміну «об'єкт археологічної спадщини» більш широке поняття – «територія, пов'язана з охороною культурної спадщини».

Висновки. Стаття 298 КК України встановлює відповідальність за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. У проєкті нового КК також передбачено відповідальність за подібні діяння, проте двома окремими нормами (ст. 5.6.8. «Вандализм» та ст. 5.6.15. «Роботи на об'єкті археологічної спадщини»), які мають як свої переваги, так і недоліки. Так, у проєкті законодавець застосував більш широке поняття «культурні цінності» замість «об'єкти культурної спадщини», відмовився від такої форми діяння як «руйнування», яке по суті являє собою більш значне пошкодження, та замінив термінологію «незаконне...» на дефініцію «з порушенням встановленого порядку», що видається більш доцільним і буде мати наслідком можливість притягнення до кримінальної відповідальності не лише за незаконне проведення робіт на об'єкті археологічної спадщини, а й за інші порушення, які можуть мати місце в процесі їх проведення чи навіть після. Однак включення у ст. 5.6.8. таких нових форм діяння як «забруднення», «інше приведення культурної цінності у непридатний для використання стан» та «осквернення» є недоречним стосовно культурних цінностей та викликає привід для дискусій. Сумнівним видається наведення у ст. 5.6.15. проєкту вичерпного більш широкого, порівняно зі ст. 298 КК, переліку діянь з одночасним виключенням з нього підводних робіт. Окрім того, більш доцільно було застосовувати і у нині діючій ст. 298 КК, і у ст. 5.6.15. проєкту замість терміну «об'єкт археологічної спадщини» більш широке поняття – «територія, пов'язана з охороною культурної спадщини».

¹ Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 р. 1626-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №26. Ст. 361 ; Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. №1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №39. Ст. 333.

² Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 р. 1626-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №26. Ст. 361.

³ Тацій В, Борисов В, Тютюгін В (ред) *Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. 6-те видання* (Право, 2020) 159.

⁴ Про охорону археологічної спадщини : Закон України від 18.03.2004 р. 1626-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. №26. Ст. 361.

⁵ Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. №1805-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. №39. Ст. 333.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy 28.06.1996 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996. № 30. St. 141 (in Ukrainian)
2. Pro vyvezennia, vvezennia ta povnennia kulturnykh tsinnosti : Zakon Ukrainy vid 21.09.1999 r. № 1068-XIV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999. № 48. St. 405 (in Ukrainian)
3. Proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy : kontrolnyi tekst stanom na 14 lystopada 2022 r. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/07/14/1-kontrolnyj-tekst-proektu-kk-14-07-2022.pdf> (in Ukrainian)
4. Pro zakhyst kulturnykh tsinnosti u vypadku zbroinoho konfliktu : Konventsiiia vid 14 travnia 1954 r. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_157 (in Ukrainian)
5. Pro zakhody, spriamovani na zaboronu i zapobihannia nezakonnomu vvezenniu, vyvezenniu ta peredachi prava vlasnosti na kulturni tsinnosti : Konventsiiia YuNESKO vid 14 lystopada 1970 r. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_186 (in Ukrainian)
6. Pro kulturu : Zakon Ukrainy vid 14.12.2010 r. № 2778-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2011. № 24. St. 168 (in Ukrainian)
7. Pro okhoronu arkhеологічної спадщини : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. 1626-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2004. № 26. St. 361 (in Ukrainian)
8. Pro okhoronu vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny : Konventsiiia YuNESKO vid 16 lystopada 1972 r. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_089/print1284916761892650 (in Ukrainian)
9. Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny : Zakon Ukrainy vid 08.06.2000 r. № 1805-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 2000. № 39. St. 333 (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Bazeliuk V, Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne provedennia poshukovykh robot na obiekty arkhеологічної спадщини, znyshchennia, ruinvannia abo poshkozhenia obektiv kulturnoi spadshchyny [Criminal responsibility for the unlawful carrying out of the searching works on the object of the archaeological heritage, destruction, demolition or damaging of the objects of the cultural heritage] (Pravo, 2020) 224 (in Ukrainian)

Edited books

2. Tatsii V, Borysov V, Tiutiuhin V (red) Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna: pidruchnyk. 6-te vydannia [Criminal law of Ukraine. General part: textbook. 6th edition] (Pravo, 2020) 584 (in Ukrainian)

Non-author books

3. Slovnyk ukrainskoi movy T. 5 [Dictionary of the Ukrainian language Vol. 5] (Nauk. dumka, 1974) 767 (in Ukrainian)

Базелюк В. В.

Окремі аспекти кримінальної відповідальності за посягання на культурну спадщину як унікальне джерело інформації про минуле (порівняльний аналіз ст. 298 КК України та проєкту нового КК)

Статтю присвячено порівняльному аналізу кримінальної відповідальності за посягання на культурні цінності та об'єкти археологічної спадщини за ст. 298 КК України та проєктом нового КК України. За мету було поставлено виявити переваги та недоліки норм проєкту, які передбачають відповідальність за зазначені діяння.

За результатами дослідження зроблено висновки, що у ст. 5.6.8. проєкту законодавець застосував більш широке поняття «культурні цінності» замість «об'єкти культурної спадщини», відмовився від такої форми діяння як «руйнування», яке по суті являє собою більш значне пошкодження, а в ст. 5.6.15. замінив термінологію «незаконне...» на дефініцію «з порушенням встановленого порядку», що видається більш доцільним і буде мати наслідком можливість притягнення до кримінальної відповідальності не лише за незаконне проведення робіт на об'єкті археологічної спадщини, а й за інші порушення, які можуть мати місце в процесі їх проведення чи навіть після. Однак включення у ст. 5.6.8. таких нових форм діяння як «забруднення», «ініше приведення культурної цінності у непридатний для використання стан» та «осквернення» є недоречним стосовно культурних цінностей та викликає привід для дискусій. Сумнівним видається наведення у ст. 5.6.15. проєкту вичерпного більш широкого, порівняно зі ст. 298 КК, переліку діянь з одночасним виключенням з нього підводних робіт. Окрім того, більш доцільно було застосовувати і у нині діючій ст. 298 КК, і у ст. 5.6.15. проєкту

замість терміну «об'єкт археологічної спадщини» більш широке поняття – «територія, пов'язана з охороною культурної спадщини».

Ключові слова: об'єкт культурної спадщини, культурні цінності, об'єкт археологічної спадщини, знищення, руйнування, пошкодження, забруднення, осквернення, територія, пов'язана з охороною культурної спадщини.

Bazeliuk V. V.

Certain aspects of criminal liability for encroachment on cultural heritage as a unique source of information about the past (comparative analysis of Article 298 of the Criminal Code of Ukraine and the project of the new Criminal Code)

The article is devoted to a comparative analysis of criminal liability for encroachment on cultural values and objects of archaeological heritage under Article 298 of the Criminal Code of Ukraine and the project of the new Criminal Code of Ukraine. The goal was to identify the advantages and disadvantages of the provisions of articles 5.6.8. and 5.6.15. of the project, which provide liability for the marked acts.

Based on the results of the research, it was concluded that in articles 5.6.8. and 5.6.15. the legislator successfully applied the concept of «cultural values» instead of «objects of cultural heritage» to the project. In most cases, in legislation, these terms are used as identical, but this is not the case. From the normative definitions of the concept of «cultural values», it can be concluded that they can be created in our time, but due to their unique properties, they must be protected by the state. Therefore, «cultural values» is a broader concept than «cultural heritage» and includes for itself last.

Such a form of action as «demolition» is excluded, since «demolition» and «damaging» do not have significant differences. They boil down to the fact that the cultural value undergoes changes, loses some of its properties, but at the same time the possibility of its restoration remains. In essence, demolition is more significant damaging. Moreover, in practice, sometimes there may be difficulties in distinguishing demolition from damaging. In addition, the CC of most countries contain only the concepts of «damaging» and «destruction». Also, the terminology «illegal...» was replaced by the definition «in violation of the established order», which seems more appropriate and will result in the possibility of bringing to criminal liability not only for illegal work on the site of archaeological heritage, but also for other violations that may take place during their implementation or even after. However, inclusion in Art. 5.6.8. such new forms of action as «pollution», other rendering of cultural property unfit for use and «desecration» are inappropriate for cultural property and cause for debate. The indication in Art. 5.6.15. the project is comprehensive and wider, compared to Art. 298 of the Criminal Code, the list of acts with the simultaneous exclusion of underwater works from it. In addition, it was more expedient to apply in the currently effective Art. 298 of the Criminal Code, and in Art. 5.6.15. project, instead of the term «object of archaeological heritage», a broader concept is «territory related to the protection of cultural heritage».

Key words: object of cultural heritage, cultural values, object of archaeological heritage, destruction, demolition, damaging, pollution, desecration, territory related to the protection of cultural heritage.

Стаття надійшла до редакції: 15.09.2022 р.

Прийнята до друку: 29.10.2022 р.

Д. І. Кленка, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0001-8423-4581

ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В ПОРЯДКУ ДИСТАНЦІЙНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ: АНАЛІЗ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Постановка проблеми. Від початку повномасштабної збройної російської агресії на території України з 24 лютого 2022 року понад 89 приміщень, у яких розміщувалися 85 судових установ, зазнали пошкоджень. Деякі – до повного руйнування та розкрадання майна¹. Крім цього, на тимчасово захоплених територіях держави наразі зупинено здійснення правосуддя для запобігання загрози життю та здоров'ю суддів та учасників судового процесу. Однак навіть в умовах воєнного стану конституційне право людини на судовий захист не може бути обмежено. У зв'язку з цим відбулися зміни у територіальній підсудності справ. Законом України «Про правовий режим воєнного стану» передбачено, що у разі неможливості здійснювати правосуддя судами, які діють на території, на якій введено воєнний стан, може бути змінена територіальна підсудність судових справ, що розглядаються в цих судах, або в установленому законом порядку змінено місцезнаходження судів².

Безперечно, зміна територіальної підсудності має істотний вплив на темпоральні показники відправлення правосуддя (ускладнюється доступ осіб до суду внаслідок логістичних труднощів, збільшується кількість випадків відкладення судових засідань тощо), зокрема й у кримінальному провадженні. Найгостріше питання оператив-

ності розгляду суддями питань, віднесених до їх компетенції, стоїть під час досудового розслідування, яке, на відміну від судового провадження, має часові межі, визначені чинним КПК. Більше того, окрім загальних строків досудового розслідування, здійснення судового контролю під час досудового розслідування лімітовано й строками, встановленими для розгляду того чи іншого питання, віднесеного до компетенції слідчого судді. Тож в умовах сьогодення особливого значення набуває здійснення судового контролю під час досудового розслідування в порядку дистанційного судового провадження. Водночас відсутність нормативної регламентації окремих питань здійснення дистанційного судового провадження створюють передмову для формування неоднорідної судової практики та можуть призвести до порушення прав і законних інтересів осіб, залучених до царини кримінального судочинства. Саме тому дослідження практики слідчих суддів щодо здійснення судового контролю в режимі дистанційного судового провадження видається вельми актуальним, особливо в умовах збройного конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання використання відеоконференції у кримінальному провадженні (у тому числі дистанційного судового розгляду) досліджували такі українські науковці, як Л. М. Алексеева, М. Я. Сегай, В. М. Тертишник та ін. Окремо слід вказати на вагомий внесок у вирішення проблем нормативного закріплення використання відеоконференції у кримінальному провадженні: Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуши, І. В. Гловок, М. І. Смирнова, М. І. Пашковського та ін. Водночас здійснення судового контролю під час досудо-

¹ 'Приміщення судів України у часи війни: які постраждали найбільше' (Судово-юридична газета, 27 вересня 2022) <<https://sud.ua/uk/news/photo/250322-primischennya-sudiv-ukrayini-u-chasi-viyini-yaki-postrazhdali-naybilshe-foto>> (дата звернення: 15.10.2022)

² Цветкова К. 'Які суди зміни підсудність на час воєнного стану?' (GOLAW) <<https://golaw.ua/ua/insights/publication/yaki-sudi-zminili-pidsudnist-na-chas-voynenogo-stanu/>> (дата звернення: 15.10.2022)

вого розслідування в режимі відеоконференції (дистанційного провадження) не були предметом окремого наукового дослідження.

Метою статті є аналіз судової практики щодо здійснення дистанційного судового розгляду під час досудового розслідування, виявлення проблемних питань та формулювання можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Можливість здійснення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження (дистанційне судове провадження) не є новелою кримінального процесуального законодавства. Ще з моменту прийняття чинного КПК України законодавцем встановлено, що судове провадження може здійснюватися у режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, у тому числі яке знаходиться поза межами приміщення суду (дистанційне судове провадження), у разі: 1) неможливості безпосередньої участі учасника кримінального провадження в судовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідності забезпечення безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності судового провадження; 5) наявності інших підстав, визначених судом достатніми (ч. 1 ст. 336 КПК). Дистанційне судове провадження згідно з правилами цієї статті може здійснюватися в судах першої, апеляційної та касаційної інстанцій під час здійснення судового провадження з будь-яких питань, розгляд яких віднесено до компетенції суду (ч. 9 ст. 336 КПК).

Поштовхом для перегляду моделі дистанційного судового провадження, і не лише у кримінальному процесі, стала пандемія COVID-19. З метою попередження поширення коронавірусної інфекції у низці процесуальних кодексів було запроваджено можливість участі сторін у судових засіданнях дистанційно, за допомогою відео конференції, у тому числі використовуючи й власні технічні засоби. Однак на відміну від господарського, цивільного та адміністративного процесів, нормативна основа дистанційного судового провадження у кримінальному процесі не зазнала істотних змін, участь у судовому засіданні в дистанційному форматі поза межами приміщення суду за допомогою власних технічних засобів учасників кримінального провадження не було передбачено. І хоча ст. 336 КПК не містить прямої заборони щодо використання власних технічних засобів учасниками кри-

мінального провадження поза межами приміщення суду, Верховним Судом позначена стаття тлумачиться саме у такий спосіб (див., наприклад, постановва Верховного Суду від 1 грудня 2021 р., справа № 760/15429/20). Тож, дистанційний судовий розгляд у кримінальному провадженні існував у, так би мовити, «гібридному» стані.

Новим етапом трансформації дистанційного судового розгляду *de facto* (оскільки *de jure* модель дистанційного судового провадження наразі не змінена) у кримінальному провадженні стала повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України. Адже соціально-політичні обставини, що склалися в нашій державі після вторгнення РФ, вимагали запровадження додаткових заходів забезпечення безпеки як учасників кримінального провадження, так і працівників апаратів судів та суддів. У відповідь на такі виклики Рада суддів України прийняла рішення «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку РФ». У цьому рішенні, зокрема, зазначається, що якщо за об'єктивних обставин учасник провадження не може прибути в судове засідання, суд може допустити участь такого учасника в режимі відеоконференції за допомогою будь-яких інших технічних засобів, у тому числі і власних¹. І хоча позначене рішення й не має нормативного характеру, водночас стало єдиною підставою для здійснення дистанційного судового провадження з використанням власних технічних засобів у кримінальному процесі.

Як правило, правозастосовна практика є основним верифікатором якості закону. Водночас на сьогодні, враховуючи відсутність законодавчого закріплення можливості здійснення дистанційного судового провадження з використанням власних технічних засобів, можна сказати, що судова практика фактично є *changes maker* у низці питань, зокрема таких, як: підстави для прийняття рішення про здійснення дистанційного судового провадження з використанням власних технічних

¹ Рішення Ради суддів України «Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку рф» від 24 лютого 2022 р. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robotasudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення: 15.10.2022)

засобів, визначення комунікаційної платформи, за допомогою якої буде здійснюватися відеоконференція, порядок здійснення такого судового провадження та ін.

У межах нашого дослідження нами було проаналізовано 100 ухвал слідчих суддів щодо вирі-

шення клопотання учасників кримінального провадження про здійснення дистанційного судового розгляду під час досудового розслідування, постановлених з 1 квітня по 1 листопада 2022 року. Отримані результати можна представити у такий спосіб див. Малюнок 1.

Малюнок 1

Щодо відмови у задоволенні клопотання про здійснення дистанційного судового провадження.

Як нами проілюстровано вище, рішення про відмову у задоволенні клопотання про дистанційне судове провадження складає лише 10% від загальної кількості проаналізованих судових рішень. У більшості випадків слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотання про здійснення дистанційного судового провадження у зв'язку з відсутністю належного обґрунтування відповідних клопотань. Наприклад, в одному з рішень вказується, що «необхідність проведення судового засідання в режимі відеоконференції повинна бути належним чином обґрунтована. Разом із тим адвокатом не надано будь-яких доказів на підтвердження неможливості з'явитись в судове засідання»¹. Окремо варто зазначити, що сам факт запровадження воєнного стану та ракетні обстріли у судовій практиці не розглядаються як достатні підстави для задоволення клопотання про здійснення дистанційного судового провадження².

¹ Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 16 вересня 2022 року справа № 757/24345/22-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106384304> (дата звернення: 15.10.2022)

² Ухвала Вищого антикорупційного суду від 11 жовтня 2022 року справа № 991/4314/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106682840> (дата звернення: 15.10.2022)

Крім того, не можна оминати увагою, поляризованість позицій слідчих суддів щодо можливості здійснення дистанційного судового провадження поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Так, відмовляючи у задоволенні клопотання адвоката про розгляд його скарги в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів за допомогою системи «EasyCon», слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва аргументував своє рішення тим, що наказом Державної судової адміністрації України № 169 від 08.04.2020 р. затверджено Порядок роботи з технічними засобами відеоконференції зв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду. Проте не передбачено проведення судового засідання з використанням власних технічних засобів поза приміщенням суду в кримінальному судочинстві. Відтак, слідчий суддя позбавлений можливості проводити розгляд провадження за скаргою у режимі відеоконференції з використанням власних тех-

нічних засобів поза приміщенням суду¹. У той самий час Єдиний державний реєстр судових рішень містить низку ухвал про задоволення клопотань учасників кримінального провадження про здійснення судового розгляду в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Видається, що різниця судової практики з цього приводу викликана виключно відсутністю нормативного врегулювання здійснення дистанційного судового провадження поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Відмітимо, що законодавчі ініціативи, в яких це питання пропонується унормувати, вже зареєстровані на сайті Верховної Ради².

Щодо задоволення клопотання про здійснення дистанційного судового провадження з використанням власних технічних засобів.

Систематизація отриманих даних дає підстави стверджувати, що у більшості випадків слідчими суддями виносяться рішення про здійснення судового засідання в режимі відеоконференції з приміщення іншого суду, що складає 60% від загальної кількості проаналізованих судових рішень, та у 30% випадків слідчі судді виносять рішення про проведення судового засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів³. Такі результати аналізу судової практики надають підстави стверджувати, що хоча чинне кримінальне процесуальне законодавство й не передбачає можливості здійснення дистанційного судового розгляду з використанням власних технічних засобів, водночас здійснення судового засідання у такий спосіб є вельми затребуваним.

Враховуючи відсутність будь-яких вказівок у чинному КПК України щодо порядку здійснення судового засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду за допомогою власних

технічних засобів, значний науковий інтерес становить детальний аналіз судових рішень, якими вирішується це питання. Варто відмітити, що судовою практикою низку питань вирішує по-різному. Проілюструємо зазначене на прикладі визначення слідчими суддями питань, пов'язаних з організацією дистанційного судового розгляду. Так, деякі слідчі судді визначають дату, час та спосіб здійснення дистанційного судового засідання⁴. В інших рішеннях у резолютивній частині не міститься вказівки на те, в який спосіб здійснюватиметься дистанційний судовий розгляд (тобто не зазначається комунікаційна платформа, за допомогою якої буде здійснюватися відеоконференція)⁵. Уявляється, що такий підхід щодо визначення порядку здійснення дистанційного судового засідання не сприятиме захисту прав та законних інтересів учасників судового контрольованого провадження.

Більш правильною, на наш погляд, є практика детального визначення у судовому рішенні порядку здійснення дистанційного судового розгляду. Так, наприклад, у рішенні слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська зазначається: «...Провести судові засідання по розгляду скарги адвоката в інтересах ОСОБА_1 ...в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду. Попередити сторони, що ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву. Зобов'язати сторони подати скановані копії документів, що посвідчують особу учасника або його представника, для встановлення повноважень, письмових заяв і клопотань, письмових доказів, засвідчених електронним цифровим підписом, за один робочий день до проведення судового засідання. Відеоконференція буде проведена за допомогою системи EasyCon. Для участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції сторонам необхідно використовувати комп'ютерну техніку або смартфони з доступом до мережі Інтернету, які дозволяють передавати аудіосигнал та відеозображення. Попередити учасників справи про необхідність забезпечення участі у конференції з примі-

¹ Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 25 жовтня 2022 року справа № 757/28022/22-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106942223> (дата звернення: 15.10.2022)

² Див. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» від 23 листопада 2022 року реєстр № 8219 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40876> (дата звернення: 15.10.2022)

³ *Примітка.* Зауважимо, що хоча ч. 2 ст. 336 КПК й передбачає можливість суду прийняти рішення про здійснення дистанційного судового провадження з власної ініціативи, водночас усі проаналізовані нами рішення виносилися на підставі відповідних клопотань учасників кримінального провадження.

⁴ Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 28 жовтня 2022 року справа № 991/4943/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107005196> (дата звернення: 15.10.2022)

⁵ Ухвала слідчого судді Саксаганський районний суд м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 22 серпня 2022 року справа № 214/3684/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106400576> (дата звернення: 15.10.2022)

щення, яке б виключало наявність сторонніх звуків (шуму)¹. В іншому рішенні слідчий суддя акцентує увагу на тому, що «застосовувані в дистанційному судовому провадженні технічні засоби і технології мають забезпечувати належну якість зображення і звуку, дотримання принципу гласності й відкритості судового провадження та інформаційну безпеку. Учасникам провадження має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового провадження, ставити запитання й отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені КПК України. Хід і результати процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, повинні фіксуватися за допомогою технічних засобів відеозапису»².

Враховуючи рівень унормування питання порядку здійснення дистанційного судового засідання поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, на який ми вже неодноразово звертали увагу, вважаємо, що ухвала слідчого судді про здійснення судового розгляду у такий спосіб має бути викладена якомога детально, з максимально можливим рівнем інформативності щодо порядку здійснення судового засідання. Видається, що мінімальний обсяг відомостей, які має містити подібне судове рішення, є таким: дата та час судового розгляду; особа, яка братиме участь у судовому засіданні за допомогою відеоконференції; спосіб здійснення дистанційного судового засідання (комунікаційна платформа); вимоги до обладнання, яке має використовувати особа (тобто можливість передавати аудіосигнал та відеозображення належної якості); посилання на необхідність дотримання інформаційної безпеки; посилання на необхідність фіксування судового засідання технічними засобами відеозапису.

Щодо вибору комунікаційної платформи, за допомогою якої буде здійснюватися відеоконференція.

Контекстно відмітимо, що міжнародний досвід здійснення дистанційного судового провадження свідчить про можливість застосування різних комунікаційних платформ. Так, наприклад, у Великій

Британії дистанційний судовий розгляд здійснюється за допомогою:

- додатку ВТ MeetMe – ніякого спеціального обладнання, лише мобільні телефони. Учасникам надсилається номер конференції;
- відеоконференції Skype для бізнесу – платну бізнес-версію використовує сам суд. Учасникам достатньо завантажити звичайну версію, щоб перейти за посиланням на онлайн-засідання;
- також наразі в судах збираються збільшити кількість 'cloud video platform' (CVP) – зали судового приміщення планують обладнати спеціальними камерами, які транслюватимуть відкриті судові засідання³.

Що ж до національної практики, то проаналізовані нами судові рішення свідчать, що у 100% випадків учасниками кримінального провадження обиралася комунікаційна платформа «EasyCon» для здійснення дистанційного судового провадження з використанням власних технічних засобів.

Однак під час дослідження судової практики нами було виявлене рішення Тячівського районного суду Закарпатської області, в якому постановлено проводити судові засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів за допомогою комплексу технічних засобів та програмного забезпечення «Zoom» за участю захисника обвинуваченого ОСОБА_1⁴.

Варто зауважити, що в юридичній спільноті немає єдності щодо можливості проведення судових засідань у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Так, наприклад, І. Глішко та А. Моїсеєва вбачають такі порушення чинного КПК у проведенні судового засідання у режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів: відсутність можливості належним чином встановити особу учасника судового процесу; обізнаність особи щодо її прав та обов'язків; в дистанційному судовому засіданні не можливо забезпечити конфіденційність, неупередженість та відсутність тиску на особу, що дає показання.

¹ Ухвала слідчого судді Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 22 вересня 2022 року справа № 202/6540/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106393260> (дата звернення: 15.10.2022)

² Ухвала слідчого судді Кіровоградського районного суду міста Кіровограда від 01 серпня 2022 року справа № 404/2088/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105515598> (дата звернення: 15.10.2022)

³ 'Дистанційне правосуддя – виклик для сучасної демократії' (Центр демократії та верховенства права, 8 травня 2020) <<https://cedem.org.ua/analytics/dystantsijne-pravosuddia/>> (дата звернення: 15.10.2022)

⁴ Ухвала Тячівського районного суду Закарпатської області від 23 вересня 2022 року справа № 305/831/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106393940> (дата звернення: 15.10.2022)

Однак, уявляється, що шлях, яким йде правозастосовна практика, а саме використання системи «EasyCon», нівелює деякі з описаних потенційних порушень. Адже авторизація у системі «EasyCon» здійснюється виключно за допомогою особистого ключа КЕП/ЕЦП, тому видається, що встановлення особи – учасника процесу забезпечено автоматично, алгоритмами системи. Крім того, пам'ятка про права та обов'язки може надсилатися особам на електронну пошту, та у разі необхідності права й обов'язки можуть бути роз'яснені. Щодо забезпечення конфіденційності, то такої вимоги КПК не висуває до судового розгляду, за виключенням закритого судового засідання. У той самий час виникають істотні сумніви щодо доцільності використання комунікаційної платформи Zoom для проведення судового засідання у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. Адже авторизація користувачів Zoom відбувається шляхом введення електронної пошти та відповідного паролю. Тому виникають питання щодо належного встановлення особи – учасника процесу.

Щодо наслідків неможливості участі особи, яка подала клопотання, у дистанційному судовому провадженні з використанням власних технічних засобів, та/або переривання зв'язку.

У ході здійснення нашого дослідження нами було виявлено низку рішень слідчих суддів, у резолютивних частинах яких зазначається, що ризики технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку тощо несе учасник справи, який подав відповідну заяву¹. Зазначимо, що у проєкті Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (далі – проєкт Закону) пропонується передбачити аналогічне положення в ст. 336 КПК.

Вочевидь, таке положення (щодо покладення ризиків технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду, переривання зв'язку на учасника, який подав відповідне клопотання) зазначається слідчими суддями та про-

понується авторами проєкту закону за аналогією з іншими процесуальними кодексами, які містять відповідну норму (ч. 5 ст. 212 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 5 ст. 197 Господарського процесуального кодексу України). Однак видається, що калькування положень процесуальних кодексів інших галузей права не є правильним, адже такий підхід не враховує специфіку галузі кримінального процесу та може стати потенційно «шкідливим» з точки зору захисту прав та законних інтересів людини. Адже, як справедливо зазначає Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), вимоги справедливого судового розгляду є суворішими у сфері кримінального права, ніж у цивільному аспекті статті 6 («Морейра Ферейра проти Португалії (№2)» (Moreira Ferreira v. Portugal (no. 2)) [ВП], § 67; «Кармель Саліба проти Мальти» (Carmel Saliba v. Malta), § 67)².

Більше того, нами критично оцінюється як судова практика, в якій технічні ризики, пов'язані з участю у дистанційному судовому провадженні з використанням власних технічних засобів, покладаються на особу, яка ініціювала такий судовий розгляд, так і законодавчі ініціативи з цього приводу. Наведемо відповідні аргументи.

По-перше, не зовсім зрозумілим є змістовне навантаження такого положення, враховуючи, що наслідки переривання зв'язку та технічної неможливості участі особи у відеоконференції не передбачаються чинним законодавством.

По-друге, виникає питання щодо можливості покладення на особу ризиків переривання зв'язку та технічної неможливості участі у відеоконференції внаслідок неможливості суду забезпечити стійкий зв'язок або взагалі розпочати відеоконференцію (особливо враховуючи перебої з електропостачанням, які спостерігаються останнім часом у нашій державі).

По-третє, в аспекті досліджуваного питання необхідно звернути увагу на Висновок Консультативної ради європейських суддів № 14 (2011), у п. 5 якого зазначається, що *ІТ повинні бути інструментом або засобом удосконалення адміністрування судочинства, полегшувати доступ користувачів до судів та укріплювати гарантії, встановлені статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: доступ до правосуддя,*

¹ Див., наприклад. Ухвала слідчого судді Машівського районного суду Полтавської області від 22 вересня 2022 року справа № 948/665/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106381802>; Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 23 вересня 2022 року справа № 461/4871/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106394437> (дата звернення: 15.10.2022)

² Посібник зі статті 6 Конвенції – Право на справедливий суд (кримінально-процесуальний аспект) <https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf> (дата звернення: 15.10.2022)

неупередженість, незалежність судді, справедливість та розумні строки розгляду справи (курсив наш – Д. К.). У будь-якому разі правосуддя не може існувати окремо від осіб, що до нього звертаються, а розвиток ІТ не звільняє суди від здійснення своїх повноважень (п. 20)¹.

З наведеного вбачається, що запровадження у чинному КПК цифрових технологій (наприклад, здійснення судового розгляду в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів) у будь-якому випадку не можуть зазіхати на фундаментальне право людини на справедливий суд. У той самий час покладення на особу ризиків технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів або переривання зв'язку може стати потенційно небезпечним з точки зору забезпечення права особи на доступ до правосуддя.

У продовження дослідження питання щодо наслідків технічної неможливості участі особи, яка подала відповідне клопотання у судовому розгляді, варто звернути увагу, що сьогодні на практиці трапляються випадки, коли слідчі судді розглядають скарги, по суті, за відсутності скажника та приймають відповідні рішення², хоча згідно з ч. 3 ст. 306 КПК участь скажника є обов'язковою. Видається, що така практика має бути усунена як така, що фактично порушує право особи на доступ до правосуддя.

У сенсі вищевикладеного вважаємо необхідним звернутися до практики ЄСПЛ, у якій зазначається, що «право на судовий розгляд» не є абсолютним ані у кримінальному, ані у цивільному процесі. Воно має встановлені обмеження («Девеєр проти Бельгії» (Deweer v. Belgium), § 49; «Карт проти Туреччини» (Kart v. Turkey) [ВП], § 67). 52. Проте такі обмеження не мусять перешкоджати реалізації цього права ані у спосіб, ані у обсязі, що можуть становити загрозу самій його суті. Вони мають

переслідувати законну мету, а між вжитими засобами і метою, що переслідується, має існувати розумний пропорційний зв'язок («Герін проти Франції» (Guérin v. France) [ВП], § 37; «Омар проти Франції» (Omar v. France) [ВП]).

В іншому рішенні ЄСПЛ також повторює, що статтею 6 Конвенції чітко не передбачено право підсудного у кримінальному провадженні особисто брати участь у судових засіданнях; це право скоріше впливає з більш загального поняття справедливого суду (див., наприклад, рішення від 12 лютого 1985 р. у справі «Колоцца проти Італії» (Colozza v. Italy), п. 27, Series A № 89) Крім того, релевантною до питання, що розглядається, є позиція ЄСПЛ, відповідно до якої стаття 6 у цілому гарантує право обвинуваченого на ефективну участь у кримінальному процесі («Муртазалієва проти Росії» (Murtazaliyeva v. Russia) [ВП], § 91). Загалом, вона включає, зокрема, не лише його або її право бути присутнім, а й право заслуховувати та спостерігати за провадженням. Такі права мають на увазі в самому понятті змагальної процедури і також можуть впливати з гарантій, які містяться в підпунктах (с), (d) і (e) пункту 3 статті 6 («Стенфорд проти Сполученого Королівства» (Stanford v. the United Kingdom), § 26).

У продовження досліджуваного питання варто зазначити, що вже згадуваний проект Закону передбачає норму, відповідно до якої у випадку технічної неможливості участі у відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, *переривання зв'язку в учасника (курсив наш – Д. К.)*, участь якого є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд. Знову ж таки зазначена норма передбачає виключно наслідки переривання зв'язку в учасника, участь якого є обов'язкова, та не охоплює можливість переривання зв'язку в суді, що в умовах сьогодення є більш ніж ймовірним.

Також вважаємо необхідним наголосити на тому, що виконання такого припису може виявитися неможливим, наприклад, у випадку здійснення дистанційного судового розгляду поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів клопотання про продовження строків застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або продовження строків досудового розслідування, тобто таких питань, розгляд яких істотно обмежено в часі.

У цьому сенсі у практиці ЄСПЛ зазначається, що ... неможливість судового розгляду може

¹ Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про правосуддя та інформаційні технології (ІТ) URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-14-2011-on-justice-and-information-technologies-it-16806a1fc0> (дата звернення: 15.10.2022)

² Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 14 липня 2022 року справа № 757/12521/22-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106917208>; Ухвала слідчого судді Печерського районного суду м. Києва від 20 жовтня 2022 року справа № 757/21353/22-к URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107648019>; Ухвала слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 4 серпня 2022 року справа № 761/11074/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106808449> (дата звернення: 15.10.2022)

паралізувати проведення кримінального провадження, оскільки це може призвести до, наприклад, розсіювання доказів, спливу строку давності пред'явлення обвинувачення або судової помилки. Однак з урахуванням обставин справи цей факт, на думку ЄСПЛ, *не вважається таким, що виправдовує повну та непоправну втрату права брати участь у судовому слуханні (курсив наш – Д. К.)*¹.

Тож законодавцю необхідно дуже виважено підходити до унормування питання неможливості участі особи у дистанційному судовому розгляді поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. У врегулюванні цього питання має бути неодмінно збалансовані інтереси кримінального провадження та особи. Можна висловити пропозицію щодо оголошення перерви у судовому розгляді до з'ясування можливості відновлення зв'язку, і лише за умови неможливості поновити з'єднання перенести судовий розгляд з урахуванням строків, установлених законом, на розгляд того чи іншого питання.

Висновки. На наш погляд запровадження дистанційного судового розгляду з використанням власних технічних засобів є цілком логічним та правильним. Вважаємо, що здійснення судового контролю під час досудового розслідування у такий спосіб є не лише додатковою гарантією доступу особи до правосуддя, а й забезпечує оперативність судового контролю. Крім того, дистанцій-

ний судовий розгляд сприяє забезпеченню безпеки осіб під час війни, особливо з урахуванням можливих масованих ракетних обстрілів. Більше того, вбачається, що такий вид судового розгляду є актуальним не лише для екстраординарних порядків (наприклад, здійснення досудового розслідування та судового розгляду в особливому режимі), а й для ординарного порядку кримінального провадження.

На сьогодні спостерігається відсутність єдності судової практики з різних питань здійснення дистанційного судового розгляду. Нагадаємо, що відсутність єдності судової практики з будь-якого питання є порушення верховенства права та безпосереднім індикатором невідповідності національного законодавства стандартам якості закону². У цьому сенсі можна констатувати значне відставання кримінального процесуального законодавства від потреб правозастосовної практики. Тому, підсумовуючи вищевикладене, беззаперечним видається висновок щодо необхідності унормування здійснення дистанційного судового розгляду поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів. У той самий час законодавцю необхідно дуже виважено підходити до унормування окремих питань здійснення дистанційного судового провадження у зв'язку з необхідністю забезпечити баланс інтересів кримінального провадження та осіб, залучених до царини кримінального судочинства.

¹ COLOZZA v. Italy: Judgment of the ECtHR (N 9024/80) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00999> (дата звернення: 15.10.2022)

² Див. Шило О. Г. (ред) Єдність судової практики у вимірі стандартів якості кримінального процесуального законодавства України : монографія (Право, 2021)

REFERENCES

Legislation

Legislation

1. Projekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zabezpechennia po etapnoho vprovadzhennia Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy» vid 23 lystopada 2022 reiestr № 8219 URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40876> (in Ukrainian)
2. Vysnovok № 14 (2011) Konsultatyvnoi rady yevropeiskykh suddiv do uvahy Komitetu ministriv Rady Yevropy pro pravosuddia ta informatsiini tekhnolohii (IT) URL: <https://rm.coe.int/opinion-n-14-2011-on-justice-and-information-technologies-it-/16806a1fc0> (in Ukrainian)
3. Rishennia Rady suddiv Ukrainy «Shchodo vzhytтя nevidkladnykh zakhodiv dlia zabezpechennia staloho funktsionuvannia sudovoi vlady v Ukraini v umovakh prypynennia povnovazhen VRP ta voiennoho stanu u zviazku zi zbroinoiu ahresiieiu z boku rf» vid 24 liutoho 2022 r. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ru/news/209874_robota-sudv-ukrani-v-umovakh-vonnogo-stanu_ (in Ukrainian)

Cases

1. Ukhvala slidchoho suddi Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 16 veresnia 2022 roku sprava № 757/24345/22-k URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106384304> (in Ukrainian)
2. Ukhvala Vyshchoho antykoruptsiinoho sudi vid 11 zhovtnia 2022 roku sprava № 991/4314/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106682840> (in Ukrainian)

3. Ukhvala slidchoho suddi Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 25 zhovtnia 2022 roku sprava № 757/28022/22-k URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106942223> (in Ukrainian)
4. Ukhvala slidchoho suddi Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 28 zhovtnia 2022 roku sprava № 991/4943/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107005196> (in Ukrainian)
5. Ukhvala slidchoho suddi Saksahanskyi raionnyi sud m. Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 22 serpnia 2022 roku sprava № 214/3684/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106400576> (in Ukrainian)
6. Ukhvala slidchoho suddi Industrialnoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 22 veresnia 2022 roku sprava № 202/6540/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106393260> (in Ukrainian)
7. Ukhvala slidchoho suddi Kirovskoho raionnoho sudu mista Kirovohrada vid 01 serpnia 2022 roku sprava № 404/2088/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105515598> (in Ukrainian)
8. Ukhvala Tiachivskoho raionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 23 veresnia 2022 roku sprava № 305/831/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106393940> (in Ukrainian)
9. Ukhvala slidchoho suddi Mashivskoho raionnoho sudu Poltavskoi oblasti vid 22 veresnia 2022 roku sprava № 948/665/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106381802> (in Ukrainian)
10. Ukhvala slidchoho suddi Halytskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 23 veresnia 2022 roku sprava № 461/4871/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106394437> (in Ukrainian)
11. Ukhvala slidchoho suddi Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 14 lypnia 2022 roku sprava № 757/12521/22-k URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106917208> (in Ukrainian)
12. Ukhvala slidchoho suddi Pecherskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 20 zhovtnia 2022 roku sprava № 757/21353/22-k URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107648019> (in Ukrainian)
13. Ukhvala slidchoho suddi Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 4 serpnia 2022 roku sprava № 761/11074/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106808449> (in Ukrainian)
14. COLOZZA v. Italy: Judgment of the ECtHR (N 9024/80) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/VSS00999> (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. Shylo O. H. (red) *Yednist sudovoi praktyky u vymiri standartiv yakosti kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva Ukrainy : monohrafiia* [The unity of judicial practice in measuring the quality standards of the criminal procedural legislation of Ukraine: a monograph] (Pravo, 2021) (in Ukrainian)

Non-authored books

2. *Posibnyk zi statti 6 Konventsii – Pravo na spravedlyvyi sud (kryminalno-protsesualnyi aspekt)* [Guide to Article 6 of the Convention – Right to a fair trial (criminal procedural aspect)] <https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_UKR.pdf> (in Ukrainian)

Websites

3. 'Dystantsiine pravosuddia – vyklyk dlia suchasnoi demokratii' [Distance justice is a challenge for modern democracy] (Tsentri demokratii ta verkhovenstva prava, 8 travnia 2020) <<https://cedem.org.ua/analytics/dystantsijne-pravosuddia/>> (in Ukrainian)
4. 'Prymishchennia sudiv Ukrainy u chasy viiny: yaki postrazhdaly naibilshe' [Courthouses of Ukraine during the war: which suffered the most] (Sudovo-yurydychna hazeta, 27 veresnia 2022) <<https://sud.ua/uk/news/photo/250322-primishchennya-sudiv-ukrayini-u-chasy-viyni-yaki-postrazhdali-naybilshe-foto>> (in Ukrainian)
5. Tsvietkova K. 'Iaki sudy zminy pidsudnist na chas voiennoho stanu?' [What courts change jurisdiction during martial law?] (GOLAW) <<https://golaw.ua/ua/insights/publication/yaki-sudi-zminili-pidsudnist-na-chas-voyennogo-stanu/>> (in Ukrainian)

Клепка Д. І.

Здійснення судового контролю під час досудового розслідування в порядку дистанційного судового провадження: аналіз судової практики

У статті наводиться узагальнення судової практики щодо здійснення судового контролю під час досудового розслідування в порядку дистанційного судового провадження. Обґрунтовується, що ухвала слідчого судді про здійснення судового розгляду у такий спосіб має бути викладена якомога детально, з максимально можливим рівнем інформативності щодо порядку здійснення судового засідання. Мінімальний обсяг відомостей, які має містити подібне судове рішення, є таким: дата та час судового розгляду; особа, яка братиме участь у судово-

му засідання за допомогою відеоконференції; спосіб здійснення дистанційного судового засідання (комунікаційна платформа); вимоги до обладнання, яке має використовувати особа (тобто можливість передавати аудіосигнал та відеозображення належної якості); посилення на необхідність дотримання інформаційної безпеки; посилення на необхідність фіксування судового засідання технічними засобами відеозапису. Позитивно оцінюється практика здійснення дистанційного судового провадження за допомогою комунікаційної платформи «EasyCon». Критичне ставлення висловлюється щодо практики розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність під час досудового розслідування за відсутності скаржника через неможливість з технічних причин брати участь у такому судовому розгляді. Доводиться необхідність унормування здійснення дистанційного судового розгляду поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів із забезпеченням балансу інтересів кримінального провадження та особи.

Ключові слова:судове засідання; дистанційне судове провадження; відеоконференція, easycon.

Клепка D. I.

Implementation of judicial control during pre-trial investigation in the order of remote judicial proceedings: analysis of judicial practice

The article describes the generalization of judicial practice regarding the implementation of judicial control during a pre-trial investigation in the order of remote judicial proceedings. It is substantiated that the decision of the investigating judge to conduct the trial in this way should be set out in as much detail as possible, with the maximum possible level of informativeness regarding the procedure for conducting the court session. The minimum amount of information that such a court decision should contain is: date and time of the trial; a person who will participate in the court session using a video conference; the method of conducting a remote court session (communication platform); requirements for the equipment to be used by the person (i.e. the ability to transmit an audio signal and a video image of adequate quality); reference to the need to observe information security; a reference to the necessity of recording the court session by technical means of video recording. The practice of conducting remote court proceedings using the «EasyCon» communication platform is positively evaluated. The practice of reviewing complaints about decisions, actions or inaction during a pre-trial investigation in the absence of the complainant due to the impossibility of participating in such a trial for technical reasons was critically assessed. There is a need to standardize the implementation of remote court proceedings outside the court premises using own technical means to ensure a balance of the interests of the criminal proceedings and the individual.

Keywords: court session; remote court proceedings; video conference, easycon.

Стаття надійшла до редакції: 20.10.2022 р.

Прийнята до друку: 5.11.2022 р.

С. С. Шрамко, кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-4453-9118

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0001-8015-0807

*Не йдіть війною проти закону, прийміть закони проти війни.
Єврейське прислів'я*

ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: ЯКА ВОНА Є ПІД ЧАС ВІЙНИ І ЯКОЮ МОЖЕ БУТИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС?*

Постановка проблеми. Прогнозування стану злочинності – одна із функцій як правоохоронних органів України, так і фахівців у галузі запобіжної діяльності.

Фактор війни у прогнозах злочинності на території України присутній з 2014 року. Однак масштаб його впливу різко змінився із 24 лютого 2022 року: із конкретно локального характеру (маються на увазі бойові дії на сході держави, тимчасово окуповані території Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей) він набув територіально всеохоплюючого характеру. Із введенням воєнного стану в Україні виникла й низка умов, що прямо чи опосередковано стали впливати на криміногенну ситуацію в державі. Тому оцінка криміногенних ризиків з перспективою можливості зниження їх негативного впливу на стан безпеки в Україні у воєнний та післявоєнний періоди є нагальною для юридичної науки і правоохоронної практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прогнозування злочинності – питання, що набуло значного рівня теоретичної розробленості у роботах українських кримінологів.

Аналізуючи публікації із цієї тематики, слід звернути увагу на колективну монографію В. В. Го-

ліни, М. Г. Колодяжного та С. Ю. Лукашевича «Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні» (2012 р.), в якій автори розглядають програмно-цільовий підхід у запобіганні злочинності, обґрунтовують необхідність реалізації кримінологічної політики в Україні шляхом створення виокремлених одне від одного державної програми і державного плану та відповідних їм регіональних планів протидії злочинності¹.

Енциклопедичні статті, присвячені кримінологічному прогнозуванню, за авторством Ю. В. Орлова у Великій українській кримінологічній енциклопедії (2021 р.) висвітлюють загальні положення про кримінологічний прогноз та основи його складання².

* *Примітка.* Статтю підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105615).

¹ Голіна В. В., Колодяжний М. Г., Лукашевич С. Ю. *Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні* (Право, 2012) 304

² Орлов Ю. В. *Прогноз кримінологічний. Велика українська кримінологічна енциклопедія* : у 2х т. Т. 2 : М-Я (Факт, 2021) 371–372; – *Прогнозування кримінологічне. Велика українська кримінологічна енциклопедія* : у 2х т. Т. 2 : М-Я (Факт,

Грунтовному дослідженню тенденцій та закономірностей кримінальної ситуації в Україні за 2013–2021 роки присвячена монографія фахівців Державного науково-дослідного інституту МВС України «Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції. 2021 рік»¹. Автори на основі статистичних даних та емпіричних досліджень здійснили аналіз процесів і явищ, що визначали криміногенну та безпекову ситуацію, що може стати у нагоді й для розроблення кримінологічних прогнозів і в подальшому.

Деякі тенденції злочинності в Україні, її кількісно-якісні показники та детермінація в умовах російської агресії викладені у науковій статті О. Г. Колба².

Тематиці війни та її впливу на криміногенність українського суспільства, кримінологічній оцінці подій, що розгортаються в нашій державі, починаючи з 2014 року, та «поствоєнному синдрому» учасників конфлікту як фактору погіршення криміногенної ситуації присвячений збірник наукових праць «Війна і злочинність» (м. Северодонецьк, 2021 рік)³, що вийшов друком майже за рік до трагедії українського народу, яка розпочалася 24 лютого 2022 року.

Питанням забезпечення публічної безпеки і порядку в Україні (у тому числі й у прифронтових районах), застосування кримінального, адміністративного та ін. законодавства, реалізації прав людини у діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану тощо присвячено і низку наукових заходів, що мали місце протягом 2022 року⁴.

Однак, не зважаючи на значне теоретичне підґрунтя, наразі на загальнодержавному рівні немає жодної комплексної програми боротьби зі злочинністю, що враховувала би зміни у криміногенній ситуації на короткострокову чи багаторічну пер-

спективу, за прикладом, зокрема, схваленого Урядом Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2022–2024 роки⁵. Крім того, саме прогнозування стану злочинності здійснюється переважно лише на рівні наукових публікацій. Майже у кожній фундаментальній кримінологічній роботі, присвяченій або конкретному виду злочинності, або певному періоду розвитку нашої держави (наприклад, тенденціям злочинності в період COVID-19⁶), в тій чи іншій мірі висловлюються і погляди експертів-кримінологів щодо стану криміногенної ситуації як в Україні, так і в світі. Проте особливості її трансформації під впливом факторів, що продукуються бойовими діями, мають перспективи подальших наукових розробок.

Метою статті є визначення на основі наявних тенденцій у стані злочинності в Україні векторів її розвитку у найближчому майбутньому задля виявлення критичних точок детермінант, корекційний вплив на які дозволить зменшити ризики віктимізації населення у період режиму воєнного стану та після його скасування.

Виклад основного матеріалу. Із введенням 24 лютого 2022 року воєнного стану, що триває й досі, реальність українців зазнала докорінних змін. Російська агресія та бойові дії, пов'язані із захистом населення України від неї, сприяли переходу регіонів у стан постійної боеготовності, що не могло не вплинути і на стан криміногенної ситуації, про яку начальник департаменту організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України Олексій Сергєєв у червні 2022 року зазначив, що вона значно покращилася порівняно із 2021 роком, а кримінальних правопорушень за аналогічний період минулого року зареєстровано на 16% менше⁷. «Про загострення криміногенної ситуації зараз не слід вести мови. Відзначається зменшення вдвічі злочинів проти власності, пограбувань, розбійних нападів тощо. Ситуація на дорогах також стала

2021) 373–374. – *Прогнозування індивідуальної злочинної поведінки. Велика українська кримінологічна енциклопедія* : у 2х т. Т. 2 : М-Я (Факт, 2021) 374–375.

¹ Вербенського М. І. (ред) *Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції 2021 рік : монографія* (ТВОРИ, 2022) 340

² Колб О. Г. «Феномен» злочинності України та особливості її детермінації в умовах російської агресії» (2022) 1 (18). Вісник Пенітенціарної асоціації України 22–28. <DOI: 10.34015/2523–4552.2022.1.03.>

³ Поклад В. (ред) *Кримінологічні дослідження: збірник наук. праць* (Луган. держ. універ. внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка; Луган. гуман. центр. – Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2021) 161

⁴ *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану* : збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року) 498; *Нова архітектура безпекового середовища України* : збірник тез Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23 грудня 2022 р.) 196 та ін.

⁵ «Уряд схвалив прогноз економічного і соціального розвитку України на 2022–2024 роки» (Урядовий портал) <<https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-prognoz-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-2022-2024-roki>> (дата звернення : 10.09.2022).

⁶ Калініна А. В. «Пандемія вірусу vs правопорядок: кримінологічний прогноз» (2020) 39 *Питання боротьби зі злочинністю* 39–45 <DOI:10.31359/2079-6242-2020-39-39.>

⁷ Стещенко А., Перун В. «Криміногенна ситуація у воєнний час значно покращилася, – Сергєєв» (LB-UA, 9 червня 2022) <https://lb.ua/society/2022/06/09/519518_kriminogenna_situatsiya_voieniy_chas.html> (дата звернення : 10.09.22).

кращою. Кількість ДТП стала втричі меншою. А кількість загиблих у них знизилася на чверть», – охарактеризував особливості криміногенної ситуації очільник зазначеного Департаменту.

У свою чергу, начальник Департаменту карного розшуку Національної поліції України Вадим Дзюбинський, характеризуючи криміногенну ситуацію в Україні за перше півріччя, зазначив, що з початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України упродовж перших двох місяців спостерігалось зниження рівня злочинності майже за всіма видами злочинів. Однак із травня місяця в державі почала спостерігатися інша тенденція – щодо збільшення рівня злочинності у порівнянні з початком російської військової агресії, а також – збільшення рівня окремих видів злочинів і у порівнянні з минулими роками. Деталізуючи тенденції злочинності в Україні, Вадим Дзюбинський зазначив: «Щодо загальної злочинності, то вона за півроку зменшилася на 25% у порівнянні з попереднім роком. При цьому рівень злочинності тяжких і особливо тяжких злочинів залишився майже на рівні минулого року. Кількість навмисних вбивств у нас збільшилася за півроку на 9,1% у порівнянні з 2021 роком – це і через військову агресію, і вбивства, які були вчинені на окупованих і деокупованих територіях»¹.

¹ 'Матеріали брифінгу МВС України «Вплив війни на злочинність в Україні»' (Укрінформ) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3536394-vpliv-vijni-na-zlocinnist-v-ukraini.html>> (дата звернення: 10.09.2022).

Отже, за оцінками Національної поліції України криміногенної ситуації в державі у різні періоди 2022 року, маємо дещо суперечливу інформацію. Тому розглянемо статистичні дані Офісу Генерального прокурора щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень за 2022 рік загалом та порівняємо їх із аналогічним показником за 2021 рік за деякими видами кримінальних правопорушень (таблиця 1). Всього за 2022 рік було обліковано 362 636 кримінальних правопорушення, що 12,8% більше, ніж у 2021 році (тоді було обліковано 321 443 кримінальних правопорушення). При цьому обліковано 105 559 особливо тяжких злочинів (проти 12 108 злочинів аналогічної тяжкості у 2021 році, зростання показника на 871,8%), 125 656 тяжких (проти 111 955 злочинів у 2021 році, зростання показника на 12,2%), 57 064 нетяжких (проти 94 106 у 2021 році, зниження показника на (- 39,4%) та 73 543 кримінальних проступки (проти 100 707 кримінальних проступків у 2021 році, зниження показника на (- 27,0%))².

² 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2022 року, Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2022 року' (Офіс Генерального прокурора) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>>

³ Примітка. Таблиця підготована на основі даних Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2022 року ['Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2022 року, Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2022 року' (Офіс Генерального прокурора) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>>]

Таблиця 1

Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень у 2021 та 2022 роках³

№ п/п	Вид кримінальних правопорушень	2021 рік	2022 рік	Динаміка
1	Злочини проти основ національної безпеки України	520	17 422	3 250,4%
2	Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи	33 657	43 199	28,4%
3	Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи	782	1 535	96,3%
4	Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи	930	623	- 33,0%
5	Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	5 701	3 031	- 46,8%

³ Примітка. Таблиця підготована на основі даних Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2022 року ['Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2022 року, Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за грудень 2022 року' (Офіс Генерального прокурора) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>>]

№ п/п	Вид кримінальних правопорушень	2021 рік	2022 рік	Динаміка
6	Кримінальні правопорушення проти власності	158 139	113 137	– 28,5%
7	Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності	5 469	3 414	– 37,6%
8	Кримінальні правопорушення проти довкілля	5 416	4 018	– 25,8%
9	Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки	6 487	7 333	13,0%
10	Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва	1 254	719	– 42,7%
11	Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту	13 493	12 755	– 5,5%
12	Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності	5 985	4 042	– 32,5%
13	Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення	29 587	34 398	16,2%
14	Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	1 000	2 624	62,4%
15	Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів	20 305	19 824	– 2,4%
16	Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку	3 310	3 415	3,2%
17	Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг	18 330	11 617	– 36,6%
18	Кримінальні правопорушення проти правосуддя	7 198	3 636	– 49,5%

№ п/п	Вид кримінальних правопорушень	2021 рік	2022 рік	Динаміка
19	Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)	3 037	13 766	353,3%
20	Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	253	62 128	24 456,5%

Таким чином, рівень цілої низки кримінальних правопорушень зазнав яскраво помітних змін як щодо аномального зростання їх кількості, так і щодо певного його зниження, що сформувало першу в історії незалежної України картину криміногенної реальності під час воєнного стану. Проаналізуємо головні тенденції у криміногенній ситуації в Україні протягом воєнного та післявоєнного періоду (короткостроковий кримінологічний прогноз).

1) Збільшення питомої ваги особливо тяжких злочинів у структурі злочинності. На тлі обліку діянь, що кваліфікуються як особливо тяжкі злочини, збільшення цього показника пояснюється ще й внесенням змін до КК України у зв'язку із введенням до складу багатьох злочинів обтяжуючої обставини у виді вчинення діяння в умовах воєнного стану або надзвичайної ситуації. Відлуння цієї тенденції зберігатиметься і після закінчення воєнного стану, зокрема й за рахунок фіксації таких злочинів на деокупованих територіях. Відповідно кількість нетяжких злочинів та кримінальних проступків закономірно зменшується.

2) Збільшення у структурі злочинності сегменту злочинів проти основ національної безпеки. Ця тенденція також матиме поступове зниження. Різке зростання рівня цих злочинів у 2022 році задасть темп і в найближчий час. Наразі питома вага таких злочинів складає 4,8% супроти 0,2% у 2021 році. В наш час своєрідним «лідером» серед злочинів цієї групи є діяння, передбачені статтею 110 КК України – посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, що є першим кроком у нелюдській поведінці ворога-агресора на території нашої держави. Хоча питома вага таких злочинів і до 2022 року в структурі злочинів проти основ національної безпеки була вагомою (зазвичай це була друга позиція), найбільша частка фіксувалася, як правило, за державною зрадою (стаття 111 КК України). Зменшення питомої ваги злочинів проти основ національної

безпеки в структурі злочинності в Україні буде мати місце лише у разі припинення російської агресії.

3) Продовження російсько-української інформаційної (гібридної) війни. Про масштаб і тривалість цього явища у світі свідчить наявність статті у загальнодоступному та всесвітньовідомому і популярному довідковому Інтернет-ресурсі «Wikipedia. Вільна енциклопедія», де вона характеризується, як: «...комплекс заходів, постійно здійснюваних урядовими та неурядовими організаціями Росії та України в інформаційному просторі України, Росії, інших країн і міжнародних організацій, спрямованих на отримання стратегічно-політичних переваг шляхом деморалізації або введення в оману противника та протидії заходам іншої сторони у глобальному протистоянні Росії і України, а також протистоянні Росії та «Західного світу»¹.

До розділу XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» КК України включено низку складів кримінальних правопорушень, які посягають на інформаційну складову безпеки держави. Серед таких правопорушень, діяння, передбачені статтею 436 («Пропаганда війни») та статтею 436¹ («Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів») КК України. Водночас Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції» від 3 березня

¹ 'Російсько-українська інформаційна війна' (Wikipedia) <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0> (дата звернення: 24.04.2022).

2022 р. №2110-IX в аналізованому розділі з'явилася ще одна норма, якою у статті 436² встановлено заборону виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікацію її учасників¹.

4) Зростання кількості злочинів, пов'язаних із фізичним знищенням українського народу. Зокрема, в першу чергу маються на увазі такі злочини як вбивство (стаття 115 КК України), насильницьке зникнення (стаття 146¹ КК України), порушення законів та звичаїв ведення війни, поєднане з умисним вбивством (стаття 438 частина 2 КК України) тощо.

5) Поширення кримінальних правопорушень, що пов'язані із агресивним станом особи. Ця тенденція стосується як побутових злочинів (нанесення тілесних ушкоджень, вбивство, домашнє насильство та ін.), так і певних «публічних» кримінальних правопорушень.

До характеристики цієї тенденції необхідно обов'язково вказати, що на тлі протистояння російській агресії відбувається жорстка диференціація українського суспільства: для частини населення перебування у стані війни є постійним (а звідси і перманентне знаходження у стані стресу, формування посттравматичного синдрому), тоді як для іншої такого явища немає, люди абстрагуються від ситуації, що має місце в Україні, а особливо, коли проживають у регіонах, на території яких не відбувалися бойові дії.

Із цією тенденцією пов'язане і зростання рівня злочинів за статтею 263 КК України («Незаконне поведіння зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами»), оскільки зброя стала більш доступною, населення агресивно налаштоване на захист свого життя та майна від ворога і т.п.

6) Зниження рівня злочинів проти власності буде відбуватися і надалі. Таке явище пов'язане, по-перше, із величезною статистичною прірвою та надзвичайно високим рівнем латентності цієї групи злочинів. Причинами цього є: небажання потерпілих у тяжкий час звертатися до правоохоронних органів із повідомленням про вчинення щодо них злочину, неможливість такого звернення через смерть особи, майно якої привласнюється злочинцем, неповідомлення про факт злочину про-

ти власності громадянами через нерозуміння того, що вони стали свідками кримінального правопорушення (наприклад, грабіж, що вчиняється на руїнах будівель, що постраждали внаслідок обстрілів) тощо. Другою і діаметрально протилежною причиною зменшення злочинів проти власності є відмова від злочинних намірів на привласнення чужого майна через ментальну єдність українців перед ворогом.

7) Використання надання гуманітарної допомоги як прикриття кримінально-каранної поведінки. Ця тенденція охоплює кримінальні правопорушення від незаконної торгівлі гуманітарної допомогою (стаття 201² «Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» КК України) до контрабанди наркотичних речовин (стаття 305 «Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів» КК України). Не зважаючи на те, що криміналізація незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги відбулася ще в березні 2022 року, це негативне явище і надалі набуватиме поширення доти, доки існуватиме необхідність надання населенню гуманітарної підтримки.

8) Зниження рівня кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту. Введення воєнного стану стало причиною для зміни ситуації на автошляхах України, насамперед, через вимоги забезпечення державної і громадської безпеки. Фактор війни зіграв, як не парадоксально, в цьому випадку певну позитивну роль, відкоригувавши всі елементи трикутника «особа – механізм – дорога». Головними заходами забезпечення дорожнього руху в цей час стали: 1) посилення контрольно-пропускного режиму на автошляхах населених пунктів, зокрема тих, що межують з районами бойових дій шляхом розміщення блокпостів; 2) використання додаткових загороджувальних конструкцій на окремих ділянках автомобільних доріг у населених пунктах, що межують із районами бойових дій (у першу чергу з превентивною метою блокування (уповільнення) руху військової техніки держави-агресора, що вплинуло й на дотримання вимог допустимої швидкості водіями автотранспорту); 3) скорочення часу перебування на дорогах цивільного транспорту через введення комендантської години; 4) від-

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення кримінальної відповідальності за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції: Закон України від 3 березня 2022 р. №2110-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text> (дата звернення : 10.09.22).

новлення автоматичної фіксації порушень ПДР; 5) введення особливого порядку застосування обмеження права на керування транспортним засобом; 6) проведення інформаційно-просвітницької роботи державними і правоохоронними органами щодо профілактики ДТП з урахуванням вимог воєнного стану та ін.

Отже, ми розглянули головні тенденції у стані злочинності в Україні, що впливатимуть на неї і після закінчення воєнного стану. Однак безліч кримінально-правових питань, що поставали і будуть поставати перед правоохоронцями та науковцями у найближчий час, сприятимуть швидким змінам у криміногенній ситуації в державі.

Висновки. Таким чином, не зважаючи на те, що фактор війни у прогнозах злочинності на території України присутній з 2014 року, масштаби російської агресії у 2022 році викривили криміногенну ситуацію в Україні у такий спосіб, який важ-

ко було передбачити завчасно. Наразі у стані злочинності в нашій державі наявні такі тенденції, що визначають вектори її розвитку у найближчому майбутньому як у період режиму воєнного стану, так після його закінчення: збільшення питомої ваги особливо тяжких злочинів у структурі злочинності, збільшення у структурі злочинності сегменту злочинів проти основ національної безпеки, продовження російсько-української інформаційної (гібридної) війни, зростання кількості злочинів, пов'язаних із фізичним знищенням українського народу, поширення кримінальних правопорушень, що пов'язані із агресивним станом особи, зниження рівня злочинів проти власності, використання надання гуманітарної допомоги як прикриття кримінально-каранної поведінки, зниження рівня кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti za vyhotovlennia ta poshyrennia zaboronenoї informatsiinoї produktsii: Zakon Ukrainy vid 3 bereznia 2022 r. №2110-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2110-20#Text> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Holina V. V., Kolodiaznyi M. H., Lukashevych S. Yu. *Derzhavne prohramuvannia i rehionalne planuvannia zakhodiv zapobihannia zlochynnosti v Ukraini* [State programming and regional planning of crime prevention measures in Ukraine] (Pravo, 2012) 304 (in Ukrainian)

Edited books

2. Verbenskoho M. I. (ed) *Kryminalna sytuatsiia v Ukraini: osnovni tendentsii. 2021 rik : monohrafiia* [Criminal situation in Ukraine: main trends. 2021: monograph] (TVORY, 2022) 340 (in Ukrainian)
3. Poklad V. (red) *Kryminolohichni doslidzhennia: zbirnyk nauk. prats.* [Criminological studies: collection of sciences. works] (Luhan. derzh. univer. vnutr. sprav im. E. O. Didorenka; Luhan. human. tsentr. – Sievierodonetsk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, 2021) 161 (in Ukrainian)

Part of the books

4. Orlov Yu. V. *Prohnoz kryminolohichnyi. Velyka ukrainska kryminolohichna entsyklopediia : u 2kh t. T. 2 : M-Ya* [The forecast is criminological. Great Ukrainian criminological encyclopedia: in 2 volumes, T. 2] (Fakt, 2021) 371–372 (in Ukrainian)
5. – *Prohnozuvannia kryminolohichne. Velyka ukrainska kryminolohichna entsyklopediia : u 2kh t. T. 2 : M-Ya* [Criminological forecasting. Great Ukrainian criminological encyclopedia: in 2 vols. Vol. 2: M-Ya] (Fakt, 2021) 373–374 (in Ukrainian)
6. – *Prohnozuvannia indyvidualnoi zlochynnoi povedinky. Velyka ukrainska kryminolohichna entsyklopediia : u 2kh t. T. 2 : M-Ya* [Prediction of individual criminal behavior. Great Ukrainian criminological encyclopedia: in 2 vols. Vol. 2: M-Ya] (Fakt, 2021) 374–375 (in Ukrainian)

Journal articles

7. Kolb O. H. '«Fenomen» zlochynnosti Ukrainy ta osloblyvosti yii determinatsii v umovakh rosiiskoi ahresii' [The «phenomenon» of criminality in Ukraine and the weakening of its determination in the conditions of Russian aggression] (2022) 1 (18). *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy* 22–28 <DOI: 10.34015/2523-4552.2022.1.03.> (in Ukrainian)

8. Kalinina A. V. 'Pandemiia virusu vs pravoporiadok: kryminolohichniy prohnaz' [Virus pandemic vs law and order: criminological forecast] (2020) 39 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 39–45 <DOI:10.31359/2079-6242-2020-39-39.> (in Ukrainian)

Conference paper

9. *Diialnist derzhavnykh orhaniv v umovakh voiennoho stanu* : zbirnyk materialiv Mizhnarodnoho naukovopraktychnoho onlain-seminaru [Activities of state bodies under martial law: a collection of materials of the International Scientific and Practical Online Seminar] (m. Kryvyi Rih, 29 kvitnia 2022 roku) 498 (in Ukrainian)
10. *Nova arkhitektura bezpekovoho seredovyshcha Ukrainy* : zbirnyk tez Vseukr. nauk.-prakt. Konf [The new architecture of the security environment of Ukraine: a collection of theses of Vseukr. science and practice conf.] (m. Kharkiv, 23 hrudnia 2022 r.) 196 (in Ukrainian)

Websites

11. 'Tedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za hruden 2022 roku, Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia po derzhavi za hruden 2022 roku' [Unified report on criminal offenses by state for December 2022, Unified report on criminal offenses by state for December 2022] (Ofis Heneralnoho prokurora) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>> (in Ukrainian)
12. 'Materialy bryfinhu MVS Ukrainy «Vplyv viiny na zlochynnist v Ukraini»' [Materials of the briefing of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine «The impact of war on crime in Ukraine»] (Ukrinform) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/3536394-vplyv-vijni-na-zlocinnist-v-ukraini.html>> (in Ukrainian)
13. 'Rosiisko-ukrainska informatsiina viina' [Russian-Ukrainian information war] (Wikipedia) <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0> (in Ukrainian)
14. Steshenko A., Perun V. 'Kryminohenna sytuatsiia u voiennyi chas znachno pokrashchylasia, – Serhieiev' [The criminogenic situation during the war improved significantly, – Sergeev] (LB-UA, 9 chervnia 2022) <https://lb.ua/society/2022/06/09/519518_kriminogenna_situatsiya_voienniy_chas.html> (in Ukrainian)
15. 'Uriad skhvalyv prohnaz ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2022–2024 roky' [The government approved the forecast of economic and social development of Ukraine for 2022–2024] (Uriadovyi portal) <<https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-shvaliv-prognoz-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-2022–2024-roki>> (in Ukrainian)

Шрамко С. С., Калініна А. В.

Злочинність в Україні: яка вона є під час війни і якою може бути у післявоєнний час?

У статті на основі загальної характеристики криміногенної ситуації в Україні у період воєнного стану визначено головні тенденції (вектори) розвитку злочинності у найближчому майбутньому. Визначено, що фактор війни у прогнозах злочинності на території України присутній з 2014 року. Однак масштаб його впливу різко змінився із 24 лютого 2022 року: із конкретно локального характеру (маються на увазі бойові дії на сході держави, тимчасово окуповані території Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей) він набув територіально всеохоплюючого характеру.

Проаналізовано статистичні показники Офісу Генерального прокурора за видами злочинів за 2022 та 2021 роки. Встановлено, що загалом за 2022 рік обліковано на 12,8% кримінальних правопорушень більше, ніж за 2021 рік. При цьому кількість облікованих особливо тяжких злочинів зросла на 871,8%, тяжких – зросла на 12,2%. Кількість облікованих нетяжких злочинів знизилася на 39,4%. Кількість кримінальних проступків також зменшилася на 27,0% порівняно з 2021 роком.

Серед таких тенденцій виявлено: такі тенденції, що визначають вектори її розвитку у найближчому майбутньому як у період режиму воєнного стану, так після його закінчення: збільшення питомої ваги особливо тяжких злочинів у структурі злочинності, збільшення у структурі злочинності сегменту злочинів проти основ національної безпеки, продовження російсько-української інформаційної (гібридної) війни, зростання кількості злочинів, пов'язаних із фізичним знищенням українського народу, поширення кримінальних правопорушень, що пов'язані із агресивним станом особи, зниження рівня злочинів проти власності, використання надання гу-

манітарної допомоги як прикриття кримінально-караної поведінки, зниження рівня кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту.

Ключові слова: кримінологічний прогноз, безпека, злочинність, гуманітарна допомога, дорожньо-транспортна пригода.

Shramko S. S., Kalinina A. V.

Crime in Ukraine: what is it like during the war and what can it be like in the post-war period?

The main trends (vectors) of the development of crime in the near future have been determined on the basis of the general characteristics of the criminogenic situation in Ukraine during the period of martial law. It was underlined, that the war factor in crime forecasts on the territory of Ukraine has been present since 2014. However, the scale of its influence has changed dramatically since February 24, 2022: from a specifically local character (meaning the fighting in the east of the state, the temporarily occupied territories of the Autonomous Republic of Crimea, Donetsk and Luhansk regions) it has acquired a territorially all-encompassing character.

Statistical indicators of the Prosecutor General's Office by types of crimes for 2022 and 2021 were analyzed. It was established that, in general, 12.8% more criminal offenses were registered in 2022 than in 2021. At the same time, the number of registered especially serious crimes increased by 871.8%, serious crimes – increased by 12.2%. The number of recorded minor crimes decreased by 39.4%. The number of criminal misdemeanors also decreased by 27.0% compared to 2021.

Statistical indicators of the Prosecutor General's Office by types of crimes for 2022 and 2021 were analyzed. It was established that, in general, 12.8% more criminal offenses were registered in 2022 than in 2021. At the same time, the number of registered especially serious crimes increased by 871.8%, serious crimes – increased by 12.2%. The number of recorded minor crimes decreased by 39.4%. The number of criminal misdemeanors also decreased by 27.0% compared to 2021.

Key words: criminological prognosis, security, crime, humanitarian aid, traffic accident.

Стаття надійшла до редакції: 20.10.2022 р.

Прийнята до друку: 5.11.2022 р.

А. В. Калініна, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0001-8015-0807

ЗАПОБІГАННЯ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИМ ПРИГОДАМ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ*

Постановка проблеми. Одним із ключових елементів інфраструктури держави є транспортна мережа, до складу якої входять дороги, залізничні колії, повітряні коридори, водні шляхи, трубопроводи й ін. Від стану шляхів сполучення залежать не лише внутрішньодержавні та міждержавні перевезення, а й значний сегмент соціального, економічного й екологічного благополуччя населення. Саме тому питання безпеки на транспортних шляхах взагалі і на дорогах зокрема є одними з найактуальніших для світової спільноти. Важливість цих питань підкреслюється й особливою увагою до забезпечення дорожнього руху з боку міжнародних організацій, у тому числі й Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Саме ООН свого часу стала ініціатором конкретних дій з забезпечення дорожнього руху та сприяла підписанню кількох міжнародних документів у цій сфері. Головним із таких документів для України можна визнати Конвенцію про дорожній рух 1968 року, що була ратифікована Україною із застереженням і заявами Указом Президії ВР УРСР № 2614-VIII від 25.04.1974 р.¹ Також із метою привернення уваги держав-членів ООН до проблеми безпеки дорожнього руху Генеральною Асамблеєю ООН у резолюціях «Підвищення безпеки дорожнього руху у всьому світі» № 64/255 від 2 березня 2010 р.²

і «Підвищення безпеки дорожнього руху у всьому світі» № 74/299 від 20 серпня 2020 р.³ було проголошено відповідно період з 2011 по 2020 роки Десятиліттям дій з безпеки дорожнього руху, а період з 2021 по 2030 роки – другим Десятиліттям дій.

Відповідно до світового рейтингу смертності від дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), складеного дослідницькою компанією «World life expectancy» на основі статистичних даних Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна належить до держав із середнім рівнем смертності від ДТП і посідає 125 місце із 183 держав. Однак оптимістичність такого рейтингу нівелюється, якщо звернути увагу на рейтинг смертності у європейському регіоні. Тут 125 місце змінюється на 3-тє, і наша держава поступається лише Боснії та Герцеговині і Республіці Албанія⁴.

Із введенням з 24 лютого 2022 року воєнного стану, який триває і дотепер, у стані безпеки дорожнього руху, як і у всіх інших сферах суспільного життя українців, сталися певні трансформації. Його підтримання, особливо у прифронтових регіонах, стало відбуватися у світлі оборонної діяльності держави. Низка питань, що одразу ж виникли, потребувала свого нагального вирішення: від імперативу дотримання правил дорожнього руху громадянами до кадрового забезпечення Національної поліції.

* Статтю підготовлено на виконання теми фундаментального наукового дослідження НДІ ВПЗ «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації в УкрІНТЕІ 0120U105615).

¹ Конвенція про дорожній рух, ратиф. із застереженням і заявами Указом Президії ВР УРСР № 2614-VIII від 25.04.74. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text (дата звернення: 01.11.2022).

² Improving global road safety. Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2010. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/477/13/PDF/N0947713.pdf?OpenElement> (last accessed : 01.11.2022).

³ Improving global road safety. Resolution adopted by the General Assembly on 31 August 2020. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/226/30/PDF/N2022630.pdf?OpenElement> (last accessed : 01.11.2022).

⁴ 'WORLD ROAD TRAFFIC ACCIDENT REPORT!' (WORLD LIFE EXPECTANCY) <<https://www.worldlifeexpectancy.com/world-road-traffic-accidents-report>> (last accessed : 01.11.2022).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання безпеки дорожнього руху, дорожньо-транспортної аварійності та її наслідків, а також авто-транспортної злочинності у своїх наукових роботах висвітлювали: В. С. Батиргарєєва, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, С. М. Гусаров, В. В. Кищун, М. Г. Колодяжний, І. М. Копотун, В. А. Мисливий, О. В. Новіков, К. О. Полтава, М. М. Рудик, С. С. Шрамко та ін.

Кримінологічну характеристику та можливість запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або із тяжкими тілесними ушкодженнями, розглядала у своїх роботах у 2012–2014 роках (у тому числі й на дисертаційному та монографічному рівнях) К. О. Полтава. Проте деякі положення та пропозиції, що були викладені авторкою, наразі є застарілими і потребують доопрацювання відповідно до сучасних реалій, що однак не зменшує загальнотеоретичного значення отриманих нею результатів¹.

Показники вимірювання кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, а також географію таких правопорушень у 2013–2020 роки досліджував у своїх роботах О. В. Новіков². Ґрунтовну оцінку дорожньо-транспортної аварійності останніх років в Україні та тяжкості її наслідків надав Б. М. Головкін³. Культуру учасників дорожнього руху, зокрема й культурологічну концепцію дорожнього руху, вивчали В. В. Голіна, В. С. Батиргарєєва, С. С. Шрамко та ін. В. С. Батиргарєєва також є однією із дослідниць дорожньо-транспортної смертності й травматизму у вимірі public health, а також віктимологічних ризиків для учасників дорожнього руху⁴.

Особливості відповідальності за різні авто-транспортні правопорушення в європейських кра-

їнах, стратегію Vision Zero, інституційні засади забезпечення дорожнього руху у країнах ЄС, США, Великій Британії, Канаді, Австралії, розвинених азійських державах, а також положення міжнародних нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення безпеки дорожнього руху, аналізував у своїх роботах М. Г. Колодяжний⁵.

Питанням юридичної відповідальності за керування транспортними засобами у стані сп'яніння, що є актуальними для кримінологічного вивчення особи злочинця, а також кримінологічної профілактики кримінальних правопорушень, передбачених статтями 286 та 286¹ КК України, присвячена монографія С. С. Вітвіцького, М. Ю. Веселова та Р. М. Пилипів (2022 р.). У вказаній науковій роботі проаналізовано і правові підстави та практику примусового вилучення транспортних засобів за керування у стані сп'яніння в умовах воєнного стану⁶.

У попередніх роботах авторкою вивчалися окремі аспекти кримінологічного законодавства у сфері забезпечення дорожнього руху, культура учасників дорожнього руху як детермінанта автотранспортної злочинності, деякі питання забезпечення дорожнього руху під час воєнного стану та ін.⁷

Проте попри розгалуженість досліджуваної науковцями проблематики забезпечення дорожнього руху низка питань із профілактики та запобігання кримінальним правопорушенням у цій сфері (зокрема й тих, що передбачені статтями 286 та 286¹ КК України) залишається наразі не розробленою.

Метою статті є визначення особливостей запобігання ДТП (у тому числі й тих, наслідком яких є заподіяння шкоди життю і здоров'ю особи) у період воєнного стану та надання їх загальної характеристики.

¹ Наприклад : Полтава К. О. *Кримінологічна характеристика та запобігання автотранспортним злочинам, що пов'язані із загибеллю людей або тяжкими тілесним ушкодженням, в Україні : монографія.* (Право, 2014) 284

² Новіков О. В. 'Кримінологічний аналіз показників вимірювання кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту' (2021) 3 (60) *Повітряне і космічне право* 31–37; Головкін, Б. М. 'Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні' (2022) 156 *Проблеми законності* 52–75. < <https://doi.org/10.21564/2414-990X.156.252879>>

³ Головкін, Б. М. 'Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні' (2022) 156 *Проблеми законності* 52–75. < <https://doi.org/10.21564/2414-990X.156.252879>>

⁴ Batorygarieva V. S., Kalinina A. V., Poltava K. O. 'Victimological risks for road users as an element of public health' (2021) LXXIV (11) 2 *Wiadomości Lekarskie* 2922–2927 <<https://wiadlek.pl/11-2021/>> (last accessed : 01.11.2022).

⁵ Наприклад: Колодяжний М. Г. *Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія* (Право, 2022) 300 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/11/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-Vizion-zero_.pdf> (дата звернення: 01.11.2022).

⁶ Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю., Пилипів Р. М. *Юридична відповідальність за керування транспортними засобами у стані сп'яніння: проблеми та шляхи удосконалення правового регулювання : монографія* (ВД. Дакор, 2022) 152

⁷ Наприклад : Калініна А. В. 'Кримінологічне законодавство України у сфері забезпечення дорожнього руху' (2021) 16 (2) *Вісник Асоціації кримінального права України* 294–309 <<https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.16.244739>> (дата звернення: 01.11.2022).

Виклад основного матеріалу. «За 10 місяців 2022 року на вулично-дорожній мережі країни зареєстровано 14 622 ДТП із загиблими та/або травмованими, що на 29% менше, ніж за аналогічний період 2021 року, тоді було 20 601 ДТП, в яких загинуло 2 161 особа, що на 18% менше, ніж за аналогічний період минулого року. В 2021 році було 2 647 осіб», – такі дані навів заступник начальника управління безпеки дорожнього руху Департаменту патрульної поліції Національної поліції Сергій Городько під час виступу на «круглому столі» «Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану», що проводився у рамках Всеукраїнського тижня безпеки дорожнього руху (організатори: Міністерство освіти і науки України; МБФ «Допомоги постраждалим внаслідок ДТП»; Київська міжрегіональна філія» ДП «Український науково-дослідний інститут медицини транспорту» МОЗ України)¹. Також ним було наголошено, що впродовж 10 місяців 2022 року внаслідок ДТП отримали травми 18 261 особа, що на 28% менше, ніж за аналогічний період минулого року². Окрему увагу заступник начальника управління безпеки дорожнього руху Департаменту патрульної поліції Національної поліції звернув на кількість зареєстрованих ДТП, наслідком яких стало заподіяння смерті або шкоди здоров'ю пішоходам: «Протягом 10 місяців на території країни зареєстровано 3 629 ДТП із загиблими та травмованими пішоходами. З них 585 осіб загинуло та 3 323 особи травмовано»³. Такими статистичними даними наразі оперує Національна поліція. На перший погляд, зменшення статистичних показників повинне свідчити про підвищення рівня дорожньо-транспортної безпеки, однак постає кілька питань, на які б хотілося звернути окрему увагу, здійснюючи аналіз дорожньо-транспортної аварійності в Україні під час воєнного стану.

У період воєнного стану, який введено в Україні з 24 лютого 2022 р. і не скасовано дотепер, на стан дорожньої безпеки впливає низка факторів як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До таких факторів можна віднести (відповідно до трикутника «особа-механізм-дорога»⁴):

¹ 'Всеукраїнський тиждень безпеки дорожнього руху' (УКРІНФОРМ) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3611570-vseukrainskij-tizden-bezpeki-doroznogo-ruhu.html>> (дата звернення: 19.11.2022).

² –

³ –

⁴ Batorygareieva V. S., Kalinina A. V., Poltava K. O. 'Victimological risks for road users as an element of public

1) стан автотранспортних шляхів (у тому числі й можливість наявності на них вибухонебезпечних предметів, пошкодження дорожнього покриття через обстріли чи бої та ін.), на які також впливають елементи дорожньої інфраструктури, у першу чергу ті, що залежать від електропостачання (як, наприклад, освітлення проїжджої частини, світлофори), а також поява нових, викликаних потребами воєнного стану (зокрема, блокування, укріплення), оснащення шляхів дорожніми знаками, нанесення дорожньої розмітки та ін.;

2) кількість транспортних засобів на дорогах, у тому числі й поява військової техніки, та їх технічний стан (зокрема, відсутність належного контролю за підтриманням технічних умов використання транспортного засобу);

3) культуру учасників дорожнього руху (як водіїв, так і пішоходів) та ін.

Звичайно, що до цих факторів не можна не віднести і суто фізичні умови природного характеру – погоду, і навіть довжину світлового дня (на яку в інший час майже не зверталася увага, оскільки були відсутні умови світломаскування населених пунктів та вимушені відключення електропостачання через пошкодження критичної інфраструктури країни).

Зважаючи на особливості розвитку дорожньо-транспортної ситуації, що складалася як в Україні загалом, так і в прифронтових регіонах, зокрема, залежно від характеру бойових дій у населених пунктах та територіях поблизу них можна виокремити такі фази динаміки стану безпеки дорожнього руху:

1) гостра фаза – невизначеності та неврегульованості дорожнього руху через активні бойові дії;

2) «адаптивна» фаза – відповідно до потреб оборони громади;

3) фаза часткового відновлення та реконструкції дорожньої інфраструктури і нормалізації умов безпеки дорожнього руху;

4) фаза стабілізації та повного відновлення дорожньої інфраструктури.

Оскільки введення воєнного стану, який є і правовим режимом, і основою функціонування держави у специфічних умовах, передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі health' (2021) LXXIV (11) 2 Wiadomości Lekarskie 2925<<https://wiadlek.pl/11-2021/>> (last accessed : 01.11.2022).

збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень¹.

Кожна з означених фаз потребує прийняття відповідних рішень військовими адміністраціями областей і столиці. Необхідно зазначити, що відповідно до ст. 43 Закону України «Про дорожній рух» підготовка, затвердження і реалізація відповідних програм забезпечення безпеки дорожнього руху здійснюється органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування в межах їх компетенції. Їх розроблення здійснюється на основі раціонального поєднання територіального та галузевого планування, формування взаємопов'язаних збалансованих показників з урахуванням соціально-економічних і екологічних умов конкретного регіону, економічних втрат у зв'язку із загибеллю або пораненням (травмуванням) людей внаслідок ДТП, рівня розвитку дорожньої мережі, стану аварійності та інших показників єдиної системи державного обліку дорожнього руху². Однак місцеві органи починали діяльність із регулювання дорожнього руху безсистемно, не розробляючи окремих планів чи програм, оскільки головною вимогою прийняття рішень у цій сфері була оперативність та швидкість реакції на новостворені обставини.

Зважаючи на викладене та аналізуючи різноманітну практику запобігання ДТП в Україні, головними особливостями убезпечення дорожнього руху під час воєнного стану можна визначити:

1) посилення контрольно-пропускного режиму не лише на прикордонних територіях, а й на автошляхах населених пунктів, особливо тих, що межують з районами бойових дій, тобто розміщення блокпостів, на яких ЗСУ та правоохоронцями здійснюється перевірка осіб і транспорту. Хоча головне призначення таких постів – забезпечення безпеки та попередження диверсій, їх роль однозначно відбивається і на підтримці належного рівня і дорожньої безпеки. Адже під час перевірки авто на блокпосту можуть перевірятися не лише документи

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

² Про дорожній рух : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (дата звернення: 10.11.2022).

на авто, а й загальний стан водія (наприклад, чи перебуває він у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння) та транспортного засобу (особливо вантажоперевізників). Не зважаючи на те, що в непростих умовах перших днів воєнного стану встановлення блокпостів на автомобільних дорогах України відбувалося подекуди хаотично, що значно сповільнило переміщення транспортних засобів (у тому числі й тих, що використовувалися для евакуації населення) і збільшило ризики виникнення аварійних ситуацій³, наразі ситуація із їх встановленням є врегульованою, а кількість скорочена до 1,5 тис.⁴

2) використання додаткових загороджувальних конструкцій на автошляхах, зокрема на окремих ділянках автомобільних доріг у населених пунктах, що межують із районами бойових дій (тетраподів, металевих конструкцій, бетонних блоків, мішків з піском та ін.) з превентивною метою блокування (уповільнення) руху військової техніки держави-агресора на випадок розширення зони військового вторгнення⁵. Такі конструкції встановлено як на узбіччях автомобільних доріг, так і безпосередньо на проїжджій частині. Наразі як їх додаткову функцію можна визначити й як уповільнювачів швидкості автотранспорту, на кшталт штучних дорожніх нерівностей («лежачих поліцейських»);

3) скорочення часу перебування на дорогах цивільного транспорту через введення комендантської години, під час якої цивільне населення може прямувати на автотранспорті лише в укриття. Такі заходи сприяють зменшенню кількості ДТП, що вчиняються в нічний час, особливо водіями в стані алкогольного, наркотичного сп'яніння;

4) відновлення автоматичної фіксації порушень ПДР, обмеження якого було викликане необхідністю підсилення державної безпеки. Взаємозв'язок між поняттями «безпека дорожнього руху» та «безпека держави» є очевидним: безпека дорожнього руху «відповідає» за належне функціонування автошляхів, залізниць, а звідси – й забезпечення переміщення людей та вантажів, що стало гостро необхідним в умовах воєнного

³ Захарченко А. М., Алфьоров С. М. 'Щодо обмеження руху транспортних засобів в умовах воєнного стану' *Безпека дорожнього руху в умовах воєнного стану: матер. Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф.* (в автор. ред), (м. Кривий Ріг, 27 трав. 2022 р.) 55 <<https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/15/7331658/>> (дата звернення: 10.11.2022).

⁴ —
⁵ —

стану. Безпека держави в цьому контексті пов'язана із можливою загрозою завдання шкоди як по об'єктам інфраструктури, у тому числі й критичної, так і силам оборони, а також, що найтяжче – цивільному населенню. Однією із загроз державній безпеці, що пов'язана із безпекою дорожнього руху, є несанкціоноване використання інформації, що фіксується технічними засобами (відеокамерами, відео реєстраторами та ін.), головним призначенням яких є підтримка безпеки дорожнього руху. Адже така інформація при несанкціонованому доступі до неї може стати джерелом розкриття місць розташування та пересування Збройних сил України. У зв'язку з цим цілком закономірним було прийняття рішення у березні 2022 р. щодо заборони у всіх регіонах країни використання реєстраторів в авто- та мото транспорті, а також заборонена фото та відео зйомки доріг загального користування, об'єктів загального призначення, об'єктів інфраструктури, блокпостів, укріплень, розташування, зосередження чи переміщення військових частин (підрозділів) сил оборони. Однак необхідність підвищення безпеки дорожнього руху сприяла вже у травні 2022 р. поновленню роботи камер автоматичної фіксації порушень ПДР та ще деяких сервісів, пов'язаних із транспортними засобами. Таке поновлення заступник міністра МВС України Євгеній Єнін оцінив як безпечне та зауважив, що: «З початку широкомасштабної агресії РФ проти України жоден реєстр чи база даних, якою володіє МВС або підконтрольні йому центральні органи виконавчої влади, не потрапив до рук ворога. Всі камери автоматичної фіксації порушень ПДР так само працюють в режимі, що забезпечує конфіденційність передачі даних»¹. Отже, деякі елементи поновлення автоматичної фіксації ДТП все ж таки виявили свою необхідність, проте таке поновлення стосуються лише камер фіксації, розпорядником інформації з яких є МВС України. Відео реєстратори водіїв авто- та мото транспорту наразі залишаються забороненими.

5) *введення особливого порядку застосування обмеження права на керування транспортним засобом, а саме – можливе тимчасове вилучення (відчуження) транспортного засобу у водіїв, що перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння.* Таке рішення прийняла, наприклад,

Волинська обласна державна адміністрація, зважаючи на необхідність підтримки порядку на автошлях в умовах воєнного стану. Відповідне рішення приймається в установленому законодавством порядку про вилучення (відчуження) транспортного засобу для потреб Збройних сил України та інших збройних формувань². Транспортні засоби у нетверезих водіїв тимчасово вилучалися також у Чернівецькій та Дніпропетровській областях³.

Однак необхідно зазначити, що ініційована ще в березні 2022 року процедура примусового відчуження транспортного засобу у водіїв, що керували ними в стані (або з ознаками) алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, а також у разі, відмови особи, яка керує транспортним засобом, від проходження огляду на стан сп'яніння, хоча й корелюється із чинним законодавством, проте не є досконалою та не набула значного поширення⁴. Запровадження такого заходу зумовлене, як зазначають С. С. Вітвіцький, М. Ю. Веселов та Р. М. Пилипів, легітимною метою – вона одночасно спрямована на подолання об'єктивних проблем держави в умовах воєнного стану: а) вирішення потреб ЗСУ в транспорті та б) запобігання новим чи іншим правопорушенням у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, які здатні призвести до негативних наслідків у результаті ДТП⁵. До того ж, таке відчуження не є заходом покарання чи стягнення і не звільняє особу від адміністративної чи кримінальної відповідальності за вчинене правопорушення;

б) *запровадження змін в режимі роботи засобів регулювання дорожнього руху, зокрема світлофорів.* Переведення світлофорів у мигаючий режим, наприклад, було запроваджено Харківською міською радою з метою забезпечення безпеки в умовах воєнного стану 26 лютого 2022 р.⁶. Необхідно зазначити, що наприкінці квітня, знову ж таки, задля убезпечення дорожнього руху на найпроблемніших ділянках (перехрестя, ключові до-

² Про використання транспортних засобів для потреб Збройних сил України та інших збройних формувань : наказ Волинської обл. держ. адміністрації від 26.03.2022 № 66. URL : <http://npa.voladm.gov.ua/search.php> (дата звернення: 19.05.2022).

³ Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю., Пилипів Р. М., 88

⁴ Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю., Пилипів Р. М 102–103.

⁵ Вітвіцький С. С., Веселов М. Ю., Пилипів Р. М., 103.

⁶ 'Светофоры в Харькове перевели в безопасный режим' (Kharkiv today) <<https://2day.kh.ua/kharkov/svetofory-v-kharkove-pereveli-v-bezopasnyu-rezhim>> (дата обращения : 19.04.2022).

¹ Сушон І. '16 травня в Україні знову запрацює автоматична система фіксації порушень ПДР' (Mezha) <<https://mezha.media/2022/05/15/surveillance-is-on-again/>> (дата звернення: 10.11.2022).

роги міста), роботу світлофорів було відновлено¹ та ін.

7) проведення інформаційно-просвітницької роботи державними і правоохоронними органами щодо профілактики ДТП з урахуванням вимог воєнного стану. Наприклад, після введення воєнного стану в державі Національна поліція звернулася до водіїв із закликом особливо уважно ставитися до дотримання правил дорожнього руху та запропонувала такий алгоритм дій для водіїв у випадку ДТП:

- а) максимально точно і якісно у різних ракурсах самостійно сфотографувати транспортні засоби;
- б) зафіксувати на фото і відео всі пошкодження учасників ДТП;
- в) оперативно звільнити дорогу від автомобілів;
- г) самостійно оформити європротокол, у тих випадках, які дійсно цього варті².

Таким чином, свідоме ставлення водіїв до дотримання правил дорожнього руху, їх культура водіння та уміння орієнтуватися у стресових ситуаціях – основа забезпечення дорожнього руху в умовах, коли на Національну поліцію покладається додаткове навантаження під час виконання однієї із її головних функцій – забезпечення громадського порядку та захист мирного населення, так як на теперішній час першочерговими завданнями патрульної поліції є:

- 1) забезпечення стабілізації дорожнього руху;
- 2) здійснення допомоги при евакуації;
- 3) співпраця зі спецслужбами;
- 4) максимальний контроль ситуації;
- 5) підтримка спокою серед громадян³.

Завдання проведення інформаційно-просвітницької роботи є одним із пріоритетних і для наукових установ. Зокрема, протягом воєнного стану

¹ 'В Харькове заработали светофоры: адреса перекрестков' (Харківський кур'єр) <https://xk5.com.ua/news.php?id=161573%26utm_source=ukr.net%26utm_medium=link%26utm_campaign=news%26utm_term=kharkov> (дата звернення : 19.04.2022).

² 'Що робити водіям, які потрапили у ДТП, в умовах воєнного стану?' (Техогляд) <<https://tehosmotr.com.ua/ua/news/chto-delat-voditelyam-popavshim-v-dtp-v-usloviyakh-voennogo-polozheniya>> (дата звернення : 19.05.2022).

³

в Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України було розроблено пам'ятку для населення «Правила поведінки учасників дорожнього руху під час війни» (розробник – М. Г. Колодяжний)⁴. Пам'ятку поширено на веб-ресурсі та сторінках у соціальних мережах Інституту, розіслано в державні та правоохоронні органи, органи місцевого самоврядування.

Висновки. В умовах протистояння російській агресії підтримання безпеки на автошляхах України набуло певних специфічних рис. Поряд із загальними факторами, що і нині впливають на її стан (відповідно до трикутника «особа-механізм-дорога»), виникли й специфічні умови, що властиві власне режиму воєнного стану. Головними особливостями забезпечення дорожнього руху в цей час можна визначити: посилення контрольного-пропускного режиму не лише на прикордонних територіях, а й на автошляхах населених пунктів, особливо тих, що межують з районами бойових дій (розміщення блокпостів); використання додаткових загороджувальних конструкцій на окремих ділянках автомобільних доріг у населених пунктах, що межують із районами бойових дій (у першу чергу з превентивною метою блокування (уповільнення) руху військової техніки держави-агресора); скорочення часу перебування на дорогах цивільного транспорту через введення комендантської години; відновлення автоматичної фіксації порушень ПДР; введення особливого порядку застосування обмеження права на керування транспортним засобом; запровадження змін в режимі роботи засобів регулювання дорожнього руху, зокрема світлофорів; проведення інформаційно-просвітницької роботи державними і правоохоронними органами щодо профілактики ДТП з урахуванням вимог воєнного стану.

Перспективами подальших досліджень забезпечення дорожнього руху є планування та прогнозування відновлення та розвитку транспортної інфраструктури країни у післявоєнний період.

⁴ *Правила поведінки учасників дорожнього руху під час війни.* (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України) <<http://surl.li/drzha>> (дата звернення : 10.11.2022).

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konventsiiia pro dorozhnii rukh, ratyf. iz zasterezhenniam i zaiavamy Ukazom Prezydii VR URSR №2614-VIII vid 25.04.74. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041#Text (in Ukrainian)

2. Improving global road safety. Resolution adopted by the General Assembly on 2 March 2010. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/477/13/PDF/N0947713.pdf?OpenElement> (in English)
3. Improving global road safety. Resolution adopted by the General Assembly on 31 August 2020. URL : <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N20/226/30/PDF/N2022630.pdf?OpenElement> (in English)
4. Pro pravovyi rezhyim voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (in Ukrainian)
5. Pro dorozhnii rukh : Zakon Ukrainy vid 30 chervnia 1993 r. № 3353-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> (in Ukrainian)
6. Pro vykorystannia transportnykh zasobiv dlia potreb Zbroinykh syl Ukrainy ta inshykh zbroinykh formuvan : nakaz Volynskoi obl. derzh. administratsii vid 26.03.2022 № 66. URL : <http://npa.voladm.gov.ua/search.php> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Poltava K. O. *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia avtotransportnym zlochynam, shcho poviazani iz zahybelliu liudei abo tiazhkymy tilesnym ushkozhdenniam, v Ukraini : monohrafiia* [Criminological characteristics and prevention of motor vehicle crimes involving death or serious bodily injury in Ukraine: monograph] (Pravo, 2014) 284 (in Ukrainian)
2. Kolodiaznyi M. H. *Stratehiia Vision Zero: uroky dlia Ukrainy: monohrafiia* [Vision Zero strategy: lessons for Ukraine: monograph] (Pravo, 2022) 300 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2022/11/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8F%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9.%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F-Vizion-zero_.pdf> (in Ukrainian)
3. Vitvitskyi S. S., Veselov M. Yu., Pylypiv R. M. *Yurydychna vidpovidalnist za keruvannia transportnymy zasobamy u stani spianinnia: problemy ta shliakhy udoskonalennia pravovoho rehuliuвання : monohrafiia* [Legal responsibility for driving vehicles while intoxicated: problems and ways to improve legal regulation: monograph] (VD, Dakor, 2022) 152 (in Ukrainian)

Non-authored books

4. *Pravyla povedinky uchasnykiv dorozhnoho rukhu pid chas viiny* [Rules of behavior of road users during wartime] (Naukovo-doslidnyi instytut vyvchennia problem zlochynnosti imeni akademika V. V. Stashysa Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy) <<http://surl.li/drzha>> (in Ukrainian)

Journal articles

5. Novikov O. V. 'Kryminolohichniy analiz pokaznykiv vymiriuvannia kryminalnykh pravoporushen proty bezpeky rukhu ta ekspluatatsii transportu' [Criminological analysis of indicators of measuring criminal offenses against traffic safety and operation of transport] (2021) 3 (60). *Povitriane i kosmichne pravo* 31–37 (in Ukrainian)
6. – 'Heohrafiia kryminalnykh pravoporushen u sferi bezpeky rukhu ta ekspluatatsii transportu v Ukraini' [Geography of criminal offenses in the field of traffic safety and transport operation in Ukraine] (2021) 94 *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava* 102–109 <http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/11/novikov_94.pdf> (in Ukrainian)
7. Holovkin, B. M. 'Otsinka dorozhno-transportnoi avariinosti ta tiazhkosti yii naslidkiv v Ukraini' [Assessment of traffic accidents and the severity of their consequences in Ukraine] (2022) 156. *Problemy zakonnosti* 52–75 <<https://doi.org/10.21564/2414-990X.156.252879>> (in Ukrainian)
8. Batorygareieva V. S., Kalinina A. V., Poltava K. O. 'Victimological risks for road users as an element of public health' (2021) LXXIV (11) 2 *Wiadomości Lekarskie* 2922–2927 <<https://wiadlek.pl/11-2021/>> (in Ukrainian)
9. Kalinina A. V. 'Kryminolohichne zakonodavstvo Ukrainy u sferi ubezpechennia dorozhnoho rukhu' [Criminological legislation of Ukraine in the field of traffic safety] (2021) 16 (2) *Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy* 294–309 <<https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.16.244739>> (in Ukrainian)

Conference paper

10. Zakharchenko A. M., Alforov S. M. 'Shchodo obmezhenia rukhu transportnykh zasobiv v umovakh voiennoho stanu' [Regarding the restriction of the movement of vehicles in the conditions of martial law] *Bezpeka dorozhnoho rukhu v umovakh voiennoho stanu: mater. Vseukr. nauk.-prakt. onlain-konf.* (m. Kryvyi Rih, 27 trav. 2022 r.) 55–57 (in Ukrainian)

Websites

11. 'WORLD ROAD TRAFFIC ACCIDENT REPORT!' (WORLDLIFEEXPECTANCY) <<https://www.worldlifeexpectancy.com/world-road-traffic-accidents-report>> (in English)

12. 'Vseukrainskyi tyzhden bezpeky dorozhnoho rukhu' [All-Ukrainian road safety week] (UKRINFORM) <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3611570-vseukrainskij-tizden-bezpeki-doroznogo-ruhu.html> (in Ukrainian)
13. Sushon I. '16 travnia v Ukraini zнову zapratsiuiе avtomatychna systema fiksatsii porushen PDR' [On May 16, the automatic system for recording violations of traffic laws will start working again in Ukraine] (Mezha) <<https://mezha.media/2022/05/15/surveillance-is-on-again/>> (in Ukrainian)
14. 'Svetofory v Kharkove perevely v bezopasnyi rezhym' [The traffic lights in Kharkiv were put into safe mode] (Kharkiv today) <<https://2day.kh.ua/kharkov/svetofory-v-kharkove-pereveli-v-bezopasnyy-rezhim>> (in Russian)
15. 'V Kharkove zarabotaly svetofory: adresa perekrestkov' [In Kharkov, traffic lights have worked: the address of intersections] (Kharkivskiy kurier) <https://xk5.com.ua/news.php?id=161573%26utm_source=ukr.net%26utm_medium=link%26utm_campaign=news%26utm_term=kharkov> (in Russian)
16. 'Shcho robyty vodiiam, yaki potrapyly u DTP, v umovakh voiennoho stanu?' [What should drivers who have been involved in an accident do under martial law?] (Tekhosmotr) <<https://tehosmotr.com.ua/ua/news/chto-delat-voditelyam-popavshim-v-dtp-v-usloviyakh-voyennogo-polozheniya>> (in Ukrainian)

Калініна А. В.

Запобігання дорожньо-транспортним пригодам в умовах воєнного стану

У статті надається загальна характеристика стану безпеки дорожнього руху протягом періоду воєнного стану, що охоплює у собі рівень ДТП, що були вчинені в цей час, фактори суб'єктивного та об'єктивного характеру, які впливають на нього (відповідно до трикутника «особа-механізм-дорога»), фази динаміки стану безпеки дорожнього руху.

На основі аналізу практики запобігання ДТП в Україні в різних регіонах виокремлено головні особливості забезпечення дорожнього руху, якими є: 1) посилення контрольно-пропускного режиму не лише на прикордонних територіях, а й на автошляхах населених пунктів, особливо тих, що межують з районами бойових дій (розміщення блокпостів); 2) використання додаткових загороджувальних конструкцій на окремих ділянках автомобільних доріг у населених пунктах, що межують із районами бойових дій (у першу чергу з превентивною метою блокування (уповільнення) руху військової техніки держави-агресора); 3) скорочення часу перебування на дорогах цивільного транспорту через введення комендантської години; 4) відновлення автоматичної фіксації порушень ПДР; 5) введення особливого порядку застосування обмеження права на керування транспортним засобом; 6) запровадження змін в режимі роботи засобів регулювання дорожнього руху, зокрема світлофорів; 7) проведення інформаційно-просвітницької роботи державними і правоохоронними органами щодо профілактики ДТП з урахуванням вимог воєнного стану.

Ключові слова: запобігання правопорушенням; безпека; дорожній рух; дорожньо-транспортна пригода.

Kalinina A. V.

Prevention of traffic accidents under martial law

The scientific paper provides a general description of the state of road safety during the period of martial law, which includes the level of road accidents that were committed at that time, subjective and objective factors that affect it (according to the triangle «person-mechanism -road»), phases of the traffic safety state dynamics.

Based on the analysis of the practice of road accident prevention in Ukraine in different regions, the main features of road safety are identified. Among such features are: 1) strengthening of the traffic control regime not only in border areas, but also on the roads of populated areas, especially those bordering the areas of hostilities (placement of roadblocks); 2) the use of additional barrier structures on certain sections of highways in settlements bordering the areas of hostilities (primarily with the preventive purpose of blocking (slowing down) the movement of military equipment of the aggressor state); 3) reduction of time spent on civil transport roads due to the imposing of a curfew; 4) restoration of automatic recording of traffic violations; 5) applying of a special procedure for the application of restrictions on the right to drive a vehicle; 6) changing the mode of operation of traffic control devices, in particular traffic lights; 7) carrying out informational and educational work by state and law enforcement agencies regarding the prevention of road accidents, taking into account the requirements of martial law.

Key words: crime prevention; security; road traffic; traffic accident.

Стаття надійшла до редакції: 17.10.2022 р.

Прийнята до друку: 5.11.2022 р.

В. О. Яремчук, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю», Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID 0000-0001-8015-9166

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ У СУДОВІЙ ЕКСПЕРТИЗИ ТА КРИМІНАЛІСТИЦІ

Постановка проблеми. Інновації та впровадження новітніх технологій завжди супроводжували процес розвитку таких галузей знань, як судова експертиза та криміналістика. Так, в останні роки у зв'язку з посиленням процесів глобалізації у світі, появою нових інноваційних передових технологій, що використовують судові експерти у різних країнах світу, активізувалося міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи й криміналістики, що передбачає співпрацю правоохоронних та правозахисних організацій як різних держав у цілому, так і судово-експертних установ, окремих експертів, а також науковців щодо судово-експертної діяльності та криміналістики, зокрема¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань щодо важливості врахування міжнародного досвіду для судово-експертної діяльності та криміналістики в Україні присвячені праці таких науковців, як В. А. Журавель, Н. І. Клименко, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін.

Метою статті є дослідження окремих питань щодо врахування інноваційного міжнародного досвіду у галузі судової експертизи та криміналістики.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі зазначається, що роль міжнародного співробітництва у сфері судово-експертної діяльності сьогодні суттєво зросла, що пов'язано з відповідними процесами в економіці, інтернаціоналізацією та глобалізацією всіх сфер людської діяльності,

а також розвитком інноваційних засобів комунікації, міжнародних наукових зв'язків, що відбуваються на основі широкого міжнародного партнерства. Сучасний стан судово-експертної діяльності в Україні неможливий без систематичного звернення до практики судової експертизи й наукової діяльності інших країн світу. Тому процеси, що відбуваються в сучасному світі, потребують і нових форм міжнародного співробітництва в галузі судово-експертної діяльності².

В юридичній літературі вказується, що європейська інтеграція України зумовлює необхідність перейняття світових стандартів у сфері судової експертизи. Нині зусилля вчених і законодавця слід спрямовувати на розвиток судово-експертної галузі, де є важливим налагодження ефективної взаємодії судово-експертних установ України з установами та експертами інших країн, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню авторитету судово-експертної діяльності на світовому рівні та підвищенню значимості висновку експерта як джерела доказів³.

На переконання О. М. Ключова, міжнародне співробітництво в галузі судово-експертної діяльності є системою, що потужно розвивається та відчуває впливи найрізноманітніших факторів. Саме посилення такого співробітництва в будь-якій державі завжди зумовлено інтересами судових експертів, судово-експертних установ. Тому впрова-

¹ Дмитрієва К. С. 'Актуальні напрями розвитку міжнародного судово-експертного співробітництва' (2020) 1 Юридичний науковий електронний журнал <http://lsej.org.ua/1_2020/73.pdf> (дата звернення: 15.09.2022)

² Сімакова-Єфремян Е. Б., Дереча Л. М., М'ясоєдов В. В. 'Актуальні проблеми співробітництва з організаціями іноземних держав у сфері судово-експертної діяльності' (2018) 18 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 176

³ Гаспарян С. Г. 'Напрями застосування в Україні зарубіжного досвіду кадрового забезпечення судово-експертних установ' (2020) 1 Архів кримінології та судових наук 129

дження міжнародних стандартів у судово-експертну діяльність України є суттєвим питанням і запорукою визнання висновків судових експертів України на міжнародному рівні. Існуюча мережа судово-експертних установ України потребує окремого фінансування для оновлення матеріально-технічної бази на інноваційній основі, акредитації та стандартизації обладнання для проведення експертиз; висококваліфікованих судових експертів для роботи в судово-експертних установах¹.

Використання інноваційного міжнародного досвіду у судовій експертизі та криміналістиці передбачає співпрацю між судовими експертами, криміналістами України та багатьох країн світу. У літературі вказується, що положення нормативно-правових актів національного та міжнародного характеру однозначно свідчать про те, що Україна є активним учасником міжнародного співробітництва у сфері судочинства, правоохоронної діяльності, юстиції та судово-експертної діяльності. Одним із важливих напрямів такої співпраці є обмін досвідом, спільне вирішення проблемних питань у зазначених галузях і визначення перспективних напрямів їх розвитку².

Так, Ю. М. Черноус вважає, що серед різних форм міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю важливе значення має міжнародне співробітництво у діяльності з розслідування кримінальних правопорушень. Таке співробітництво можна охарактеризувати як діяльність компетентних органів держав, що ґрунтується на нормах національного і міжнародного законодавства, проводиться у межах кримінального провадження для досягнення його завдань³.

Зокрема, Н. І. Клименко та О. А. Купрієвич переконують, що зростання кількості тяжких міжнародних злочинів вимагає тіснішої співпраці між державами в їх розслідуванні. Важливо, щоб Україні стали доступні методи та методики здійснення судових експертиз, що застосовуються в інших державах. Виходячи з того, що судова експертиза охоплює велику кількість наукових дисциплін,

низку проблем експертної науки важко вирішити, використовуючи лише можливості лабораторії певної держави. Тому міжнародна співпраця має певні переваги. Так, наприклад, не можна оминати увагою і міжнародну експертну мережу «ENFSI», що перебуває на передових позиціях у світі, гарантуючи розвиток і провадження судової експертизи в усій Європі. Одним із напрямів діяльності ENFSI є досягнення високої організації в галузі судово-експертної діяльності в Європі та світі шляхом розвитку якості послуг із проведення судової експертизи в усіх видах судочинства. Також меті удосконалення методик проведення судових експертиз слугують конференції, що проводились, зокрема, у Лозанні, Кракові, Стамбулі, Гельсінках та ін. Науковцями пропонується використовувати науковий досвід експертних об'єднань Європейського союзу, навчальних інститутів і дослідницьких установ Європи, які займаються інноваційними дослідженнями у галузі судової експертизи та криміналістики⁴.

Якщо говорити про міжнародне співробітництво певних судово-експертних установ України, багато з них на сьогодні є членами міжнародних експертних організацій. У цьому аспекті можна відзначити Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України. Від 2019 р. КНДІСЕ став першою установою серед експертних науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, що бере участь у програмі обміну від Агентства Європейського союзу з підготовки співробітників правоохоронних органів. Українські судові експерти беруть участь у програмі обміну з питань безпеки, зокрема в частині Політики Європейського Союзу в сфері боротьби з організованою злочинністю. Від 2020 р. експерти КНДІСЕ стали учасниками багатьох європейських експертних програм, таких як Управління ООН з наркотиків і злочинності – спеціалізованої установи ООН по боротьбі з поширенням наркотиків й пов'язаною з ними злочинністю. Так, Програма міжнародних спільних завдань спрямована на допомогу лабораторіям з тестування наркотичних речовин в усьому світі⁵.

¹ Ключев О. М. 'До питання міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи' (2018) 18 Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 161

² Полянський А., Юодкайте-Гранскіене Габріеле. 'Зарубіжний досвід взаємодії судово-експертних установ між собою та з правоохоронними органами й можливості його використання в Україні' (2021) 2 (24) Теорія та практика судової експертизи і криміналістики 26–51

³ Черноус Ю. М. *Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: монографія* (Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017) 100

⁴ Клименко Н. І., Купрієвич О. А. 'Міжнародне співробітництво судово-експертних установ' (2015) 4 Вісник кримінального судочинства <http://vkslaw.univ.kiev.ua/images/verstka/4_2014_Klimenko_Kuprievuch.pdf> (дата звернення: 15.09.2022)

⁵ 'Міжнародна діяльність' (Київського науково-дослідного інституту судових експертиз) <<https://kndise.gov.ua/mizhnarodna-diyalnist/>> (дата звернення: 15.09.2022)

Слід відзначити також роль міжнародних судово-експертних організацій, до яких залучені і судово-експертні установи України. Ми погоджуємося з науковцями, що членство у міжнародній мережі судово-експертних установ ENFSI є стратегічним напрямом для плідного розвитку всіх вітчизняних судово-експертних установ в Україні, тому що у такий спосіб забезпечуються високі міжнародні стандарти судово-експертної діяльності, взаємодія із широкого кола питань з європейськими судовими експертами. Основний напрям діяльності ENFSI спрямований на досягнення світового рівня судової експертизи у країнах світу. Варто сказати, що тривалий час членом ENFSI від держави України був лише Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України, що представляв на європейському рівні співробітництва Експертну службу МВС України. Важливим для розвитку правоохоронної та судово-експертної діяльності України є розширення кола представників нашої держави у такій поважній міжнародній судово-експертній організації¹.

Необхідно також розкрити особливості міжнародного наукового співробітництва у галузі судової експертизи та криміналістики. Так, розвиток криміналістики та судової експертизи в Україні пов'язаний із розробкою загальної та окремих криміналістичних теорій, дослідженням проблем криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування окремих видів злочинів, формуванням загальної теорії судової експертизи (судової експертології). На сучасному етапі окремі вчені та наукові колективи здійснюють розробку і впровадження новітніх науково-технічних засобів, методів і технологій у практику протидії злочинності². Відповідно це потребує врахування європейського судово-експертного досвіду.

Щорічно відбувається проведення міжнародних наукових заходів, присвяченим актуальним проблемам розвитку судової експертизи і криміналістики. Так, у вересні 2021 р. було проведено XVII Міжнародний конгрес під назвою «Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика». Його проведення організовано Академією поліцейських сил у Братиславі, Товариством словацьких криміналістів, Литовським криміна-

лістичним товариством та Центром судової експертизи Литви. У заході взяли участь понад 100 учасників, зокрема, з Австрії, Чехії, Естонії, Німеччини, Греції, Угорщини, Ізраїлю, Казахстану, Латвії, Литви, Польщі, Словаччини та України. Модератором Конгресу виступив професор Jozef Metenko (Братислава, Словаччина). Під час Конгресу розглядалися дискусійні питання щодо застосування спеціальних знань технічних наук у криміналістиці; тенденцій розвитку методів та процедур у тактиці криміналістики; загального простору судової експертизи (forensic science) та криміналістики і значення державних та недержавних структур; криміналістичної теорії, альтернативних теорій криміналістики; перспектив оцифрування в криміналістиці та судовій експертизі; залучення спеціальних знань у криміналістичних процедурах; впливу криміналістики та судової експертизи на розвиток правового регулювання; практичної дидактики криміналістики та судової експертизи; тенденцій у методиці криміналістики; виникнення в Європі єдиної науки «судова експертиза»; взаємодії криміналістики та кримінології³.

У 2022 р. у місті Вільнюсі (Литва) відбувся XVIII Конгрес криміналістів Для участі в Конгресі зареєструвалися понад 80 учасників з десяти країн світу. Під час його проведення розглядалися сучасні досягнення та тенденції розвитку криміналістики та судової експертології. Відбулося чотири пленарні засідання, де вчені та практики обговорювали й дискутували про інноваційні напрями розвитку криміналістики та судових наук, зокрема, про ядерну криміналістику, криміналістичну політику та криміналістичну стратегію, використання поліграфа під час розслідування та викриття неправди в показаннях, розслідування воєнних злочинів, використання цифрових слідів та ін. Організаторами було повідомлено, що наступний Міжнародний Конгрес «Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика» буде проходити в 2023 р. у Брно (Чехія)⁴.

Відзначимо, що в європейських країнах конференції із судових наук проходять за певними на-

¹ Лопата О. А. 'Міжнародне співробітництво Експертної служби МВС України' (дис. канд юрид наук Національна академія внутрішніх справ, 2017) 123

² Шепітько В., Шепітько М. 'Криміналістика та судова експертиза в структурі юридичної доктрини' (2021) 8 Право України 12–27

³ 'XVII Міжнародний конгрес «Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика»' (Criminalists Congress) <<https://crimcongress.com/ua/news/17-й-міжнародний-конгрес-криміналісти>> (дата звернення: 15.09.2022)

⁴ 'XVIII Міжнародний конгрес «Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика»' (Criminalists Congress) <<https://crimcongress.com/ua/news/8-10-вересня-2022-р-xviii-міжнародний-конгрес-кри>> (дата звернення: 15.09.2022)

прямами, що є відмінними у розумінні судової експертизи в Європі та Україні. Відповідно програми наукових конференцій із судових наук в Європі передбачають такі напрямки, як, судова хімія, ДНК (судова генетика), судова медицина та токсикологія, використання біометричних технологій, судова статистика та ін.¹ До того ж, зазначимо, що у США щомісяця відбувається чотири науково-практичні конференції, присвячені новітнім розробкам у галузі «forensic science».²

¹ 'EAFS. Stockholm 2022' <<https://www.eafs2022.eu/program-2/>> (дата звернення: 15.09.2022)

² 'Forensic Science Conferences in USA 2022/2023/2024' (Conference Index) URL: <https://conferenceindex.org/conferences/forensic-science/united-states/> (дата звернення: 15.09.2022)

Висновки. Отже, врахування новітнього міжнародного досвіду під час проведення судово-експертних досліджень в Україні потребує активної співпраці у різних формах міжнародного співробітництва. Прагнення України до членства в Європейському союзу потребує використання міжнародного європейського досвіду при проведенні судових експертиз в Україні. Неабияке значення також має міжнародна співпраця вчених-криміналістів, судових експертів, практичних працівників правоохоронних органів України та європейських країн у рамках проведення щорічних конференцій Міжнародним конгресом криміналістів та судово-експертними установами різних країн світу.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Chornous Yu. M. *Kryminalistychnе zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv : monohrafiia* [Forensic support for the investigation of crimes: monograph] (TOV «Nilan-LTD», 2017) 492 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Dmytriieva K. S. 'Aktualni napriamy rozvytku mizhnarodnoho sudovo-ekspertnoho spivrobitnytstva' [Current trends in the development of international judicial and expert cooperation] (2020) 1 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal <http://lsej.org.ua/1_2020/73.pdf>
3. Hasparian S. H. 'Napriamy zastosuvannia v Ukraini zarubizhnogo dosvidu kadrovoho zabezpechennia sudovo-ekspertnykh ustanov' [Areas of application in Ukraine of foreign experience in personnel support of forensic institutions] (2020) 1 Arhiv kryminolohii ta sudovykh nauk 129–138 (in Ukrainian)
4. Kliuiev O. M. 'Do pytannia mizhnarodnoho spivrobitnytstva v haluzi sudovoi ekspertyzy' [To the issue of international cooperation in the field of forensic examination] (2018) 18 Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. 154–162 (in Ukrainian)
5. Klymenko N. I., Kuprievych O. A. 'Mizhnarodne spivrobitnytstvo sudovo-ekspertnykh-ustanov' [International cooperation of forensic institutions] (2015) 4 Visnyk kryminalnoho sudochynstva <http://vkslaw.univ.kiev.ua/images/verstka/4_2014_Klimenko_Kyprievuch.pdf> (in Ukrainian)
6. Polianskyi A., Yuodkaite-Hraskienie Habrielie. 'Zarubizhnyi dosvid vzaiemodii sudovo-ekspertnykh ustanov mizh soboiu ta z pravookhoronnymy orhanamy u mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini' [Foreign experience of the interaction of forensic expert institutions with each other and with law enforcement agencies and the possibility of its use in Ukraine] (2021) 2 (24) Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky 26–51 (in Ukrainian)
7. Simakova-Efremian E. B., Derecha L. M., M'iasoiedov V. V. 'Aktualni problemy spivrobitnytstva z orhanizatsiiami inozemnykh derzhav u sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti' [Actual problems of cooperation with organizations of foreign countries in the field of forensic expert activity] (2018) 18 Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky 175–184 (in Ukrainian)
8. Shepitko V., Shepitko M. 'Kryminalistyka ta sudova ekspertyza v strukturі yurydychnoi doktryny' [Forensics and forensic examination in the structure of legal doctrine] (2021) 8 Pravo Ukrainy 12–27 (in Ukrainian)

Dissertation

9. Lopata O. A. 'Mizhnarodne spivrobitnytstvo Ekspertnoi sluzhby MVS Ukrainy' [International cooperation of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] (dys kand. yuryd. nauk. Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav, 2017) 234 (in Ukrainian)

Websites

10. 'EAFS. Stockholm 2022' <<https://www.eafs2022.eu/program-2/>> (in English)
11. 'Forensic Science Conferences in USA 2022/2023/2024' (Conference Index) URL: <https://conferenceindex.org/conferences/forensic-science/united-states/> (in English)
12. 'Mizhnarodna diialnist' [International activity] (Kyivskoho naukovo-doslidnoho instytutu sudovykh ekspertyz) <<https://kndise.gov.ua/mizhnarodna-diyalnist>> (in Ukrainian)

13. 'XVII Mizhnarodnyi konhres «Kryminalistyka ta sudova ekspertolohiia: nauka, navchannia, praktyka»' [XVII International Congress «Criminology and forensic expertise: science, training, practice»] (Criminalists Congress) <<https://crimcongress.com/ua/news/17-й-міжнародний-конгрес-кримінали>> (in Ukrainian)
14. 'XVIII Mizhnarodnyi konhres «Kryminalistyka ta sudova ekspertolohiia: nauka, navchannia, praktyka»' [XVIII International Congress «Criminology and forensic expertise: science, training, practice»] (Criminalists Congress) <<https://crimcongress.com/ua/news/8-10-вересня-2022-р-xviii-міжнародний-конгрес-кри>> (in Ukrainian)

Яремчук В. О.

Використання інноваційного міжнародного досвіду у судовій експертизі та криміналістиці

У статті проаналізовано використання міжнародного досвіду та міжнародна співпраця судово-експертних установ та науковців-криміналістів України і зарубіжних країн у галузі судово-експертної діяльності та криміналістики. Цим проблемам присвячено роботи таких науковців, як В. А. Журавель, Н. І. Клименко, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та ін. Відзначено, що інновації завжди супроводжували процес розвитку таких галузей знань, як судова експертиза та криміналістика. Так як ці науки мають міжнародний характер, відповідно цей факт передбачає і постійну співпрацю, обмін досвідом судових експертів та криміналістів. Особливо в епоху науково-технічного прогресу для українських практиків – судових експертів необхідно впровадження інноваційного експертного досвіду.

Щорічно відбувається проведення міжнародних наукових конференцій, присвяченим актуальним проблемам розвитку судової експертизи і криміналістики. З урахуванням цього можна стверджувати, що запровадження інноваційного міжнародного досвіду під час проведення судово-експертних та криміналістичних досліджень в Україні передбачає співпрацю судово-експертних установ, окремих експертів, науковців-криміналістів у різних формах міжнародного співробітництва. Прагнення України до членства в Європейському союзі потребує використання міжнародного європейського досвіду при проведенні судово-експертних досліджень в Україні. Важливою також є міжнародна співпраця вчених-криміналістів, судових експертів, практичних працівників правоохоронних органів України та європейських країн у рамках проведення щорічних конференцій Міжнародним конгресом криміналістів.

Отже, сьогодні необхідно є плідна співпраця як з окремими експертами, так й з судово-експертними установами різних країн світу щодо урахування новітнього досвіду у галузі криміналістики і судової експертизи.

Ключові слова: інновації, країни Європи, криміналістика, міжнародний досвід, судова експертиза.

Yaremchuk V. O.

Use of innovative international experience in forensic science and criminalistics

The article analyzes the use of international experience and international cooperation of forensic institutions of Ukraine and foreign countries in the field of forensic examination and criminalistics. Scientific works of such scientists as V. A. Zhuravel, N. I. Klimenko, E. B. Simakova-Efremyan, Yu. M. Chornous, V. Yu. Shepitko and others. It was noted that innovations have always accompanied the process of development of such fields of knowledge as forensics and criminalistics. Since these sciences are of an international nature, this implies constant cooperation and exchange of experience of forensic experts and criminalistics. Especially in the era of scientific and technological progress, the implementation of innovative expert experience is necessary for Ukrainian practitioners – court experts. Annually, international scientific conferences are held, dedicated to the current problems of the development of forensic examination and criminalistics. Taking this into account, it can be argued that the introduction of innovative international experience during the conduct of forensic and forensic research in Ukraine involves the cooperation of forensic institutions, individual experts, and forensic scientists in various forms of international cooperation.

Ukraine's aspiration to membership in the European Union requires the use of international European experience when conducting forensic research in Ukraine. International cooperation of forensic scientists, forensic experts, practical workers of law enforcement agencies of Ukraine and European countries within the framework of annual conferences held by the International Congress of Criminalistics is also important.

Therefore, fruitful cooperation both with individual experts and with forensic expert institutions of different countries of the world and the introduction of the latest experience in the field of criminalistics and forensic examination is necessary.

Key words: innovations, European countries, criminalistics, international experience, forensic examination.

Стаття надійшла до редакції: 5.09.2022 р.

Прийнята до друку: 29.10.2022 р.

А. С. Сидоренко, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного, екологічного та трудового права Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; старший науковий співробітник Лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я Національно-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Д. С. Петренко, студент Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ РОЗІРВАННЯ ТА ПРИЗУПИНЕННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З ІНІЦІАТИВИ СУБ'ЄКТІВ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ СУЧАСНОСТІ

Постановка проблеми. Процес адаптації чинного законодавства про працю України до нормативів Європейського Союзу в нашій країні продовжується навіть в умовах оголошеного воєнного стану. Це зумовлено, в першу чергу, адаптацією правового регулювання суспільних відносин у сучасних умовах до законодавства ЄС та можливістю нашої держави стати його членом. Цей процес полягає в його наближенні до сучасних норм європейського права та передбачає поступове приведення національної правової системи у відповідність до європейських стандартів, незважаючи на складну ситуацію в нашій країні. Так, починаючи із 24 лютого 2022 р. на території України Указом Президента України було запроваджено воєнний стан, який продовжує діяти й донині. За цей період законодавство зазнало значних коректив як постійного, так і тимчасового характеру. Відповідно й чинне трудове законодавство не є винятком. Імпульсивне збільшення кількості внутрішньо переміщених осіб та осіб, що виїхали закордон, значна руйнація підприємств, установ, організацій, завдання їм збитків, непередбачуваних витрат – все це є наслідком військової агресії російської федерації проти України, що, в свою чергу, сприяло запровадженню воєнного стану. Щоденні за-

грози є можливим приви́дом до обмежень конституційних прав та свобод людини і громадянина, а що важливо, обмеження відбуваються й стосовно прав і законних інтересів юридичних осіб, котрі, як і фізичні особи, приймають безпосередню участь у трудових відносинах. Подібні факти значно впливають на життя громадян, суспільства та держави в цілому, а тому не є винятком як працівники, так і роботодавці, які з широкого і нетипового діапазону причин здебільшого вимушено підіймають питання про те, що та як робити в такій безпрецедентній ситуації. Розірвання трудового договору є першим, що приходить на згадку як вирішення проблеми виконання обов'язків та можливості функціонування трудових відносин у разі відсутності такої можливості через об'єктивні обставини, що охопили територію України. Але трудові відносини через запровадження воєнного стану не зосереджуються виключно на можливості розірвати трудовий договір як єдиному та безальтернативному рішенні насущних проблем. Навпаки, законодавець надав унікальну можливість суб'єктам трудових правовідносин призупинити дію трудового договору. Як і в кожній юридичній дії, для її здійснення має бути дотримано низку підстав, що є особливими, адже застосовуються

вони в аспекті негативного чинника, а саме запровадження воєнного стану.

Варто згадати, що трудові відносини – це відносини між працівником та роботодавцем, тобто між двома суб'єктами/сторонами встановлюється зв'язок, що проявляється в правах та обов'язках, котрі закріплені трудовим договором. Відтак, ініціатива у розірванні чи призупиненні договору має належати обом сторонам – як працівнику, так і роботодавцю, що, в свою чергу, демонструє відносну рівність сторін у питанні вирішення подальшої долі їх задокументованих відносин та усунення негативних наслідків правопорушень сторонами трудових правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відсутність будь-якого практичного досвіду регулювання трудових відносин в умовах воєнного стану, зокрема ключових питань розірвання та призупинення дії трудового договору, зумовлюють актуальність дослідження цієї проблематики. Отже, вивчення розглядуваної теми набирає популярності серед вітчизняних науковців галузі трудового права (В. В. Жернаков, Д. М. Кравцов, С. О. Сільченко, А. М. Чанишева Г. І., Юшко, О. М. Ярошенко та ін.). Разом із тим питання регулювання трудових відносин в умовах оголошеного воєнного стану набуває все більшої актуальності та потребує ґрунтовних досліджень.

Метою статті є з'ясування підстав та особливостей розірвання та призупинення трудового договору з ініціативи суб'єктів трудових правовідносин, враховуючи ситуацію запровадження воєнного стану в нашій державі.

Виклад основного матеріалу. Стратегічним напрямом розвитку нашої держави в сучасних умовах правового регулювання суспільних відносин слід вважати євроінтеграцію, особливо в процесі надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС. Цей процес є надзвичайно складним в умовах воєнної агресії проти нашої країни, але разом із тим робота над удосконаленням правової системи триває безперервно, в тому числі й у питаннях правового регулювання праці.

У сучасних умовах розвитку нашого суспільства реалізація конституційних прав, у тому числі реалізація права на працю, зазнає певних обмежень як з боку державних органів, так і роботодавців, та стає однією з гострих соціальних проблем. Питання забезпечення осіб роботою та створення нових робочих місць і належних умов праці (як

загалом й можливості виконувати свої професійні обов'язки) є досить актуальними.

Сьогодні більшість роботодавців не можуть забезпечити та реалізувати права працівників, і це насамперед зумовлено не лише технічними, а й економічними проблемами, а частина підприємств взагалі припинили свою роботу чи скоротили штат працівників через руйнування або знаходження в зоні окупації, нестачу сировини, фінансові труднощі, неможливість виплачувати заробітну плату та з інших об'єктивних і суб'єктивних причин.

Водночас варто зауважити, що першим нормативно-правовим актом, що регулює особливості розірвання трудового договору є Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП). Але на момент запровадження воєнного стану він не містив окремих положень стосовно таких нюансів. Логічно, що в трудовому законодавстві повинні бути певні зміни та/або відмінності підстав розірвання трудового договору в мирний та воєнний час. Відтак, сам Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 29.09.2022 р. № 389-VIII зазначає, що при запровадженні воєнного стану обмежуються конституційні права і свободи людини та громадянина; право на працю не є винятком, але при цьому Закон надає гарантії запобігання незаконному звільненню працівників^{1, 2}.

Серед загальновідомих підстав розірвання трудового договору, що були зазначені КЗпП до запровадження воєнного стану 24.02.2022 р., було його розірвання: за угодою сторін (п. 1 ст. 36); через закінчення строку дії договору (п. 2 ст. 36); з ініціативи працівника (ст. 38, 39); з ініціативи власника або уповноваженого ним органом, через зміну в організації виробництва і праці (п. 1 ст. 40)^{3, 4}.

Відтак, ані чинним КЗпП України, ані підзаконними актами, що регулюють трудові відносини, не визначено механізму розірвання трудового договору у період запровадження воєнного стану, через що виникла необхідність у нормативно-правовому акті (актах), що вирішував би це питання.

¹ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 29 вересня 2022 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>. (дата звернення: 02.10.2022).

² Собко Юлія 'Можливі варіанти звільнення працівників у період воєнного стану' (ЛІГА:ЗАКОН. 22 березня 2022) <https://buh.ligazakon.net/aktualno/11848_mozhliv-varanti-zvlnennya-pratsvnikv-u-perod-vonnogo-stanu>. (дата звернення: 04.10.2022)

³ Кодекс законів про працю України: Закон від 19 серпня 2022 р. № 322-08. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>. (дата звернення: 02.10.2022)

⁴ Собко Юлія (дата звернення: 04.10.2022)

Таким актом став Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. у поточній редакції від 19.07.2022 р. №2136-ІХ, яка не лише внесла зміни, а й певним чином удосконалила в умовах воєнного стану весь організаційний процес трудових відносин, та була зорієнтована на зниження рівня правопорушень та зловживань з боку сторін трудового договору при укладенні, зміні та припиненні останнього. Це певною мірою демонструє навіть спрощення цього процесу. Так, Закон України №2136-ІХ установив принцип: норми трудового законодавства, які йому суперечать, не застосовуються, а ті, що суперечності не виявляють, також підлягають застосуванню^{1,2}.

Це означає, що у норм згаданого Закону є перевага над нормами КЗпП, але, звісно ж, лише у період запровадження воєнного стану.

Разом із тим згідно із Законом України №2136-ІХ серед підстав, завдяки яким трудовий договір може бути розірвано за ініціативи працівника, є: ведення бойових дій у районі, в якому територіально розміщено підприємство, установу чи організацію, при цьому наявною є загроза життю та здоров'ю працівника. Дійсно, запровадження воєнного стану супроводжується бойовими діями, що тісно пов'язані із руйнуваннями інфраструктури, зокрема місць проживання та/або тимчасового перебування працівників, які внаслідок цього вимушені виїжджати за кордон або набувати статусу внутрішньо переміщених осіб³.

Роботодавець може з власної ініціативи розірвати трудовий договір із працівником: а) у період його тимчасової непрацездатності або відпустки з першого дня після завершення непрацездатності або відпустки (слід зазначити, що винятком із цього правила є відпустка, що надана у зв'язку із пологам, вагітністю чи доглядом за дитиною); б) через ліквідацію підприємства, установи чи організації, супроводжуваної знищенням у результаті бойових дій усіх виробничих, організаційних чи технічних потужностей, зокрема майна підприємства (тут важливо, що про таке звільнення працівник попереджається не пізніше ніж за 10 днів

з виплатою вихідної допомоги в розмірі не менше середнього місячного заробітку)⁴.

Якщо вищенаведений Закон функціонує «окремо» від КЗпП і слугує спеціальним нормативно-правовим актом трудового законодавства, що діє у період запровадження воєнного стану, то Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 19 липня 2022 року №2352-ІХ вносить зміни безпосередньо до КЗпП України.

Треба зауважити, що вищезгаданим Законом встановлено три нові підстави розірвання трудового договору, серед яких: 1) смерть роботодавця як фізичної особи, рішення суду про визнання його безвісно відсутнім, яке набрало законної сили, оголошення роботодавця померлим (п. 8–1 ч. 1 ст. 36 КЗпП); 2) смерть працівника (відповідно також як фізичної особи), рішення суду про визнання його безвісно відсутнім або оголошення працівника померлим (п. 8–2 ч. 2 ст. 36 КЗпП); 3) якщо понад чотирьох місяців поспіль працівник був відсутній на роботі та протягом цього ж терміну не було надано інформацію (або вона відсутня) стосовно причини його відсутності (п. 8–3 ч. 1 ст. 36 КЗпП)⁵. Тобто, зазначені норми якими доповнений чинний КЗпП України розширюють спектр загальних підстав припинення трудового договору, з урахуванням умов сучасного розвитку суспільства, та виступають додатковими гарантіями попередження порушень в сфері трудових відносин з боку основних суб'єктів трудового права.

Тривалий час у трудовому законодавстві була колізія стосовно смерті, визнання безвісти відсутнім чи оголошення померлим роботодавця-фізичної особи (ФОП) або працівника як підстави розірвання трудового договору. Однак пункти 8–1 та 8–2 змогли це усунути⁶.

Підставу, передбачену п. 8–3, потрібно відокремлювати від звільнення із прогулом, адже нововведення повинно супроводжуватися дотримання двох умов (одночасно): 1) працівник відсутній на робочому місці понад чотири місяці поспіль; 2) у роботодавця не має інформації про причини

¹ Сарнецька Надія 'Як змінилися трудові відносини' (ЮРИСТ&ЗАКОН, 28 квітня 2022) <https://uz.ligazakon.ua/magazine_article/EA015671> (дата звернення:05.10.2022)

² Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. №2136-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>. (дата звернення:02.10.2022)

³ Собко Юлія (дата звернення:04.10.2022)

⁴ —
⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01 червня 2022 р. №2352-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text>. (дата звернення:02.10.2022)

⁶ Кознова Олександра 'Трудові відносини в умовах воєнного стану: дайджест змін' (ЛІГА:ЗАКОН 21 липня 2022) <https://biz.ligazakon.net/news/212674_trudov-vdnosini-v-umovakh-vonnogo-stanu-daydzhest-zmn> (дата звернення:04.10.2022)

згаданої відсутності (незалежно від того, чи є причина поважною або ні). Якщо ж роботодавець не дотримався обох підстав, то подібне звільнення може бути визнано незаконним у судовому порядку¹.

Також чинний КЗпП доповнено п. 6 ч. 1 ст. 41. Отже, новою підставою розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця є таке: роботодавець не має можливості забезпечити працівника роботою, визначеною самим трудовим договором, що спровоковано знищенням та/або відсутністю майна, технічних умов, засобів виробництва виключно через бойові дії, які відбуваються із запровадженням воєнного стану².

Підстава, передбачена п. 6 ч. 1 ст. 41 КЗпП, має особливий порядок застосування, що відрізняється від загального: працівника персонально попереджають не менше ніж за 10 календарних днів; надається інформація про заплановане вивільнення працівників профспілковим організаціям, сюди ж входить інформація стосовно кількості та категорій працівників, причини їх вивільнення, і знову ж таки маж місце застосування строків – не пізніше ніж за 10 календарних днів; повідомлення державної служби зайнятості про заплановане вивільнення працівників, проведення протягом п'яти календарних днів консультацій із профспілками про заходи щодо запобігання звільненням³.

Вищенаведені підстави для розірвання трудового договору в період запровадження воєнного стану на території України є, так би мовити, загальними у трудових відносинах працівників та роботодавців. Проте мають місце і спеціальні підстави. Під спеціальними підставами слід розуміти ті, що присутні окремо у трудових відносинах на державній службі та на підприємствах, в установах, організаціях державного сектору економіки.

Відповідно, для реалізації права на державній службі було прийнято постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12 квітня

2022 р. №440, якою передбачається підстава розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Такою підставою є перебування держслужбовця за межами України, адміністративно-територіальної одиниці, тобто за межами відведеного працівнику робочого місця, що являє собою відсутність на роботі починаючи із 25 квітня 2022 р. (п. 3 та 4 Постанови)^{4,5}.

Стосовно державного сектору економіки, то тут розповсюджується дія постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного часу» від 26 квітня 2022 р. №481, згідно з якою передбачається підстава розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у разі, якщо працівник суб'єкта господарювання, його керівник або член виконавчого органу перебувають за межами території України, адміністративно-територіальної одиниці, тобто за межами відведеного працівнику робочого місця, що унеможливує його працю, тобто являє собою відсутність на роботі (п. 3 постанови). Важливо, що зазначене положення діє з дня його публікації для членів виконавчого органу або керівника суб'єкта господарювання, а для звичайного працівника суб'єкта господарювання починаючи з 3 травня 2022 р. (п. 5 постанови). За обох випадків є особливості, котрі слід враховувати, а саме дистанційна робота та відрядження⁶.

Особливого значення сьогодні також набуває новела трудового законодавства, а саме «призупинення дії трудового договору», що являє собою певну альтернативу його розірванню. Варто зауважити, що до недавнього часу вказаний термін не вживався в практиці регулювання трудових відносин, але застосовувався в практиці інших країн. Так, Закон «Про трудовий договір» Естонії визначає «призупинення трудового договору» як тимчасове звільнення працівника від обов'язку вико-

⁴ Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2022 р. №440–2022-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440–2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення:02.10.2022)

⁵ Щукіна Наталія 'Порядок звільнення працівників у період воєнного стану' (ЛІГА:ЗАКОН 16 травня 2022) <https://jurliga.ligazakon.net/analytics/211246_poryadok-zvlnennya-pratsvnik-u-period-vonnogo-stanu>. (дата звернення: 04.10.2022)

⁶ Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 травня 2022 р. №481–2022-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481–2022-%D0%BF#Text>. (дата звернення:02.10.2022)

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01 червня 2022 р. №2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352–20#Text>. (дата звернення:02.10.2022)

² Кодекс законів про працю України: Закон від 19 серпня 2022 р. №322–08. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322–08#Text>. (дата звернення:02.10.2022)

³ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01 червня 2022 р. №2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352–20#Text>. (дата звернення:02.10.2022)

нувати роботу та тимчасове звільнення роботодавця від обов'язку забезпечувати працівника роботою. Таке призупинення не припиняє дії трудового договору, а у випадках, передбачених законом, за працівником можливе збереження заробітної плати або виплата грошових компенсацій за цей період¹. Відносно України це поняття визначено Законом №2136-IX у ст. 13, згідно з положеннями якої під призупиненням розуміють тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і відповідно тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним між сторонами трудовим договором. Подібне явище не слід ототожнювати із розірванням трудового договору, хоч ці поняття і є близькими за своїм призначенням. Адже ключовою особливістю призупинення дії трудового договору є те, що він (на відміну від його розірвання) не припиняє трудові відносини між працівником та роботодавцем, а створює можливість відновити ці відносини, тобто відносини нікуди не зникають, а лише чекають своєї «реанімації»^{2,3}. Призупинення дії трудового договору у Законі передбачає процедуру призупинення і відновлення; критерії та умови призупинення (вони доволі деталізовані); визначення обмежень, які стосуються цього механізму (окремі категорії працівників). Відсутність можливості виконати обов'язки як з боку працівника, так і роботодавця, що передбачені трудовим договором, є умовою, що визначає необхідність для призупинення трудового договору. Дискредитації у використанні призупинення немає, тобто таке право належить обом сторонам трудових відносин. Головна же специфіка полягає у тому, що строк призупинення не може бути більшим за період дії воєнного стану^{4,5}.

Факультативне повідомлення один одного про призупинення дії трудового договору – це так звана умова, що передбачає існування об'єктивної можливості повідомлення у письмовій, електро-

нній формі або за допомогою технічних засобів електронної комунікації. Тобто повідомлення може і не здійснюватися, але лише при відсутності такої можливості. Якщо остання існує, а повідомлення здійснено не було, то подібна ситуація буде порушенням трудового законодавства.

Водночас слід звернути увагу на відсутність визначення механізму відшкодування заробітної плати, наприклад, компенсаційних та гарантійних виплат у період призупинення, хоча й підкреслюється, що це завдання покладається країну агресора⁶.

Якщо говорити про обмеження у застосуванні призупинення трудового договору, то подібна можливість не може бути реалізована щодо працівника, який обіймає посаду керівника, заступника керівника державного органу влади, є посадовою особою органу місцевого самоврядування, але при цьому його посада є виборною.

Стосовно процедурної складової відмітимо, що під час призупинення роботодавцем повинен видаватися наказ. Зміст цього наказу є таким: причини, строк призупинення, кількість працівників, їх дані, умови для відновлення договору. Якщо працівником не є особа з вищезгаданого переліку, але при цьому він є посадовою особою державного органу чи органу місцевого самоврядування, то це створює додаткову процесуальну дію щодо наказу про призупинення, адже у роботодавця виникає обов'язок узгодити цей наказ із військовою адміністрацією⁷.

Варто наголосити на тому, що з питань призупинення трудового договору вже почала формуватися судова практика. При цьому підставами позовних вимог є незгода працівників з приводу механізму призупинення дії трудового договору. Отже, позиваються звертаються до суду, щоб поновити дію останнього і стягнути з роботодавця середній заробіток за час вимушеного прогулу^{8,9}.

Тобто, проаналізувавши вище введення в сферу трудових правовідносин нового поняття «при-

¹ Хуторян Н. М., Сімутіна Я. В., Шумило М. М. та ін. *Проблеми застосування трудового та пенсійного законодавства: монографія* (НікаЦентр, 2015) 83

² Наталія Щукіна (дата звернення: 04.10.2022)

³ Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. №2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>. (дата звернення: 02.10.2022)

⁴ Кознова Олександра (дата звернення: 04.10.2022)

⁵ Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. №2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>. (дата звернення: 02.10.2022)

⁶ Сарнецька Надія (дата звернення: 04.10.2022)

⁷ Цветкова Катерина, Матвійчук Наталія 'Діють нові правила трудових відносин' (GOLAW, 20 липня 2022) <<https://golaw.ua/ua/insights/publication/diyut-novi-pravila-trudovih-vidnosin/>> (дата звернення: 04.10.2022)

⁸ Рішення Коростенського міськрайонного суду Житомирської обл. від 27.06.2022 р. у справі №279/1611/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104964969> (дата звернення: 05.10.2022)

⁹ Рішення Амур-Нижньодніпровського районного суд м. Дніпро від 09.06.2022 р. у справі №199/1909/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105139677> (дата звернення: 05.10.2022)

зупинення трудового договору», варто наголосити на тому, що вже сьогодні це явище викликає багато непорозумінь між працівником та роботодавцем та слугує однією з причин порушення норм трудового законодавства з боку останнього. Це, в свою чергу, приводить до висновку про те, що на законодавчому рівні, все ж таки, повинен бути удосконалений механізм застосування призупинення трудового договору в умовах оголошеного воєнного стану та передбачені гарантії для найманих працівників, що унеможливили б зловживання правом з боку роботодавців.

Крім того, у питаннях правового забезпечення регулювання трудових відносин в умовах сьогодення важливого значення набуває роль державних органів у процесі подолання негативних наслідків війни у сфері праці та удосконалення нормативного забезпечення відповідно до вимог європейської практики. Так, Урядом нашої держави оголошено про запуск нової економічної стратегії, яка діятиме в умовах війни, допоможе нашій економіці вистояти та стане фундаментом для післявоєнного відновлення. Йдеться про вісім програм, спрямованих на створення робочих місць через підтримку бізнесу, держзамовлення, будівництво, кредитування та працевлаштування безробітних. Це також й безповоротна грантова допомога малому та середньому бізнесу, підтримка українських виробників, будівництво нової інфраструктури¹

Висновки. Отже, підводячи підсумки вищевикладеному дослідженню, варто зауважити, що український законодавець своєчасно зробив доповнення і корективи за допомогою нових законів та постанов до трудового законодавства стосовно особливостей розірвання трудового договору як з ініціативи самого роботодавця, так і з ініціативи працівника. Організація трудових відносин

між працівниками та їх роботодавцями у такий спосіб зазнала значних та помітних змін. Деякі зміни набули тимчасової сили (Закон України №2136-IX), а деякі поширюватимуться як на воєнний, так і мирний період (Закон України №2352-IX). Закон України №2136-IX, окрім запровадження тимчасових підстав для розірвання трудового договору, створив особливу категорію, що діє виключно на період воєнного стану і що передбачає право для роботодавця та працівника призупинити дію трудового договору через запровадження воєнного стану, пов'язаного із виникненням безлічі об'єктивних та суб'єктивних факторів, котрі спричинені військовою агресією та впливають на трудові відносини або взагалі усувають практичну можливість їх здійснення. Закон України №2352-IX взагалі є одним з особливих наслідків військової агресії, що залишиться в нашій державі і після закінчення воєнного стану. Це сприятиме пришвидшенню відтермінованих у трудовому законодавстві змін з метою заповнення прогалин, які давно дискутуються серед науковців та законотворців. Як свідчить наявна практика, обидва нормативно-правові акти вже активно застосовуються на практиці. Здебільшого підстав для розірвання трудового договору є більше у роботодавця, аніж у працівника. Проте це не демонструє якусь їх нерівність у правах. Навпаки, викладені підстави надають сторонам можливості розірвати трудовий договір через нові обставини, що тісно пов'язані з воєнним станом. Разом із тим, хоча військова агресія проти України і несе в собі негативні наслідки, однак у питаннях євроінтеграції це зумовило пришвидшення процесу удосконалення норм трудового законодавства відповідно до умов сучасності з метою належного регулювання трудових відносин й доопрацювання питань визначення дієвого й практичного механізму їх застосування та зменшення негативних проявів правопорушень в сфері трудового законодавства сучасності.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy: Zakon vid 19 serpnia 2022 r. №322–08. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322–08#Text>. (in Ukrainian)
2. Pro pravovy rezhy m voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 29 veresnia 2022 r. №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389–19#Text>. (in Ukrainian)
3. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 15 bereznia 2022 r. №2136-IKh. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136–20#Text>. (in Ukrainian)

4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsii trudovykh vidnosyn: Zakon Ukrainy vid 01 chervnia 2022 r. № 2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text>. (in Ukrainian)
5. Deiaki pytannia orhanizatsii roboty derzhavnykh sluzhbovtstv ta pratsivnykiv derzhavnykh orhaniv u period voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 kvitnia 2022 r. № 440-2022-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/440-2022-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)
6. Deiaki pytannia orhanizatsii roboty pratsivnykiv subiektiv hospodariuvannia derzhavnoho sektoru ekonomiky na period voiennoho stanu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 travnia 2022 r. № 481-2022-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2022-%D0%BF#Text>. (in Ukrainian)

Cases

7. Rishennia Amur-Nyzhnodniprovskoho raionnoho sud m. Dnipro vid 09.06.2022 r. u spravi № 199/1909/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105139677> (in Ukrainian)
8. Rishennia Korostenskoho miskraionnoho sudu Zhytomyrskoi obl. vid 27.06.2022 r. u spravi № 279/1611/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104964969> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Khutorian N. M., Simutina Ya. V., Shumylo M. M. ta in. *Problemy zastosuvannia trudovoho ta pensiinoho zakonodavstva : monohrafiia* [Problems of application of labor and pension legislation: monograph] (NikaTsentr, 2015) 316 (in Ukrainian)

Websites

2. Koznova Oleksandra 'Trudovi vidnosyny v umovakh voiennoho stanu: daidzhest zmin' [Labor relations under martial law: a digest of changes] (LIHA:ZAKON 21 lypnia 2022) <https://biz.ligazakon.net/news/212674_trudov-vdnosini-v-umovakh-vonnogo-stanu-daydzhest-zmn> (in Ukrainian)
3. Sarnetska Nadiia 'Iak zminylysia trudovi vidnosyny' [How labor relations have changed] (IuRYST&ZAKON, 28 kvitnia 2022) <https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA015671> (in Ukrainian)
4. Shchukina Nataliia 'Poriadok zvlennia pratsivnykiv u period voiennoho stanu' [The procedure for dismissing employees during martial law] (LIHA:ZAKON, 16 travnia 2022) <https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/211246_poryadok-zvlnennya-pratsvnikv-u-perod-vonnogo-stanu> (in Ukrainian)
5. Sobko Yuliia 'Mozhlyvi varianty zvlennia pratsivnykiv u period voiennoho stanu' [Possible options for dismissal of employees during martial law] (LIHA:ZAKON, 22 bereznia 2022) <https://buh.ligazakon.net/aktualno/11848_mozhliv-varanti-zvlnennya-pratsvnikv-u-perod-vonnogo-stanu> (in Ukrainian)
6. Tsvietkova Kateryna, Matviichuk Nataliia 'Diiut novi pravyla trudovykh vidnosyn' [New rules of labor relations are in effect] (GOLAW, 20 lypnia 2022) <<https://golaw.ua/ua/insights/publication/diyut-novi-pravila-trudovih-vidnosin/>> (in Ukrainian)
7. 'Promova Premier-ministra Ukrainy Denysa Shmyhalia na zasidanni Uriadu' [Speech of the Prime Minister of Ukraine Denys Shmyhal at the Government meeting] (Uriadovy portal) <<https://www.kmu.gov.ua/news/promova-premyer-ministra-ukrayini-denisa-shmigalya-na-zasidanni-uryadu10062022>> (in Ukrainian)

Сидоренко А. С., Петренко Д. С.

Особливості розірвання та призупинення трудового договору з ініціативи суб'єктів трудових правовідносин в умовах сучасності

Наукова стаття присвячена проблемним питанням забезпечення прав та обов'язків працівників і роботодавців в умовах євроінтеграції у період збройної агресії російської федерації проти України.

У статті розглянуто та досліджено нововведення та зміни у сфері трудового законодавства, що мають місце через запровадження воєнного стану, а також їх значення у трудових відносинах. Проаналізовано законодавчі зміни, що відбулися у період починаючи із 24 лютого 2022 року задля оптимізації трудових відносин.

Проаналізовано зміни, що стосуються нових підстав розірвання трудового договору та особливостей їх реалізації; визначено умови, за яких працівники й роботодавці можуть скористатися спеціальними приводами для розірвання або призупинення дії трудового договору.

Проведено класифікацію досліджуваних підстав та визначено їх особливості. Особливу увагу приділено трудовим відносинам у сфері державної служби та суб'єктів господарювання.

Доведено, що ані чинним КЗпП України, ані підзаконними актами, що регулюють трудові відносини, не визначено механізму розірвання трудового договору у період запровадження воєнного стану, через що виникла

необхідність у прийнятті нормативно-правових актів, що вирішуватимуть питання організації та оптимізації трудових відносин в таких умовах.

Досліджено питання, що стосується нової категорії у науці трудового права та практичній складовій, а саме «призупинення трудового договору», та обґрунтовано можливість реалізації цього явище сторонами трудових правовідносин в умовах воєнного стану.

Ключові слова: працівник, роботодавець, трудові відносини, трудовий договір, розірвання трудового договору, призупинення трудового договору.

Sydorenko A. S., Petrenko D. S.

Peculiarities of termination and suspension of the employment contract on the initiative of the subjects of labor relations in modern conditions

This scientific article is devoted to the problematic issues of ensuring the rights and obligations of employees and employers in the context of European integration during the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

The article considers and studies innovations and changes in the field of labor legislation that take place due to the introduction of martial law, as well as their importance in labor relations. The legislative changes that have taken place since February 24, 2022 to optimize labor relations are analyzed.

The changes concerning new grounds for termination of the employment contract and peculiarities of their implementation are analyzed; the conditions under which employees and employers can use special reasons for termination or suspension of the employment contract are determined.

The classification of the relevant substituents was carried out and their special features were identified. Particular attention is paid to labor relations in the civil service and business entities.

It is proved that neither the current Labor Code of Ukraine, nor the by-laws regulating labor relations do not define the mechanism of termination of an employment contract during the period of martial law, which is why there is a need to adopt regulations that will address the issues of organization and optimization of labor relations in such conditions.

The issue of a new category in the science of labor law and its practical component, namely «suspension of the employment contract» is investigated and the possibility of implementing this phenomenon by the parties to labor relations under martial law is substantiated.

Keywords: *employee, employer, labor relations, employment contract, termination of employment contract, suspension of employment contract.*

Стаття надійшла до редакції: 10.09.2022 р.

Прийнята до друку: 5.11.2022 р.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА І АСПІРАНТА

DOI: 10.31359/2079-6242-2022-44-128

УДК 343.436:343.542.1

Д. О. Куковинець, молодша наукова співробітниця відділу дослідження проблем кримінального права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЗОБРАЖЕНЬ СЕКСУАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ БЕЗ ЗГОДИ ОСОБИ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ*

Постановка проблеми. Наслідки науково-технічного прогресу, з одного боку, безперечно розширили можливості людської діяльності, а з другого, так само вплинули на межі морально-етичних орієнтирів людини. Тема сексуальності людини, будучи табуованою, прихованою від сторонніх очей, мабуть, завжди, як і будь-яка інша сфера інтимного життя людини, викликала неабиякий інтерес з боку певних членів суспільства. Здобутки науково-технічного розвитку мають у своїй основі блага мету, проте не завжди відповідають їй, а інколи й використовуються на шкоду членам суспільства. Так, із появою перших фотоапаратів у світі виник і новий вид суспільно небезпечної поведінки – розповсюдження зображень сексуального характеру без згоди особи.

Зокрема, у 1888 р. одного з нью-йоркських фотографів Ле Грейндж Брауна звинуватили в демонстрації та продажі фотографій оголених жінок у місцевих салонах. Він вирізав і наклеював зображення жінок на оголені тіла без їхньої згоди. Пізніше, у 1890 р., фотографію зірки комічної опери Маріон Манола використали та перетворили на еротичну листівку¹.

* *Примітка.* Стаття виконана в межах фундаментальної теми «Теоретичні, законодавчі та правозастосовні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні» (номер державної реєстрації 0121U114324, термін виконання: 1 кв. 2022 р. – 4 кв. 2025 р.). У розробці теми беруть участь: д.ю.н., проф. Борисов В. І., д.ю.н., проф. Карчевський М. В., д.ю.н., с.н.с. Шепітько М. В., к.ю.н., ст. дослідник Євтєєва Д. П., к.ю.н., доц. В. В. Базелюк, к.ю.н., доц. Шульженко Н. В., к.ю.н. Нетеса Н. В., к.ю.н. Новікова К. А., к.ю.н. Попович О. С., Куковинець Д. О., Максименко А. І. Керівник теми д.ю.н., проф., Демидова Л. М.

Згодом у 1953 р. на обкладинці журналу «Playboy» з'явилися фотографії оголеної американської кіноакторки Мерілін Монро, на розміщення яких вона не давала своєї згоди². А на початку 1980-х рр. у журналі «Hustler» з'явилась рубрика з еротичними фото жінок, під якими вказувалася й персональна інформація щодо них: сексуальні уподобання та ім'я. Як виявилось згодом, далеко не всі жінки погоджувались як на саме фото, так і його публікацію.

Із набиранням обертів процесів глобалізації та інформатизації суспільства кількість випадків розповсюдження зображень сексуального характеру набула небувалого масштабу. Так, з одного боку, у сучасних умовах практика так званого секстингу³ почала розглядатися як вияв сексуальної свободи особи і, за твердженнями португальських дослідників Р. Баррозу, Е. Раміана, П. Фігейреду

¹ Nandini Comar 'The Rise of Revenge Porn' (*Garbo*, 29 October 2021) <<https://www.garbo.io/blog/revenge-porn>> (дата звернення: 12.09.2022)

² Fallik Seth and others, 'Revenge Porn: A Critical Content Analysis of the Nation's Laws and Reflection upon Social Science Research' (2022) 23(1) *Criminology, Criminal Justice, Law & Society* <<https://doi.org/10.54555/ccjls.4234.34102>>

³ Примітка. Секстинг (англ. sexting, від sex (секс) + texting (текстові повідомлення)) належить до актів створення, надсилання й отримання провокаційних фотографій, що зображують наготу, сексуально явні зображення й тексти, сексуальні фотографії, зображення та відео з оголеними або частково голими зображеннями (Д.О. Куковинець, 'Сексуальне насильство в інтернеті: до проблеми визначення в Кримінальному кодексі України окремих його форм' *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки: матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. конференції*, м. Харків, 12 трав 2022 р. (Право 2022) 256 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-424-1>>

та А. Араужо, як нормальна та сучасна форма сексуального вираження й інтимності спілкування в романтичних і сексуальних стосунках, як спосіб самовираження, дослідження та встановлення ідентичності¹.

Проте, з другого боку, в епоху, коли Інтернет-мережа зберігає «віртуальні сліди» кожного, а «право на забуття»² все ще залишається важко реалізованим, Всесвітнє павутиння може стати пасткою для осіб, які використовують практику обміну зображеннями сексуального характеру у своєму інтимному спілкуванні.

Так, у 2010 р. Х. Муром був створений і запущений сайт під назвою «Is Anyone Ur?», де користувачі могли анонімно надсилати оголені, еротичні та відверто сексуальні зображення з указуванням імен, соціальних мереж та/або адрес зображених осіб. На той час, коли був створений цей сайт, у більшості штатів США не існувало відповідного законодавства, що регулювало б питання використання такого контенту. Проте Окружна суддя США Д. Джи засудила Мура до двох років і шести місяців позбавлення волі³. Крім того, його змусили сплатити штраф у розмірі 2 тис. доларів. І, що найважливіше, також довічно заборонили користуватися соцмережами⁴.

За результатами дослідження Я. Рувалкаби та А. А. Ітон, серед 3 044 дорослих американців (54% з яких складають жінок) кожний дванадцятий повідомив, що став жертвою принаймні одного випадку поширення матеріалів сексуального вмісту, а кожний двадцятий зазначив про вчинення такого діяння без згоди зображеної особи⁵.

¹ Ricardo Barroso and others, 'Abusive Sexting in Adolescence: Prevalence and Characteristics of Abusers and Victims' (2021) (12) *Frontiers in Psychology* <DOI: 10.3389/fpsyg.2021.610474> accessed 1 November 2022

² Право на забуття (право бути забутим, англ. right to be forgotten) – це право людини, що дозволяє їй вимагати за певних умов видалення своїх особових даних із загального доступу через пошукові системи, тобто посилань на ті дані, які, на її думку, можуть завдати їй шкоди (Генадій Андрощук, 'Суд ЄС: Google виграв спір щодо права на забуття' (*Юридична газета online*, 9 жовтня 2019) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/sud-es-google-vigrav-spir-shchodo-prava-na-zabuttya.html>>)

³ Саша Гохар, 'Що трапилося з Хантером Муром? Де він зараз?' (*XperimentalHamid*: 31 липня 2022) <<https://xperimentalhamid.com/uk/news/trending/hunter-moore/>> (дата звернення: 5.09.2022)

⁴ Примітка. У 2017 р. Х. Мур звільнився з в'язниці. Станом на 15.09.2022 р. він все ще заблокований у Facebook, проте активно веде блог у Twitter.

⁵ Y Ruvalcaba, AA Eaton, 'Nonconsensual pornography among U. S. adults: A sexual scripts framework on victimization, perpetration, and health correlates for women and men' [2020] 10

Означена тенденція, зі свого боку, виявляє занепокоєність і зі сторони європейської спільноти.

Так, у Резолюції Європарламенту 2020/2035 від 14 грудня 2021 р. «Боротьба з гендерно зумовленим насильством: кібернасильство» наголошується, що сексуальне насильство на основі зображень є зростаючою формою насильства над інтимними партнерами; наслідки такого насильства можуть бути сексуальними, оскільки сексуальний контакт був записаний або поширений без згоди, психологічними, оскільки вплив на жертв розголошення їх приватного життя є публічним, та економічними, оскільки сексуальне насильство на основі зображення може потенційно поставити під загрозу теперішнє та майбутнє професійне життя жертви⁶.

Окрім того, у п. 17 цієї Резолюції Європарламент підкреслює, що сексуальне насильство з використанням зображень є крайнім порушенням приватного життя, а також є формою гендерно зумовленого насильства, як це було продемонстровано, наприклад, в Ірландії у листопаді 2020 р., коли десятки тисяч відверто сексуальних зображень жінок і дівчат були оприлюднені без їх згоди; і наполегливо рекомендує державам-членам оновити своє національне законодавство з метою включення сексуального насильства з використанням зображень або будь-якого обміну відвертими матеріалами інтимного характеру без їх згоди до переліку *сексуальних злочинів*, відокремивши його від злочинів з використанням матеріалів, що містять зображення сексуального розбещення дітей⁷.

Показовим є те, що українське законодавство щодо кримінальної відповідальності за розповсюдження матеріалів сексуального характеру без згоди зображеної на них особи все ще перебуває на стадії становлення. Специфічної законодавчої бази, як впливає із вищенаведеного, на сьогодні ще не розроблено. Проте, натомість, конкретні життєві приклади окреслюють тенденцію, що свідчить про достатню поширеність такого явища⁸.

(1) *Psychology of Violence*, 68–78 <<https://doi.org/10.1037/vio0000233>> (last accessed 1.11.2022)

⁶ Combating gender-based violence: cyberviolence: European Parliament resolution of 14 December 2021 with recommendations to the Commission on combating gender-based violence: cyberviolence (2020/2035(INL)). P. 9. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0489_EN.pdf

⁷ – P. 22.

⁸ 'Чоловік помстився колишній дівчині і виклав у соцмережі її інтимні фото та відео' (*Gazeta.ua*, 27 листопада 2020) <https://gazeta.ua/articles/np/_colovik-pomstivsysa-

Означене зумовлює актуальність та важливість досліджень з розглядуваної проблематики, особливо у світлі євроінтеграційних процесів у нашій державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання поширення зображень особи сексуального вмісту за відсутності її згоди стали предметом наукових досліджень багатьох зарубіжних вчених, наприклад, таких як Сет Фаллік (Seth Fallik), Еріка Стоун (Erika Stone), Даніель Вікторі (Danielle Victory), Тейлор Маркевич (Taylor Markevitch), Роландо Сальво (Rolando Salvo), Алексіс Маллальє (Alexis Mallalieu)¹, Сігенорі Мацуї (Shigenori Matsui)², Нікола Генрі (Nicola Henry), Ашер Флінн (Asher Flynn)³, Клер МакГлінн (Clare McGlynn), Еріка Реклі (Erika Rackley)⁴, Азія А. Ітон (Asia A. Eaton), Холлі Джейкобс (Holly Jacobs), Янет Рувалькаба (Yanet Ruvalcaba)⁵, Мері Енн Френкс (Mary Anne Franks)⁶, Серджиу Брінза (Sergiu Brînză), Віталі Статі (Vitalie Stati)⁷, Хвіан

kolishnij-divchini-i-viklav-u-socmerezhi-yiyi-intimni-foto-ta-video/999541>; 'Горе-залицяльнику «світить» в'язниці за розсилку інтимних фото дівчини' (Varta1, 25 листопада 2021) <https://varta1.com.ua/news/gore-zalytsyalnyku-svityt-v-yaznytsya-za-rozsytku-intymnyh-foto-divchyny_327642.html>; 'У Львові чоловік скинув порнографічне фото своєї співмешканки у чат ОСББ' (Varta1, 10 травня 2021) <https://varta1.com.ua/news/u-lvovi-cholovik-skynuv-pornografichne-foto-svoeyi-spivmeshkanky-u-chat-osbb_314728.html>; Анна Семенюк, 'Хмельницький поліцейський шантажував подружжя інтимними фото' (Zaxidnet, 17 серпня 2022) <https://zaxid.net/hmeliitskiy-politseyskiy-shantazhuvav-podruzzhya-intimnimi-foto_n1548145> (дата звернення: 5.09.2022)

¹ Fallik Seth and others, 'Revenge Porn: A Critical Content Analysis of the Nation's Laws and Reflection upon Social Science Research' (2022) 23(1) Criminology, Criminal Justice, Law & Society <<https://doi.org/10.54555/ccjls.4234.34102>>

² Shigenori Matsui, 'The Criminalization of Revenge Porn in Japan' (2015) 2 Washington International Law Journal 285–317 <<https://digitalcommons.law.uw.edu/wilj/vol24/iss2/11>> (дата звернення: 5.09.2022)

³ Henry N, Flynn A, 'Image-Based Sexual Abuse: Online Distribution Channels and Illicit Communities of Support' (2019) 25 (16) Violence Against Women 1932–1955 <[doi:10.1177/1077801219863881](https://doi.org/10.1177/1077801219863881)>

⁴ Clare McGlynn, Erika Rackley, 'Image-based sexual abuse' (2017) 37 (3) Oxford journal of legal studies 534–561 <<https://doi.org/10.1093/ojls/gqw033>>

⁵ Eaton A A and others Nationwide online study of non-consensual porn victimization and perpetration: a summary report' (2017) 26 <<https://www.cybercivilrights.org/wp-content/uploads/2017/06/CCRI-2017-Research-Report.pdf>> (дата звернення: 5.09.2022)

⁶ Mary Anne Franks, 'Drafting an Effective 'Revenge Porn' Law: A Guide for Legislators' [2015] 14 <<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2468823>>

⁷ Sergiu Brînză, Vitalie Stati, '«Sexting», «sextorsion», «revenge porn»: fenomene reflectate în Codul penal al Republicii Moldova?' (2021) 3 (43) Studia Universitatis Moldaviae: Stiinta Sociale 3–17 <<https://zenodo.org/record/4570078#.Y3aF93ZByuro>> (дата звернення: 5.09.2022)

Крістіанто (Hwian Christiano) тощо. На рівні вітчизняної науки кримінального права ця проблема є недостатньо вивченою. Її дослідженню було присвячено хіба що дослідження М. В. Бортничука⁸. Окрім того, загальні питання кримінально-правової охорони статевої свободи та статевої недоторканості висвітлені у наукових працях В. І. Борисова, Л. В. Дорош, О. О. Дудорова, Г. Я. Мартинишина, В. Ю. Омецинської, Б. М. Орловського, С. В. Романцової, О. В. Харитонової, О. М. Храмова, І. І. Чугунікова тощо.

Мета. У цій публікації поставлено за мету проаналізувати думки науковців щодо використання специфічної термінології на позначення діяльності, пов'язаної із розповсюдженням світлин/відео сексуального характеру без згоди особи, зображеної на них; дослідити досвід Європейського союзу та країн світу щодо криміналізації означеного діяння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно зі ст. 40 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011 р. (далі – Стамбульська конвенція)⁹ «Сторони вживають необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення того, щоб будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної або фізичної поведінки сексуального характеру, метою або наслідком якої є порушення гідності особи, зокрема шляхом створення залякувального, ворожого, принизливого або образливого середовища, підлягала кримінальній або іншій юридичній санкції»¹⁰.

Як пояснюється в Загальній рекомендації № 1 комітету GREVIO, під це визначення підпадає і така поведінка в Інтернеті або така, що вчиняється за допомогою цифрових засобів, як поширення зображень або відео без згоди. При цьому поширення оголених або сексуальних зображень (світлин чи відео) без згоди особи або погроза поширення таких зображень включають акти сексуального насильства на основі зображень (так звана

⁸ Бортничук М В, 'Кримінально-правові аспекти порнопомсти' (2021) 2 Юридичний науковий електронний журнал 221–225 <<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/53>>

⁹ Примітка. Конвенція набула чинності для України як міжнародний договір 01.11.2022 р.

¹⁰ Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція): Конвенція від 11.05.2011 р. Верховна Рада України: Законодавство України: оф. вебсайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 10.10.2022)

«порнопомста» (revenge pornography)¹). Останнє полягає в тому, що кривдник отримує зображення або відео відверто сексуального характеру під час стосунків, або зламує чи викрадає їх із комп'ютера, облікових записів у соціальних мережах чи з телефону жертви, щоб поширити в Інтернеті.

Варто наголосити, що в Україні немає як єдино унормованої термінології на позначення діяльності, пов'язаної із розповсюдженням світлин/відео сексуального характеру без згоди осіб, зображених на них, так і не розроблена специфічна законодавча база, що була б спрямована на врегулювання означеного питання.

Проте, як свідчить судова практика, наразі до кримінальної відповідальності за означену поведінку притягають за нормами ст. 182 КК («Порушення недоторканності приватного життя») (зокрема, у сукупності зі ст. 301 КК), ст. 189 КК («Виماгання» у частині погрози поширення зображення порнографічного характеру) або, що є найбільш характерним, ст. 301 КК («Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»).

Так, у Єдиному державному реєстрі судових рішень у період з 01.01.2018 р. по 15.11.2022 р. за пошуковим запитом «189 КК» AND «301 КК» було знайдено лише один вирок, який може братися до уваги при характеристиці погрози непогодженого поширення зображення, зокрема, порнографічного характеру². Натомість, за пошуковим запитом «182 КК» AND «без згоди» було виявлено 33 судових рішення у формі вироку, однак лише один з них стосується непогодженого поширення зображень сексуального характеру³; а за пошуковим запитом «301 КК» AND «без згоди» було виявлено 204 вироки, п'ять з яких стосуються досліджуваного питання⁴.

¹ Загальна рекомендація ГРЕВІО № 1 щодо цифрового виміру насильства стосовно жінок (неофіційний переклад). С. 22. URL: <https://rm.coe.int/grevio-2021-20-first-general-recommendation-ukr/1680a4ad92> (дата звернення: 5.09.2022)

² Вирок Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 18.04.2019 р. (провадження № 1-кп/559/8/2019, справа № 559/2124/15-к). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81255960> (дата звернення: 5.09.2022)

³ Вирок Миколаївського районного суду Львівської області від 11.02.2019 року (провадження № 1-кп/447/109/19, справа № 447/105/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79798221>. (дата звернення: 5.09.2022)

⁴ Вирок Млинівського районного суду Рівненської області від 10.06.2020 р. (провадження № 1-кп/566/127/20, справа № 566/1639/19). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90324976>;

Наприклад, у вирокі Вінницького міського суду Вінницької області від 18.06.2021 р. (провадження № 1-кп/127/287/21, справа № 127/6441/21) було встановлено таке. «ОСОБА_1 повідомив, що під час навчання на другому курсі Вінницького медичного коледжу він познайомився із потерпілою ОСОБА_3, а через деякий час вони почали зустрічатись та проживати разом в орендованій квартирі. Після досягнення ОСОБА_2 повноліття у них розпочались статеві стосунки. За обоюсторонньою згодою, вони фільмували частину своїх статевих актів та зберігали їх на своєму комп'ютері. У червні 2020 р. у зв'язку зі змінами у графіку їх навчання внаслідок карантинних обмежень, що були запроваджені через пандемію коронавірусу COVID-19, вони переїхали жити до батьків обвинуваченого з м. Вінниці до м. Хмільник Вінницької області. Через кілька місяців внаслідок постійних конфліктів потерпіла ОСОБА_2 повідомила ОСОБА_1 про розірвання їх стосунків і повернулася назад до м. Вінниці. Обвинувачений указав, що він намагався примиритись із потерпілою та відновити їх стосунки, але коли побачив ОСОБА_2 з іншим хлопцем, то приревнував їй та почав у телефонному режимі погрожувати останній поширенням їх інтимних відеозаписів у мережі Інтернет. Оскільки потерпіла ОСОБА_2 відмовила йому у відновленні стосунків, він створив від її імені фейковий акаунт та поширив у мережі Інтернет частину вказаних інтимних відеофайлів»⁵. Суд ухвалив визнати ОСОБА_1 винним у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених частинами 2 і 3 ст. 301 КК.

Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 17.07.2020 р. (провадження № 1-кп/161/965/20, справа № 161/9562/20). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90468872>; Вирок Чернігівського районного суду Чернігівської області від 22.03.2021 р. (провадження № 1-кп/748/113/21, справа № 748/488/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95700014>; Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 18.06.2021 року (провадження № 1-кп/127/287/21, справа № 127/6441/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97840813>; Вирок Сихівського районного суду м. Львова від 29.09.2021 р. (провадження № 1-кп/464/429/21, справа № 464/2836/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99981839>. (дата звернення: 5.09.2022)

⁵ Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 18.06.2021 року (провадження № 1-кп/127/287/21, справа № 127/6441/21). *Єдиний державний реєстр судових рішень*: оф. вебсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97840813> (дата звернення: 5.09.2022)

Оскільки, як зазначалось вище, специфічної законодавчої бази щодо досліджуваного явища в Україні на сьогодні не існує, на нашу думку, варто зосередити увагу насамперед на так званому «термінологічному» питанні, тобто з'ясувати, які терміни/термінологічні звороти наразі існують у науковій думці для опису непогодженого поширення зображень сексуального вмісту.

Так, у Словнику термінів з онлайн-безпеки, розробленому Міністерством цифрової трансформації України, використовується термін «порнопомста», під якою мається на увазі поширення або погроза поширення інтимних зображень особи з метою нанесення моральної шкоди та/або помсти.¹

М. В. Бортничук також оперує вищезгаданим терміном і зазначає, що суть останнього зводиться до розміщення у відкритому доступі фотографій/відео еротичного або порнографічного характеру людини без її згоди, але у такий спосіб, щоб ця людина була ідентифікована і щоб ці публікації побачили її знайомі та рідні.²

Японський дослідник С. Мацуї визначає порнопомсту (revenge porn) як практику розміщення та поширення в Інтернеті відвертих сексуальних зображень колишнього партнера після розриву стосунків.³

Австралійські вчені Н. Генрі та А. Флінн для позначення цього явища використовують термін «сексуальне насильство на основі зображень» (image-based sexual abuse), включаючи до нього такі три ключові форми поведінки як: створення (або зйомку) оголених та/або сексуальних зображень без узгодження; розповсюдження (або поширення) оголених та/або сексуальних зображень без узгодження; та погрозу поширення оголених та/або сексуальних зображень⁴.

К. МакГлінн і Е. Реклі також є прихильницями позначення такої суспільно небезпечної поведінки

¹ 'Словник термінів з онлайн-безпеки' (Міністерство цифрової трансформації України, 2020) 7 <https://drive.google.com/file/d/10iCbWk00IdXXOSQCM6Pbey5hXPf56APL/view> (дата звернення: 5.09.2022)

² Бортничук М В 'Кримінально-правові аспекти порнопомсти' (2021) 2 Юридичний науковий електронний журнал 221 <<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/53>>

³ Shigenori Matsui, 'The Criminalization of Revenge Porn in Japan' (2015) 2 Washington International Law Journal 289 <<https://digitalcommons.law.uw.edu/wilj/vol24/iss2/11>> (дата звернення: 5.09.2022)

⁴ Henry N, Flynn A, 'Image-Based Sexual Abuse: Online Distribution Channels and Illicit Communities of Support' (2019) 25 (16) Violence Against Women 1932–1955 <[doi:10.1177/1077801219863881](https://doi.org/10.1177/1077801219863881)>

через термін «сексуальне насильство на основі зображень», проте, на відміну від попереднього визначення, обмежують його діями лише щодо створення та/або поширення приватних сексуальних зображень без згоди зображених осіб.⁵

А. А. Ітон, Х. Джейкобс та Я. Рувалькаба оперують терміном «порнографія без узгодження» (nonconsensual pornography), розуміючи під цим терміном зростаючу форму цифрового сексуального насильства, що полягає в розповсюдженні зображень осіб сексуального характеру без їх згоди⁶.

Отже, можемо констатувати, що для позначення розповсюдження світлин/відео сексуального характеру без згоди особи наразі використовуються такі терміни, як «порнопомста», «порнографія без узгодження» та «сексуальне насильство на основі зображень».

З цього приводу зауважимо про таке. По-перше, варто наголосити на певній некоректності вживання терміна «порнопомста». Зазначене зумовлюється, насамперед, тим фактом, що правопорушник, окрім помсти, може керуватися й іншими мотивами. Наприклад, деякі з них мають бажання отримати прибуток, здобути славу чи просто розважитись⁷. На додаток до цього, інша складова частина цього терміна – «помста» – наводить на думку, що потерпілий має отримати якусь відплату за дії, вчинені ним раніше, що не є правильним з огляду на ймовірність спричинення останньому додаткової психологічної шкоди.

Окрім того, використання в терміні складової частини «порно» наштовхує на думку, що предметом означеного діяння завжди має бути графічний матеріал порнографічного характеру, проте логічно виникає запитання: чи завжди це відповідає дійсності? І у зв'язку з цим: чи не обмежується у такий спосіб більш широкий спектр суспільно небезпечної поведінки?

По-друге, виходячи із положення про те, що може бути предметом означеного діяння, треба наголосити, що в наведених визначеннях на позначення

⁵ Clare McGlynn, Erika Rackley, 'Image-based sexual abuse' (2017) 37 (3) Oxford journal of legal studies 536–537 <<https://doi.org/10.1093/ojls/gqw033>>

⁶ Eaton A A and others, 'Nationwide online study of non-consensual porn victimization and perpetration: a summary report' (2017) 3 <<https://www.cybercivilrights.org/wp-content/uploads/2017/06/CCRI-2017-Research-Report.pdf>> (дата звернення: 10.09.2022)

⁷ Mary Anne Franks, 'Drafting an Effective 'Revenge Porn' Law: A Guide for Legislators' [2015] 2 <<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2468823>>

чення того, які матеріали розповсюджує правопорушник, використовуються поняття «інтимні зображення», «фотографії/відео еротичного або порнографічного характеру», «відверті сексуальні зображення», «оголені та/або сексуальні зображення», «приватні сексуальні зображення», «зображення осіб сексуального характеру».

Тут варто зауважити, що саме по собі питання співвідношення таких понять, як 1) «зображення порнографічного характеру», «зображення еротичного характеру» і «зображення сексуального характеру», 2) інтимні та приватні зображення, є достатньо складним і потребує відповідних спеціальних знань. Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20.11.2003 р. № 1296-IV, зокрема, окремо виділяє «продукцію еротичного характеру», «продукцію сексуального характеру» та «продукцію порнографічного характеру», не ставлячи між ними знак рівняння та не даючи водночас чіткого уявлення про критерії їх розмежування¹.

Певний крок до розрізнення, зокрема, продукції порнографічного і еротичного характеру свого часу було зроблено Національною експертною комісією України з питань захисту суспільної моралі у рішенні від 20.04.2010 р. № 3². Проте, як уявляється, й означене рішення не надає однозначної та точної відповіді на запитання: де є грань між названими видами продукції? У перспективі, зокрема, видається доцільним здійснити окрему наукову розвідку з цієї проблематики.

На цьому етапі дослідження, на нашу думку, узагальнюючим може стати термін «зображення сексуального характеру» з огляду на можливість охоплення ним більш широкого спектру ймовірних предметів кримінального правопорушення.

По-третє, вищезгадана суспільно небезпечна поведінка з урахуванням наданих визначень може полягати в таких діях, як створення, поширення, погроза поширення, розміщення, розповсюдження відповідних матеріалів. Якщо терміни «створення» і «погроза поширення» не викликають яких-небудь складнощів при з'ясуванні їх змісту, то стосовно «поширення», «розміщення» та «роз-

повсюдження», з огляду на їх певну зовнішню схожість, вважаємо за необхідне надати додаткове пояснення. Означене підкреслюється і тим, що останні два терміни в одних випадках розглядаються як синонімічні, а в інших як альтернативні.

Так, у тлумачному словнику сучасної української мови під словом «поширювати» розуміють таке: «1. Робити ширшим, більшим за розміром; розширювати. 2. Робити більшим за обсягом, складом, змістом; розвивати. 3. ... Розширити сферу впливу чогось на кого-, що-небудь. 4. Робити приступним, відомим для багатьох. 5. Роздавати або продавати що-небудь багатьом; *розповсюджувати* (курсив наш – Д. К.). 6. Бути джерелом або носієм запаху»³.

«Розміщати», зі свого боку, означає «розставляти, розсаджувати або розкладати кого-, що-небудь у певних місцях, у певному порядку // Визначати послідовність у розташуванні чого-небудь, розташувати щось у певній послідовності. // Надавати кожному приміщенню, місцю для проживання, ночівлі, відпочинку і т. ін.; розселяти. // Розподіляти що-небудь на певній площі, території іт. ін. // Відводити під щось яку-небудь площу, діяльну чи якась місце»⁴.

«Розповсюджувати» – це «Роздавати, передавати, продавати і т. ін. багатьом для придбання, ознайомлення і т. ін.; *поширювати* (курсив наш – Д. К.). 2. Доводити до відома багатьох (певні ідеї, погляди, чутки і т. ін.). розносити в різні боки, на велику відстань. // Переносити, передавати (хвороби, епідемію і т. ін.)»⁵.

Отже, з огляду на застосування філологічного способу тлумачення зробимо висновок про те, що термін «розміщення», зважаючи на його лексичне значення та практику вживання в КК⁶, на нашу думку, не варто використовувати при описі діяння, що стосується оприлюднення зображень сексуального характеру без згоди особи. Натомість, терміни «поширення» та «розповсюдження» є синонімічними, а тому позначення їх як альтернативних є недоцільним.

¹ Про захист суспільної моралі: Закон України від 20.11.2003 № 1296-IV. *Верховна Рада України: Законодавство України*: оф. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15#Text>

² Щодо затвердження рекомендацій щодо визначення ознак віднесення друкованої, аудіовізуальної, електронної та іншої продукції, а також переданих та отриманих по [...]: рішення НК захисту суспільної моралі від 20.04.2010 № 3. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0003623-10#Text>

³ Бусел В Т (ред) Великий тлумачний словник сучасної української мови (ПТФ «Перун» 2003) 914

⁴ – 1062–1063

⁵ – 1068

⁶ Зокрема, означений термін вживається у тексті 3 статей: ст. 114² КК (у контексті *розміщення* Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань), ст. 236 КК (щодо порушення порядку *розміщення* підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів) та ст. 369³ КК (стосовно *розміщення* ставок на спорт).

Окрім того, враховуючи думку мовознавця, доктора філологічних наук О. Д. Пономаріва, вважаємо, що більш вдалим терміном для позначення об'єктивної сторони вчиненого є «розповсюдження». Означене пояснюється тим, що коли мова йде про щось конкретне, то вживаємо слово «розповсюдження» (наприклад, розповсюджувати квитки, книги). Натомість для позначення абстрактного явища використовується слово «поширення» (наприклад, поширювати знання, ідеї і т.д.)¹.

По-четверте, у визначені, запропонованому С. Мацуї, коло потерпілих обмежується лише колишніми партнерами правопорушника. Натомість, потрібно зауважити, що означене не повною мірою відповідає дійсності, оскільки жертвою такої суспільно небезпечної поведінки може стати особа, яка хоч і була знайома з правопорушником, але не знаходилася з ним у партнерських стосунках, а, наприклад, випадково спрямувала йому власні матеріали сексуального характеру, або взагалі не була особисто знайома з ним.

Отже, на цьому етапі дослідження пропонуємо на позначення аналізованої суспільно небезпечної поведінки вживати термінологію на-кшталт «розповсюдження зображень сексуального характеру без згоди особи».

Певний орієнтир щодо того, яким чином треба розуміти непогоджене розповсюдження зображень сексуального характеру, міститься у документах провідних міжнародних організацій, зокрема Європейського союзу, та законодавчих положеннях країн світу, де означена поведінка набула кримінально караного виміру.

Так, у ст. 7 проєкту Директиви Європарламенту та Ради з питань протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству № 2022/0066 (далі – Проєкт Директиви) таке діяння позначається як «несанкціонований обмін інтимними або маніпуляційними матеріалами» (non-consensual sharing of intimate or manipulated material) і передбачено, що «Держави-члени забезпечують, щоб подальша умисна поведінка каралася як кримінальне правопорушення:

(а) надання без згоди іншої особи інтимних зображень або відеозаписів чи інших матеріалів, що зображують сексуальні дії, без її згоди багатьом кінцевим користувачам за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій;

¹ 'Поширення чи розповсюдження? «Блог професора Пономарева»' (*BBC Ukraine*, 25 травня 2010) <<https://www.bbc.co.uk/blogs/ukrainian/ponomariv/2010/05/post-20.html>>

(б) створення або маніпулювання та подальше надання за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій безлічі кінцевим користувачам зображень, відеозаписів або інших матеріалів, що створюють враження, ніби інша особа займається сексуальною діяльністю, без згоди цієї особи;

(с) погроза вчинення дій, зазначених у пунктах (а) і (б), з метою примусити іншу особу до вчинення, згоди або утримання від вчинення певної дії»².

Важливо наголосити на тому, що виходячи з офіційних коментарів Європейського інспектора із захисту даних та згідно з Пояснювальною запискою до Проєкту, потреба в діях, означених ним, виникає як у державах-членах, які ратифікували Стамбульську конвенцію, так і в тих, які її не ратифікували³.

Стосовно законодавства про кримінальну відповідальність провідних країн світу, то, зокрема, у ст. 162.1 КК Канади («Оприлюднення і т.д. зображення інтимного характеру без згоди особи») передбачено, що кримінально караного є поведінка кожного, «хто умисно публікує, розповсюджує, передає, продає, робить доступним або рекламує інтимне зображення особи, знаючи, що особа, зображена на цьому зображенні, не дала своєї згоди на таку поведінку, або легковажно ставиться до того, чи дала ця особа свою згоду на таку поведінку»⁴.

У ст. 33 Закону Великої Британії про кримінальну юстицію та суди 2015 р. (Criminal Justice and Courts Act 2015) під назвою «Розголошення приватних сексуальних фотографій і фільмів з наміром заподіяти страждання» зазначається, що злочином є розголошення особою приватної сексуальної фотографії або фільму, якщо це розголошення зроблено (а) без згоди особи, яка зображена на фотографії або у фільмі, і (б) з наміром завдати цій особі страждань⁵.

² Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence № 2022/0066. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/com_2022_105_1_en.pdf

³ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence: EDPS Formal comments on the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence: *EUROPEAN DATA PROTECTION SUPERVISOR*: official website. https://edps.europa.eu/data-protection/our-work/publications/formal-comments/proposal-directive-european-parliament-and-1_en

⁴ Criminal Code (R. S. C., 1985, c. C-46). *Justice Laws Website*. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-23.html#docCont>.

⁵ Criminal Justice and Courts Act 2015. *Legislation.gov.uk*: website. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/2/section/33/enacted>

За ст. 612-ter КК Італії («Незаконне розповсюдження зображень або відеоматеріалів відверто сексуального характеру») якщо діяння не становить більш тяжкого злочину, будь-яка особа, яка після їх виготовлення або викрадення, надсилає, доставляє, передає, привласнює, публікує або поширює зображення або відеоматеріали відверто сексуального характеру, призначені для приватного використання, без згоди зображених на них осіб, притягується до кримінальної відповідальності¹.

У ст. 208Е КК Мальти («Неконсенсуальне розголошення приватних сексуальних фотографій і фільмів») зазначається, що кримінально караною є ситуація, коли «будь-яка особа, яка з наміром заподіяти страждання, емоційну шкоду або шкоду будь-якого характеру, розкриває приватну сексуальну фотографію або фільм без згоди особи або осіб, зображених на такій фотографії або фільмі².

Згідно зі ст. 226-2-1 КК Франції фіксація, запис або передача без згоди особи зображень сексуального характеру, зроблених у громадському або приватному місці, також тягне за собою кримінальну відповідальність³.

Відповідно до розділів 4-5 Закону Філіппін про боротьбу з фото- та відео-вуайеризмом 2009 р. (Anti-Photo and Video Voyeurism Act of 2009) забороняється така кримінально карана поведінка:

«(а) Здійснювати фото- або відеозйомку особи або групи осіб, які здійснюють статевий акт або будь-яку подібну діяльність, або знімати зображення приватної сфери особи (осіб), такої як оголені або прикриті одягом геніталії, сідниці або жіночі груди, без згоди відповідної особи (осіб) та за обставин, за яких особа (особи) має (мають) обґрунтоване право на недоторканність приватного життя;

(б) копіювати або відтворювати, або сприяти копіюванню або відтворенню таких фото- чи відеоматеріалів або записів статевого акту чи будь-якої іншої подібної діяльності за винагороду або без такої винагороди;

(с) продавати чи розповсюджувати або сприяти продажу чи розповсюдженню таких фото- чи віде-

оматеріалів або записів статевого акту, незалежно від того, чи є вони оригінальною копією або репродукцією; або

(д) публікувати або транслювати, або сприяти тому, щоб публікувалися або транслювалися в друкованих або радіомовних засобах масової інформації, або демонструвати чи виставляти фото чи відеоматеріали або записи такого статевого акту чи будь-якої подібної діяльності за допомогою VCD/DVD, Інтернету, стільникових телефонів та інших подібних засобів чи пристроїв.

Заборона, передбачена пунктами (b), (c) і (d), застосовується незалежно від того, що така особа (особи) дала (дали) згоду на запис або фото- чи відеозйомку. Будь-яка особа, яка порушує це положення, несе відповідальність за фото- або відео-вуайеризм, як це визначено в цьому документі⁴.

Як бачимо, по-перше, у багатьох країнах світу наразі існують окремі кримінально-правові заборони розповсюдження зображень сексуального характеру без згоди особи. По-друге, на перспективу цікавим видається питання щодо порівняння предметів такого розповсюдження за зарубіжним законодавством («інтимне зображення», «приватні сексуальні фотографії і фільми», «зображення або відеоматеріали відверто сексуального характеру» тощо) та вітчизняним («продукція порнографічного характеру», «продукція еротичного характеру» і «продукція сексуального характеру»). По-третє, велика кількість кримінально-правових норм у частині визначення об'єктивної сторони правопорушення передбачає достатньо великий перелік альтернативних діянь. Проте, не дослідивши на цьому етапі дієвість таких норм та рівень їх зрозумілості для зарубіжного правозастосувача, наразі складно визначитись із відповіддю на запитання, наскільки такий підхід є ефективним у разі його пристосування до українських реалій та конструювання окремої спеціальної норми закону України про кримінальну відповідальність за розповсюдження зображень сексуального характеру без згоди особи.

Тут також варто зауважити, що в проєкті Кримінального кодексу України, що розробляється робочою групою на чолі з Ю. В. Бауліним, також міститься положення щодо заборони поширення зображень особи без її згоди. Так, у ст. 4.7.9. («По-

¹ Regio decreto 19 ottobre 1930, n. 1398 Approvazione del testo definitivo del Codice Penale. *Gazzetta Ufficiale*. URL: https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/codicePenale/392_1_1

² Criminal Code 10th June, 1854 *LEGIŻLAZZJONI MALTA*: website. URL: <https://legislation.mt/eli/cap/9/20221031/eng>

³ Code penal (En vigueur depuis le 01 septembre 1990). *Légifrance – Le service public de la diffusion du droit*: website. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006165309/?anchor=LEGIARTI000006417930#LEGIARTI000006417930/

⁴ Republic act №. 9995 an act defining and penalizing the crime of photo and video voyeurism, prescribing penalties therefor, and for other purposes. *The LAWPHiL Project*: website. URL: https://lawphil.net/statutes/repacts/ra2010/ra_9995_2010.html

рушення права на особисті папери та зображення») зазначається, що «Особа, яка особисті папери іншої людини, її фотографію або художній твір, на якому вона зображена, всупереч волі того, кому вони належать: 1) опублікувала чи публічно показала, 2) розповсюдила або 3) використала, – вчинила проступок». Проте, як вбачається, це положення має більш узагальнений характер.

Висновки. Підводячи підсумок, констатуємо, що сьогодні в законодавстві України про кримінальну відповідальність відсутні спеціальні положення, що стосувалися б діяльності, пов'язаної із розповсюдженням зображень сексуального характеру без згоди особи. Як свідчить судова практика, за означену суспільно небезпечну поведінку особи притягаються до відповідальності за нор-

мами ст. 182 КК, ст. 189 КК або, що є найбільш характерним з огляду на проведену вибірку, ст. 301 КК.

Враховуючи зарубіжний досвід з цього питання, а також підхід інституцій ЄС, вважаємо за можливе дослідити у подальшому питання щодо ймовірного введення у КК України окремої спеціальної норми, яка передбачала б відповідальність за «розповсюдження зображень сексуального характеру без згоди особи». У зв'язку з цим у подальших наукових розвідках також вбачається за доцільне здійснити більш глибокий порівняльний аналіз кримінальної відповідальності за це діяння у КК держав світу, а також визначити потенційне місце цієї норми у системі розділів Особливої частини КК України.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Code penal (En vigueur depuis le 01 septembre 1990). *Légifrance – Le service public de la diffusion du droit*: website. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070719/LEGISCTA000006165309/?anchor=LEGIARTI000006417930№LEGIARTI000006417930/ (in French)
2. Combating gender-based violence: cyberviolence: European Parliament resolution of 14 December 2021 with recommendations to the Commission on combating gender-based violence: cyberviolence (2020/2035(INL)). 26 p. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0489_EN.pdf (in English)
3. Criminal Code 10th June, 1854. *LEGIŻLAZZJONI MALTA*: website. URL: <https://legislation.mt/eli/cap/9/20221031/eng> (in English)
4. Criminal Code (R. S. C., 1985, c. C-46). *Justice Laws Website*. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/page-23.html№docCont> (in English)
5. Criminal Justice and Courts Act 2015. *Legislation.gov.uk*: website. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/2/section/33/enacted> (in English)
6. Regio decreto 19 ottobre 1930, n. 1398 Approvazione del testo definitivo del Codice Penale. *Gazzetta Ufficiale*: website. URL: https://www.gazzettaufficiale.it/dettaglio/codici/codicePenale/392_1_1 (in Italian)
7. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence № 2022/0066. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/aid_development_cooperation_fundamental_rights/com_2022_105_1_en.pdf (in English)
8. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence: EDPS Formal comments on the Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating violence against women and domestic violence: *EUROPEAN DATA PROTECTION SUPERVISOR*: official website. https://edps.europa.eu/data-protection/our-work/publications/formal-comments/proposal-directive-european-parliament-and-1_en (in English)
9. Republic act №. 9995 an act defining and penalizing the crime of photo and video voyeurism, prescribing penalties therefor, and for other purposes. *The LAWPHIL Project*: website. URL: https://lawphil.net/statutes/repacts/ra2010/ra_9995_2010.html (in English)
10. Konvenciya Rady' Yevropy' pro zapobigannya nasy'l'stvu stosovno zhinok i domashn'omu nasy'l'stvu ta borot'bu iz sy'my' yavy'shhamy' (Stambul's'ka konvenciya): Konvenciya vid 11.05.2011 r. Verxovna Rada Ukrayiny': Zakonodavstvo Ukrayiny': of. vebsajt. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11№Text (in Ukrainian)
11. Pro zaxy'st suspil'noyi morali: Zakon Ukrayiny' vid 20.11.2003 № 1296-IV. Verxovna Rada Ukrayiny': Zakonodavstvo Ukrayiny': of. vebsajt. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1296-15№Text> (in Ukrainian)
12. Shhodo zatverdzhennya rekomendacij shhodo vy'znachennya oznak vidnesennya drukovanoyi, audiovizual'noyi, elektronnoyi ta inshoyi produkciyi, a takozh peredany'x ta otry'many'x po [...]: rishennya NK zaxy'stu suspil'noyi morali vid 20.04.2010 № 3. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0003623-10№Text> (in Ukrainian)

13. Zahalna rekomendatsiia HREVIO № 1 shchodo tsyfrovoho vymiryu nasylstva stosovno zhinok (neofitsiinyi pereklad). 23 p. URL: <https://rm.coe.int/grevio-2021-20-first-general-recommendation-ukr/1680a4ad92> (in Ukrainian)

Cases

14. Vy'rok Chernigivs'kogo rajonnogo sudu Chernigivs'koyi oblasti vid 22.03.2021 r. (provadzhennya № 1-kp/748/113/21, sprava № 748/488/21). *Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen'*: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95700014> (in Ukrainian)
15. Vy'rok Dubens'kogo mis'krajonnogo sudu Rivnens'koyi oblasti vid 18.04.2019 r. (provadzhennya № 1-kp/559/8/2019, sprava № 559/2124/15-k). *Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen'*: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81255960> (in Ukrainian)
16. Vy'rok Lucz'kogo mis'krajonnogo sudu Voly'ns'koyi oblasti vid 17.07.2020 r. (provadzhennya № 1-kp/161/965/20, sprava № 161/9562/20). *Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen'*: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90468872> (in Ukrainian)
17. Vy'rok Mly'nivs'kogo rajonnogo sudu Rivnens'koyi oblasti vid 10.06.2020 r. (provadzhennya № 1-kp/566/127/20, sprava № 566/1639/19). *Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen'*: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90324976> (in Ukrainian)
18. Vy'rok My'kolayivs'kogo rajonnogo sudu L'vivs'koyi oblasti vid 11.02.2019 roku (provadzhennya № 1-kp/447/109/19, sprava № 447/105/19). *Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen'*: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79798221> (in Ukrainian)
19. Vy'rok Sy'xivs'kogo rajonnogo sudu m. L'vova vid 29.09.2021 r. (provadzhennya № 1-kp/464/429/21, sprava № 464/2836/21). *Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen'*: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99981839> (in Ukrainian)
20. Vy'rok Vinny'cz'kogo mis'kogo sudu Vinny'cz'koyi oblasti vid 18.06.2021 roku (provadzhennya № 1-kp/127/287/21, sprava № 127/6441/21). *Yedy'ny'j derzhavny'j reyestr sudovy'x rishen'*: of. vebсайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97840813> (in Ukrainian)

Bibliography

Edited books

1. Busel V T (red) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the Ukrainian language] (PTF «Perun» 2003) 1140 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Eaton A A and others, '2017 Nationwide online study of non-consensual porn victimization and perpetration: a summary report' [2017] 26 <<https://www.cybercivilrights.org/wp-content/uploads/2017/06/CCRI-2017-Research-Report.pdf>> (in English)
3. Clare McGlynn, Erika Rackley, 'Image-based sexual abuse' [2017] 37 (3) Oxford journal of legal studies 534–561 <<https://doi.org/10.1093/ojls/gqw033>> (in English)
4. Fallik Seth and others, 'Revenge Porn: A Critical Content Analysis of the Nation's Laws and Reflection upon Social Science Research' [2022] 23(1) Criminology, Criminal Justice, Law & Society <<https://doi.org/10.54555/ccjls.4234.34102>> (in English)
5. Ruvalcaba Y, Eaton AA, 'Nonconsensual pornography among U. S. adults: A sexual scripts framework on victimization, perpetration, and health correlates for women and men' [2020] 10 (1) Psychology of Violence, 68–78 <<https://doi.org/10.1037/vio0000233>> (in English)
6. Mary Anne Franks, 'Drafting an Effective 'Revenge Porn' Law: A Guide for Legislators' [2015] 14 <<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2468823>> (in English)
7. Bortnychuk MV, Kryminalno-pravovi aspekty pornopomsty [Criminal aspects of revenge porn] [2021] 2 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal 221–225 <<https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-2/53>> (in Ukrainian)
8. Henry N, Flynn A, 'Image-Based Sexual Abuse: Online Distribution Channels and Illicit Communities of Support' [2019] 25 (16) Violence Against Women 1932–1955 <DOI:10.1177/1077801219863881> (in English)
9. Sergiu Brînză, Vitalie Stati, '«Sexting», «sextorsion», «revenge porn»: fenomene reflectate în Codul penal al Republicii Moldova?' [2021] 3 (43) Studia Universitatis Moldaviae: Stiinte Sociale 3–17 <<https://zenodo.org/record/4570078.№.Y3aF93ZBypo>> (in English)
10. Shigenori Matsui, 'The Criminalization of Revenge Porn in Japan' [2015] 2 Washington International Law Journal 285–317 <<https://digitalcommons.law.uw.edu/wilj/vol24/iss2/11>> (in English)

11. Ricardo Barroso and others, 'Abusive Sexting in Adolescence: Prevalence and Characteristics of Abusers and Victims' [2021] (12) *Frontiers in Psychology* <DOI:10.3389/fpsyg.2021.610474> (in English)

Conference paper

12. Kukovynets D O, 'Seksualne nasytstvo v interneti: do problemy vyznachennia v Kryminalnomu kodeksi Ukrainy okremykh yoho form' [Sexual violence on the Internet: to the problem of defining its separate forms in the Criminal Code of Ukraine] *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky: materialy VI mizhnar nauk.-prakt konferentsii*, m Kharkiv, 12 trav 2022 r [Criminal and legal protection of information security: materials of the VI international scientific-practical conference, Kharkiv, May 12, 2022] (Pravo 2022) 254–259 <<https://doi.org/10.31359/978-966-998-424-1>> (in Ukrainian)

Websites

13. Anna Semeniuk, 'Khmelnitskiy politseisky shantazhuvav podruzzhzia intymnymi foto' [Khmelnitskiy policeman blackmailed a couple with intimate photos] (Zaxidnet, 17 August 2022) <https://zaxid.net/hmelnitskiy_politseyskiy_shantazhuvav_podruzzhzia_intymnimi_foto_n1548145> (in Ukrainian)
14. 'Cholovik pomstivsya kolyshniy divchyni i vyklav u sotsmerezhi yii intymni foto ta video' [Man took revenge on ex-girlfriend and posted her intimate photos and videos on social media] (Gazetaua, 27 November 2020) <https://gazeta.ua/articles/np/_colovik-pomstivsya-kolishnij-divchyni-i-vyklav-u-socmerezhi-yiyi-intimni-foto-ta-video/999541> (in Ukrainian)
15. Henadii Androshchiuk, 'Sud YeS: Google vyhrav spir shchodo prava na zabuttia' [EU Court of Justice: Google wins dispute over right to be forgotten] (Iurydychna hazeta online, 9 October 2019) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-avtorske-pravo/sud-es-google-vigrav-spir-shchodo-prava-na-zabuttia.html>> (in Ukrainian)
16. 'Hore-zalytsialnyku «svityt» viaznyiysia za rozsytku intymnykh foto divchyny' [Grief-stricken man faces prison for sending intimate photos of girl] (Varta1, 25 November 2021) <https://varta1.com.ua/news/gore-zalytsialnyku-svityt-v-yaznyiysya-za-rozsytku-intymnykh-foto-divchyny_327642.html> (in Ukrainian)
17. Nandini Comar, 'The Rise of Revenge Porn' (*Garbo*, 29 October 2021) <<https://www.garbo.io/blog/revenge-porn>> (in English)
18. Sasha Hokhar, 'Shcho trapylosia z Khanterom Murom? De vin zaraz?' [What happened to Hunter Moore? Where is he now?] (*XperimentalHamid*: 31 July 2022) <<https://xperimentalhamid.com/uk/news/trending/hunter-moore/>> (in Ukrainian)
19. 'Poshyrennia chy rozpovsiudzhennia? «Bloh profesora Ponomareva»' [Dissemination or distribution? «Professor Ponomarev's Blog] (*BBC Ukraine*, 25 travnia 2010) <<https://www.bbc.co.uk/blogs/ukrainian/ponomariv/2010/05/post-20.html>> (in Ukrainian)
20. 'Slovnyk terminiv z onlain-bezpeky' [Glossary of Online Security Terms] (*Ministerstvo tsyvrovoi transformatsii Ukrainy*, 2020) 7 <<https://drive.google.com/file/d/10iCbWk00IdXXOSQCM6PBey5hXPf56APL/view>> (in Ukrainian)
21. 'U Lvovi cholovik skynuv pornografichne foto svoiei spivmeshkanky u chat OSBB' [In Lviv, a man uploaded a pornographic photo of his housemate to the condominium chat] (*Varta1*, 10 May 2021) <https://varta1.com.ua/news/u-lvovi-cholovik-skynuv-pornografichne-foto-svoyeyi-spivmeshkanky-u-chat-osbb_314728.html> (in Ukrainian).

Куковинець Д. О.

Кримінальна відповідальність за розповсюдження зображень сексуального характеру без згоди особи: до постановки питання

У статті розглянуто думки науковців щодо використання специфічної термінології на позначення розповсюдження світлин/відео сексуального характеру без згоди особи, зображеної на них; досліджено досвід Європейського союзу та країн світу щодо криміналізації зазначеного діяння.

Визначено, що наразі до кримінальної відповідальності за поширення зображень сексуального характеру особи без її погодження, застосовуються норми статей 182, 189, 301 КК.

Акцентується увага на певній некоректності вживання терміна «pornoпомста». Зазначене зумовлюється насамперед тим фактом, що правопорушник, окрім помсти, може керуватися й іншими мотивами. На додаток до цього, інша складова частина цього терміна – «помста» наводить на думку, що потерпілий має отримати якусь відплату за дії, вчинені ним раніше, що не є правильним з огляду на ймовірність спричинення тим самим

йому додаткової психологічної шкоди. Запропоновано на цьому етапі дослідження позначати аналізовану суспільно небезпечну поведінку через термін «розповсюдження зображень сексуального характеру без згоди особи».

Досліджено досвід інституцій ЄС та країн світу щодо криміналізації такого діяння. Підкреслено, що на перспективу видається цікавим питання щодо порівняння предметів розповсюдження зображень сексуального характеру особи без її згоди за зарубіжним законодавством («інтимне зображення», «приватні сексуальні фотографії і фільми», «зображення або відеоматеріали відверто сексуального характеру» тощо) та вітчизняним («продукція порнографічного характеру», «продукція еротичного характеру» і «продукція сексуального характеру»). Встановлено, що велика кількість зарубіжних кримінально-правових норм у частині визначення об'єктивної сторони правопорушення передбачає достатньо великий перелік альтернативних діянь.

Зазначено, що така інформація може стати у нагоді, у разі конструювання окремої спеціальної норми закону України про кримінальну відповідальність, що стосувалася б розповсюдження зображень сексуального характеру без згоди особи.

Ключові слова: Інтернет-простір, порнопомста, насильство на основі зображень, сексуальні зображення особи, розповсюдження зображень сексуального характеру.

Kukovynets D. O.

Criminal liability for the distribution of sexual images of a person without his/her consent: formulation of the question

The article considers the opinions of scientists on the use of specific terminology to denote the distribution of photographs / videos of a sexual nature without the consent of the person depicted on them; the experience of the European Union and countries of the world on the criminalization of this act is studied.

It is determined that currently the norms of Articles 182, 189, 301 of the Criminal Code of Ukraine apply to criminal liability for the dissemination of sexual images of a person without his/her consent.

Attention is focused on a certain incorrectness of the term «revenge porn». This is primarily due to the fact that the offender, in addition to revenge, may be guided by other motives. In addition to this, another component of this term – «revenge» – suggests that the victim should receive some kind of retribution for the actions committed by him earlier, which is not correct given the likelihood of causing additional psychological harm to him. It is proposed at this stage of the study to denote the analyzed socially dangerous behavior through the term «distribution of sexual images of a person without his/her consent».

The experience of EU institutions and countries of the world in criminalizing such an act is studied. It is emphasized that in the future it seems interesting to compare the subjects of distribution of images of a sexual nature of a person without his/her consent under foreign legislation («intimate images», «private sexual photographs and films», «images or videos of a sexually explicit nature», etc). It is established that a large number of foreign criminal law provisions in terms of determining the objective side of the offense provides a fairly large list of alternative actions.

It is noted that such information may be useful in the case of constructing a separate special provision of the law of Ukraine on criminal liability concerning the distribution of sexual images of a person without his/her consent.

Keywords: Internet space, revenge porn, image-based sexual abuse, sexual images of a person, distribution of sexual images.

Стаття надійшла до редакції: 10.10.2022 р.

Прийнята до друку: 5.11.2022 р.

Б. А. Пазій, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КРАДІЖКИ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО АБО НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ: КРИМІНОЛОГІЧНА РОЗВІДКА ПРОБЛЕМИ

Постановка проблеми. Під час різноманітних соціальних, природних, техногенних та ін. катастроф правопорушення проти власності набувають особливого характеру і небезпеки. Це пояснюється тим, що державі у такі моменти вкрай складно гарантувати й фактично забезпечити непорушність права власності. Саме в одній із таких ситуацій, що виникла та триває починаючи з 24 лютого 2022 р. унаслідок повномасштабної агресії РФ, й перебуває зараз наша держава та суспільство.

Десятки тисяч пошкоджених і залишених господарями домоволодінь, торговельних об'єктів, офісів, автомобілів та ін. стали легкою «добичею» злочинців. Разом із тим стан злочинності, зокрема корисливою, не міг залишатися без помітних змін через вживання із боку правоохоронців комплексу заходів, як, наприклад, посилення патрулювання вулиць, запровадження комендантської години. До того ж на ситуацію зі злочинністю вплинув і факт виїзду із країни мільйонів українців, серед яких були так само потенційні правопорушники¹. Ці достатньо різновекторні процеси потрібно осмислити, аби своєчасно запропонувати ефективні заходи впливу на ситуацію, яка є чутливою до основних викликів і загроз, пов'язаних із воєнною агресією проти України.

Щоб з'ясувати ступінь підготовленості українського соціуму до оперативної рефлексії на наявні загрози і виклики, що призводять до загострення ситуації зі станом злочинності в цілому та корисливої злочинності, зокрема, слід здійснити огляд стану наукової розробки проблеми захисту відносин власності в умовах воєнного або надзвичайного стану. Іншими словами, постає завдання проана-

лізувати ті засновані на емпіричному підґрунті здобутки з розглядуваного питання у теоретичній площині, котрі можуть виявитися відправним пунктом якомога кращої організації запобіжної діяльності стосовно крадіжок, від яких потерпає наше суспільство під час випробувань, зокрема, збройною агресією проти українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою корисливої злочинності у широкому смислі слова працювало та працює чимало українських вчених. Серед тих, хто підготував монографічні роботи та наукові статті, слід зазначити Н. О. Антонюк, М. І. Бажанова, В. С. Батиргареєву, А. В. Бугайця, В. В. Голіну, Б. М. Головкіна, М. Г. Колодяжного, Ю. О. Дорохину, М. О. Маршубу, П. С. Матишевського, К. О. Павлишин, І. В. Самокиш, А. М. Соловійову, М. О. Семенишина та ін.

Однак дослідження перелічених учених не враховували теперішнього досвіду практики боротьби з корисливими злочинними проявами в цілому та крадіжками, зокрема, в умовах запровадження в Україні режиму воєнного стану. Ця прогалина, звісно ж, має бути заповнена якомога скоріше, щоб практика отримала новітні рекомендації для ефективного захисту відносин власності від корисливих правопорушень.

Мета. Здійснюючи кримінологічний аналіз крадіжок, що вчиняються під час воєнного або надзвичайного стану, насамперед виникає завдання дослідити генезу боротьби із цим явищем за допомогою правових засобів, зокрема, засобів кримінального права. Адже саме кримінально-правова матерія визначає межі визнання того чи іншого явища суспільно небезпечним, а отже, таким, що потребує негайної реакції із боку суспільства. Водночас враховуючи той факт, що феноменологія протиправності розглядуваного явища якомога по-

¹ Кітраль О 'Державі буде непросто утримати контроль' (Дзеркало тижня 4 липня 2022) <<https://zn.ua/ukr/internal/vijnav-ukrajini-jaka-situatsija-zi-zlochinnistju.html>> (дата звернення: 13.09.2022)

вніше розкривається в науковій літературі, виникає необхідність визначити стан наукової розробки конкретної проблеми у двох проекціях дослідницького інтересу. Одна із цих проекцій пов'язана з аналізом законодавства, спрямованого на боротьбу з крадіжками, що вчиняються під час воєнного або надзвичайного стану, та відповідних статистичних показників, а друга – з аналізом наукового надбання із відповідної теми, в якому відбивається й практика запобігання конкретному негативному явищу у широкому смислі слова.

Виклад основного матеріалу. В історії незалежної Української держави законодавець вперше увів до складів правопорушень проти власності таку особливо обтяжуючу відповідальність обставину, як їх вчинення під час воєнного або надзвичайного стану. У цьому зв'язку найбільш логічним підходом до оцінки дій з посилення державою кримінально-правової охорони відносин власності, у тому числі від крадіжок, здається стислий ретроспективний огляд практики боротьби із цими правопорушеннями під час Другої світової війни, які мали місце в історії нашої держави, що певний час перебувала у складі СРСР.

Із приводу кримінального законодавства СРСР часів Другої світової війни (нагадаємо, що до складу СРСР входила й частина незалежної України) ще у 1947 р. колективом авторів, які підготували фундаментальну роботу з історії кримінального права (О. А. Герцензон, Н. Д. Дурманов та ін.), відмічалось про нечисленність норм Загальної частини, що передбачали умови воєнного часу, і нечисленність таких самих норм, виданих під час війни¹. Разом із тим, як правильно зазначено в цьому виданні, стан війни виявився обставиною надзвичайної важливості, що вплинуло на застосування низки положень <законодавства про кримінальну відповідальність> за умов воєнного часу².

Аналіз нормотворчості СРСР зазначеного періоду у сфері кримінально-правового захисту відносин власності дозволяє побачити певну особливість, сутність якої полягає у такому. Насамперед у воєнні роки видається низка законодавчих актів, що спрямовувалися на посилення кримінальної відповідальності за деякі злочини проти соціалістичної власності, що не підпадали під дію Постанови ЦВК та РНК СРСР «Про охорону майна дер-

жавних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення громадської (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р. Так, наприклад, Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про відповідальність за розкрадання пального в МТС і радгоспах» від 23 червня 1942 р. установлювалося покарання у виді тюремного ув'язнення строком від 3-х до 5-ти років³. Водночас було розширено трактовку Постанови від 7 серпня 1932 р. У надзвичайних умовах воєнного часу вона почала застосовуватися в усіх випадках систематичного розкрадання продуктів харчування (незалежно від ступеня організованості та розмірів викраденого), розкрадання насінневого фонду та вантажів на транспорті⁴.

Окрім цього, відбулося й посилення кримінальної відповідальності за злочин проти особистої (індивідуальної) власності. Проте це робилося не шляхом внесення відповідних змін до республіканських кримінальних кодексів, а за допомогою розширювального тлумачення тих чи інших кваліфікуючих ознак злочинів проти власності в умовах воєнного часу. Що цікаво, у радянських підручниках із кримінального права другої половини 40-х – 60-х років ХХ ст. під час аналізу законодавства, що діяло у період 1941–1945 рр., практично не згадується про боротьбу із крадіжками⁵. Тому уявлення про ситуацію із цими майновими злочинами ми отримуємо завдяки безпосередньому ознайомленню з нормативними актами, які приймалися і діяли в зазначений період часу.

Отже, крадіжки, вчинені з використанням умов воєнного часу, звісно ж, викликали великий моральний осуд. У постанові Пленуму Верховного Суду СРСР від 8 січня 1942 р. зазначалось, що крадіжки особистого майна громадян, вчинені під час повітряного нальоту ворога або під час залишення населеного пункту у зв'язку з появою або набли-

³ Об ответственности за хищения горючего в МТС и совхозах: Указ Президиума Верховного Совета СССР от 23 июня 1942 г. Народный комиссариат юстиции СССР. Законодательные и административно-правовые акты военного времени. 22 марта 1942 г. – 1 мая 1943 г. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1943. С. 185.

⁴ Исаев М. М. *Преступления против социалистической и личной собственности* (Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1945) 7.

⁵ Наприклад, див.: Меньшагина В. Д., Дурманова Н. Д., Ромашкина П. С. (ред) *Советское уголовное право. Общая часть: учебник* Изд. 4-е, перераб (Госюриздат, 1962) 450; Алексеев Н. С., Беляев Н. А., Грабовская Н. П., Домахин С. А. и др. *Советское уголовное право. Часть общая: учебное пособие* (Изд-во Ленингр. ун-та, 1960) 587; Исаев М. М., Карев Д. С., Утевский Б. С. *Советское право в период Великой Отечественной войны: Уголовное право. – Уголовный процесс. Ч. 2* (Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948) 215 та ін.

¹ Герцензон А. А., Грингауз Ш. С., Дурманов Н. Д., Исаев М. М., и др. *История советского уголовного права* (Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948) 402.

² – 403

женням ворога, а також крадіжки особистого майна евакуйованих як у дорозі, так і залишеного на колишньому місці проживання, повинні кваліфікуватися як крадіжки, вчинені під час громадського лиха, за відповідними статтями КК союзних республік. У свою чергу, більш тяжкі крадіжки такого роду, а саме: вчинені неодноразово, або групою осіб, або рецидивістами, або за інших особливо обтяжливих обставин, повинні кваліфікуватися за аналогією з бандитизмом за відповідними статтями КК союзних республік¹.

Серед всього масиву крадіжок окремого ставлення заслуговували крадіжки з індивідуальних і суспільних городів. З огляду на постанову Пленуму Верховного Суду СРСР від 26 червня 1942 р.² в якій йдеться про умисне пошкодження посівів та врожаю на землях, відведених під колективні городи робітників та службовців, у радянській доктрині зазначалося, що крадіжка з індивідуальних і суспільних городів не може розглядатися, хоча б й учинена вперше і без інших обтяжуючих ознак, як проста крадіжка. Вона заслуговує на суворе засудження ... за відповідними статтями КК ... союзних республік. У разі засудження за такого роду крадіжку та крадіжку з використанням умов воєнного часу застосовувалася і поразка у правах³.

У ці роки цікаво вирішувалося питання про розкрадання продовольчих і промтоварних карток під час воєнного стану. На підставі аналізу судової практики у 1943 р. Пленум Верховного Суду СРСР приймає постанову, в якій зазначається, що особа, яка викрадає продовольчі та промтоварні картки, ставить собі за мету не лише звернення у свою власність самих карток, які не представляють майже ніякої матеріальної цінності, а й незаконне придбання для себе чи інших осіб у такий спосіб належного права на купівлю тих або інших товарів

¹ О квалификации некоторых видов кражи личного имущества граждан в условиях военного времени: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 8 января 1942 г. № 1/1/у. Законодательные и административно-правовые акты военного времени с 22 июня 1941 г. по 22 марта 1942 г. / сост.: Власов В. А., Под ред.: Денисов А. И. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1942. С. 85.

² О квалификации повреждения посевов и урожая на землях, отведенных под коллективные и индивидуальные огороды для рабочих и служащих: постановление Пленума Верховного Суда СССР от 26 июня 1942 г. № 12/М/4/у / Народный комиссариат юстиции СССР. Законодательные и административно-правовые акты военного времени. 22 марта 1942 г. – 1 мая 1943 г. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1943. С. 187.

³ Герцензон А. А., Грингауз Ш. С., Дурманов Н. Д., Исаев М. М., и др. *История советского уголовного права* (Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948) 406

за цими картками. Тому у подібних випадках розкрадання є лише засобом для отримання майнової вигоди шляхом обману посадових осіб, які продають за картками товари та розраховують, що покупець є законним власником карток. За цих умов розкрадання карток розглядалося за сукупністю двох злочинів: розкрадання (тобто залежно від конкретних обставин, крадіжки, пограбування тощо) та замаху на шахрайство⁴.

Таким чином, за часів Другої світової війни на території українських земель, що перебували під радянською владою, посилювалася кримінальна відповідальність за злочини проти власності з особливим наголосом на крадіжках деякого майна, що виявлялось вельми важливим для забезпечення життєдіяльності суспільства у вкрай важких умовах.

Якщо законодавчий підхід дає уявлення про формальну сторону боротьби зі злочинними проявами, то статистичні показники говорять про реальний стан цієї боротьби.

Статистична картина з аналізованими злочинами починаючи від моменту введення в Україні воєнного стану тільки-но вимальовується. Через деякий час уже можна буде достеменно стверджувати про силу впливу воєнно-політичної ситуації сьогодення на статистичну картину злочинних проявів, учинених з корисливої мотивації. Водночас буде незайвим розглянути й наявний історичний досвід практики боротьби зі злочинністю при схожих обставинах. Знов таки цим досвідом можуть виявитися часи Другої світової війни.

Здійснення боротьби зі злочинністю у радянський період, як відомо, супроводжувалося утаємниченням відповідних показників щодо дійсного стану дотримання законності на теренах СРСР. Така ситуація тривала аж до кінця 80-х років ХХ ст. При цьому особливо посилювалася радянська цензура з цього питання саме у часи згаданої війни.

Напевно, одна з перших робіт в умовах, коли існувало негласне табу на статистичні показники, стала публікація В. В. Куликов, який вперше порівнює статистику розкрадань і розтрат, учинених за умов війни, стосовно передвоєнних років, дійшовши висновку, що у 1943 р. аналогічна цифра

⁴ О квалификации хищений продовольственных и промтоварных карточек: постановление Пленума Верховного Суда СССР от 26 июня 1942 г. № 12/М/81 у / Народный комиссариат юстиции СССР. Законодательные и административно-правовые акты военного времени. 22 марта 1942 г. – 1 мая 1943 г. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1943. С. 187.

збільшилася проти 1941 р. на 20,5%, а загалом кількість засуджених за зазначені злочини зростає на 18,2%¹.

І сьогодні в сучасній літературі можна знайти хіба що фрагментарні дані. Так, із посиланням на архівні документи радянської доби стверджується, що у період війни понад 60% вчинених злочинів складали крадіжки та спекуляція. Питома вага розбійних нападів та грабежів у період воєнного часу – 1,7%, хуліганства – 1,4%, убивств – 0,7%². У цілому рівень зареєстрованої злочинності 1942 р. збільшився на 22% проти 1941 р., у 1943 р. зростання становило 21% порівняно з попереднім роком, а у 1944 р. відповідно – на 8,6%. У 1945 р. спостерігалось певне зниження рівня злочинності, коли в першому півріччі кількість злочинів знизилася на 10%. При цьому якщо в другій половині 1941 р. у СРСР (лише на неокупованій території) зареєстровано 7 499 розбійних нападів і грабежів, то в 1944 р. їх кількість сягнула 20 124. Відмічається в аналогічний період й зростання кількості крадіжок із 252 588 до 444 906 та фактів викрадення скота – з 8 714 до 36 285³.

У статистичному плані доповненням до аналізу проблеми є ознайомлення із показниками корисливої злочинності, зокрема, крадіжок, що наведені у наукових роботах, присвячених розгляду криміногенної ситуації у країні у 2014–2015 рр. Ці роки помічені значущими для України суспільно-політичними і військовими подіями, як-от: Революція гідності, гостра фаза протистояння на Сході країни, створення квазіреспублік тощо). Перелічені події, звісно ж, не могли не позначитися на криміногенній ситуації всередині країни⁴.

Що стосується висвітлення в доктринальних джерелах загальних питань боротьби із корисливими злочинами в умовах дії воєнного стану у першій половині 40-х років ХХ ст., включаючи й кримінологічний аспект, то слід відмітити, що публікацій із цієї проблематики дуже й дуже небагато. Неабиякий інтерес в цьому плані представляє дисертаційне дослідження українського вченого

П. С. Матишевського під назвою «Відповідальність за розкрадання соціалістичної власності за радянським кримінальним правом» (1952), в якому, зокрема, наголошувалося, що посягання на цей вид власності за часів війни належали до категорії тяжких злочинів, оскільки підривали обороноздатність країни⁵. На жаль, про конкретні кількісно-якісні параметри цього виду злочинів у роботі не йшлося.

В останні роки в українських і зарубіжних вчених можна спостерігати деякий інтерес до кримінологічних і статистичних досліджень злочинності в історичному ракурсі. Підіймаються, зокрема, й проблеми, пов'язані з аналізом корисливої злочинності. Так, наприклад, ця проблема прямо або опосередковано розкривається у контексті спеціального вивчення впливу евакуаційних процесів на злочинність на початку Другої світової війни на території СРСР⁶, організації роботи органів НКВС по боротьбі з бандитизмом та корисливими злочинами на території УРСР у 1943–1945 рр.⁷, причин значної криміналізації у ці часи раніше законотворчих громадян⁸ та ін.

На наш погляд, є сенс так само проаналізувати й теоретичне надбання з питань боротьби з корисливою злочинністю та корисливо-насильницькою злочинністю як такою, що може виявитися методологічним підґрунтям у боротьбі з крадіжками під час воєнного стану у теперішній час.

За дисциплінарною спрямованістю цей доробок представлений насамперед роботами у галузі кримінального права і в кримінологічній науці. Так, важливе методологічне значення для нашої кримінологічної розвідки має дисертація І. В. Самокиш під назвою «Кримінально-правова охорона власності за законодавством України та країн Східної Європи» (2021). З урахуванням особливостей суспільно-політичної обстановки, що має місце в Україні від моменту російської агресії на Сході

⁵ Матишевский П. С. *Ответственность за хищения социалистической собственности по советскому уголовному праву* (дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 1952) 271

⁶ Потемкина М. Н. 'Нарушения законности в ходе эвакуации населения и оборудования промышленных предприятий в 1941–1942 гг.' (2020) 4 (2) *Historia Provinciae – Журнал региональной истории* 307–339.

⁷ Терещенко Ю. В. 'Организация работы органов НКВС по борьбе с бандитизмом на территории УРСР У 1943–1945 рр.' (2012) Серія «Історія» (29) *Науковий вісник Ужгородського університету* 27–33. Так само див.: Шевченко А. Є. 'Транспортні відділи НКВС України у боротьбі зі злочинністю на залізничних комунікаціях Донбасу у 1943–1945 рр.' (2004) *26 Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 323–333.

⁸ Legg P. *Crime in the Second World War: Spivs, Scoundrels, Rogues and Worse*. (Sabrestorm Publishing) 160

¹ Куликов В. В. 'Правосудие в СССР в военные годы' (1973) 5 *Советское государство и право* 31.

² Yakovleva M. A., Marchenko E. M., Klishkov V. B. 'Criminal Law and Crime Prevention During the Great Patriotic War' (2021) 2 *Vestnik of Lobachevsky University of Nizhni Novgorod* 182

³ – 182–183.

⁴ Докладніше див.: Батиргарєєва В. С. 'Завдання вітчизняної кримінології в умовах загострення криміногенної ситуації в Україні' (2016) 3(4) *Вісник Кримінолог. асоц. України* 120–130.

країни починаючи з 2014 р., та на підставі аналізу позитивного досвіду країн Східної Європи авторка запропонувала доповнити ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 186, ч. 3 ст. 187 КК України такою кваліфікуючою ознакою, як «використання обставин, що виникли внаслідок надзвичайних подій, воєнного стану або стану війни». Зокрема, щодо введення зазначеної обставини до складу крадіжки слід цілком погодитися з І. В. Самокиш: «Окупація частини території Української держави, терористична активність, російська агресія на Сході України породили збільшення випадків крадіжок, грабежів та розбої, коли винний користуючись об'єктивними умовами певної ситуації, насамперед, станом війни та наслідками такого стану, а також, зважаючи на посилення в таких умовах, страху та емоційного хвилювання потерпілого, вилучає чужу річ. Крадіжка, в умовах людського страху та різкої боротьби за виживання, вказує на особливу зухвалість винного»¹.

Кількома роками раніше на необхідність введення до складу злочину крадіжки та складів низки інших злочинних діянь проти власності такої нової кваліфікуючої ознаки, як використання правопорушником обставин, що виникли внаслідок надзвичайних подій, вказувала у своїй дисертації «Кримінально-правова охорона власності: порівняльно-правове дослідження» (2019)² та монографії «Кримінально-правова характеристика злочинів проти власності: порівняльно-правове дослідження»³. А. М. Соловійова (2018). З урахуванням зарубіжного досвіду і на підставі проведеного дослідження нею запропоновано теоретичну модель Розділу VI «Злочини проти майна та майнових прав» Особливої частини КК України. Крім того, у порядку *de lege ferenda* наводиться така редакція ч. 4 ст. 185 (Крадіжка): «Викрадення, поєднане з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або вчинене з використанням обставин, що виникли внаслідок надзвичайних подій, або таке, що завдало значної шкоди потерпілому, – карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років» (курсив наш – Б. П.). Зауважимо,

що надзвичайними подіями, звісно ж, охоплюється й воєнний час⁴.

З огляду на необхідність опрацювання кримінологічних засобів запобігання крадіжкам відповідне наукове підґрунтя застосування цих засобів наводиться, зокрема, у монографії К. О. Павлишин «Крадіжки, вчинені неповнолітніми: кримінологічний аналіз» (2019)⁵. Із цією метою авторкою проаналізовано кількісно-якісні показники крадіжок, що вчиняються неповнолітніми, з'ясовано рівень латентності цього різновиду злочинності та розглянути причинний комплекс їх вчинення. Спираючись на результати проведеного емпіричного вивчення проблеми, представлено узагальнений портрет неповнолітнього крадія, а так само синтезовано його типи. Заходи запобігання К. О. Павлишин опрацьовано з урахуванням наявного досвіду таких країн, як США, Велика Британія та ін. Для розуміння мотивації протиправних дій особи в незвичайних умовах, якими, безумовно, є воєнний стан, особливо цінною для нашого дослідження уявляється типологія злочинців, що вчинили крадіжки. Адже під час воєнного стану на, так би мовити, традиційний для кримінологічного розуміння мотиваційний комплекс у особи-правопорушника нашаровуються й якісь нові особливості, котрі ще належить усвідомити дослідникам.

Фундаментальне значення для розвитку уявлень про явище корисливо-насильницької злочинності в цілому та корисливість, зокрема, має творчий доробок Б. М. Головкина. Так, учений дуже влучно розкриває сутність корисливості як феномену суспільного буття, стверджуючи, що внутрішнім змістом останньої є користолобство, під яким розуміється соціально обумовлена стійка особистісна риса, що виражає нав'язливе прагнення до безеквівалентного привласнення матеріальних благ та становить причинну основу цілепокладання, що знаходиться в основі логічної моделі злочинної активності⁶. На такому розумінні корисливості як прояву суспільної свідомості,

¹ Самокиш І. В. *Кримінально-правова охорона власності за законодавством України та країн Східної Європи* (дис. д-ра філософії, Національний університет «Одеська юридична академія», 2021) 136

² Соловійова А. М. *Кримінально-правова охорона власності: порівняльно-правове дослідження* (дис. д-ра юрид. наук, Класичний приватний університет, Університет державної фіскальної служби України, 2019) 514

³ – *Кримінально-правова характеристика злочинів проти власності: порівняльно-правове дослідження* : монографія. (Вінниця, 2018) 460

⁴ – *Кримінально-правова охорона власності: порівняльно-правове дослідження* (дис. д-ра юрид. наук, Класичний приватний університет, Університет державної фіскальної служби України, 2019) 395

⁵ Павлишин К. О. *Крадіжки, вчинені неповнолітніми: кримінологічний аналіз: монографія* (Право, 2019) 272

⁶ Головікін Б. М. 'Понятійна визначеність корисливої насильницької злочинності – теоретична складова підвищення ефективності запобіжного впливу' *Правові засади ефективності боротьби зі злочинністю в Україні* : матеріали наук. конф. (Харків, 15 трав. 2008 р.) 267

що згодом трансформується в користолюбство і що стає домінантою мотиваційно-ціннісною структури психіки людини будуються розмірковування Б. М. Головіна про особливості формування особи корисливого насильницького злочинця та характер спрямованості злочинної поведінки такого правопорушника. Крім того, конструюючи теоретико-прикладну модель запобігання корисливій насильницькій злочинності та її проявам, Б. М. Головін спирається на результати ґрунтовного вивчення особливостей детермінації зазначеного виду злочинів проти власності¹. Вважаємо, що заходи запропонованої автором теоретико-прикладної моделі мають неабияке значення й для розробки системи заходів убезпечення від крадіжок, що вчиняються в умовах дії режиму воєнного стану.

Заслуговує на увагу під час аналізу теоретичного фундаменту для розв'язання проблеми запобігання крадіжкам, про які йдеться у нашому дослідженні, й науковий доробок А. В. Бугайця, який у 2017 р. підготував монографію під назвою «Корислива насильницька злочинність на залізничному транспорті України». Цінним у представленій роботі є визначення корисливої насильницької злочинності на залізничному транспорті як окремого різновиду, що володіє достатньо специфічними рисами. Так, автором зазначається, що ці насильницькі грабежі і розбої представляють собою окрему складову частину відносно масового негативного явища протиправного насильницького збагачення, що відбивається в учиненні за визначений проміжок часу на об'єктах залізничного транспорту, що безпосередньо стосуються забезпечення перевезення пасажирів і вантажів, корисливих злочинів майнового характеру, поєднаних із застосуванням чи погрозою застосування фізичного насильства². Розкрита А. В. Бугайцем проблемна лінія має неабияке значення й для нашого дослідження, оскільки крадіжки у період воєнного стану так само вчиняються і на залізничному транспорті під час проведення дій евакуаційного характеру, коли чимало людей скупчуються на об'єктах залізничної транспортної інфраструктури, намагаючись врятуватися від бойових подій на евакуаційних потягах. У перші дні повномасштабного вторгнення РФ до

України щодобово лише залізничним транспортом від'їжджало близько 30 тис. осіб³.

У плані розробки алгоритму організацій та проведення кримінологічного дослідження крадіжок, що вчиняються в умовах воєнного стану, в цілому та особи крадія, зокрема, представляє цінність викладений у монографії творчий доробок В. В. Голіни та М. О. Маршуби з вивчення особи неповнолітнього корисливо-насильницького злочинця (Кримінологическая характеристика несовершеннолетнего корыстно-насильственного преступника в Украине, 2014). Автори на значному емпіричному матеріалі провели поглиблене вивчення питань провідної ролі особи корисливо-насильницького злочинця в детермінаційному комплексі існування й відтворення відповідного виду злочинних проявів, що дало можливість з урахуванням отриманих результатів на теоретико-прикладному рівні запропонувати систему корекційних заходів стосовно тих осіб, що в своїй поведінці виявляють нахили корисливо-насильницького характеру, а так само стосовно правопорушників, що вже вчинили будь-яке корисливо-насильницьке правопорушення. Вважаємо, що особливий акцент на ролі правопорушника під час обрання лінії власної поведінки доречно зробити й при кримінологічному вивченні крадіжок, що отримують кваліфікації за ч. 4 ст. 185 КК. Адже вже на рівні гіпотетичного знання стає зрозумілим, що ми маємо справу із ситуацією, так би мовити, нетривіального переплетіння вкрай складної соціально-політичної і криміногенної обстановки у країні, якої ніколи в історії незалежної України раніше не існувало, та проявами особистісних якостей людини, котра недивлячись на єдині виклики, що стосуються всіх членів суспільства, встає на злочинний шлях.

Така само не можна не згадати й про монографію М. Г. Колодяжного під назвою «Насильницькі вимагання майна в Україні: кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання» (2010). Автор зазначеної роботи, як і його вчитель професор В. В. Голіна – фундатор сучасної кримінологічної школи, що займається розвитком теорії запобігання злочинності, у кримінологічному дослідженні робить акцент на практичній складовій пізнання певного явища. Так, М. Г. Колодяжним представлена системи заходів загальносоціальної

¹ – Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання: монографія (Право, 2011) 432

² Бугаєць А. В. Корислива насильницька злочинність на залізничному транспорті України: монографія (Право, 2017) 166–167

³ Бурдыга І. 'Глава Харьковской области: Харьков просто уничтожают' (DW, 10 марта 2022) <<https://www.dw.com/ru/glava-harkovskoj-oblasti-harkov-prosto-unichtozhajut/a-61088480>>

і спеціально-кримінологічної спрямованості, серед яких наголос зроблено на розробці Концепції регіонального Плану заходів запобігання вимаганням. Не виключаємо, що перш ніж представити цілісну систему запобіжних крадіжкам заходів, відповідну систему доцільно обґрунтувати концептуально з виділенням в ній принаймні кількох основних напрямів запобігання. У цьому зв'язку досвід М. Г. Колодяжного уявляється не лише цінним, а й цінним.

Чимало корисних для організації та проведення кримінологічного дослідження крадіжок аспектів міститься й у роботі В. С. Батиргарєєвої «Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло» (2003)¹. Це одна із перших робіт в Україні, в яких вивчається достатньо поширений різновид злочинів проти власності, при вчинення якого долаються зовнішні перешкоди, щоб отримати протиправний доступ до чужого майна. Й сьогодні велика кількість крадіжок так само вчиняється з проникненням у житло громадян. До того ж, як правильно підкреслює вчена, викрадення майна, що починалося як крадіжка, інколи переростає у розбійний напад. Крім того, враховуючи в цілому специфіку злочинів проти власності з проникненням у житло, можна зробити висновок, що ті запобіжні заходи, які пропонуються В. С. Батиргарєєвою для перешкодження протиправного проникнення правопорушників у житло з метою заволодіти майном під час розбійного нападу, так само є актуальними й для забезпечення громадян від таємного викрадення майна з їх житла.

Скарбниця кримінологічної думки новітнього часу у 2020 р. поповнилася фундаментальним дослідженням М. О. Семенишина, що має назву «Концептуальні засади запобігання корисливо-насилницьким злочинам органами та підрозділами Національної поліції України» (За матеріалами операції Об'єднаних сил). Як визначає сам автор в анотації до своєї роботи, «... у монографії здійснено комплексне наукове дослідження корисливо-насилницької злочинності в Донецькій та Луганській областях»². Особливе значення у контексті

нашого дослідження має окреслення М. О. Семенишиним засад організації діяльності підрозділів Національної поліції України на території проведення операції Об'єднаних сил, розробка і впровадження в їх практичну діяльність заходів запобігання аналізованим видам злочинів. Отже, підготовлена робота розкриває специфіку кримінальної реальності у визначеному сегменті злочинності в умовах, що фактично є схожими з тими, в яких зараз опинилася вся територія України.

Висновки. Крадіжки, що вчиняються під час воєнного або надзвичайного стану, – це новий вид корисливих злочинів і відповідно нова кримінологічна проблема, якої практично не існувало в новітній історії Української держави до цього часу. А, отже, ця проблема потребує ґрунтовної кримінологічної розвідки.

Організація й проведення зазначеної кримінологічної розвідки передбачає: аналіз нормативних приписів і доктрини кримінального права, а так само напрацювань кримінологічної науки з тим, щоб, по-перше, визначити сутність й значення правового режиму цих надзвичайних подій для притягнення до відповідальності винних осіб, а по-друге, здійснити кримінологічний аналіз цього різновиду крадіжок і окреслити основні шляхи запобігання їм.

Уяву про вплив будь-яких надзвичайних ситуацій на стан злочинності, звісно ж, насамперед дають статистичні дані. Статистична картина з аналізованими злочинами починаючи від моменту введення в нашій країні воєнного стану тільки-но вимальовується. Через деякий час уже можна буде достеменно стверджувати про силу впливу воєннополітичної ситуації сьогодення на статистичну картину злочинних проявів, учинених із корисливої мотивації.

Визначення ступеня розробки проблеми завдяки проведенню так званої кримінологічної розвідки дозволить, по-перше, спрямувати дослідження у потрібне русло з позиції методології його організації; по-друге, дослідити кількісно-якісні показники та показники латентності аналізованого явища; по-третє, організувати ефективне вивчення особи правопорушника та чинників, що зумовлюють виникнення та існування розглядуваного виду правопорушень; по-четверте, в найкоротший час створити систему заходів, спрямованих на забезпечення майна фізичних і юридичних осіб.

¹ Батиргарєєва В. С. *Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: монографія* (Одіссей, 2003) 256

² Семенишин М. О. *Концептуальні засади запобігання корисливо-насилницьким злочинам органами та підрозділами національної поліції України (за матеріалами операції Об'єднаних сил): монографія* (ВД «Дакор», 2020) 2

REFERENCES

*Legal documents**Legislation*

1. Ob otvetstvennosti za hischeniya goryuchego v MTS i sovhozah: Ukaz Prezidiuma Verhovnogo Soveta SSSR ot 23 iyunya 1942 g. Narodniy komissariat yustitsii SSSR. Zakonodatelnyie i administrativno-pravovyye aktyi voennogo vremeni. 22 marta 1942 g. – 1 maya 1943 g. Moskva: Yurid. izd-vo NKYu SSSR, 1943. 296 s.
2. O kvalifikatsii nekotorykh vidov krazhi lichnogo imuschestva grazhdan v usloviyakh voennogo vremeni: Postanovlenie Plenuma Verhovnogo Suda SSSR ot 8 yanvarya 1942 g. # 1/1/u. Zakonodatelnyie i administrativno-pravovyye aktyi voennogo vremeni s 22 iyunya 1941 g. po 22 marta 1942 g. / sost.: Vlasov V. A., Pod red.: Denisov A. I. Moskva: Yurid. izd-vo NKYu SSSR, 1942. 144 s.
3. O kvalifikatsii povrezhdeniya posevov i urozhaya na zemlyah, otvedennykh pod kollektivnyie i individualnyie ogorodyi dlya rabochih i sluzhaschih: postanovlenie Plenuma Verhovnogo Suda SSSR ot 26 iyunya 1942 g. # 12/M/4/u / Narodniy komissariat yustitsii SSSR. Zakonodatelnyie i administrativno-pravovyye aktyi voennogo vremeni. 22 marta 1942 g. – 1 maya 1943 g. Moskva: Yurid. izd-vo NKYu SSSR, 1943. 296 s.
4. O kvalifikatsii hischeniy prodovolstvennykh i promtovarnykh kartochek: postanovlenie Plenuma Verhovnogo Suda SSSR ot 26 iyunya 1942 g. # 12/M/81 u / Narodniy komissariat yustitsii SSSR. Zakonodatelnyie i administrativno-pravovyye aktyi voennogo vremeni. 22 marta 1942 g. – 1 maya 1943 g. Moskva: Yurid. izd-vo NKYu SSSR, 1943. 194 s.

*Bibliography**Authored books*

1. Alekseev N. S., Belyaev N. A., Grabovskaya N. P., Domahin S. A. i dr. *Sovetskoe ugodovnoe pravo. Chast obschaya: uchebnoe posobie* [Soviet criminal law. Part general: study guide] (Izd-vo Leningr. un-ta, 1960) 587
2. Batyrhareieva V. S. *Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennia rozboiv, poiednanykh z pronykenniam u zhytlo: monohrafiia* [Criminological characteristics of that prevention of battles that led to penetrations at the dwelling: monograph] (Odyssey, 2003) 256
3. Buhaiets A. V. *Koryslyva nasylnytska zlochynnist na zaliznychnomu transporti Ukrainy: monohrafiia* [Self-interested violent crime in railway transport of Ukraine: monograph] (Pravo, 2017) 196
4. Gertsenzon A. A., Gringauz Sh. S., Durmanov N. D., Isaev M. M., i dr. *Istoriya sovetskogo ugodovnogo prava* [History of Soviet criminal law] (Yurid. izd-vo MYu SSSR, 1948) 466
4. Isaev M. M. *Prestupleniya protiv sotsialisticheskoy i lichnoy sobstvennosti* [Crimes against socialist and personal property] (Yurid. izd-vo NKYu SSSR, 1945) 38
5. Isaev M. M., Karev D. S., Utevskiy B. S. *Sovetskoe pravo v period Velikoy Otechestvennoy voyni: Ugodovnoe pravo. – Ugodovnyy protsess. Ch. 2* [Soviet law during the Great Patriotic War: Criminal law. – Criminal process. P 2] (Yurid. izd-vo MYu SSSR, 1948) 215
6. Holovkin B. M. *Koryslyva nasylnytska zlochynnist v Ukraini: fenomen, determinatsiia, zapobihannia: monohrafiia* [Self-interested violent crime in Ukraine: phenomenon, determination, prevention: monograph] (Pravo, 2011) 432
7. Legg P. *Crime in the Second World War: Spivs, Scoundrels, Rogues and Worse*. (Sabrestorm Publishing) 160
8. Pavlyshyn K. O. *Kradizhky, vchyneni nepovnitimny: kryminolohichnyi analiz: monohrafiia* [Thefts committed by minors: a criminological analysis: a monograph] (Pravo, 2019) 272
9. Semenyshyn M. O. *Kontseptualni zasady zapobihannia koryslyvo-nasylnytskym zlochynam orhanamy ta pidrozdilamy natsionalnoi politsii Ukrainy (za materialamy operatsii Obiednanykh syl): monohrafiia* [Conceptual ambush for the intimidation of violent-violent malice by organs and subdivisions of the national police of Ukraine (according to the materials of the operation of the United Forces): monograph] (VD «Dakor», 2020) 550
10. Soloviova A. M. *Kryminolno-pravova kharakterystyka zlochyniv proty vlasnosti: porivnialno-pravove doslidzhennia : monohrafiia* [Criminal and legal characteristics of crimes against property: a comparative legal study: monograph] (Vinnytsia, 2018) 460

Edited books

11. Menshagina V. D., Durmanova N. D., Romashkina P. S. (red) *Sovetskoe ugodovnoe pravo. Obschaya chast: uchebnyk* [Soviet criminal law. General part: textbook] Izd. 4-e, pererab (Gosyurizdat, 1962) 450

Journal articles

12. Batyrhareieva V. S. 'Zavdannia vitchyznianoï kryminolohii v umovakh zahostrennia kryminohennoi sytuatsii v Ukraini' [Tasks of domestic criminology in the conditions of worsening criminogenic situation in Ukraine] (2016) 3(4) Visnyk Kryminoloh. asots. Ukrainy 120–130.
13. Kulikov V. V. 'Pravosudie v SSSR v voennyye godyi' [Justice in the USSR during the war years] (1973) 5 Sovetskoe gosudarstvo i pravo 31–37

14. Potemkina M. N. 'Narusheniya zakonnosti v hode evakuatsii naseleniya i oborudovaniya promyshlennykh predpriyatiy v 1941–1942 gg.' [Violations of the law during the evacuation of the population and equipment of industrial enterprises in 1941–1942.] (2020) 4 (2) Historia Provinciae – Zhurnal regionalnoy istorii 307–339
15. Shevchenko A. Ie. 'Transportni viddily NKVS Ukrainy u borotbi zi zlochynnistiu na zaliznychnykh komunikatsiiakh Donbasu u 1943–1945 rr.' [Transport departments of the NKVD of Ukraine in the fight against crime on railway communications in Donbas in 1943–1945] (2004) 26 Istoriiia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty. 323–333
16. Tereshchenko Yu. V. 'Orhanizatsiia roboty orhaniv NKVS po borotbi z bandytyzmozom na terytorii URSR U 1943–1945 rr.' [Organization of the work of the NKVD bodies in the fight against banditry on the territory of the Ukrainian SSR In 1943–1945.] (2012) Seriiia «Istoriiia» (29) Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu 27–33.
17. Yakovleva M. A., Marchenko E. M., Klishkov V. B. 'Criminal Law and Crime Prevention During the Great Patriotic War' (2021) 2 Vestnik of Lobachevsky University of Nizhni Novgorod 180–185

Disertations

18. Matyishevskiy P. S. *Otvettvennost za hischeniya sotsialisticheskoy sobstvennosti po sovetskomu ugolovnomu pravu* [Responsibility for theft of socialist property under Soviet criminal law] (dis. ... kand. jurid. nauk. Kiev, 1952) 271
19. Samokysh I. V. *Kryminalno-pravova okhorona vlasnosti za zakonodavstvom Ukrainy ta krain Skhidnoi Yevropy* [Criminal law protection of property according to the legislation of Ukraine and Eastern European countries] (dys. d-ra filosofii, Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia», 2021). 209
20. Soloviova A. M. *Kryminalno-pravova okhorona vlasnosti: porivnialno-pravove doslidzhennia* [Criminal law protection of property: a comparative legal study] (dys. d-ra yuryd. nauk, Klasychnyi pryvatnyi universytet, Universytet derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy, 2019) 514

Conference paper

21. Holovkin B. M. 'Poniatiina vyznachenist koryslyvoi nasylnytskoi zlochynnosti – teoretychna skladova pidvyshchennia efektyvnosti zapobizhnoho vplyvu' *Pravovi zasady efektyvnosti borotby zi zlochynnistiu v Ukraini : materialy nauk. konf.* (Kharkiv, 15 trav. 2008 r.) 267

Websites

22. Burdyga I. 'Glava Harkovskoy oblasti: Harkov prosto unichtozhayut' [Head of the Kharkiv region: Kharkiv is simply being destroyed] (DW, 10 marta 2022) <<https://www.dw.com/ru/glava-harkovskoj-oblasti-harkov-prosto-unichtozhajut/a-61088480>>
23. Kitral O 'Derzhavi bude neprosto utrymaty kontrol' [It will not be easy for the powers to lose control] (Dzerkalo tyzhnia 4 lypnia 2022) <<https://zn.ua/ukr/internal/vijna-v-ukrajini-jaka-situatsija-zi-zlochinnistju.html>>

Пазій Б. А.

Крадіжки, що вчиняються під час воєнного або надзвичайного стану: кримінологічна розвідка проблеми

У статті наводиться алгоритм проведення кримінологічної розвідки крадіжок, що вчиняються під час воєнного або надзвичайного стану. Також представлені деякі її результати, виходячи з огляду на теперішню воєнно-політичну ситуацію в Україні.

Ця розвідка включає як аналіз нормативних приписів і положень науки кримінального права, так і напрацювань кримінологічної науки з цього питання. Реалізації кримінологічної розвідки щодо крадіжок, що вчиняються під час воєнного стану в нашій державі, дозволяє розв'язати низку завдань, як-то: визначити сутність й значення правового режиму цих надзвичайних подій для притягнення до відповідальності винних осіб, здійснити кримінологічний аналіз цього різновиду крадіжок; опрацювати основні напрями запобігання цим злочинам. Неабияке значення у статті відводиться аналізу статистики крадіжок, що вчинялися під час Другої світової війни.

Ключові слова: воєнний або надзвичайний стан, крадіжка, правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінологічна розвідка.

Pazy B. A.

Theft committed during times of war or state of emergency: a criminological exploration of the problem

The article provides an algorithm for carrying out a criminological investigation of thefts committed during times of war or state of emergency. Some of its results are also presented, based on the current military and political situation in Ukraine.

This exploration includes both the analysis of normative prescriptions and provisions of the science of criminal law, and the development of criminological science on this issue. The implementation of criminological exploration on thefts committed during times of war in our country allows us to solve a number of tasks, such as: to determine the essence and significance of the legal regime of these extraordinary events in order to bring the guilty parties to justice, to carry out a criminological analysis of this type of theft; to work out the main areas of prevention of these crimes. Considerable importance is given in the article to the analysis of theft statistics committed during the Second World War.

Key words: *times of war or state of emergency, theft, offence, criminal liability, criminological exploration.*

Стаття надійшла до редакції: 15.09.2022 р.

Прийнята до друку: 29.10.2022 р.

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.

2. Наукові та науково-правові висновки (експертизи) відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами в установленому законодавством порядку.

3. Розроблення програмного продукту, впровадження, реалізація та супровід програмних засобів і продуктів у сфері діяльності Інституту.

4. Надання консультацій з питань наукових досліджень, їх організації та наукового обслуговування, послуг з розроблення науково-технічної документації на науково-технічну продукцію.

5. Підготовка на основі результатів аналізу, оцінки та узагальнення бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, аналітичних і фактографічних матеріалів, добірок, каталогів, буклетів, інформаційної та рекламної продукції для провадження наукової діяльності у сфері законодавства і права.

6. Підготовка понад державне замовлення відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, аспірантів і докторантів, у тому числі іноземців в обсягах ліцензійних умов.

7. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація підготовки до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / доктора філософії та його проведення для осіб, які навчалися відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами.

8. Організація та проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів, лекторіїв, виставок, тренінгів тощо.

9. Упровадження результатів наукових досліджень.

10. Забезпечення доступу до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем (повністю у постанові пункт звучить так: забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж наукових установ).

11. Перекладацькі послуги.

12. Видання, розповсюдження та реалізація наукових, науково-технічних, науково-інформаційних,

науково-практичних, науково-популярних видань, тиражування матеріалів бібліотек на носіях інформації, надання поліграфічних послуг.

13. Створення, впровадження і реалізація наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями.

14. Надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам, у тому числі надання наукових консультацій щодо законодавства України та зарубіжних країн, яке регулює окремі сфери правовідносин.

15. Розроблення за кошти замовників проєктів програм, стратегій боротьби зі злочинністю в окремих регіонах, містах, громадах.

16. Організація стажування спеціалістів, консультування та підвищення кваліфікації на замовлення юридичних та фізичних осіб.

17. Надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації друкованих засобів масової інформації), видання та розміщення на веб-сайтах банерів, рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну.

18. Надання послуг з виготовлення рекламної та поліграфічної продукції іншим суб'єктам господарювання шляхом використання фондів бібліотек із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

19. Надання дистанційних інформаційних послуг відповідно до законодавства.

20. Виготовлення повнотекстових електронних копій видань (документів) на замовлення установ та фізичних осіб із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

21. Друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії, виконання палітурних, брошурувальних робіт.

22. Здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності, згідно із законодавством.

23. Надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Пушкінська, 49. м. Харків, 61002

E-mail: ivpz@apynu.rol.net.ua; officemanager@apynu.rol.net.ua

Контактний телефон: (057) 706-02-91; (057) 700-65-81

Науковий редактор *В. С. Батургарєєва*
Відповідальна за випуск *Д. І. Кленка*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ №23672-13512 ПР від 21.11.2018

Підписано до друку __. __.2022.
Формат 60×84/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 17,7. Обл.-вид. арк. 14. Тираж 200 прим.
Вид. № 3112

Адреса редакції:

НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
вул. Пушкінська, 49, Харків, 61002
Тел.: +38 (057) 706-02-91, +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apnu.rol.net.ua
Сайт: <https://ivpz.kh.ua>

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, Харків, 61002, Україна
Тел./факс +38 (057) 716-45-53
Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017

Для нотаток
